

Közp.

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1960. LXIV. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÓTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

HORVÁTH KÁROLY

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

TARTALOM

<i>Bodnár György</i> : Vázlatok Révai József pályaképéhez	141
<i>Illés László</i> : Az Új Hang kritikai munkássága II.	160
<i>Németh G. Béla</i> : A Pesti Napló kezdeti szakasza	174
<i>Tarnai Andor</i> : Szekfű és a „nemzetietlen kor” irodalomtörténete	189

Kisebb közlemények

<i>Mészáros István</i> : Újabb virágének-töredék a XVI. század első feléből — <i>Hopp Lajos</i> : Mikes Kelemen könyvtára? — <i>Vita Zsigmond</i> : Adalék az erdélyi színjátszás történetéhez — <i>Tinn Mária</i> : Két ismeretlen Kazinczy-írásról — <i>Herepei János</i> : Gyulai Pál születési háza	199
---	-----

Vita

<i>Dienes András</i> : Petőfi elvitathatatlan szülőhelye: Kiskőrös (Válasz Mezősi Károly vitaindító cikkére)	206
--	-----

Adattár

<i>Grosz Artur</i> : Jób János, Balassi drámájának megmentője	223
<i>Szent-Iványi Béla</i> : Bél Mátyás első nyomtatványa és ifjúkori többnyelvű alkalmi versei	227
<i>Téglás Tivadar</i> : A százéves Szegény gazdagok néhány kérdéséhez	235
<i>Kolta Ferenc</i> : Reviczky Gyula néhány ismeretlen írása	240
<i>Péter László</i> : Ady cikke Juhász Gyula lévai eltűnéséről	245

VÁZLATOK RÉVAI JÓZSEF PÁLYAKÉPÉHEZ

A szomorú alkalom emlékcikk írására késztet — emléke élő tiltakozás az „ünnepélyesség” ellen. Hiszen a Kölcsey-tanulmányt is „alkalmi” írásnak szánta s egy-egy évforduló ürügyén idézte fel Ady vagy Móricz Zsigmond alakját is. S kell-e ma már bizonygatni, milyen erjesztő hatást váltottak ki a magyar irodalomtörténetírás és irodalmi élet köznapjaiban? De fel lehet-e mérni már most életpályáját, meg lehet-e fogalmazni munkássága gazdag tanulságait? Hiszen az ő élete szinte az ifjúkor küszöbétől egy úton haladt a magyar kommunista mozgalommal, s ennek története még csak napjainkban kezd kibontakozni a feltárt részletekből, mozzanatokból, összefüggésekből. Ő a kommunista kritika egyik legkiemelkedőbb alakja, de felmérhető-e már is igazi jelentősége, ha irodalomtörténetírásunk még csak most lát neki a körülötte élt szocialista kulturális törekvések áttekintésének. S ő nem csak irodalomkritikus volt: művei áttörik a társadalomtudomány szakterületeinek határait, s egyszerre fejezik ki az irodalomtörténész, az esztétikus és a történettudós véleményét. Arcképe tehát csak akkor hiteles, ha a sokoldalú értékelés világítja meg művét. S elmondhatjuk-e, hogy megvan a szükséges előzmény ehhez a sokfelé tekintő munkához?

Most, amikor a halál zárópontot tett életműve végére, az értékelő munka elvégzését nyilván szükségesnek érzi minden szaktudomány, melyet írásai gazdagítottak. De addig is, míg a kidolgozott Révai-arckép megfestésének feltételei megszületnek, hadd álljon itt ez a *portrévázlat*: az irodalomtörténeti, kritikai művek írójának néhány jellegzetes vonása.

Révai József pályája három szakaszon kanyarodik az irodalomtörténetírás közvetlen közelébe: az indulás éveiben, a harmincas években és a fordulat éve utáni évtizedben. Az alábbiakban főképpen e három szakasz irodalmi termésére figyelünk.

Lázadás és forradalom

Alig tizenkilenc éves, amikor megírja első cikkeit a *Mába*. Nem akármilyen indulás ez. Csaknem féléven át minden hónapban terjedelmes cikket közöl a folyóirat az ismeretlen Révai József neve fölött.¹ Világhódító szándék feszül minden sorában. Ibsen ürügyén új esztétikát hirdet. Könyvet akar írni a nagy orosz irodalomról, s meg akarja termékenyíteni eszméivel a modern magyar irodalmat. Ítéletet tart a tekintélyes Schöpflin fölött, s új kritikai igényt körvonalaz. Bálványromboló szenvedéllyel ront Babits Mihálynak, s új isteneket akar oltárra emelni.

Lázad. Lázad a társadalom ellen, az eszmények ellen, a fogalmak ellen. Nem nyugszik bele, hogy az esztétika azt tekinti szépnek, ami csöndes, begombolkozott, különélő, ami irreális és kivételes. „Az a szép — hirdeti —, ami nagyszerű. Megdöbentő. A hangos akció,

¹ Ibsen és a monumentális irodalom. 1917, II. 8. sz. 126—129.; Schöpflin Aladár könyvéhez. 9. sz. 134—136.; Készülő könyv elé. 11. sz. 175—7.; Kassák, új fajiság, objektív líra. 12. sz. 192—193.; Babits: Irodalmi problémák. 1917, III/1. sz. 6—12.

meg egy állomásnak a zűrzavara. A tőzsde vagy egy forgalmas utca, vagy egy népgyűlés. Egyszóval, ami monumentális — és ami önmagában az, saját magánál fogva — szóval, ami nem stilizált és nem körülírt és nem analizált — ami egyszerű és közvetlen: ami primitív.”² Újraértékeli a klasszikus fogalmát, s azt hajlandó öröknek elismerni, ami kora mértékével mérve is súlyos.” Klasszikus nem valami utolérhetetlen bőrkötést jelent, — mondja — hanem annyit, hogy maradandóbb, fejlődőtebb, maibb, tovább fennálló valami volttal szemben.”³ Úgy érzi, hogy kora csak az exkluzív irodalmat tekinti igazi művészetnek s makacs következetességgel fejtegeti: az állásfoglalás avatja alkotássá az írást. Szociális irodalom kell, életbekapcsolódás kell. Az irodalom tárgyalja a köznapok kérdéseit; mutasson utakat és lehetőségeket. Ne legyen france-i székszisí, és ne antik, mint Hoffmannstahl, és ne absztrakt, mint Rilke. Ne legyen passzív a gesztusa, és ne legyen, — mint Mann mondja — a bosszú egy szelíd fajtája az életen. Az élet igenlése legyen, de minden metafizikus értelem nélkül, aktív és hangos.⁴ Ő nem akar csak költő lenni: „dolgos emberek akarunk lenni — hirdeti társai nevében is — működni akarunk elsősorban, nem handabandázni és stilizálni az érzéseinket.”⁵ Állásfoglalást követelő esztétikájának megfelelően a kritika feladatait is újrafogalmazza. Megveti a toleráns kritikust, és lázadzik az objektivitás eszménye ellen. „Nem kell elérkezni a getsemani Parnassusra — írja Schöpfungliról szóló bírálatában —, ahol laposra és egyforma laposra értékelődik minden... és a vigyorgó székszisinek jó-jó-tudom gesztusát sem kell a ‚célok‘ közé leltározni. Ember az ember, és a tudatos vakság és tudatos elfogultság van olyan evolúciós magasság, mint a dolgok relativitásának bármilyen látása.”

Nem, itt még nem marxista és nem szocialista forradalmár. Szenvedélyét inkább valami fiatalos lázadás fűti, elképzeléseit pedig legtöbbször a *Ma* köre, Kassák csoportja irányítja. Ezért emlegeti annyiszor oly lenézően a tizennyolcéveseket — hiszen ő már több mint féléve túllépett ezen a zsenge koron! — s ezért bíbelődik annyit a fogalmakkal, mintha a világ építményének minden tégláját újjal akarná kicserélni. Fontosabb a *Ma* esztétikájával való kapcsolata. Amikor azt hangoztatja, hogy „az élet célja az akció és az akció öncél”,⁶ a Kassák-csoport egyik alapelvét ismételteti. A *Ma* programcikke⁷ szerint „az élet elviselhetésében csak narkotizálni lehet az embert”, s ez a narkotikum: az akció. Ugyanitt található meg a forrása a „szintetikus irodalom” követelésének. A *Ma* „új költészete” egyetlen szándékot értékel: „a világ szintetikus látását, s a költemények megcsinálásánál mindenekfeletti célja a világon ezer felé futó alakok, gondolatok és érzések összefogása, egy új és egységes létté formálása.” Mindez egyetlen gondolatsorba sűrítve mutatkozik meg a fiatal Révai Kassákról szóló cikkében. A kiindulópontot jól választja meg: látja, hogy itt egy újfajta költői törekvés bontakozik ki, mely Ady szubjektív lírájával szemben az objektív megjelenítés eszményét követeli, s így, ebből a szempontból, az Arany-hagyomány feltámasztója. Amíg csak jellemez, jó úton halad: „Vizionisták mindketten, de Ady magához magasítja a vízióit és önmagán át és önmagával kapcsolatban bonyolítja szimbolikussá líráját, Kassák meg egész hidegen, az énjét kikapcsolva: beolvastva e vízióba, az énjét kozmoszszá növesztve lírikus.” Amikor azonban értékel, az elvont tétel mércéjét figyeli. Így kerül Ady Kassák mögé, s ez „logikus” is, hiszen az értékmércét Kassák csoportjának esztétikája szolgáltatja. Innen tekintve Kassák énje eltűnik, saját alakja nem gátolja a nézését, s így egészen szokatlanul tág a látóköre; Ady pedig tulajdonképpen „szűk látókörű” költő, mert magához kicsinyíti mindent, és mert egocentrikus lélek, csak saját magát zengi mindenféle variációban. Látható, hogy egy elvontan megkonstruált esztétikához igazodik itt a fiatal kritikus, mely a

² Ibsen és a monumentális irodalom.

³ Babits: Irodalmi problémák-ról szóló cikkben.

⁴ Ibsen stb.

⁵ Babitsról szóló cikkben.

⁶ Ibsen stb.

⁷ KASSÁK: Szintetikus irodalom. *Ma*, 1916. XII. 15.

dogma szigorával irányítja gondolkodását. Első írásaiban éppen ott bukkanunk romlandó anyagra, ahol fegyelmezetten követi „iskolája” tanait. Így bonyolódik bele az új fajiság koncepciójába is. Tulajdonképpen az új irodalmat tápláló társadalmi változásokra gondol, amikor „új fajiságról” beszél. Tudja, hogy a faji jellegre éppúgy hiába büszke akárki, mint akármilyen egyéb „véletlenre”. Felismeri, hogy a magyarság „faji” változása nem más, mint a városias fejlődés következménye: proletárság, internacionális ideológia, s társadalmi kényszerű, új téma-lehetőségeket megkivánó, új líra. De továbbra is a faji szemlélet kereteihez igazodik, s a fogalom reformálgatása közben olyan következtetésekre jut, hogy „Ady nem elkezdője új költészetünknek, hanem befejezője Vörösmarty, Arany, Petőfi triászának, a faji költészet régi értelmezésének vége, remek, heves, ölelő és végső lobbanása.” S ennek az értékítéletnek torzszülött jellegét már nem tudja feledtetni a fiatal kritikus, hiába zárja gondolatmenetét azzal, hogy ez a végső lobbanás „előre is világított.” Az elvont szemlélet fedi el előle a forma és tartalom összefüggésének titkát. Miközben szembefordul az „exkluzív” irodalom eszményével, elveti a formát is. „A forma mellékes és azt tartjuk, hogy a formára fordított energia pazarlás és bűn a tartalommal szemben.”⁸ Még nem tudja, hogy ha valóban az „életet elősegítő hatású megmozgató” költészetért akar küzdeni, nem tekintheti a stílust „dekorációnak” s a stílus elemzést „meddő bolháskodásnak.”

De ezekért a kisiklásokért tulajdonképpen nem is ő a felelős. S nemcsak ifjúkora menti: kritikusai indulásának problémái abból a „modern”, „forradalmi” irányzatból eredtek, amelynek hívévé szegődött. Amikor a *Ma* esztétikája az objektív költészet és a konstruktív művészetet állítja szembe a *Nyugat* szubjektívizmusával és impresszionizmusával, tulajdonképpen nem tudja áttörni ellenfele világnézeti határait: jelzi, hogy a kor újat követel, de erőfeszítései jórészt csak a külsőségeket érintik. A „modern”, „forradalmi” irányzatok — futurizmus, kubizmus, expresszionizmus — ugyanúgy a forma szférájában keresik a megoldást, mint elődeik, melyeknek reakciójaként megszülettek, s az absztrahált forma szegénységét kiáltják az égre. Ezért juthatott a fiatal Révai — közvetlen mesterei nyomán — lényegében azonos esztétikai „táborba” azokkal, kik a formával bibelődnek, miközben támadta őket, s megtagadta a stílust. S a problémák a magyar irodalom környezetében még szembetűnőbbek, minthogy nálunk azt a törekvést, mely a *Tettel* és a *Mával* elindult, inkább fontos irodalomtörténeti *jelenségek* kísérték: maradandó *művek* alig-alig őrzik emlékét.

A *Ma* és munkatársai között a fiatal Révai azonban így is kifejezett valamit abból a szociális és esztétikai elégedetlenségből, mely irányzatuk mögött meghúzódott. Keretet az anarchizmus adott gondolataiknak és programjuknak. Révai idézett tétele — „az élet célja az akció, és az akció öncél” — szinte klasszikus tömörséggel fejezi ki a medertelen tettvágy ideológiáját. Ez kísérti akkor is, amikor a modern emberhez közelebb érzi Shakespeare „aljas” hőseit — Jágót, lady Machbeth-t, a Lear-lányokat vagy Hamlet mostohaapját — mint Ibsen tépelődő alakjait. Nyilvánvaló, hogy ez a „forradalmiság” önmagában az elégedetlenségből táplálkozó társadalmi erő elpazarlására vezethetett volna. De az anarchizmus lendülete a világháború vége felé egyre inkább egybeolvadt a céltudatos szocializmus áramával. A fiatal Révai és társai tisztázatlan gondolatai azt a felismerést is kifejezték, hogy meggyőződésük csak annyit ér, amennyit cselekvésre váltanak belőle. A tehetetlen szociáldemokrácia környezetében ösztönös forradalmiságuk hajtotta őket a cselekvés felé, s a munkásság forradalmi készsége, mozgolódása emelte meg előttük a tett értékét. Ezért válhatott előrevívő és építő erővé tettvágyuk, amikor az orosz proletárforradalom hatására világosabban látták a történelem útjának irányát. S ezért sorolhatja őket a magyar párttörténet a magyar kommunista mozgalom úttörői közé.^{9a}

Az esztétikai elégedetlenség már tisztábban tör felszínre Révai fiatalkori írásában is.

⁸ Babits stb.

^{9a} A magyarországi munkásmozgalom 1917—1919. Kossuth 1959—1960. 6.

Az induló kritikus jó szemére vall, hogy már első írásaiban észrevette a *Nyugat*-mozgalom legnagyobb gyengéjét: a toleráns irodalompolitikát s a kritikai készültségét. Elismeri, hogy a *Nyugat* „soha el nem felejthető akarással lendült új szép felé”, de látja, hogy amikor „konok, kopasz és harapós, dolmányos és magukba szerelmesedett bajuszos magyarok” strázsáltak a magyar irodalom útjain, nagyon kellett volna valaki, „nagyon harcos, nagyon harapós, nagyon-nagyon kicsinyes és visszavágó, kérdéssel válaszoló, alattomos akármilyen valaki — aki kritikus”, s aki rá merete volna fogni — ha kellett — „a fehérre, hogy piros, mint Gyulai tette.”⁹

A nagy *Nyugat*-nemzedék is érezte, hogy a kritika hiánya az egész mozgalom fejlődését gátolhatja. Alig van téma, mellyel a folyóirat többet foglalkozna, mint a kritikával. Schöpflin már az indulás után néhány évvel nagy cikkben¹⁰; tekinti át a magyar kritika egész történetét, hogy megtalálja a jelen orvosságát. Vizsgálatának eredménye: kritikuskaink voltak, de nem volt kritikánk; a mi irodalmunk olyan, mint egy rendezetlen könyvtár, melyben minden terv nélkül halmozódnak a könyvek: néhány díszhely van feltűnően biztosítva a legnagyobbak számára, ez az egész rend; ebben a halmazban pedig azonnal elhalnak a könyvek, a könyvtár a könyvek temetője lesz; lényeges változást az új irodalom sem hozott; még mindig hiányzik a kritika, mely nyomon kíséri az irodalmi termelést, értékeli a jelenségeket, elméletileg tisztázni igyekszik az irodalom fontosabb kérdéseit. A kritikai életnek ebben a levegőtleniségében a kortárs alkotók igyeksenek némi légmozgást előidézni. Így alakulhatott ki az a szomorúan vigasztaló helyzet, hogy a huszadik század magyar irodalmában sokszor jobban eligazít egy-egy Ady-megjegyzés vagy Móricz-tanulmány, mint a hivatásos kritika értékítélete. A *Nyugat* hívei közül sem mindenki értett egyet például Elek Artur és Fenyő Miksa oly sokszor hangoztatott elvével, hogy az irodalom „egyedüli” célja „a szabadabb formák megvalósítása és elismertetése, védekezés Petőfi és Arany mindent homályba borító hatása ellen.” De a folyóirat hivatásos kritikájában hasonló nézetek uralkodnak. Legtekintélyesebb embere, Ignotus szilárdan vallja: „A művészetnek semmi egyéb törvénye nincs, mint ez az egy: tud magad kifejezni.” *A lírai kritika*¹¹ című cikkében pedig mélyen és őszintén feltárja a szubjektív kritikai szemlélet hátterét. Vallomása és magyarázata a kor kiábrándult filozófiájának visszhangja: a világ változás, s az ember csak állandóságot tud elgondolni; a világ bizonytalan, s az ember törvényszerűséget keres benne; jó volna tudni, ha tudna az ember biztos mértékkel mérni; de nem lehet, világ nincs a világon, csak Én-ek vannak, melyek magukról tudnak annyit, amennyit s addig ameddig; egyéb tudás nincs; és egyéb törvény sincs, mint az Én-ek titkos és megragadhatatlan törvényszerűsége; jó volna, ha lehetne kritika a világon; de nem lehet, az ember kimerülten leskelődik saját lelke kulcslyukán; lehet egyetmást megtudni, de csak ezen az egy úton, így befelé nézve; s nem értelmünkkel átértve, hanem érzésünkkel megérezve; líra — nincs egyéb mint líra. Kiábrándult filozófia ez, de már nem azonos a tizenkilencedik század pozitívizmusának hitetlenségével: új fogódzót keres a bergsoni intuícióban, s bevallja önön reménytelenségét, keserűségét is. Tudja, hogy kényszerűséget emel erénnyé, s minden gondolatából kiérzik a bizonyosság után való vágyakozás. Az eredmény: szubjektívizmus és impresszionizmus.

A századelő átmeneti korszakában ez a szemlélet nem volt gyökértelen. 1917-ben azonban már új, forró, feszült, forradalomra készülődő léghő veszi körül az írókat, akinek látnia kell, hogy az oroszországi nagy forradalmi változások hatására egyre válságosabb helyzetbe sodródik a beteg, háborús magyar társadalom. Ebben a légkörben már szilárdabb fogódzókra van szükség, s másrészt: a valóság nyíltabban és brutálisabban megmutatja önmagát. A fiatal Révai már ebben az új légkörben fogalmazza meg kritikusi eszményét. „Az irodalom legyen

⁹ Schöpflin A. könyvéhez.

¹⁰ SCHÖPFLIN A.: A magyar kritika. *Nyugat*. 1913. I. 192—196.

¹¹ IGNOTUS: A lírai kritika. 1910. I. 528—531.

állásfoglaló és a kritika legyen harcos” — írja. Ő már nem elégszik meg azoknak a titkoknak a felfedésével, melyek az én kulcslyukán keresztül megleshetnek: a nagy arányokat, a nagy összefüggéseket kutatja. „A kritikusknak és különösen az esztétikusnak az egyes irodalmi megnyilvánulásokat, vagy mondjuk irányokat nem nagyon szabadna egyénekhöz kapcsolni. Jelenségek és effektusok vannak az életben és kívált az irodalomban, ami kondenzált élet. . . Talán mégsem vagyunk mi önmagunkban, egyekre különülve fontosak — sokkal inkább masszákba épülve. És akármilyen személlyel összenőtt és „lélekbölszakadt” az írásmű, mégis a mű, mint mű érdekel. . .” S újra és újra visszatér a gondolatra: a jó kritika nem csak regisztrál, az igazi kritikus szemhatárát nem szabják meg a bírált könyv lapjai.¹² Ezeket az elveket, ezt a kritikusi eszményt magával viheti egész életútján. Magával is viszi: érett írásai bizonyítják.

De a fiatal Révai nemcsak a Mával együtt lázad: ötödik cikke után szembefordul mestereivel is. 1917 novemberében György Mátyással, Komját Aladárral, Lengyel Józseffel együtt kiválik a Kassák-csoportból. Új lapot indítanak, melyet a rendőrség még az első szám megjelenése előtt betilt: egy évvel később a forradalom után az *Internationálé* váltja valóra céljait. Közös kötetet adnak ki, melyen 1918 *Szabadulás* címet viseli. Kilépésüket Barta Sándor a *Mában* így magyarázza: „Egy éve, hogy ez a négy ember kikanyarodott a *Ma* életvonalából. . . állítólag azért mert szerintük a *Ma* keretein belül megvalósíthatatlan perspektívával követelőzött művészi énjük intenzívebb szociális állásfoglalásba.”¹³ A *Ma* ellenérve nyilván jogos kritikai megjegyzéseket is felsorakoztat: hogy tudóskodással és majdnem pártpolitikai dogmákba öltözködéssel gondoltak új ereket csatornázhadni költészetükbe; hogy nincs semmi szükség arra, hogy jósvádájú röpiratokban és alapos készültségű könyvekben lefektetett tételeket versekké hígítsunk. Mindebben nyilván sok helytálló van — s különösen az 1918 *Szabadulás* verseit véve számba, melyek közül a *Ma* kritikusa talán a Révai-féle „titánkodásokat” és „elrajzolásokat” ítéli meg a legszigorúbban — egybehangzóan a *Nyugat* bírálójával,¹⁴ ki úgy véli, hogy Révai Lengyellel együtt még csak a kifejeződését keresi, s önnön megismerésével küszködik. De a sértett *Ma* kikerüli a fő kérdést — különben aligha hallgatna Révai tanulmányairól, melyeket nem lehetett volna ilyen könnyen félretolni, s részletesebben szövege volna egyik, kategorikus mondatba foglalt gondolatáról, mely így hangzik: „Maga a szocializmus sohasem lehet költőnek való téma.” Mert emögött húzódik meg a szakítás oka.

Révaiék nem magyarázkodnak, de azzal hogy új programot fogalmaznak, mélyen és részletesen elemzik kiválásuk okát s új céljaikat. A programot tervezett lapjuk, a *Kilencszáztizenhét*¹⁵ elé szánták: Révai fejlődésrajzában ennek különös jelentősége van, minthogy Vas Zoltán emlékezése szerint¹⁶ a „kiválók” elképzeléseit Révai fogalmazta meg. A fiatal lázadók nyíltan beszélnek: „1917. Ez a szám az orosz forradalom történeti dátuma, az emberiség legnagyobb gondolata. Ebből a gondolatból sarjad és ebbe a gondolatba olvad bele lapunk programja. „Ezért a gondolatért” — ez a mi egész programunk.” 1917 szellemében akarnak tevékenykedni az új irodalomért is, „szocializálni” akarják a művészetet: szociális tartalommal megtölteni, tárgyában és formáiban esztétikailag is forradalmasítani. Szándékosan utalnak a *Ma* „narkótikum-elméletére”: „Ne az emberek szociális narkótikuma, hanem szociális ébresztője legyen az új irodalom.” Támadó szenvedély fűti őket, s nem tagadják, hogy le akarnak rombolni mindent, ami tudományban és irodalomban útjában van 1917 gondolatának. De hívnak mindenkit — a próbálkozókat és a kísérletezőket is —, aki az emberiség szellemi, etikai és anyagi felszabadításának célját becsületesen szolgálja akarja.

¹² Schöpflin A. könyvéhez.

¹³ BARTA SÁNDOR: 1918 *Szabadulás*. *Ma*, 1918. III/11. 135. l.

¹⁴ ROZVÁNYI VILMOS: *Új költők*. *Nyugat*, 1919. 65.

¹⁵ A lap programját és betiltásának körülményeit ismerteti: *Internationálé*. 1919. I. 1.

¹⁶ VAS ZOLTÁN: *A fény felé*. Bp. 1955. 258.

Ezek a gondolatok már láthatóan sugározzák az orosz szocialista forradalom hatását és követésének szándékát. De — bár a szakítás valószínűleg közvetlenül 1917. november 7-ének következménye — az utak elválása korábban kezdődött. Lengyel József, aki *Visegrádi utca* című könyvében ezeket az idöket idézi fel, már a Fészek Kávéház-beli Kassák-asztal társaságában is felfedezi a forradalmi fejlődés erősödő jeleit.¹⁷ Szerinte Sallai Imre is megjelent az írói körben, s hamarosan megismerkedett Révaival. A fiatal kritikus iránt, aki már akkor foglalkozott a marxizmussal, Korvin Ottó is érdeklödött, s rövidesen bevonta az illegális munkába. Révai tehát már a *Ma* „korszakában” bekerült abba a háborúellenes, forradalmi pacifista csoportba, melynek tevékenysége Korvin Ottó nevéhez fűződik, s amely ideológiailag Szabó Ervint követte. Később tagjait — a „forradalmi szocialistákat” — ott találjuk a Kommunista Párt alapítói között. Munkásságuknak jelentös része van abban, hogy a párt némileg járt úton indulhatott el küzdelmes jövője felé. Ez a „múlt” készítette elő Révaiék „szakítását” is: a rohamosan haladó idő jele volt a gazdagodó tapasztalatok hirtelen tetté-válása. Aligha túloz tehát József Farkas, amikor a háborús évek forradalmi fejlődésének egyik első nagy sikerét látja a *Kilencszáztizenthet* programjának megszületésében: „Mint ahogy a nemzetközi munkásmozgalomban október nyomán különvált reformizmus és forradalmiság, a munkásirodalomban is napirendre került az alapvető elvek tisztázása.”¹⁸ A tisztázódás ára a szakítás volt. Így látja azt Kassák Lajos is, aki önéletrajzi regényében természetesen a négy fiatal kiválását is kommentálja: „az ország fölizgatott népe ssége között könnyen gyökeret fognak az új tanok. És mi sem állunk idegenül az orosz áramlattal szemben. Kimondottan sem szociáldemokratáknak, sem kommunistáknak nem nevezzük magunkat, de úgy az antimilitarista mozgalom, mint az orosz—szovjet rendszer közel áll hozzánk. Halljuk, hogy Komjáték fönttartás nélkül lecsatlakoztak az új mozgalomhoz. A magam részéről ezt nagyon helytelennek tartom.”¹⁹

A fiatal Révai lelket és tudatot formáló tapasztalatai a kiválás idején olyan munkához kapcsolódtak, mely jórészt illegalitásban folyt. A fejlődés folyamatosságát tehát egészen világosan az utólag összegyűjtött élettények ismeretében láthatjuk. De — s ez természetes is — a világnézeti érlelődés a *Ma* kritikusának a munkájában is felszínre tört. Igen sokszor különvéleménye van a kor magyar irodalmáról és a fejlődés irányáról. Míg a *Ma* programcikke mindenkéltől az írás „hogyanjára” figyel, addig Révai a „szociális” irodalom jogaiért küzd. S nemcsak elvont elképzeléseket állít mestereivel szemben: látja saját táborra gyengéseit is, tudja, hogy „tartalmi új felé fordulásukból formai forradalom lett” a „fizikai, fiziológiai és világnézetbeli különbözöségük litteratúrai kezdéssé züllött.”²⁰ Amikor Babits kultúralatlansággal vádolja a lázadó fiatalságot, új kultúra-igényt fogalmaz meg. Elismeri, hogy tudás kell, de nem elégszik meg az irodalmi kultúrával. A „szociálisan hasznos tudást” hirdeti, s a korszellemnek ad kifejezést, amikor arról tesz vallomást, hogy az új költőtípus „munkájából következik a szociológiai műveltséghez való közeledése.” Nem irodalmi programhoz igazodik, a történelem menetének irányára apellál: „minden komoly és józan intellektuel az irodalom... szocializálódását várja, ha kevésbé tudatosan is. És nem alap nélkül, azt merem mondani, történelmi követelmény, hogy életre kényszerüljön.”²¹ S az indulás időszakának öt cikke közül van egy, amely teljes egészében egy újfajta kritikus-típus megjelenését bizonyítja. A *Készülő könyv elé* című cikkben Révai az esztétikai értékelést már következetesen társadalmi élmzésből bontja ki. Az orosz irodalomról beszél, s gondolatmenete az irodalom és forradalom oroszországi kölcsönhatásának kimutatásához igazodik. Alaptétele: „Az orosz irodalom társadalmi

¹⁷ LENGYEL JÓZSEF: *Visegrádi utca*. Bp. 1957. 22—25.

¹⁸ JÓZSEF FARKAS: *Rohanunk a forradalomba*. Bp. 1957. 198. — J. F. egyébként az itt felvetett kérdéseket az egész korszak összefüggésében is tárgyalja.

¹⁹ KASSÁK L.: *Egy ember élete*. VII. 112—113.

²⁰ Babits stb.

²¹ Ibsen stb.

és nemzeti muszáj volt...” Nem nyugszik bele a polgári esztétika ítéletébe, mely az egész orosz irodalmat besorolja az „északi” szellemet hordozó irodalmak közé: felkutatja a sajátosságokat is, s igyekszik objektív magyarázatot adni a különbségek létrejöttére: „Skandinávia már túlkent mindenféle szociális jóléttel: telefontal, távíróval, írásolvasással, de Oroszországban még állat a paraszt. És éppígy igazodik az irodalom is... Oroszországban még nem lehetett és lehet szétválasztani irodalmat és politikát... És ez az éppen, amiért kiválasztott monumentalitású az orosz irodalom! És ezt akarom éppen: a politikai életből irodalommá épült orosz irodalmat, mint szociális kényszerít tárgyalni...” S már itt feltűnik a kritikus tudatos társadalmi célratörése, mely oly jellemző sajátja lesz később az érett Révai-tanulmányoknak. Cikkét azzal a gondolattal zárja, hogy a kibontakozó európai demokratizálódás, a győzedelmeskedő szocializmus, a tömegek fokozódó fontossága mutat az orosz irodalom felé.

A nagy orosz forradalom hónapjában jelenik meg induló korszakának utolsó irodalmi cikke. 1918 végéfele még ott látjuk az 1918 *Szabadulás* költői között, 1919 elején már az *Internacionálé*, az *Iffjú proletár* és mindenekelőtt a *Vörös Ujság* publicistája.²² Itt már az ideológus, a politikus végzi első erőpróbáit. A kritikus, a költő, aki csak eszköznek tekintette az irodalmat világalakító tettvágyának kifejezésére, közvetlenül megnyilatkozhat, s másrészt: a gyorsuló idő áramába kerülve egyre kényszerítőbbnek érzi, hogy az azonnali reagálást és beavatkozást frissen közvetítő publicisztika műfajaihoz forduljon. A Tanácsköztársaság egyik legtevékenyebb újságírója, olyan cikkek kerülnek ki tolla alól, mint a *Tiszta proletárpolitika*, mely hangos érdeklődést keltett a proletárdiktatúra legigazabb hívei között.

Innen is főképpen az érett tanulmányok magaslatáról nézve sápadtabbnak látszanak a Révai írt cikkek. Mégis érdemes figyelni rájuk. Hiszen ezekben lehetünk tanúi egy jelentős emberi élet legizgalmasabb mozzanatainak: a fejlődés *folymatának*, az egyéniség bontakozásának, a szellemi és erkölcsi erő gyarapodásának. Itt találjuk az írói szenvedély első nyomait, a lendületes stílus forrásait: az Adys szókapcsolást, az expresszionizmus szótörődésait. S mindezek mellett, ezekből a cikkekből — a szerző akaratától függetlenül is — előderengenek az író emberi vonásai: egy tájékozott, messzire látó ifjú áll előttünk, aki hadakozik Adyval, de akinek mégis az *Ős Kaján* a legnagyobb verselménye, aki Verhaeren és Whitman olvas, aki „bevallja” Marxot, Tolsztojt, Oswaldot és Wundot, aki okos megjegyzésével bizonyítja, hogy nemcsak Shakespeare-t ismeri, hanem kisebb elődeit és kortársait, Marlow-t és Ben Jonsont is, aki egész nemzedéke nevében vallja: „nagy szerelemmel akarjuk... a kultúrát”, az európai, a középkor, a katolikust, a keletit, az antikot, s kialvatlan szemmel is „nászokat akarunk ülni” a világ nagy szellemeivel.

Csak így indulhatott az, aki sohasem ismerte a határokat irodalomtörténet, kritika, esztétika, publicisztika, történelem és politika között.

Marxizmus és magyarság

Révai József irodalomtörténeti és történelmi súlyú tanulmányait a harmincas években írta.²³ Az indulás és a „megérkezés” közötti évtized a gyakorlati, szervező pártmunkáé, az

²² Fontosabb cikkei: a *Vörös Ujságban*: Tiszta proletárpolitikát (1919. ápr. 4.), Nemzetközi ellenforradalom (ápr. 25.), A világforradalom útja (jún. 20.), Proletárdiktatúra vagy burzsoáidiktatúra (jún. 26.), Az egyéni cselekvés és az osztályharc (jún. 29.), Tiszta közigazgatást (júl. 11.), Döntő óra (aug. 2.); *Internacionáléban*: A pacifizmus kritikája (1919. jan. 1.), Az európai átalakulások kritikája (jan. 1.), Elmélet és gyakorlat (jún. 15.); *Iffjú proletárban*: Öregek és fiatalok (1919. VII. 13.)

²³ Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban. Társadalmi Szemle, 1931.; Marx és a magyar forradalom. 1932.; Kossuth Lajos. 1944.; Magyar szabadság — világszabadság. Uj Hang, 1938. (Rozgonyi Endre név alatt); Kőlcsey. Uj Hang, 1938. (Vörös Sándor név alatt); Marxizmus és népiesség; Uj Hang. 1939.; Ady Endre. Uj Hang, 1940—1941.

első vonalban harcoló — szinte „kézítésát” vívó — publicisztikáé²⁴ s — bizonyára a tanulása. A bécsi emigráció, a *Proletárban* közölt cikkek, az 1925-ös pártkongresszus, a Kommunista Internacionálé 1928-as kongresszusa, az illegális hazatérések, a *Kommunista* című illegális pártlap kiadásának megszervezése — ilyen „állomások” jelzik ebben az évtizedben Révai József életútját. Mondhatnánk tehát, hogy ekkor a szakadatlan gyakorlati munka háttérbe tolta az elméleti jellegű feladatokat. Számbavehetnénk, hogy a férfikor fegyelme lassította a világhódító ifjú lépteit, s akkor engedte ismét a nagy problémákkal való küzdelembe, amikor már fel is fegyverezte. S érvelhetnénk a munkafeltételek alakulásával is: a harmincas évek elejétől kezdve, a „lebukás” utáni kényszerű visszavonulásban, a prágai, majd a moszkvai emigrációban nyilván több lehetőség nyílt a nagy anyaggyűjtést és gondos vizsgálódást igénylő tanulmányok megírására. Mindez segíti a fejlődésrajz érthető felvázolását. De megnyugtatóbb magyarázathoz jutunk, ha elsősorban azokra az összefüggésekre figyelünk, amelyek a második világháborút megelőző évtized magyar kommunista mozgalma és a nagy Révai-tanulmányok között sejtethők.

Néhány támpontot maga Révai is ad a művek „háttérének” felderítéséhez. A *Kossuth Lajos* című könyv előszavában írja:²⁵ „az itt következő két tanulmány különböző időkben íródott: a 48-as szabadságharcról szóló 1938-ban, ... a második világháborúnak előestéjén; a Kossuthról szóló 1944-ben... Magyarország német megszállásának napjaiban. A két tanulmány időszerűségét nem kell külön hangsúlyozni... Mivel lehetne a ma napirenden levő magyar szabadságharcot jobban szolgálni, mint a 48—49-es magyar szabadságharc hagyományainak életrekelésével? De a hagyományok életrekelése közben ne essünk az önámítás bűnébe! 1848 és 1944 között sajnos ég és föld a különbség. A magyarság helyzete ma gyökeresen más, mint volt egy századdal ezelőtt... 1938 óta hiába harcoltunk az ellen, hogy Horthyék Magyarországot, a magyar népet ellenforradalmi szerepre kárhoztassák.” A *Marxizmus és magyarság* előtt — a Szabó Ervinről szóló írás, a Kőlcsey-tanulmány és a *Marx és a magyar forradalom* kommentáló bevezetőjében — még közvetlenebbül utal az időszerű írói szándéokra: „Vegyük... az egész könyvön végigvonuló törekvést: elméletileg és történelmileg kidolgozni a különbséget a közönséges polgári átalakulás tábora és a plebejus, népi irányzat között és akkor nyilvánvaló, mi az összefüggés a Kőlcsey-tanulmány és a politikai vezércikk között. A kötet egységét a magyar demokrácia népi balszárnyának kialakításáért vívott tizenöt éves küzdelem adja meg, az elmélettől a gyakorlatig.” A *Marxizmus és népiességben*, ahol kora jelenéről szól, már csak a háború utáni olvasó kedvéért kell magyarázkodnia: „a fasiszta bestia akkor még ereje teljében volt — írja a megírás idejéről —, még támadott és megigézte az elméket is. Magyarországon még a tisztességes emberek közül is sokan ingadoztak: nem ellenállhatatlan erejű koreszmével állnak-e szemben, amely ellen szinte kilátástalan a harc? Könyvem célja az volt, hogy szellemi támasztékot nyújtson az ingadozó demokratáknak, útját egyengesse a fasiszmus elleni nemzeti összefogásnak, gátat vessen a fasiszmus sikerei okozta politikai és erkölcsi elbátortalanodásnak.” S ha mindezek mellett figyelembe vesszük, hogy ebben az időszakban és főképpen a népi mozgalom elemzésének idején, Révai József volt az, aki a párt újjáalakult Központi Bizottsága mellett fokozott elméleti munkával segítette az új, népfrontos szellemű politikai irányvonal érvényesülését,²⁶ — egyre közelebb jutunk a kutatott összefüggésekhez.

²⁴ A következő lapokba írt rendszeresen: 1920 és 1930 között *Proletár* (1920—1921), *Vörös Ujság* (Wien, 1921—1922), *Kommunizmus, Internationale Presse Korrespondenz* (1922, 1924), *Új Előre* (1923), (Kassai) *Munkás* (1923), *Párisi Munkás* (1924), *Kommunista* (1928), *Új Március* (1928—30).

²⁵ Az itt következő idézetek megtalálhatók RÉVAI JÓZSEF *Marxizmus, népiesség, magyarság* c. kötetének (Bp. 1949) előszavában. (A továbbiakban: MNM).

²⁶ A magyarországi munkásmozgalom 1929—1939. Kossuth. 1958—1959. 126.

Milyen feladatok, társadalmi és nemzeti gondok rajzolódnak ki Révai kommentárjaiból? Tizenöt éves küzdelem a fasizmus ellen. Harc a magyar *népi demokrácia* megteremtéséért. Nemzeti összefogás. Új nemzeti szabadságharc. A polgári átalakulás és a plebejus, népi irányzatok szétválasztása stb. Tehát a harmincas évek magyar kommunista mozgalmának legfontosabb és sajátos feladatai, gondjai, problémái. A fasizmus nemzetközi terjedése és a belső tapasztalatok nyomán nyilvánvalóvá lett, hogy a szocialista forradalomra készülő politikának új formákat kell keresnie, az új bonyolult viszonyok között messzebb kell tekintenie előre és hátra egyaránt, nyomon kell követnie a magyarságot a társadalmi és politikai fejlődés útján. A marxizmus és magyarság problémáinak elméleti vizsgálata ebben az évtizedben a közvetlen forradalmi *cselekedet* rangjára emelkedett.

De ha a nagy tanulmányok megírása a harmincas évekre esik is, a bennük végigvonuló gondolat már régebben érlelődött Révaiban. Már az előző évtized termésében is találunk olyan írást, mely rokonságot mutat az érett művekkel. A *Köztársaság vagy tanácsköztársaság*^{26a} című cikkben vázlatosan és kérdésselvetés formájában az az ideológiai elképzelés jelenik meg, amely később uralkodóvá válik munkásságában. Révai itt abból indul ki, hogy a magyar burzsoázia a Horthyval való viszálykodás közben felvetette a köztársaság követelésének gondolatát is. Mit tegyen ilyen politikai helyzetben a munkásosztály? Révai látja, hogy lényegében két út van: a munkásdiktatúra és az ellenforradalmi diktatúra útja. De azt is felismeri, hogy „a fegyveres polgárháború és a tanácsköztársaság céljainak pusztá propagálásával nem lehet *harcba vezetni* a proletáriátust. A magyar munkásság forradalmi ereje a fehér terror alatti hosszú aléltás után újjáéledt ugyan, de a meginduló harc közvetlen célja nem lehet a tanácsköztársaság. A munkásság ezer sebből vérzik. Politikai mozgásszabadságának béklyóit most kezdi feszegetni, nyomorúságos életszínvonalának további romlása ellen akar harcolni — ebben a helyzetben a kommunisták nem mondhatják neki azt, hogy harcoljon a tanácsköztársaságért, de azt sem mondhatják neki, hogy pusztán gazdasági célokért küzdjön... A teljes amnesztiáért, a munkásság komoly szabadságjogaiért folyó küzdelemnek is kell, hogy legyen egy szélesebb, átfogóbb politikai célja.” Révai ezt a széles, átfogó célt — 1922-ben — a köztársaság követelésében jelöli meg. „A burzsoázia tehetetlen szitkozódásai, a legitimista köztársaság mérges követelése helyett a harcoló proletártömegek száján kell megharsannia a kiáltásnak: köztársaságot! A köztársaság az a jelszó, amely a mai helyzetben a proletáriátus politikai részletköveteléseit... összefoglalja, hangsúlyozza, konkrét formában kifejezi.” A magyar párttörténet eddig elkészített vázlatos összefoglalásából is látható, hogy ezek a gondolatok az 1919 utáni magyar kommunista mozgalom fő kérdéseivel kapcsolódnak. A Landler és Kún-vezette csoportok vitájának egyik részletét idézi fel ez a cikk, s láthatóan Landler koncepcióját követi: nem tartja reálisnak azt a programot, mely az új magyar proletárdiktatúra közvetlen céljához igyekezett igazítani munkásosztályunk küzdelmét. Vázlatos párttörténetünk szerint „a helyzet megítélésében inkább Landlernek és híveinek volt igaza.”^{26b} De elképzelésük csak akkor vált igazán termékenyítővé a mozgalomban és az elméleti munkában egyaránt, amikor kiszabadult a sokszor személyeskedő viták szűk keretei közül. Ez pedig a harmincas években következett be, amikor a történelem nyilvánvalóvá tette, hogy a kommunista párt küzdelmét a fasizmus megszületése után a demokratikus szabadságjogokért való harccal kell összekapcsolni.

Magyarság és haladás! Mit tett nemzetünk az emberiség haladásáért? Melyik az a nagy történelmi pillanat, amikor a magyarság belenő a haladásért küzdő európai népek közösségébe? S merre vezet innen a további út? Ezek Révai tanulmányainak nagy kérdései.

A válaszkeresés közben szükségképpen jut el az 1848—49-es forradalom és szabadságharc problémáihoz. Ekkor nyílik meg a lehetőség a magyarság előtt először újkortörté-

^{26a} Vörös Újság, Wien, 1922. dec. 25.

^{26b} A magyarországi munkásmozgalom 1919—1929. Kossuth. 1957—1959. 33.

nelmében, hogy valamelyik hódító szándékú nagyhatalom helyett demokratikus népmozgalmra támaszkodjék. Ez nyitja meg előtte a független demokratikus fejlődés távlatát. Ezért látja Révai negyvennyolc legmélyebb tanulságát abban, hogy „népszabadság, nemzeti szabadság, világszabadság: a magyarság számára *különösen* eltérhetetlen egységet jelent.” Ennek megfelelően elveti a polgári történetírás értékelését, s kimutatja az eszmei küzdelmek mögött, a kormány és ellenzék elvi harcában a birkózó osztályok jelenlétét. S ezért korrigálja Szabó Ervint is, aki a magyar forradalmat az európai demokratikus mozgalmaktól elkülönítve szemlélte, s így azt igyekezett bizonygatni, hogy ezek csak kiváltó okok voltak, nem érintették a magyar negyvennyolc középnemesi jellegét. Révai még nehezen látható fejlődési folyamatokat és tényeket fog össze s ezek összefüggéséből olvassa ki, hogy Magyarországon már a reformkorban megvolt az a minimális polgári erő, amely létérdekét követte, amikor ki akart szabadulni a félgymati helyzetből s másrészt: a rendi sérelmi politika lassanként új tartalmat kapott, a középnemesség, ha ellentmondásokkal küszködve is, egyre inkább a polgári fejlődés érdekeit képviselte. De éppen ezért látja március 15-ét éles fordulatként: szerinte ez „plebejus beavatkozás volt a nemesség vezette polgári átalakulásba”²⁷, s „a márciusi ifjúság erejét az európai forradalmak ténye, Párizs és Berlin proletárjainak barikádjai, a bécsi egyetemi légió fegyverei sokszorozták meg.” E plebejus erő felülkerekedésére nem volt érett a magyar társadalom, de nélküle azt sem érthette volna el, amit az „objektív lehetséges célok” jeleztek s ami végül is a hatvanhetes kompromisszumban megvalósult. Révai elemzése nemcsak a történelmi eligazodást segíti: azt is bizonyítja, hogy a magyar polgári rétegek nem tudták tartósan összekapcsolni a nemzet ügyét az emberi haladás céljaival, mert túl későn jöttek, s szembefordultak az idővel, mielőtt igazán bekerültek volna áramába. Magyarság és emberiség, nemzet és haladás csak a munkásosztály harcaiban olvadhatott és olvadhat igazi egységbe. De Révai nemcsak „tanulságot” lát a magyar negyvennyolcban; a történelmi problémák tisztázását itt közvetlenül közel hozza kora magyarságának ügyéhez: „Az 1848-as forradalom tanulmányozására sokunkat az is késztetett, hogy végére járjunk annak az ‘elméletnek’, mely az 1848-as forradalommal akarta bitonyítani, hogy Magyarországon egy forradalmi munkás és parasztdemokrácia minden előfeltétele hiányzik.”²⁸

Révai tehát a negyvennyolcas magyar forradalom történetében látta meg a magyar társadalom fejlődésének sajátosságát. Ezért van az, hogy irodalmi tanulmányai is erre felé mutatnak s e sajátos fejlődés szellemi arculatát jellemzik. A Petőfi-esszéiben ez magától értetődő. A nagy magyar lírikus forradalmi szerepe lehetővé teszi, hogy az irodalomtörténész itt a költészet és történelem közvetlen kapcsolatáról beszéljen. Révai Petőfiiben 48–49 viharadarát, a népi felszabadulás és az öntudatra ébredő nép előhírnökét látja. Amikor március 15-ét a liberális nemesség mozgalmának plebejus fordulataként értékeli, ugyanakkor Petőfi költészetében is megkeresi azt a réteget, melyet hiába kutatott a reformkor magyar irodalmában: „Petőfi Sándorral valami új kezdődött. Az ő költészete nem a nemesi lelkiismeret-furdalás költészete többé, hanem egy öntudatra ébredő népnek a hangja. Másszóval: Petőfi Sándor népiességében a felülről jövő nemesi reformnak a gondolata helyett az alulról jövő népi felszabadulásnak a gondolata szólal meg... Petőfi költészetében... a nép szétnéz saját országában, ... a nép fia szól saját földjéről... a táj szeretete, a magyar föld birtokbavétele kibővült az ország szeretetével, a haza birtokbavételével.”²⁹ Révai szerint Petőfi a 48-as polgári demokratikus forradalom költője, de népi demokratizmusával túlmutat rajta a teljes emberi felszabadulás felé. Nem kell tehát ki sem lépnie az irodalomtörténeti értékelés köréből, hogy példaként mutassa fel alakját és művét: „Petőfi politikája bizonyíték arra, hogy a nemzeti egységnek, a szabadságharcos erők összefogásának a politikája összeegyeztethető azzal s

²⁷ Irodalmi tanulmányok. Bp. 1950. 61. (A továbbiakban: IT).

²⁸ MNM 75.

²⁹ IT 64.

egyenesen megköveteli, hogy legyen egy öntudatos, szervezett, a forradalom vívmányaira és vezetésére éberrel vigyázó balszárny, amely döntő ereje az átalakulásnak, és amely válságos pillanatokban a nép élén meg tudja akadályozni az árulást.”³⁰

De Kőlcseyt és Adyt sem csupán illusztrációként vonultatja fel történelmi és társadalomtörténeti elemzései mellé. Kőlcsey-tanulmányában onnan indul ki, hogy a nyelvújítási mozgalom, mely a költőt elindította, a polgári haladás úttörője volt. Igaz: ezzel a születő magyar polgárság azt bizonyította, hogy gyenge s még a polgári öntudat kialakításának elemi feltételeivel sem rendelkezik. De mégiscsak itt tört felszínre a fejlődés vágya és szándéka.³¹ S elismeri azt is, hogy Ady „minden porcikájában költő volt”, aki a társadalom, a politika, a történelem minden eseményére és jelenségére lírikusként reagált. De éppen ezért fordult hozzá, aki a „szakember korlátoltsága nélkül és anélkül, hogy a társadalmi élet felületének részketkérdéseihez tapadt volna, nemcsak ösztönösen érezte, hanem világosan látta és tudta, hogy a magyar társadalmi harcoknak mik az igazi mozgóerői”,³² s aki sajátos szimbolizmusa segítségével a legteljesebben — bonyolultságaival és ellentmondásaival együtt — ki tudta fejezni korát. Kőlcsey és Ady művében tehát ugyanazt kereste, mint negyvennyolc történetében: szerinte a tizenkilencedik és a huszadik század elején az irodalomban mutatta meg magát leghűségesebben a magyar történelem.

Ennek megfelelően Kőlcseyben Petőfi elődjét rajzolja meg: a magyar reformkor reprezentatív emberét, aki a nép felé fordult, de kívülről és felülről fordult feléje, s akiben megvolt az erkölcsi erő, hogy tükröt tartson az ingadozó, liberális nemesség elé, s megfogalmazza önön lelkiismeretének szavait. Ezért hangsúlyozza a költő és kritikus „két frontos” harcát. Látja, hogy Kőlcsey a polgári izlés nevében lép fel a nemesi ünnepléység és a paraszti közönségesség ellen, és mindkettőt, mint vidékiességet, provincializmust ítéli el. Felismeri, hogy Kőlcsey Csokonai-bírálatát esztétikailag és történetileg egyaránt téves ítéletet mond ki, de meglátja benne az igazság megsejtését is. Hiszen „a plebejus népiesség is lehet provinciális, vidékies, amíg tisztán paraszti marad”, s a plebejus népiesség igazán majd csak Petőfi költészetében emelkedett fel. De Révai szerint ennek előfeltétele volt az a harc, amelyet Kőlcsey folytatott. Kőlcsey tudta, hogy elfordulva a feudálistól, meg kell találnia az utat a néphez. „Tragédiája... az volt, hogy csak meglátni tudta ezt az utat, de végig rajta már nem mehetett.”

Révai Kőlcsey-tanulmányának másik fő kérdése: mi táplálja a költő pesszimizmusát? Válaszában kétfelé is hadakozik. Nem elégszik meg a német romantika hatásának emlegetésével. Abban a forradalomtól megcsömörlött német polgár megnyilatkozását látja. Szerinte Kőlcsey azon kesereg, hogy a forradalmi korszak nem vitte előre Magyarországot: a magyar költő híve maradt az emberi haladás, a francia felvilágosodás, a francia forradalom eszméihez akkor is, amikor — látszólag a német romantika érzélgős és sötétenlátó érzelmvilága felé fordult. Még nagyobb szenvedéllyel támadja Révai a misztikus magyarázatok, melyek az „örök magyar sorsra”, a „keletiség—nyugatiság tragikus ellentétére” vezetnek vissza Kőlcsey pesszimizmusát. A mítoszt az üres általánosítás támogatja, tehát ő mindenekelőtt a sajátosságokat elmosó időtlen szemléletet rombolja szét érveivel. Abból indul ki, hogy „ahol a polgári haladás és a feudális reakció élesen és nyíltan állnak szemben egymással, és a haladás harcosa tudja, hogy kik a hívei, akikre bizton számíthat, és kik az ellenfelei, akikkel biztosan meg kell ütköznie, ott a haladásért való harcnak nem lehet pesszimizmus a kísérőjelensége, az ellenség kritikája nem ölti fel az önkínzó önbírálat alakját.”³³ De éppen ezért hordozhat előrelendítő mondanivalót néhány nagy magyar költő pesszimizmusa. Mert Magyarországon más volt

³⁰ IT. 30.

³¹ IT. 11.

³² IT. 106.

³³ IT. 27.

a helyzet. Nálunk a haladás és „maradás” hosszú időn át egy azon rétegen belül küzd: a középbirtokos nemesség harcaihoz kapcsolódik. S a keserűség, mely innen ered, szükségszerűvé is válik, ha a kínzó dilemmát átélő költő nem talál kapcsolatot a nagy népi erővel — akár a kor viszonya akár személyes érzelmi, szellemi kapcsolatai miatt. Kölcsey sajátos helyét az jelöli ki a magyar fejlődésben, hogy ő is átélte ezt az elszigetelődést, de ugyanakkor folytatta a harcát — lemondóan és keserű lélekkel — kora lehetőségei között. S az irracionális szemlélet áttörése tette lehetővé Révai számára, hogy meglássa az új tartalmat Ady pesszimizmusában. Aggodalom és szorongás volt ez — írja —, hogy Magyarország megkésíki a forradalommal. A történelmi tempóvesztés kózza Adyt. Még az is felvetődik benne, hogy a magyarság kívülreked a történelmen, s hadakozó verseiből keserűség árad.

Kölcsey Batsányi utóda és Petőfi előde volt, két nagy forradalmi korszakot kapcsolt össze, de az egyikhez későn, a másikhoz korán érkezett. Portréjuk mellé természetesen illik Ady Endréé. A magyarság és emberiség eszméje, mely Petőfi költészetében harmónikus egységbe olvadt, Ady művében ismét válságokkal küzdve jelenik meg. De Ady fejezte ki először igazán történelmi hangsúllyal, hogy a magyar nemzet új vezető erőt keres. S bár nagy felismerését inkább kérdés formájában tudta megfogalmazni, a kérdést jól tette fel. Ezért sorolhatja Révai őt is a forradalmár költők közé. Kora a forradalmi készülődés évtizede volt, amelyben 1848 és 1867 minden lényeges kérdése felvetődött. Révai meggyőzően bizonyítja, hogy ez a készülődés legteljesebben Ady költészetében tükröződött. S érvelése közben nem kell hallgatnia a költő belső harcairól: tanulmányának fő gondolatmenete Ady „két lelkiségének” vizsgálatát követi. Szerinte „amit Ady, 'két meggyőződésének', a 'két meggyőződés' mártíromságának hív, semmi más, mint hűség az ország demokratikus átalakulásáért küzdő néptömeghez, annak ellenére, hogy Ady úgy érzi: ő és a hozzá hasonlók lelkileg, szellemileg, emberileg már egy történelmi etappal tovább tartanak. A két meggyőződés: a 'Muszáj Herkulések' tragédiája, akik valójában már nem tudtak hinni a polgári demokráciában, amiért küzdöttek. A magyar demokratikus forradalom elvetélése miatti elfáradás Adyban összevegyül a szocializmus késése miatti melankóliával.”³⁴ A századelő évtizedében valóban az volt a magyar-élet egyik legnagyobb kérdése, hogyan lehet összeegyeztetni a polgári demokrácia bírálatát a demokratikus forradalom plebejus lendületével. Adynak nem sikerült ez az összeegyeztetés, de küszködött vele, és szenvedett érte s így kora magyar valóságának legőszintébb, leghívebb tükré lehetett. A demokratikus forradalomban érdekelt osztályok együttes hangja a cselekvő politikában nem szólalhatott meg: csak a költészet tudott nekiformát adni. S hogy Ady élni tudott műfaja rendkívüli lehetőségeivel, sorsa egyik „véletlenének” is köszönheti. Révai nagy érdeklődéssel vizsgálja Ady 'kisúri' eredetének hatását. S arra a felismerésre bukkan, hogy hűsét ez az eredet, a bocskoros-nemzeti öntudat „predestinálta arra, hogy a magyar polgári demokratikus mozgalom e sajátos helyzetében a forradalmi osztályok egészének legyen lírai harsonája.”³⁵ Sorsa megadta neki azt a kilátót, ahonnan igazi arányaiban mutatkozik meg a környező élet. Kölcsey dilemmájából ő már ki tudta magát vágni: „A hétszilvafa ott állt a faluban, közel a parasztsághoz. De a hétszilvafa — társadalmilag és kulturálisan — kinőtt a faluból. A bocskoros-nemesi rétegből sarjadt Ady nem volt sem korlátozottan vidéki, sem korlátozottan városi, ezért lehetett a város és a falu forradalmi osztályainak közös, egységes, országos hangjává.” Történelmi jelentőségű lírájának másik feltétele fordítva bizonyít: sajátos mondanivalója szükségképpen vezette el a szimbolizmushoz. Révai harmonikusabbnak látja Petőfi költészetének légkörét, mint Adyét, de ezt a történelem „rovására” írja. Felismeri, hogy az osztályellentétektől feldúlt társadalomban nem lehetett többé Petőfi módjára „ámolni” a közvetlen valóságon. Hiszen a huszadik században nem lírai realizmus lett volna ez, hanem üres apologia, amely idillt festett volna a szörnyűség helyett.

³⁴ IT. 147.

³⁵ IT. 154.

„Az a dilemma, amit a demokratikus forradalom korszakának realista költészete, tele naív optimizmussal, nem ismer: a ‚mindennapi’ élet és az ‚igazi’ élet kettőssége, a valóság egyes darabjaiban kínálkozó szépség semmissége az egész élet ürességéhez képest: ez a dilemma szabja meg a szimbolizmus nagy költőinek viszonyát az élethez.”³⁶ Révai felkutatja azt a sajátos ízt, színt, réteget is, amely megkülönböztethetővé teszi Adyt a világ szimbolista költészetében. A nagy magyar szimbolistát az ő ábrázolásában avatja el a dekadensektől, de a nagy franciáktól is, hogy megtalálta az utat visszafelé a valóságához. Ő azért festi irreálisnak, kísértetiesnek a világot, mert anakronizmusnak érzi — grófjaival, püspökeivel, s üres polgári hétköznappjaival együtt lidércnyomásként nehezedik rá az egész „magyar ugar” látványára.

Ady egyetemesen szemlélte korát, s Révai megtalálta azokat az összefüggéseket, melyeket követve sürített, gondolatilag is megközelíthető képet tudott festeni a nagy magyar költő szövevényes, titkokkal tele életéről és művéről. Így Ady-könyve szervesen illeszkedik a társadalomtörténeti tanulmányok közé — kiegészítve a magyar társadalom fejlődésrajzát: a negyvennyolcas forradalmakról szóló írás „folytatása” és a *Marxizmus és népiesség* „bevezetője”.³⁷

A népi mozgalomban, melyet Révai a Márciusi Front alakulásának időszakában a 19 utáni két évtized legjelentősebb magyar szellemi áramlatának tekint, a magyar irodalom társadalmi törekvései felszínre törnek, politikai mozgalommá fejlődnek. Révai igazodik anyagához, s mondanivalóit társadalomtudományi problémák köré csoportosítja. De gondolatmenete nem törik meg.

A népi mozgalmat az Európa-szerte elterjedt kispolgári szocializmus rokonának tekinti: híveik egyképpen kiábrándultak a kapitalizmusból, és a munkásság vereségei után elfordultak a proletárszocializmustól. De Révai ezt a rokonságot nem tartja jellemzőnek. „A történelmi háttere a magyar népies irányzatnak is — írja — a munkásosztály veresége. De már az 1919-es veresége. A parasztsághoz, mint a nemzet ‚törzséhez’ fordulás 1919-ből ered. A népiesek számára a két évtized előtti nagy vereség azt jelképezi, hogy a magyar munkásság a történelmi vizsgán megbukott: bebizonyosodott, hogy nem tudja vezetni az országot. Ha pedig a munkásosztály levizsgázott, melyik osztály lehet a jövő hordozója? Csak a parasztság. Ezt a parasztorientációt, melynek alapja a kiábrándulás a munkásosztály vezető szerepéből, ne tévesszük össze a magyar ellenforradalom 1919—20-as ‚parasztorientációjával’, amelynek értelme az volt, hogy a parasztságot a nagybirtokkal és a nagytőkével szövetségben vonultassák fel az elszigetelt munkásság ellen. A népiesek parasztorientációja *nem munkásellenes*, de kiindulópontja a munkásság elszennvedett veresége és mint tény veszi tudomásul, hogy a munkásság eljárt az vezető szerepét. A munkásságot a népiesek nem tekintik ellenségnek, rokonszenveznek vele, de mozgalma nem gyakorol rájuk vonzerőt, szervezeteiben és ideológiájában nem érzik a jövőt alakító erőt.”³⁸ Révai tehát látja, hogy a népi mozgalomban a magyarság haladásvágya nyilatkozott meg, de könyvében a bizakodó felismerést és elismerést torlódó kérdések követik. A távlatokra és összefüggésekre figyelő gondolkodó számára az a legfontosabb: mivel haladnak együtt, kik ellen harcolnak a magyar népiesek, kik lesznek a fegyverbarátok; a polgárosodás vagy a parasztközösség céljait helyeslik; milyen a viszonyuk a proletár-szocializmushoz; elkerül-e a fasiszta fertőzés veszélyeit? A tanulmány megszületésekor — 1938-ban — a kérdések hangsúlya még nem aggodalmas, ha az író nem is kapja meg a véglegesen megnyugtató válaszokat. De jelzi, hogy a régi dilemma — magyarság és

³⁶ IT. 157.

³⁷ A nagy Ady-tanulmány mondanivalóját kiegészíti Révai cikke Hegedűs Lóránt Ady-könyvéről (Schöpfung és Hegedűs, Uj Hang, 1941. 3. sz. 66—7.), a Kossuth Rádióban tartott előadása (1944. jan. 23.) és két emlékcikk, melyek közül egy a felszabadulás után hangzott el és jelent meg.

³⁸ MNM. 277.

emberiség, provincializmus és egyetemesség, nemzeti és társadalmi felemelkedés — még mindig kínzó. S a történelem azt bizonyította, hogy jogos és szükséges volt a biztató jelek között is felrajzolni a kérdőjeleket: az emberiség nagy válsága, a háború felszínre hozta a lappangó veszélyeket. 1940-től kezdve Révai egyre több aggodalomra talál okot, hangja keserűbb, mondanivalója bírálóbbs lesz.³⁹

Talán fölösleges is külön hangsúlyozni, hogy mindebben Révainak nemcsak gondolatmenetét követhetjük végig: gondolkodásának jellegzetességeit is megfigyelhettük. Ma már fel se tűnik, de a Kőlcsey-, az Ady-tanulmányok módszere még a felszabadulás utáni években is egy új világrész felfedezésének izgalmával lepte meg az olvasót. A harmincas években pedig nyilvánvalóan egy újfajta logika korai érvényesülését jelezte a magyar szellemi életben.

Amikor mély összefüggést fedezünk fel Révai mondanivalói és a magyar kommunista mozgalom feladatai között, nemcsak az *ember* párhúségét és fegyelmét dokumentáljuk: az *író* szándékai közé is bepillantathatunk. S az ő könyveiről szólva nem csak a tartalmi leírás feladata hozza magával a társadalmi, történelmi gondolatok hangsúlyosabb felvetését. Ha irodalmi tanulmányait olvassuk, a történész jelenlétét is érezzük, ha 48 „történetíróját” figyeljük, a társadalomtudós is megjelenik mögötte. Munkásságát csak akkor tudjuk elhelyezni a szellemi élet térképén, ha a szaktudományok határait egyre tágitjuk — csonkítatlanul talán csak a társadalomtörténet keretei között fér el.

Törekvése mögött a tudomány régi vágya húzódik meg. Szigeti József utal erre az összefüggésre: „Révai tanulmányai *történetpolitikai* tanulmányok, ha nem is a szó Ranke-féle értelmében. A polgári tudományban, miután a burzsoázia győzelmesen befejezte harcát a feudalizmus ellen, elmélet és gyakorlat egysége szétszakadt. A történész Rankétől napjaink legnevezetesebb szociológusaiig, meg-megújuló törekvése a társadalomtudományok polgári művelőinek, hogy ezt az eredeti, kettészakadt egységet visszaállítsák. Reménytelen törekvés, reménytelen kísérlet. A polgári apoletizmus vagy a mérsékelt haladás körén belül sohasem sikerülhet. Kérdéseik oly absztrakt módon vetődnek el... oly távol a társadalom tényleges harcaitól, hogy konkrét megválaszolásukra eleve nem kerülhet sor.”⁴⁰

Révainak sikerült elkerülnie a társadalmi igényű irodalmi elemzés két nagy veszélyét. Láttuk: ifjúkori cikkeiben „félreteszi” a formát, mert csak így érzi lehetségesnek a társadalmi szolgálatot. Érett írásaiban a legbonyolultabb formai elemzést is be tudja illeszteni eszmei koncepciójába: Ady szimbolizmusának megközelítése meggyőzően bizonyítja ezt. Másrészt sohasem elégszik meg a társadalmi magyarázat *applikálásával*: a társadalmi rajz nála nem „háttér”, nem „milió”, nem pusztán életrajzi mozzanat. Révai azokat a pontokat kereste meg a művekben és életpályákon, ahol kitapintható a kor érvelése. Lehet, hogy ezzel önként leszűkítette kritikai és irodalomtörténeti munkásságának a körét, de választott területein jól szét tudott nézni és messzire látott.

Igen, messzire látott. Ifjúkorában még csak sürgette a kritikát, mely túllát a bírált könyv fedőlapjain, a marxizmus teljes értékelése és megértése után már művekkel dokumentálta eszményét. Tanulmányaiban megannyi *általános* igényű esztétikai, irodalomtörténeti gondolatra bukkanunk. Talán legtöbbet emlegetett ezek közül a magyar líra uralmáról szóló eszmeifuttatás, mely Lukács György munkáiban is felbukkan. Nem esztétikai jegyzet ez az irodalomtörténetírás margóján. Révai itt sem applikál. Ady lírájának következetes elemzése során jut el a gondolathoz: a líra azért lett Adyval reprezentatív magyar műfajjává a háború előtti Magyarországon, mert csak ő tudta megszólaltatni a magyar társadalom ellentéteit

³⁹ RÉVAI J.: A népiesek széthullása (Uj Hang, 1940. 5/6. sz. 5—8.), VÖRÖS SÁNDOR: Géza, te csalsz! (UH. 1941. 4. sz. 51—56.), VÖRÖS SÁNDOR: Szabó Zoltán és a francia összeomlás (UH. 1941. 3. sz. 99—100.). Ezek és a 1939-ben, az *Úzenet* c. párizsi folyóiratban megjelent vitacikkek háttérével részletesebben foglalkozik ILLÉS LÁSZLÓ kéziratban levő tanulmányában.

⁴⁰ Marxizmus és magyarság. Útban a valóság felé. Bp. 1948. 261.

meztelenül és közvetlenül, és mert lírájában, mely az Én érzéseivel fogadja be a világot, feloldhatatlanul és „elrendezetlenül” is tükröződhetett a bonyolult kép.

Természetesen Révai munkásságának egyetemessége nemcsak az átélt és megértett marxizusból nőtt ki: rendkívüli egyénisége is a „nagyvonalak” felé irányította. Mégis segíteni tudja a marxista magyar társadalomtudományok és új irodalmi művészeti kritikánk „köznap” munkáját is, mert a feladat eszmei felvázolását úgy végezte el, hogy ugyanakkor ki is vette a részét a megoldás munkájából.

Az utolsó fejezet epilógusa

Ha Révai József kritikusi arcának *egyéni* vonásait keressük, élettörténetének utolsó fejezete helyett, az epilógust kell ideiktatnunk. Mert bármennyire is jelentős az egyéni alkotó tevékenysége egészen a pálya végpontjáig, az utolsó szakaszon — a felszabadulás utáni évtizedben — az ügy, a mozgalom lép előtérbe.

1945 fordulatot idézett elő Révai József pályáján is. A szocializmus, amelynek távlatát oly sokszor felvázolta, elérhető közelbe került az egész Magyarországon. Nagy tanulmányainak logikáját igazolta a történelem. De ugyanez a logika új feladatokat is diktált, s új megoldási formákat követelt. Életének keretét most főképpen az eszmék megvalósításának napi gondja töltötte meg, alkotó erejét olyan építmény megtervezése kötötte le, amelynek falait csak az egész ország emelhetette magasra: munkássága beolvadt a szervezett proletárdiktatúra lendülő életébe. Nagy beszédei, cikkei, nyilatkozatai a kommunista párt vezető testületeinek véleményét, iránymutatását közvetítették, s „egyéni” gondolatai éppúgy kifejeződtek a szaporodó falusi művelődési házakban, mint regényelemzéseiben, vitáiraiban.

De jellegzetes egyénisége a kollektív munkán is átütött, életművének uralkodó gondolatai „hivatalos” megnyilatkozásaiban is felbukkantak.

A felszabadulás utáni első években tulajdonképpen még a régi munkát kellett folytatnia a régi formák között. A nagy tanulmányokat nemcsak azért kellett újra és itthon is közzétennie, mert ekkor jutott el igazán a magyar olvasóhoz: a régi feladat még mindig megoldásra várt, a marxizmus és magyarság problémája, a nemzeti és egyetemes érdekek egyesítésének gondja még mindig élt. Valóban új feladatokat a fordulat éve vetett fel. Révai irodalomtörténeti jelentőségű érdeme, hogy meglátta az irodalmi forduló szükségességét és kibontakozását. Szándékosan állítottam fel ezt a sorrendet: 1948 tájékán főképpen az új korszak megindításának *igényét* fejezték ki érvei és gondolatai. Így sürgető szavait ekkor még legtöbbször az elvont eszmék táplálták. Fő gondolata, melyet a Lukács-vitában fogalmazott meg, így hangzik: „Nincs olyan társadalom, amely gazdaságilag magasabbrendű, mint az őt megelőző és amelynek kultúrája mégis alacsonyabbrendű lenne.”⁴¹ Ugyanitt azt is felveti, hogy a nép be akar avatkozni az alkotás munkájába, s a párt vezetése nem egyéb, mint a nép „rendelkezéseinek” közvetítése. De ha ez az irodalmi program nem is virágzó írói törekvések elemzéséből bontakozott ki, a belőle kihangzó igényt történelmi *valóság* szülte. Révai már ezekben az években abból indult ki, hogy a népi demokrácia nem valami különleges út a kapitalizmus és szocializmus között, hanem a proletárdiktatúra sajátos formája, tehát a magyar társadalmi fejlődés teljesen új szakasza. S ezen kívül egyéb szálak is összekötötték a valósággal az új programot. Hiszen a Szovjetunióban már megtörtént a fordulat, az irodalom már rátalált a történelmi változások nyomára, a két világháború közötti magyar irodalomban is eljutott néhány alkotó — az emigrációban és itthon — a szocialista irodalom útjára s főképpen: ha halványan is, már a Lukács-vita idején megmutatkoztak az új magyar írói szándékok. Ezért foglalkozik Révai oly részletesen ebben a vitáirában a szovjet irodalom példájának elemzé-

⁴¹ IT. 294.

sével, s ezért irányítja a marxista értékelés gyűjtőlencsáját a kor alig látható bontakozó, új művészeti törekvéseire.

Ilyen körülmények között — érthetően — az alkotás tartalmi problémái kerültek előtérbe. A kritikus arra figyel, hol látja a népközelség, a valóságosság megnyilatkozását, hol lesheti el az élet változásának friss tükrözését. Közvetlenül a fordulat éve után ez a szemléletmód segítette a továbbvivő utak megtalálását, de ugyanakkor kisebb-nagyobb vargabetűkhöz is vezetett. Egyik kezdeti következménye a realizmus eszményének összeszűkülése volt. Ezért kötötte Révai például a szovjet festészet első magyarországi kiállítását értékelve a szovjet példából sugárzó eszmei erőt ahhoz a realizmushoz, amely nem tűri meg a tárgyak elmosódott ábrázolását, a formák felbontását, s amely megköveteli a pontos és szigorú rajzot, a klasszikus kompozíció szigorú betartását.⁴² De már e korszak termését sem ezek a vargabetűk jellemzik. Révai első nagy irodalompolitikai cikkében — a Lukács-vitához kapcsolódó írásban — az új magyar irodalom fejlődésének valamennyi lényeges problémája felvetődött. Elvi harc és türelem, proletárhegemonia és nemzeti egység, sematizmus és dekadencia — ezek a kérdések foglalkoztatják Révai Józsefet majd egy évtizeden át, s ezekkel találta magát szemközt az első széttekintés alkalmával.

Tudjuk: válasza nem választhatók el a párt akkor követett általános politikájától. De ugyanakkor az életmű folytatását is megtaláljuk bennük. Az írókongresszusi beszédben vagy a Déry-vitában egyszerre nyilatkozik meg a párt irodalompolitikusa és a kritikus. Gondolatai egyszerre igazódnak az országos politika koncepciójához és a két évtizeden át folytatott vizsgálódások eredményeihez.

Legközvetlenebb a kapcsolat az irodalom nemzeti egységének gondolata és a „marxizmus és magyarság” problémaköre között. S ez érthető is, hiszen az új társadalmi rendszer mély megalapozásának feladata megkívánta a korábbi nemzeti törekvések és az új célok összehangolását, de sürgette a társadalom haladó rétegeinek egyesítését is. Ezért hangsúlyozta Révai, hogy a lenini „pártirodalom” elvét nem szabad időtől és tértől elvonatkoztatva alkalmazni, kizárva a népidemokrácia irodalmából mindazokat, akiknek műveit a lenini mértékkel meg nem lehet mérni. S ezért bírálta következetesen a szektáriánizmust és a neofita túlbuzgóságot, amely szűkkeblűségével eltorzította a proletárhegemonia elvét és gyakorlatát. De azt is látta, hogy az irodalmi egység létrehozása nem egyszerű összeadási művelet. „A szocialista-realista irodalom elvi alapján való egységről van szó — mondta — és arról, hogy elősegítsük a velünk szövegszerű írók fejlődését a cél felé.”⁴³ Ennek megfelelően programja a türelmes nevelés módszerét jelölte meg, mint leghatásosabb eszközt, mely elősegíti az igazi egység megteremtését: óvott az adminisztratív módszerek túlbecsülésétől; s tudta, hogy igazi előrehaladást csak akkor érhet el az új magyar irodalom, ha útja az egész magyar élet emelkedését követi. Az irodalmi egység fő szervezői — Révai programjában — a párt eszméi s a szocializmus sikerei. S ez a program a tapasztalatok szaporodtával egyre gazdagodott. 1952 végén, a Déry-vitában már az egység és a stílusirányzatok viszonyát is felvetette. S nem csupán a formális különbségeket helyezte — ahogy támadói később oly sokszor emlegették: „A stílusirányzatok különbözősége nem egyszerűen csak formális mozzanatok különbözőségét jelenti, hanem az élet látásának különbségét, az élet bizonyos oldalainak meglátását és kiemelését az egyik írónál, az élet más oldalainak meglátását és kiemelését a másiknál. Ezeknek a stílusirányzatoknak az eszmei veresége irodalmunkban helyes és szükséges, de ez nem irodalmi csoportharcot jelent. Egy nép nem egyarcú... Ebből az következik, hogy egyarcú, egysíkú, egy kaptafára húzott, irányzatok nélküli, szürkén egységes irodalom nincs, nem lehet és nem kell.”⁴⁴

⁴² IT. 268.

⁴³ Kulturális forradalmunk kérdései. Bp. 1952. (A továbbiakban KFK) 206.

⁴⁴ KFK 207.

Ma már látjuk, hogy ez a program nem valósult meg teljesen. A mögötte meghúzódó irodalompolitikai gyakorlat ellentmondó mozzanatai, a szocialista építőmunka harmóniájának megbomlása, az irodalmi egység összetartására hivatott kommunista írói tábor egy részének szétzilálódása megnehezítette a cél megközelítését. De az egység gondolata így is áthatotta Révai József egész felszabadulás utáni munkásságát, és gazdagította kritikusi egyéniségét.

Az „utolsó fejezet” termésén végigvonul a szematizmus elleni küzdelem. Az Ady-könyv írója, aki oly megérező tehetséggel mozgott a szimbolista líra szövevényes világában, nem fogadhatta el a szematizmus primitív, szűkös eredményeit. Érdeemes végigkövetni e küzdelem alakulását. A Lukács-vitában indult meg. Feltűnt a kritikusnak, hogy a művek alakjai nem elég elevenek, az író szavait szajkózzák, ahelyett, hogy kifejeznék önmagukat és a való életet; a lelkesedés kezd merevvé, külsőlegessé válni; sok író visszariad a lélek rajzától és a magánélet ábrázolásától. Ezekkel az észrevételekkel azonnal a probléma közepébe vág. Még közelebb visz a bajok gyökeréhez, amikor a megoldást keresi: „Fiatal (és öreg) szocialista íróink legyenek bátrabbak, merészebbek a valóság ábrázolásában. Ne féljenek a nehézségek leírásától, ne egyszerűsítsék az életet, ne azt a hangulatot erősítsék népünkben, hogy minden simán megy, hanem azt a hangulatot, hogy simán sem megy, nehézségek vannak és lesznek, de leküzdjük őket. Ne féljenek a bírálattól, sőt fogyatékoságaink ostromozásától sem, nem gyenge és beteg újszülött a mi, szocializmust építő népi demokráciánk, amely körül csak lábujjhegyen szabad járni és féltetni kell minden fuvallattól.”⁴⁵ Egy év múlva, az MDP kongresszusán ezekre a problémákra ráirányult az országos figyelem is: az itt lezajlott vita az új irodalmi kibontakozás fő akadályának minősítette a szematizmust. Révai József itt is azt hangsúlyozta, hogy az új valóság sokkal bonyolultabb, mint az a kép, amelyet irodalmunk ad róla, a hősök papírmáséfigurák, a jellemábrázolás vázlatzerű, nem eléggé kidolgozott. A pártkongresszus iránymutatásának megfelelően az 1950-ben összeült írókongresszus a szematizmus elleni harc nagy ütközetévé vált. Révai írókongresszusi felszólalása — amellet, hogy összegezte a szematizmus kritikáját — néhány új gondolatot is felvetett. „Amikor politikában és gazdaságban — monóta — legyőztük népünk nyílt ellenségeit, egyre inkább előtérbe nyomult dolgozóink helytállásra, bátorságra, áldozatvállalásra való nevelése és észrevettük, hogy ebben a munkában túl kevés segít az új magyar irodalom. Rájöttünk: magában az irodalomban van a hiba... Az irodalom is egyik módszere népünk nevelésének. De ha az irodalom nem tudja, hogy neki ezt a feladatot *másként* kell megoldania, mint végsősoron ugyanezt a feladatot a szakmai és politikai iskolákban, ha az irodalom nem tud élni a maga sajátos nevelési módszereivel, akkor nem tölti be hivatását.”⁴⁶ Pontosabban, általánosabb érvénnyel fogalmazta meg a szematizmus társadalmi vonatkozásait: „Az irodalomnak egyik fontos tisztje, feladata az ország, az állam, a párt vezetését segíteni abban a tekintetben, hogy a nép problémáit, az államvezetés problémáit ne csak felülről, hanem alulról is lássa”⁴⁷ Nem sokkal később, a színművészeti konferencián az új magyar darabok eszmei zsúfoltságáról beszélt, és bírálta azt a törekvést, amely álkonfliktusokkal akarja megteremteni az élet igazi harcaitól elforduló színművek hiányzó feszültségét.

A szematizmus elleni küzdelem igen jó, serkentő hatással segítette az új magyar irodalom fejlődését. A történelmi forduló lendítő ereje mégsem érvényesült teljességgel az írókongresszus nagy vitája után sem, sőt hamarosan új bajokba ütközött. Sejthető volt, hogy nem sikerült leásni a gyökereikig. A szematizmus problémái legtöbbször a forma terére kerültek, a bírálók és az alkotók elsősorban a színvonal ügyére figyeltek a megoldási módok kutatása közben. Révai sok gondolattal utalt az új irodalom eme gyermekbetegségének társadalmi

⁴⁵ IT. 317.

⁴⁶ KFK. 45.

⁴⁷ KFK. 46.

vonatkozásaira, de gondolatmenete végül is túlkanyarodott rajtuk: végső érve az írói szubjektum torzításaira vezette vissza a bajokat. Ma már látható, hogy a sematizmus problémátlan egyszerűsítő valóság szemlélete kapcsolatban volt a szocialista építés hibáival is, amelyeket azóta a párt többször elemezett. Révai az irodalmi élet közvetítésével érezhette az aggasztó jeleket, s ki is fejezte aggodalmát, de — mivel kérdésfeltevése szükségképpen az 1950-es évek elején érvényes koncepcióhoz igazodott — nem vehette észre ezeket az összefüggéseket. Ez nyilván hozzájárult a formai megoldás rangjának emelkedéséhez: az elégtelen kórelmézés tüneti kezeléshez vezetett. Révai később, a Déry-vitában felismerte ennek a veszélyeit: látta, hogy a kritika „a sematizmus elleni harcot nem elsősorban az eszméiség, hanem . . . a forma, a mesterség, az őszinteség stb. alapján vívta.”⁴⁸ De a kor kritikája csak ennek a sajátos irodalmi háborúnak a logikáját követte. Révai éleslátására jellemző, hogy ilyen körülmények között is megtalálta a lehetséges legjobb megoldást. Amikor a sematizmus elleni harc leple alatt bizonyos polgári jelenségek éledtek újra irodalmunkban, meghirdette a „kétfrontos harcot”, mely egyszerre segíti a sematizmus és a polgári hatás felszámolását. Ez a módszer — kiegészítve napjaink mélyebb kórelmézésével — ma is megfelelő keretet adhat (és ad is) a párt irodalompolitikájának.

Hasonló bonyolult képlettel találjuk magunkat szemben, ha a hagyományok értékelésére vonatkozó gondolatokat emeljük ki írásaiból. Sokszor vitatták már Révainak ezt a megállapítását: „Zavarná fejlődésünket, ha nem viszonyulnánk kritikusan a magyar kultúra olyan óriásaihoz, mint Bartók Béla, Ady Endre, Derkovits Gyula — és ide kell bizonyos fokig sorolni még József Attila művének egy részét is. Hatalmas mű az ő művük, örök kincse a magyar kultúrának. De nem véletlen, hogy például a magyar költészet nem Ady és nem József Attila útját folytatja, hanem az alkotási módszer, a stílus demokratizmusában — visszakanyarodik Petőfi Sándorhoz. Ezeknek a nagy lázadóknak kivétel nélkül az volt a gyengéjük, hogy bár gyűlölték a régi világot és kívánták az újat, többé vagy kevésbé el voltak szigetelve koruk forradalmi népmozgalmától, vagy nem voltak vele összeforva. Ebből származnak e nagy lázadók műveinek a néptől idegen, dekadens, kétségbeesést tükröző vonásai.”⁴⁹ Ha ezt a megjegyzést összevetjük az 50-es évek elejének néhány feltűnő kulturális jelenségével, amilyen az Erkel-kultusz és Bartók művészetének kerülgetése, az arányeltolódás Munkácsy és Derkovits Gyula népszerűsítése között, valamint új építészettünk „újklasszicista” orientációja, láthatjuk, hogy itt is nagyobb jelentőségű, összefüggő gondolatok húzódnak meg. Az összefüggésekből az olvasható ki, hogy ezekben az években az új feladatok felé lendülő művészeti élet „túlnézett” a két világháború közötti évtizedek bonyolult művészeti törekvésein, pedig élete valósága közvetlenül ehhez a korhoz kapcsolódott. Igaz: a közvetlen elődök körül szétzilálódott a művészet és társadalom harmonikus kapcsolata, a művész sokszor magára maradván és magába zárkózva fogalmazta meg mondanivalóját. Igaz: e művészi tragédia sötétjén az utódok közül csak az tud átlátni, aki már maga is átélte a művész és társadalom újbóli egymásratalálásának örömét, akit semmi sem zavar abban, hogy egy életet éltesse a jövőért harcoló társadalommal. S az is igaz, hogy a felszabadulás után születőben voltak az új harmónia feltételei. De a huszadik század közepének társadalmi forrongása mégis bonyolultabb a tizenkilencedik század népmozgalmainál. S nemcsak Adyra érvényes, hogy nem „ámulhat” többé büntetlenül Petőfi módján a valóságon. Az élő irodalomban nincs egyszerű visszakanyarodás: a huszadik század bonyolultabb valóságát kifejező irodalmi korszakok „átugrásában”, is az irodalom valóság szemléletének egyszerűsítő jellege fejeződött ki. Révai gondolatilag világosan látta az itt rejlő veszélyeket: „Ha úgy fogjuk fel a haladó nemzeti hagyományok felhasználásának kérdését, hogy vissza akár a klasszicizmushoz, akár egyéb stílusokhoz, nem helyesen járunk el. A költészetben és a zenében sem mond-

⁴⁸ KFK. 188.

⁴⁹ KFK. 24—25.

juk azt, hogy ,vissza a népdalhoz!' nem mondjuk még azt sem, vissza Petőfi Sándorhoz!' hanem azt mondjuk: használd fel a nép dalait, de menj előre . . ."⁵⁰ Az összefüggések azonban arra vallanak, hogy ez a gondolati felismerés nem hatotta át a művészeti politika gyakorlatát s nem volt elég a valósággyyszerűsítő tendenciák visszaszorításához: Révai utolsó nagyobb írása, a József Attila-tanulmány éppen azért jelentős, mert a magyar népi demokrácia irodalmának egyik közvetlen elődjéhez akar benne utat találni, s át akarja tekinteni az irodalmi modernizmus szövevényét.

Révai utolsó korszakának munkái elsősorban irodalompolitikai jellegűek. Így hiába keressük bennük azt a zártságot, gondolati befejezettséget, amely „teljessé” teszi nagy tanulmányait. Beszédei, vitacikkei egymásból következnek, egymást kiegészítik, egymást magyarázzák. Innen nézve tehát életműve befejezetlen, hiszen betegsége nagy küzdelmek idején szakította el a munkától s a halál a magyar kultúra nagy újrakezdésének korszakában érte utól. De ez a befejezetlenség azt is jelenti, hogy munkája folytatódik; művét „továbbírja” a kommunista mozgalom, amellyel négy évtizeden át együtthaladt.

Дьёрдь Боднар

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЙОЖЕФА РЕВАИ

Данный очерк посвящен деятельности недавно умершего Йозефа Реваи, выдающегося представителя коммунистической критики. Автор подчеркивает, что Йозеф Реваи был не только литературным критиком: его произведения прорываются далеко за границы специальных общественных наук и выражают мнение литературоведа, эстетика и историка.

Писательская деятельность Йозефа Реваи приблизилась истории литературы в трех этапах: в начальные годы (1917), в тридцатые годы и десятилетие после года поворота в Венгрии (1948). Подробно анализируется вся историческо-литературная и критическая деятельность Йозефа Реваи в упомянутых трех этапах. От недовольства социальным и эстетическим положением и анархического мятежа писателей, сгруппировавшихся вокруг журнала «Ма», молодой Реваи доходит до идей Октябрьской революции и становится их проповедником. Свои труды по истории и истории литературы Йозеф Реваи написал в тридцатые годы. Однако, десятилетие между созданием начальных и зрелых очерков принадлежит практике, партийной организационной работе, публицистике. Автор указывает на связи, устанавливаемые между венгерским коммунистическим движением в десятилетие до второй мировой войны и выдающимися статьями Реваи, Подробное анализируются научные очерки Реваи, посвященные Кошшуту, Петёфи. Кёлчеи, венгерской освободительной войне и Ади.

1945 год означал поворот также в деятельности Йозефа Реваи. Социализм, перспективы которого он неоднократно излагал, стал реальной возможностью во всей Венгрии. Логичность его выдающихся научных очерков была подтверждена историей. Но эта же логика диктовала новые задачи. Теперь все дни жизни были заполнены ежедневными заботами по реализации идей и вся его деятельность слилась с жизнью организованной пролетарской диктатуры. Научные очерки, написанные им в годы эмиграции теперь снова печатались на родине и только теперь попали непосредственно в руки венгерских читателей. В заключительной части научного очерка автор знакомит читателей с произведениями Йозефа Реваи его последних лет, несущие в первую очередь литературно-политический характер и оказавшие помощь обновлению венгерской литературной жизни.

Жизнь Йозефа Реваи с порога юности прошла по одному пути с венгерским коммунистическим движением, история этого движения только теперь начинает разворачиваться из раскрытых подробностей и взаимосвязей. Полную картину деятельности Йозефа Реваи можно нарисовать также только после того, как будет написана история венгерского коммунистического движения.

⁵⁰ КФК. 113.

AZ UJ HANG KRITIKAI MUNKÁSSÁGA

(Második közlemény)

Az Uj Hang a szellemtörténeti és faji szemléletű irodalomfelfogásról

A faji szemlélet a harmincas évek végén bevonult nálunk az irodalomtörténetbe is. A német szellemiségből érkezett e szemlélet éppúgy, mint a korszak hivatalos tudományos felfogása: a szellemtörténeti módszer. Az Uj Hang nem egy szenvedélyes hangú bírálatot közölt e jelenségről és annak következményeiről. Gábor Andor 1939-ben a széles felháborodást kiváltó vitával foglalkozott, ami Farkas Gyulának: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867—1914 c.* műve körül keletkezett. Mint ismeretes Schöpflin élesen elutasító kritikát írt e műről a Nyugatban,⁹⁴ ahol ugyan beismerte, hogy az asszimiláció problémáját ő vitte be az irodalomtörténeti vizsgálódásba két évvel azelőtt megjelent irodalomtörténetében; mégis Farkas következtetéseinek láttán ráébredt e szemlélet súlyos veszélyeire. „Ha az államhatalom bármiféle meggondolás alapján elkezd különböztetni az alattvalók között, mindig akadnak, akik más meggondolások alapján más rétegeken vagy kategóriákon kívánják ezt a megkülönböztetést megkísérelni” — írja Schöpflin. A Nyugat körén kívül heves támadások érték Farkas kísérletét a legkülönbözőbb oldalakról. K. Havas *„Szép Szóban Rassenbiologische Geisteswissenschaft* című cikkében utasította el azt; Bölöni György és Pap Gábor a *Korunk*-ban leplezték le igazi indítékait. Bölöni a zsidótörvények indoklásának nevezi Farkas könyvét, Bóka László pedig *Az Ország Utja*-ban az Adyt ért rágalmakat utasítja vissza.⁹⁵ Farkas Gyula Schöpflin írására válaszul közölte,⁹⁶ hogy Schöpflin a kiadás előtt elolvasta könyve kéziratát, és azzal egyetértett; tehát nem az ő művét, hanem Schöpflin és a vitázók szemléletét befolyásolta a koráramlat. Schöpflin ingerülten utasította vissza ezt a megnyilatkozást,⁹⁷ s a saját elsőségét e téren nem nagy dicsőségnak nevezte. Gábor Andor az egész vita tanulságaként a felelőség kérdését veti fel, és ebben — a vitában szintén részt vett és érintett Szekfű mellett — Schöpflint marasztalja el, s szemére veti, hogy csak akkor szólalt meg, amikor az asszimiláció általa tárgyalt jelensége mögött a sajátmagára is leselkedő veszedelmet észrevette. „Schöpflin . . . szolid tudományosságát kezdte ki előbb a betegség — írja Gábor — ő ment bele az irodalomtörténetbe az asszimiláció ködös fogalmával, amelyből most szellemi utóda kihozza azt, ami igenis benne van: a gyűlölködést, a kirekesztést s egyéb *mai* áruit a közéleti piacnak.” K. Havas Gézárt idézve írja: „Schöpflinnek *előbb* kellett volna a Nyugat köréből nemcsak Adyt, hanem

⁹⁴ SCHÖPFLIN ALADÁR: Asszimiláció és irodalom. Nyugat, 1939. I. k. 279—293. I.

⁹⁵ A vitában részt vett fontosabb írások: BÓKA LÁSZLÓ: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. Az Ország Utja. 1939. 109—117. I. — BÖLÖNI GYÖRGY: Az asszimiláció a magyar irodalomban. Korunk. 1939. 727—730. I. — PAP GÁBOR: Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban. Korunk. 1939. 181—183. I. — K. HAVAS GÉZA: Rassenbiologische Geisteswissenschaft. Szép Szó. 1939. 66—72. I. — ILLÉS ENDRE: Farkas Gyula könyvéről. Nyugat. 1939. I. k. 255—258. I. — A vitába Szekfű is beleavatkozott, I. alább.

⁹⁶ FARKAS GYULA: Asszimiláció és irodalom. Nyugat. 1939. I. k. 369—372. I.

⁹⁷ SCHÖPFLIN ALADÁR: Asszimiláció és irodalom. Nyugat. I. k. 372—373. I.

Ignóust is, Hatvanyt is, másokat is egész mellel, harcosan vállalnia, akkor nem kellene mai csatáját a harmadik, negyedik védelmi vonalból folytatnia, amely szintén el fog veszni, mert tábornoka már régebben és stratégiaileg feladta pozícióit. Csak éppen nem tudott róla.”⁹⁸

A vitába Szekfű Gyula is beleszólt⁹⁹, (ugyanis Farkas Gyula mint forrására Szekfűre is hivatkozott. Szekfű ez idő tájt már részlegesen revideálta a növekvő fasiszta veszély és a németországi-katolikusellenesség hatására régebbi nézeteit. Már a *Három nemzedék és ami utána következik* c. művében (1934), valamint a bíróság elé állított Féja és Kovács védelmében írt cikkében¹⁰⁰ határozottan kiállt a földreform és a magyar parasztság társadalmi felemelkedése mellett. Aggodalommal figyelte a nagyrészt „asszimilált” elemekből álló középosztály érdektelenségét a magyar szociális kérdések és a nemzeti problémák iránt. Ezért nyitotta meg a *Magyar Szemlét* a harmincas évek közepétől a falukutatók írásai számára, ezért írta nevezetes *Schittenhelm Ede* c. cikkét is,¹⁰¹ amelyben a nagynémet fasiszta politika vonzása folytán Berlin felé orientálódó egykori asszimiláltak törekvéseinek súlyos nemzeti veszélyére figyelmeztetett, Szekfű eme fejlődését a progresszió hívei rokonszenvvel, várakozással fogadták, bár egyesek részéről bizonyos meg nem értést is lehetett tapasztalni, ami kevésbé volt jogos Szekfű minden hibájának bírálata mellett is ebben a történelmi pillanatban.¹⁰² A moszkvai emigráció álláspontja Szekfűvel kapcsolatban az itthoni szellemi élet egyes képviselőivel ellentétben nem volt elutasító, de kétségtelenül erősen kritikus volt. Itt figyelembe kell vennünk, hogy az *Uj Hang* megjelenése éppen Szekfű határozottabb balrafordulása előtt szünt meg. Az asszimiláció — diszsimiláció vitában Szekfűt ért élehangú Gábor Andor-bírálatnak az elmondottakon kívül egyéb előzményei is voltak. Gábor gúnyos hangon írt a Szekfű szerkesztette *Mi a magyar* c. kötetről, ezt a problémát a világ legfőbb tudományos kérdésének nevezte.¹⁰³ Idehaza Illyés mutatott rá találóan a probléma lényegére. „Hogy mi a magyar, arra az izgatottan keresett válasz az, hogy szegény . . . A háború utáni években a középosztályra a nép sorsához viszonyítva arany napok jártak; akkor nem volt kérdés neki a magyarság, a nép ügye. Most lett az, hogy az egységet, melyben kivételes és érdemtelen helyzetet élvezett, veszély fenyegeti.”¹⁰⁴ Gábor kritikájában elismerte, hogy Szekfűék szándéka a német és nyilas törekvések ellenében igyekezett a magyarság magáról alkotott tudatát erősíteni, de ezt a módszert gyengének és erőtlennek minősítette. Még elítélőbb sorokat olvashatunk az *Uj Hang* hasábjain a Hubay-Vágó-féle törvényjavaslat körül kitört parlamenti botrány alkalmából.¹⁰⁵ Hubayék a magyar nemzet törzskönyvezett népcsoportokra osztását javasolták, s javaslatukban Szekfűnek az asszimilációról írott soraira, Szekfű történeti munkáira hivatkoztak. Szekfű cáfolta, hogy azt joggal tették volna, mert az ő Széchenyi és Kossuth nemzetiségi politikájáról mondott szavaiból, az asszimilációt 1914 előtt elítélő írasaiból e nemzeti öngyilkosságra vezető elképzelések

⁹⁸ METTLY MIHÁLY [GÁBOR A.]: Új magyar betegség: asszimiláció. UH. 1939. 7. sz. 75—78. l.

⁹⁹ SZEKFI GYULA: Még egyszer az asszimilációról. Nyugat. 1939. II. k. 1—3. l. SZEKFI GYULA: Időszerű történeti munkák. Magyar Szemle. 1939. márc. 222—230. l.

¹⁰⁰ SZEKFI GYULA: Magam és mások ügyében. Korunk Szava. 1937. 708—712. l.

¹⁰¹ SZEKFI GYULA: Schittenhelm Ede. Magyar Szemle. 1937. II. k. 223—231. l.

¹⁰² Lásd a hazai sajtóból: FEJTŐ FERENC: Fajkérdés és szocializmus. Szocializmus. 1937. 302—313. l. — FÖLJEGYZÉSEK. Szekfű kiállása. Szocializmus. 1938. 51—52. l. — HATVANY LAJOS: Ady, Tisza, Szekfű vagy a megtévesztés tudománya. Szocializmus. 1938. 15—23. l. — Utóbbi vonatkozásban l. főleg NÉMETH LÁSZLÓ: Szekfű Gyula: Mi a magyar? Magyar Élet. 1940. febr.—jún. folytatásokban.

¹⁰³ METTLY MIHÁLY [GÁBOR A.]: Magyaroknak lenni sors. UH. 1940. 2. sz. 49—52. l.

¹⁰⁴ ILLYÉS GYULA: Naplójegyzetek. Nyugat. 1940. 79—84. l.

¹⁰⁵ Hubay és Vágó nyilas képviselők 1940 júliusában olyan törvényjavaslatot terjesztettek a parlament elé, mely a törzskönyvezett népcsoportoknak úgyszólván teljes önállóságot adott volna az országban. A javaslatot követő vita azzal zárult, hogy a két képviselőt a miniszterelnök összeférhetetlenségi indítványára megfosztották mandátumuktól.

nem következhetnek.¹⁰⁶ Az *Uj Hang* 1940 augusztusi számában Névtelen Ákos aláírással megjelent cikk azonban elégtelennek minősíti Szekfű magyarázatát. „Mindez teljesen hiábavaló mosakodás és szerencsenmosdatás — írja a szerző. — Bármilyen szomorú, mégis úgy van, hogy Szekfű igenis felelős . . . Mert szellemi úttörője nekik, aki a maga szellemtudományi iskolájával több mint egy évtized óta dolgozik azon, hogy a tudományt és a tudományos gondolkodást, tehát a szellemet Magyarországon tönkretegye. Munkája nem volt hiábavaló. S hogy az ellenforradalom milyen fázisokat fut be, az az ellenforradalom dolga, s nem az ellenforradalom gyakorlati és elméleti megalapozóié. Aki egyszer elkezdett válogatni a magyarban, annak el kell tűrnie, hogy a másik tovább válogat . . . Szekfű talán most majd elkezd meg látni, milyen kevésbé tudomány az, mind azzal a sok megfoghatatlansággal, amit felvonultat, s amit a *másiknak* joga van másképp látni, vélni, magyarázni, mert az *egyik* is csak vélte, magyarázta.”¹⁰⁷

Szekfű, hogy pontot tegyen az asszimiláció-disszimiláció kérdésében végtelenné gyűrűző vitára, 1940 karácsonyán vezércikket írt a *Magyar Nemzetbe*.¹⁰⁸ E cikkben, amelyet többen is üdvözöltek a magyarországi nemzetiségiek részéről, főleg Erdélyből, Szekfű leszögezte, hogy sohasem gondolt arra, hogy szélesebb körben híveket szerez elgondolásainak, s a nézeteitől eltérő írásokat, mint cédulákat legfeljebb eltette, vagy eldobta. (E sorait a szélsőjobboldalnak címezte.) Gábor Andor válaszcikkének bevezetőjében alaptalannak tartja Szekfű elképzelését, hogy kevés tanítványa volt, és nem volt hatása tanításainak. Nagyonis volt hatása Szekfű tanainak — írja Gábor — hiszen a szellemtörténeti módszer egyszerűen eltüntette az összefüggéseket a magyar történetből. „Szekfű bevallja . . . hogy a mai kaosz beszüntette a vitatkozás lehetőségét. S hogy kik voltak a mai kaosz előkészítői, arról ne beszéljünk. Maradjunk a melankóliánál, mint az egyetlen tudományosan lehetséges magatartásnál. S miután Szekfűék két évtizeden át táncoltak minden lakodalmon, amely ilyen vagy olyan formában a nép ellen rendeződött: most egyszerre felsajdul a szívük a demokráciáért, mert az ő művüknek folytatói vannak; . . . S megtörténhetik, hogy a cédulák, amiket Szekfű elégikusan félretesz, egyáltalán semmit se érnek, mert azok a vademberek, akiknek az útját — bár nem akarta — Szekfű is segített előkészíteni, a cédulákat kiszórják az ablakon. És a gyűjtögetőjüket utána hajítják. S még ezért is sok-sok százalék felelősség Szekfűeket fogja terhelni.”¹⁰⁹ — fejezi be Gábor a cikket.

Nem értett egyet természetesen az *Uj Hang* Szekfű történelemfelfogásával sem. Mint utaltunk rá, Gábor többször megbíráta Szekfű szellemtörténeti koncepcióját. Lándor Béla pedig átfogó cikkben vázolta fel, és utasította el Szekfű elképzeléseit a magyarság és a keresztény-germán kultúrközösség kapcsolatáról, a Habsburg-orientációról és az ellenreformációs barokk kultuszáról.¹¹⁰ A Széchenyi kultuszban és a liberalizmus, mint a forradalmakat előkészítő áramlat bírálatában pedig a forradalomellenes szándékot vetették el. A Szekfű és a Farkas-féle elméletre reagáló Németh László eszmerendszerét pedig a forradalomellenesség történetileg távolabbra és mélyebbre vetítésének, s a faji szemlélet megreformált változatának fogták fel.¹¹¹ S tekintettel arra, hogy Németh László a *Magyar radikalizmus*¹¹² c. cikkében

¹⁰⁶ SZEKFI GYULA: A legújabb nemzetiségi törvényjavaslat. Magyar Szemle. 1940. júl. — (Részletei megjelentek a Magyar Nemzet. 1940. jún. 29. sz.-ban.)

¹⁰⁷ Névtelen Ákos: Felelősség. (Szekfű Gyula emlékkönyvébe.) UH. 1940. 7/8. sz. 31—32. l.

¹⁰⁸ SZEKFI GYULA: Nehéz a zavart eloszlatni. Magyar Nemzet. 1940. dec. 25. l.

¹⁰⁹ METTLY MIHÁLY [GÁBOR A.]: Nehéz a zavart eloszlatni. UH. 1940. 11. sz. 70—79. l.

¹¹⁰ LÁNDOR BÉLA: Bugaci történetfilozófia és nemzeti jövő. UH. 1940. 11. sz. 70—79. l.

¹¹¹ [GÁBOR ANDOR]: Hígmagyar-mélymagyar. UH. 1939. 10. sz. 126. l. — LUKÁCS GYÖRGY: Prológ vagy epilóg. UH. 1941. 2. sz. 13—30. l. — LUKÁCS GYÖRGY: Újra és újra: mi a magyar? UH. 1940. 7/8. sz. 6—16. l. — E kritikák főleg Németh László 1939-ben megjelent Kisebbségben c. művével vitatkoznak. A vonatkozó fontosabb hazai vitaanyaghoz l.: FEJTŐ FERENC: Urbanizmus és parlágiság. Szép Szó. 1939. 14—16. l. — GÁSPÁR ZOLTÁN:

csak a Szekfői Habsburg-koncepció ellen fordította kritikája élet, attól tartott az *Uj Hang* (s nem egy hazai kritika is), hogy a felvilágosodás és a forradalmak korának „idegen” eszméit elutasító, ezek hordozóit hígmagyarrá oldó szemlélet, a magyarság soraiban az időtájt már veszedelmesen dinarikus mozgalmaknak szolgáltathat eszmei segítséget.

Az *Uj Hang* a szellemi honvédelemről

Az *Uj Hang* kritikusai, amikor elismeréssel írtak a Márciusi Front programjáról, egyben elítélték az utolsó programpontra foglalt és a pánszlávellenes küzdelemről szóló szavakat. Ez a pánszlávellenség nemcsak egyes népiesek elképzelése volt, hanem általában jellemezte azokat a magyar értelmiségi, polgári köröket is, akik a „két pogány közt egy hazáért” ideológia alapján egyformán félték a német fasizmus térhódításától és a kommunista eszmék befolyásától. E gondolat ideológusai azért használták fel ezt az 1917 óta nem létező mumust, hogy a nacionalizmus mérgével beoltott közvéleményt elijesszék a Szovjetunió és a szocialista eszmék társadalomátformáló hatásától. A szocializmustól, avagy egyszerűen a magyar társadalmi rend demokratikus átalakulásától való félelem természetesen teljesen illuzórikussá tette azokat a gyenge kísérleteket, amelyeket egyes publicisták a fasiszta térhódítás ellensúlyozására javasoltak. Bár a polgári rétegek orientációja az angolszász demokráciák felé irányult, a népieseknek pedig egy önállóan remélt keletközépeurópai birodalom lebegett a szemük előtt; abban megegyeztek, hogy a szocializmustól való félelem miatt elmulasztották kidolgozni a fasizmus elleni valóságos honvédelem módszerét. A magyar sajtóban főleg 1938-ban és 1939-ben e kérdéssről folyt eszme-futtatásokat Révai József elemezte két nagy tanulmányában.¹¹³ A Révai által bírált Pethő Sándor és Szabó Zoltán, akik a *Magyar Nemzet* hasábjain a szellemi és szociális honvédelemről folytatott eszme-cserében közös engedmények árán egy nevezőre jutottak, 1938-ban még meglehetősen szembenálltak egymással. A *Korunk Szava* 1938 szeptemberében közölte az aug. 25-én először megjelenő *Magyar Nemzet* vezércikkét, Pethő Sándor tollából. Pethő ott még így nyilatkozott: „Amikor elutasítjuk a Dózsa György forradalmát, amely a vörös kakast házi baromfi gyanánt akarja behurcolni a magyar falvakba, éppúgy elvetjük a micisapkás herosztráteszek őrjöngését is, amely a forradalom pszichotikus izzását akarja állandósítani a maradék hazában, visszaélve a társadalom egy részének idegrendüléssel vagy idegbénulásával, hogy miként 1919 márciusában, újból reánk zúdítsa a szociális forradalom lavináját.”¹¹⁴

Szabó Zoltán akkor ugyanabban a számban még így válaszolt Pethőnek: „A magyar társadalom megszilárdításának útja a parasztság és munkásság nagyobb szerephez juttatása szemben a felsőbb rétegekkel . . . különösen a nagybirtokrendszer teljes felszámolása, lehetőleg rázkódtatás nélkül, de könyörtelenül.”¹¹⁵ Egy évvel később Szabó Zoltán már megkezdte a visszavonulást a szellemi honvédelem régióiba. A *Kelet Népe*-be írt egyik cikkében már így látta a tennivalókat: „A teendő tehát: megőrizni, kimélyíteni és elterjeszteni a szellem igaz és mély magyar-

Ki a magyar most? Szép Szó. 1939. 274—281. l. — K. HAVAS GÉZA: Asszimiláció és disszimiláció. Szép Szó. 1939. 330—333. l. — Szekfű GYULA: Lírai történelemszemlélet. Magyar Szemle. 1939. II. k. 297—306. l. — KATONA JENŐ: Megítélt halhatatlanok és halandók. Magyar Nemzet. 1939. júl. 30. 13—14. l. — SZABÓ IMRE: Kisebbségben. Korunk. 1939. 805—809. l. — Németh László később „Fantómok ellen” c. írásában reflektált e bírálatokra, l. Magyar Csillag. 1942. I. 257—262. l.).

¹¹² NÉMETH LÁSZLÓ: Magyar radikalizmus. Kelet Népe. 1940. dec. 1. 1—4. l.

¹¹³ RÉVAI JÓZSEF: Pánszlávizmus és szellemi honvédelem (1940. febr.) L. RÉVAI J.: Marxizmus és magyarság. Bp. 1946. Szikra ny. 157—173. l. — RÉVAI J.: Birodalom és hivatástudat. UH. 1940. 4. sz. 5—14. l.

¹¹⁴ PETHŐ SÁNDOR: A magyar társadalomhoz. Korunk Szava. 1938. szept. 1. 481—483. l.

¹¹⁵ SZABÓ ZOLTÁN: Levél Pethő Sándorhoz. Korunk Szava. 1938. szept. 1.

ságát és megőrizni s aztán szabadabbá tenni a parasztságot. Iskolának ajánlom . . . az írókat . . . Zrínyitől Illyés Gyuláig . . .”¹¹⁶ Ezt a gondolatot fejtegeti Szabó Zoltán a *Magyar Nemzetben* 1939 júniusától decemberig folytatásban közölt *Szellemi Honvédelem* c. rovatában; nevezetesen, hogy a magyar nemzeti függetlenség előbbrevaló, mint a szociális érdekek kielégítése; s a haza megmentésének egyetlen útja a lelkek megnevesítése az ősi magyar kultúra segítségével. Amikor kitör e háború, Pethő is beleszól a szellemi honvédelem dolgaiba, s most ő az, aki *szociális* honvédelmet ajánl, hogy „életünk sajátos magyar tartalmát és formáját a vertikális (I) hatások ellen is megvédelmezzük.”¹¹⁷ E téren odáig megy, hogy a lap 1940 jan. 6. sz.-ban kijelenti: „A magyar állam csak akkor állhat szilárdan, ha a magyarság hatalmi gondolatát és missziós tudatát a szegények kenyerévé tesszük.” Így fonódik össze Pethőnél a nyugati orientációjú valamennyire kiszélesített bázisú polgári rendszer vágya a birodalmi gondolattal. E téren a népies jobbszárny is megegyezik velük, csupán a hatalom orientációja a magyarság maga lesz. Féja így ír erről: „A magyarságra a megújuló Európában s elsősorban itt Kelet-Középeurópában mérhetetlenül fontos hivatás vár. Államszervező képességeink, gazdag történelmi hagyományaink, népünk nagyszerű szellemi és erkölcsi színvonala minden eddiginél fontosabb szerepet biztosíthat számunkra.”¹¹⁸ Mint ismeretes a birodalmi gondolat megerősítéséhez annak idején Peyer is hozzájárult, akinek ösztönzésére tette meg a sajtóban kormányhű hazafiúi nyilatkozatát a Szakszervezeti Tanács. Révai midőn megcáfolja a pánszláv veszélyről — az osztályuralom elfedése szándékával - terjesztett legendát, rámutat egyben e védekezőhódító tervezetek teljesen illuzórikus voltára. Révai igazsága mellett figyelmeztethette nemsokkal később az ábrándokat kergetőket az a panaszkodás is, ami Oláh György tollából fakadt az *Egyedül Vagyunk* lapjain. Oláh arra kérte ott a berlini „teoretikusokat”, hogy „ne sorozzanak bennünket . . . folyton gépiesen a Südostraum-ba, mert ez nem szolgálja az igazi magyar hivatástudat erősödését . . .”

Hitler ez időben már a délkelet-európai népek leigázására tört, nálunk pedig egyes rétegek szóvivői — mit sem akarván tudni a veszélyről; a magyarság birodalmi vágyáról álmodoztak; s figyelmen kívül hagyták a Szovjetunió baráti, segítő szándékát.

Ilyen körülmények közt különösen érthető az a keserűség, amivel az *Uj Hang* hasábjain méltatták azokat az eseményeket, amik a Szovjetunió által 1941-ben visszaadott 48-as honvédszászlók körül történtek. Volt aki idehaza helyesen értelmezte a Szovjetunióknak ezt a gesztusát. A *Szabad Szóban* Kovács Imre így ír: „Nagy szimbólum ez a zászlóátadás, mert azt jelenti, hogy Szovjetország nem követi a cári Oroszország példáját és nem lesz hajlandó, ha esetleg a helyzet úgy hozná, a magyar szabadságtörekvések ellen törni. Nem siet semmiféle zsarnokság és önkényuralom segítségére: tiszteletben tartja a magyar érdekeket és elismeri a magyar törekvéseket.”¹¹⁹ Féja ezzel szemben: „az emberi kiengesztelődés gondolatát” látta a zászlókban, „a régi ellentétek elsimíthatók, a régi sebek begyógyíthatók”-írja.¹²⁰ E gondolatot utasítja vissza Révai¹²¹ megállapítván, hogy a cárizmus előtti kalapemelés nem viszonzhatja a szovjet tiszteletét a 48-as eszmék iránt. Gergely Sándor pedig azt az ízetlen ötletet pellengérezi ki, hogy épp ez idő tájt tűzték Pesten műsorra Herczeg Ferenc *Híd*-ját, „amely arról szól, ha nincs az az izgága Kossuth, Széchenyi hova vezethette volna az országot.” „A zászlók hazakerkezése napján újra bemutatott Híd azt példázza, hogy az ötvenhat szabadságlobogó a Hadtörténelmi Múzeum sötét zugaiba való, — írja Gergely, — nehogy megmetyeljezzék málló foszlányaikkal a tavasi szellőt . . . A tavasi szellő szárnyaira az 1848—49-i szabadságharc

¹¹⁶ SZABÓ ZOLTÁN: Magyarság és középosztály. Kelet Népe. 1939. 205—210. 1.

¹¹⁷ PETHŐ SÁNDOR: Szociális honvédelem. Magyar Nemzet. 1939. okt. 1. 1. 1.

¹¹⁸ FÉJA GÉZA: „Magnum áldomás.” Magyarország. 1940. jún. 19. 5. 1.

¹¹⁹ KOVÁCS IMRE: Hazatértek Szovjetországból a negyvennyolcas zászlók. Szabad Szó 1941. márc. 30. 1. 1.

¹²⁰ FÉJA GÉZA: A visszahozott zászlók. Magyarország. 1941. j. n. 11. esti sz. 3.

¹²¹ L. a 93. sz. jegyzetet.

eszméit bemocskoló császári tollnok gondolatait bocsátják: a *Híd*-at. Egy olyan hidat, melyen át hadd jöjjenek Európa zsandárai a dolgozó magyar nép nyakára, nehogy egy új Kossuth, új Petőfi, új halálfejes légiók és új nemzetövezredek megint kikiáltásuk a „nagy szabadságot”.¹²²

A forradalmi eszméket léleknesesítő reformgondolatokká oldó szellemi honvédelem problematikájához tartozott az a vita is, amit Gergely Sándor Féja Dózsa György-ével és Révai József Katona Jenővel folytatott. Gergely megállapítja, hogy Féja Dózsa-felfogása egy évek óta szervezett általános áramlat része, s alapkoncepciója az, hogy figyelmeztesse a hatalmon levőket: a nép mindenkor kész a kiegyezésre, s ha urai engedményekkel lecsillapították, kész vállalni a társadalmi rendben betöltött alárendelt szerepét.¹²³ Féja könyve végén felvetette a kérdést: Dózsa vagy Zápolya? S e kérdésre így felelt: „Egyik sem . . . Dózsa György sorsa nem lehet program s mítosz, hanem tanulság . . . A népi fölszabadulás útja nem eredendően forradalmi út . . . A magyar nép története arról győz meg bennünket, hogy a nép társadalmi megegyezésre és együttműködésre törő hajlama ősi örökség. A késő utókor fia nem kívánhat mást, minthogy ezt a hajlamot tegyük életünk tengelyévé.”¹²⁴ Katona Jenő a *Magyar Nemzet* hasábjain fejtette ki, hogy „nézetünk szerint a végeredmény, a forradalom éppen olyan felelős Mohácsért, mint az a merev, mozdíthatatlan konok álkonzervativizmus . . .”¹²⁵ Kétségbe vonta, hogy Dózsa György-e az a heros eponyos, akit elsőnek kell megidézni a magyar ifjúság és nép elé. Katona úgy találta, hogy Féja útban van afelé, hogy e felfogást ne vallja magáénak, „s így majd az ő hőse is elsősorban . . . Zrínyi, Rákóczi, Széchenyi és Kossuth lesznek.” Katona írására, mely pontosan beillett a „szellemi honvédelem” koncepciójába, Révai József válaszolt *Nagyatádi vagy Dózsa?* c. cikkében.¹²⁶ Révai megállapította, hogy Katona szembeállítja a nemzeti mozgalmakat, amelyek széles nemzeti egységet hoztak létre időnként, az osztálymozgalmakkal. „Ennek a szembeállításnak az az értelme — írja Révai — hogy eszményesítse a nemzeti egységet és elretentsen az osztályharcoktól.” Kifejtette a továbbiakban, hogy a külső ellenség elleni nemzeti egység nem lehet erő, ha az alsó osztályok alapvető törekvéseikről és a nemzeti egységben betöltendő vezetőszeropükéről lemondanak.” Igaz, az idegen hódító elleni igazságos nemzeti harc szükségletei járhatnak azzal, — írja Révai — hogy a dolgozó osztályok a belső átalakulás közvetlen forradalmi kivívásáról, programjuk megvalósításáról ideiglenesen lemondanak, de nem mondanak le a vezetőszerop kivívásáról magában a nemzeti egységfrontban.” Révainak a párt politikáját kifejező szavai érvényesültek később a háború alatti években, amikor a kommunisták az ország eljövendő szocialista átalakulásának célkitűzése szemelőtartása mellett szervezték a demokratikus fejlődés és a nemzeti függetlenség megvédéséért nemzeti egységfrontba, népfrontba a hazai haladó erőket.¹²⁷

Az Új Hang az apolitikus irodalomszemléteiről

Az emigráció kritikusai a kor döntő kérdései elől kitérő megnyilatkozásokat nemcsak a sajtóvitákban kísérték figyelemmel, hanem az irodalomkritikában és a korabeli irodalomban is. Már említettük, hogy többször bírálat tárgyává tették a népies mozgalmon belül a szellemi mozgalomra irányuló törekvéseket, mert ezekben egyben a nép ügyétől való eltávolodást is felfedezhették. Ugyanebből az aspektusból értékelték a mindennapok problémáinak és a költészet összefüggéseinek az egyes íróknál megfigyelhető értékelését. Gábor Andor egyenesen azért

¹²² gs [GERGELY SÁNDOR]: Ötvenhat zászló. UH. 1941. 6. sz. 85—87. 1.

¹²³ GERGELY SÁNDOR: Új Dózsa-portré. UH. 1940. 9. sz. 23—25. 1.

¹²⁴ FÉJA GÉZA: Dózsa György. Mefhosz kiadó. Bp. 1939. 241—242. 1.

¹²⁵ KATONA JENŐ: Dózsa György unokája. Magyar Nemzet. 1939. aug. 2.

¹²⁶ VÖRÖS SÁNDOR [RÉVAI J.]: Nagyatádi vagy Dózsa? UH. 1939. 10. sz. 3—7. 1.

¹²⁷ Lásd e vonatkozásban KÁLLAI GYULA: A magyar függetlenségi mozgalom. Bp. 1949. Szikra. 3. kiadás.

kifogásolja Schöppflin Aladár egy *Nyugat*-beli cikkét¹²⁸, mert abban a szerző minden értéktelenség összemosisásával azt igyekszik bizonygatni, hogy az írói elefántcsonttorony csak képzelődés. „Olyan költő ti. — mondja Schöppflin — aki nem nemzete közösségébe illeszkedve vagy gyökerre folytatná az alkotást — nincs . . . Elefántcsonttorony nincs . . . mese, babona, képzelődés. Minden költészet egyéniség plusz kor, nemzet, emberiség.” E cikket Schöppflin Bajcsy-Zsilinszky Endre ellenében írta, aki arról panaszkodott, hogy Ady óta a magyar irodalom kettéhasadt „irodalmi költők és írókra” és „az élettel tulajdonképpen kapcsolatban maradt „népi költőkre.”¹²⁹ Schöppflin azzal bizonygatta az irodalom egységes voltát, hogy kijelentette: „Akár politikál a költő, akár nem, mértéke nem a politika, hanem a költészet. A költészetet nem lehet más mértékkel mérni, mint önmagával. Népi vagy nem népi költő egyaránt tartozik szépen dalolni.” Például elsorolja Vörösmartyt, Aranyt, akik szerinte soha nem írtak olyan verset, amely a kor aktuális kérdéséhez hozzászólt volna, s mégis nagy költők, Kosztolányi ezzel szemben poeta doctus volt, s mégsem volt közömbös a haza sorsa iránt.

Gábor Andor gúnyoros hangon cáfolja meg ezeket az állításokat, s megrója az egyébként tisztán látó Schöppflint azért a szándéktalan tisztán-nem látásért, amivel összezavarja Arany és Vörösmarty kiállítását a nemzet ügyéért, Kosztolányinak a Pardon rovat írójának magatartásával. „Az amit Schöppflin a »nemzet örök eszményein, dicsőségén, fájdalomán és reményén« érteni óhajt, nem olyan légbemállo általános valami, ahogy Schöppflin fejtűntetné” írja Gábor.¹³⁰ S hogy Gábor Andor a művészi érték mellett milyen nagy súlyt helyezett a költői mű mondanivalójára, eszmeiségére, azt talán legbeszédesebben az *Uj Hang* hasábjain rendszerezített „Költők iskolája” rovatának elemzése bizonyítják. A polgári és népies költészet, vagy a Népszava közzétette versek mellett különösen Kassák Lajos verseiben felfedezhető l'art pour l'art-tendenciákat bírálta hasonlíthatatlan szellemességgel — és késerű indulattal.¹³¹ Kassák *Sötét egék alatt* c. cikkét¹³² elemezve, élesen bírálja a költő kivülállását¹³³, s egyben elégtétellel állapítja meg, hogy Kassák maga is érzi e helyzet fonákságát. „Bevallom, nemcsak az öröm dobogtatta, hanem a félelem is szorongatta szívemet” — írja Kassák, kötete kiadásával kapcsolatban. — „Milyen távol vagy mindentől, ami tombol és vonaglik, vérét hullatja és fájdalmát panaszolja körülöttünk a világban. Valami egészen másról beszélsz, tekinteted átsiklik a reális valóságon s ökleid nem döngetik a bezárt kapukat”. Révai József az *Üzenet* hasábjain megjelent cikkében¹³⁴ vitatkozik Kassák felhívásával¹³⁵, amelyben a „Műhöz” való visszatérés mellett tett hitvallást, s a népieket is ama korszakukért bírálta meg, amikor éppen egészséges és helyes úton jártak. Ugyanebben a cikkében vitázik Révai Veres Péter elképzeléseivel, aki úgy vélt eredményes harcot folytatni a szélsőjobboldali áramlatok ellen, hogy cikkeket, az ellenfél hadállásait romboló szándékkal, elképzeléssel kakukktójásként Oláhék lapjába lopta be. Révai figyelmeztette Verest, hogy az ilyen tojásból igazi kakukktóják kelhet ki, s a népiesek harcának mikéntje nem közömbös a baloldal számára. „Hogy a népi írók hogyan gazdálkodnak a rájuk bízott szellemi és erkölcsi tőkével, nem magánügy. Vitánk és kritikánk célja — írja Révai — hogy lelkiismereti konfliktust idézzünk fel Veres Péterékben; hogy meghasonlásba vigyük és

¹²⁸ SCHÖPFLIN ALADÁR: Irodalmi költők és népi költők. *Nyugat*. 1939. I. k. 203—204. l.

¹²⁹ BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: Művészet, politika, elefántcsonttorony és nép. *Magyarország*. 1939. febr. 21. 9. l.

¹³⁰ GÁBOR ANDOR: Irányokról és különbségekről. *UH*. 1939. 5. sz. 84—88. l.

¹³¹ L. pl. [GÁBOR ANDOR]: Költők iskolája. Kassák Lajos: *Altató*. *UH*. 1940. 4. sz. 123—126. l.

¹³² A „Sötét egék alatt” c. kötet (Bp. 1940) előszava a *Magyar Nemzet* 1940. ápr. 26. számában is megjelent.

¹³³ [GÁBOR ANDOR]: Ahogy én látom. *Észrevette*. *UH*. 1940. 5/6. sz. 112. l.

¹³⁴ KÖRÖSI IMRE [RÉVAI J.]: A kakukktójás és az elefántcsonttorony. *Üzenet*. 1939. márc. 17—21. l.

¹³⁵ KASSÁK LAJOS: Válasz két író levelére. *Népszava*. 1939. febr. 2. 7. l.

így válaszünt elé állítva (öket): „*megtartjuk magunknak.*”¹³⁶ Ez a szándék nyilatkozik meg általában mindazokban az *Uj Hang*-beli kritikákban, amelyek a korabeli irodalom egyes képviselőinek műveivel, írásaival foglalkoznak. Természetesen a szövetségesnek való megnyerés szándéka sohasem jelentette a művekben megnyilvánuló eszmei hibák elhallgatását. Tamás Aladár pl. Faludy György: *A pompeji strázsán* c. kötetét elemezve, a lemondás és fáradtság, a kiábrándulás hangjairól szólván figyelmeztet: „... ha ez nemcsak költészeti attitűd nála, vagy nem revidéálja nézetét, végleg elzárta maga elől a jövőbe vezető utat.”¹³⁷ Gergely Sándor, Hevesi András *Irén-jét* mint egy értelmiségi típus jellemző önvallomását értékelte: „Undor, csömör, és meghunyászkodás a jellemzője ennek a könyvnek. A titkon és gyakran nem is olyan titkon megimádozott náciizmus első pofonjaitól megrogyant intellektuel csömöre ez a könyv.”¹³⁸ Laczkó Géza *Királyhágó* c. regényében Gergely — az értékek elismerése mellett — a társadalmi nézőpont elhanyagolását nehezményezi.¹³⁹ Ugyancsak ő foglalkozik kétszer is Márai Sándorral, aki jól tudja, mit kellene mondania, de nem mondja, hanem szellemes cinizmussal kerüli ki a lényeges kérdéseket. „Kár Márai Sándorért, írja Gergely — nagyszerű író-technikus. Volt idő, amikor... azt hitette el az olvasóval, hogy az emberi lélek mérnökének készül. A félúton megállt és más ösvényre indult. A *Négy évszak*-ot a tisztességes magyar olvasóközönség egy néhai, sok reménnyel biztató író partecédulájaként olvassa.”¹⁴⁰ Nagy Lajosról írt kritikájában — bár a legjobb magyar novellistának nevezi őt — elsősorban azt kifogásolja Gergely, hogy úgy látszik Nagy Lajos is elhagyta a realista ábrázolás talaját, s a pszichoanalitika tévútjára lépett.¹⁴¹

Mindezek a kritikák egységesek abban, hogy a társadalmi kérdésekhez való bátor odafordulást, a realista szemléletet és ábrázolást igénylik, követelik a hazai íróktól. S bár az *Uj Hang* publicistáinak hangja — legtöbbször joggal és érthetően — élesen bíráló hang volt, mindenkor a segítő szándék szólt belőle, ha az írói-emberi tisztességet, a világos látásra való törekvést az illető írásban felfedezhették. Ha azonban a kor feladta kérdések megválaszolásának tudatos elkerülését látták, akkor nem rejtették véka alá elitélő véleményüket. Ebben a szellemben írta Dávid Ferenc Cs. Szabó László: *Napló az európai válságról* c. kötetének elemző kritikáját.¹⁴² Ha nem mondja el Cs. Szabó — írja Dávid —, hogy milyen súlyos csapás érte Magyarországot Münchenben, s ehelyett együtt üvölt a sovíniszta farkasokkal, akkor „inkább hallgasson. Cs. Szabó munkája veszélyesebb — folytatja a kritikus, mint a színesingű legényeké. Azok legalább nem beszélnek a kassai dómról, nem hintenek művészettörténeti port az emberek szemébe...” Kétségbevonja Dávid, hogy joggal hivatkoznak Cs. Szabóék Bessenyeire, európai szellemre. „Mert kedves Cs. Szabó, Bessenyeiék igenis *egyszerre* voltak jó európäerek és jó magyarok, ők vállalták a felvilágosodás tartalmát is. Mi volt ez? A demokrácia, a haladás, a szabadság. Egyszóval mindaz, amit Münchenben megtagadtak, elárultak, eladtak. És ezen az áruláson lelkesedik Cs. Szabó.” Hasonló szenvedélyességgel foglalkozik Révai József Szabó Zoltán *Összeomlás* c. franciaországi útinaplójával. Szabó arról ír, hogy a Meuse-nél és a Bataille de France-ban elbukott nagyhatalom, hegemonia, Európát osztó politikához nem fűzte rokonszenv, nincs mit sajnálnia rajta. „Szeretetet a francia szellem iránt éreztem — írja Szabó — a vers iránt, a katedrálisok iránt, a francia fény, a latin világosság iránt, amely végigkúszik a tájon és széppé színezi az életet. Franciaországgal szemben a magunkfajta sohasem homo

¹³⁶ Révai közvetlenül Veres Péter: Az írók és a mozgalom viszonya c. cikkével vitázik, amely a *Népszava* 1939. febr. 5. sz.-ban jelent meg.

¹³⁷ TAMÁS ALADÁR: *A pompeji strázsán*. UH. 1938. 10. sz. 112—114. l.

¹³⁸ GERGELY SÁNDOR: *A csömör regénye*. UH. 1939. 5. sz. 120—123. l.

¹³⁹ GERGELY SÁNDOR: Laczkó Géza: *Királyhágó*. UH. 1938. 8. sz. 120—122. l.

¹⁴⁰ GERGELY SÁNDOR: Márai Sándor februárja. UH. 1938. 7. sz. 92—95. l. és ua.: *A négy évszak*. UH. 1939. 1. sz. 111. 113. l.

¹⁴¹ GERGELY SÁNDOR: Nagy Lajos könyve: *A falu álarca*. UH. 1938. 3. sz. 118—123. l.

¹⁴² DÁVID FERENC: *Magyar néző*: UH. 1939. 8. sz. 106—107. l.

politikus volt, hanem homo aesteticus.”¹⁴³ S valóban idehaza ennek megfelelően hártotta el a kritika a könyvet ért bírálatokat. „Szabó Zoltán ebben az írásában sokkal inkább mint akár-melyik eddigiben elsősorban stilisztika és lírikus. A kifogások, amelyek könyve ellen eddig elhang-zottak, ennek a ténynek fel nem ismeréséből származnak . . . Szabó Zoltán könyve a maga egészében szép, értékes, megható és felemelő olvasmány: megérdemli, hogy a saját szempont-jai szerint értékeljük.” — olvashatjuk egy kritikában.¹⁴⁴ Révai valóban nem a mű saját szem-pontjai szerint értékelte a könyvet, hanem a francia nép szempontjából. Elégtelennek találta a szellemért rajongani akkor, amikor egy demokrácia bukott el a fasizmus támadása nyomán. „A francia nép — írja Révai — nem tud mit kezdeni azzal az igazsággal, hogy Cézanne és Cour-bet képei, Baudelaire és Verlaine versei szépek maradnak ezután is. És őszinte-e, nem talmi-e Szabó Zoltán rajongása a francia szellemért, ha kihagyja belőle a talajt, amelyből sarjadt, a népet?”¹⁴⁵

A másról beszélés eme módjától megkülönböztette az *Uj Hang* azt a hallgatást, avagy másról beszélést, ami minden szónál beszédesebben vádolta meg a némaságot kikényszerítő ellenforradalmi kort. Így búcsúzott Gábor Andor 1938-ban egykori barátjától, Karinthy Frigyes-től. Azért szól — írja, „hogy fájón hangos sirással megsirassam . . . az utóbbi évtizedek szörnyű magyar tragédiájának egyik ijesztő áldozata, tönkrement talentum, derékban ketté-tört fa, zengő ígéret, amely teljesítetlen maradt.” Benne látta Gábor a humoristák után végre elérkezett nagy szatirikust, akinek életútját eltorzította a forradalmak bukása utáni légkör. „S ez a félelmetes — írja — a galvanizált író, az ellenforradalom sárga borostyánkővében holtra meresztett kacagás, Hungária anyánk elvetült Swift-embriója, a Horthy-spirituszban . . . ez a némaság valamikor túl fogja harsogni mindazt, amit Karinthy életében kimondani mert.”¹⁴⁶

Az Uj Hang Babitsról, Móriczról és József Attiláról

Az *Uj Hang* Babitsról több általánosan értékelő tanulmányt és számtalan egyes konk-rét alkalomból született kisebb kritikát közölt. Az *Ezüstkor* elemzése kapcsán Kerékgyártó Kálmán tekinti át Babits pályáját, s megállapítja, hogy az tulajdonképpen a diszharmonia jegyében áll, világnézete megfelel Szekfű felfogásának, s úgy véli, ha nem a fasizmus győz Magyarországon, hanem egy „ezüstkor” következik, akkor sem lesz Babits költészete a kor reprezentatív lírája, hanem Széchenyi — Vörösmarty kultusza fogja a korra rányomni bélyegét. Lényegesen színvonalasabb elemzés keretében értékeli Babits szerepét Lándor Béla *A magyar irodalom frontjai* c. tanulmányában.¹⁴⁷ Felrajzolja a forradalmak bukása után az akadémizmus és a nyugati demokratikus eszmék helyett most már csupán a nyugati stíluseszményeket vállaló Nyugat és vele Babits egymásratalálását, majd e folyamattal párhuzamosan a magyar irodalom újabb kettészakadását. Úgy látja, hogy az ellenforradalom nyomására a népi iro-dalom egy része is újra visszatér a babitsi csillagok alá, míg a dinamikus jobboldali erők a népiek másik részéből igyekeznek maguknak költőket verbuválni. (Oláh György idézett írá-sára gondol Lándor.) Kiemeli Lándor Babits szembenállását a szélsőjobboldallal, akik őt klász-szikus műveltségéért, humanizmusáért gyűlölik. Lándor tanulmánya előtt pár hónappal jelent meg az *Egyedül Vagyunk* hasábjain az a támadás, amelyre Lándor valószínűleg céloz.¹⁴⁸ Ebben Oláh újságírója felpanaszolja, hogy amíg Babits Olaszországban átveszi a san-remoi díjat, addig „idehaza Babits. . . maga az ellenfasizmus, maga az élő tárháza mindazok-

¹⁴³ SZABÓ ZOLTÁN: Összeomlás. Francia útinapló. Bp. 1940. 209—210. 1.

¹⁴⁴ KERESZTÚRY DEZSŐ: Összeomlás. (Szabó Zoltán könyve) Nyugat. 1941. 14—16. 1.

¹⁴⁵ VÖRÖS SÁNDOR [RÉVAI J.]: Szabó Zoltán és a francia összeomlás. UH. 1941. 3. sz. 99—100. 1.

¹⁴⁶ GÁBOR ANDOR: Karinthy Frigyes. UH. 1938. 10. sz. 115—117. 1.

¹⁴⁷ LÁNDOR BÉLA: A magyar irodalom frontjai. UH. 1940. 10. sz. 71—78. 1.

¹⁴⁸ L. Egyedül Vagyunk. 1940. 3. sz. 40. 1.

nak az eszméknek, melyek jegyében a baloldal úgy lekicsinyli és lesajnálja a Ducet." Az *Uj Hang* kritikái gyakran elégedetlenkedtek Babits elvont humanizmusa, az ellenforradalmi korban időszerűtlenné vált konzervatív liberalizmusa miatt, de egyszersmind magasra értékelték Babits kiállítását a fasizmus ellenében. Tamás Aladár helyteleníti, hogy Babits kategorikusan kijelentette ragaszkodását a másrólbeszéléshez, de ugyanakkor lelkesülten idézi Babits egyidejűleg megjelent *Eucharistia* c. versét.¹⁴⁹

Áradj belénk hát, oh örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket
amikkel törzs és vér leköt,

hogy szellem és ne hús tegyen
magyarrá s nőjünk ég felé,
testvér-népek közt, mint a fák,
kiket mennyből táplál a Nap.

Balázs Béla *Levelek a távolból* c. írásában fordul Babitshoz, felméri kettőjük útját a *Holnaptól* a forradalmakon át a jelenig. Emlékezteti Babitsot arra, hogy a nyugatosság eszmei irányt jelentett, s míg Babits nyugat felé tartott a „kompon”, megfordult a világ; s a költő tartva a régi irányt, rossz vízre hajózik. „Nem fedezék már tenéked az elefántcsonttorony — írja Balázs — Hitler rohamcsapatai a Pythagorasokat keresik. De Téged féltetek Babits Mihály. Féltünk itt mindnyájan!”¹⁵⁰ Gábor Andor Babits Kőlcsey-megemlékezéséről ír meleg szavakkal. „Magyarországon azért van... egyéb is, — az egyenesen forradalmi érzésűeken kívül és túl, vagy innen — azért öröm Babits megállapításait olvasni. S Kőlcseynek nem kell restellnie magát költő-utóda miatt” teszi hozzá.¹⁵¹ Gábor Andor a *Pester Lloyd*-ból értesült Babits szavairól, amelyben szembeállította Kőlcsey világnézetét saját kora beteges és veszedelmes nézeteivel. Mindamellett nem helyeselhette az *Uj Hang* Babits megnyilatkozásait a magyar élet elromlásának okairól¹⁵² vagy a Felvidék visszacsatolása alkalmából írt versét¹⁵³ s *A titokzatos mesterség-ről* írt, Adyval foglalkozó sorait.¹⁵⁴ Gábor Andor, Balázs Béla és Lukács György¹⁵⁵ tanulmányaikban főleg Babits humanizmusának elvontságát hibáztatták. Babits a *Pesti Napló*-ban fogalmazta meg programatikusan tömörséggel azt az intellektuális programot, amellyel az *Uj Hang* kritikusai nem érthettek egyet. „Itt fajok és osztályok küzdelme folyik — írta Babits — amelyekbe én nem állhatok bele, mert nem állok sem faji, sem osztályalapon. A tempót egy barbár kor irama diktálja, mely nem az én korom.”¹⁵⁶ A fajokon és pártokon egyébként felülálló humanizmus persze gyenge fegyver lehetett csak Babits eszmevilágának védelmében. Erre figyelmeztette őt ismét csak Gábor Andor, amidőn Babits a vízözönt hívta átokul a fenyegető barna és zöld barbárság ellen.¹⁵⁷ Gábor így válaszolt erre: „Az árvíz nem segít. A vad kereső állatnak, az embernek kell rajta segítenie. Nincs másképp!”¹⁵⁸ Babits azonban nem volt harcos próféta. Emlékezetes tanulmányában fejtette ki humanista eszméinek életbeli magatartásra áttett filozófiáját, a „magyar okosság természetrajzá”-ról. „A magyar számára hivatás lehet a nem-cselekvés is. . . S jaj a magyarnak, ha egyszer egészen elveszti öröklött nemzeti inerciáját, ezt a pompás és bölcs lomhaságot, mely ezer éven át megtartotta; ha átalakul s játékvá züllik a megingott élet zavaros erőinek.”¹⁵⁹ Ezért

¹⁴⁹ TAMÁS ALADÁR: Babits Mihály válasza. UH. 1938. 9. sz. 117—118. 1.

¹⁵⁰ BALÁZS BÉLA: *Levelek a távolból*. (Babits Mihálynak küldöm). UH. 1938. 12. sz. 93—100. 1.

¹⁵¹ GÁBOR ANDOR: *Ahogy én látom*. UH. 1938. 10. sz. 107. 1.

¹⁵² GÁBOR ANDOR: *Az elmulasztott alkalmak szőlőhegyén*. UH. 1939. 2. sz. 125—126. 1.

¹⁵³ TÜKÖRY TIVADAR: *Rossz vers dicséreti*. UH. 1939. 1. sz. 94—95. 1.

¹⁵⁴ PAÁL ANDRÁS: *Titokzatos mesterség-e a költészet?* UH. 1939. 5. sz. 78—81. 1.

¹⁵⁵ LUKÁCS GYÖRGY: *Babits Mihály vallomásai*. UH. 1941. 6. sz. 16—35. 1.

¹⁵⁶ BABITS MIHÁLY: *A tömeg és a nemzet*. *Pesti Napló*. 1938. máj. 15. 3—4. 1.

¹⁵⁷ BABITS MIHÁLY: *Talán a vízözön...* (vers). 1940. febr. 13.

¹⁵⁸ [GÁBOR ANDOR]: *A költő kívánsága*. UH. 1940. 5/6. sz. 125. 1.

¹⁵⁹ BABITS M.: *A magyar okosság természetrajzához*. *Nyugat*. 1939. 6. sz. 353—366. 1. (Részlet Szekfű: *Mi a magyar?* c. kötetébe írt tanulmányból.)

kifogáshozható Lukács Jónás ninivei profeciájának eszmei tétovaságát, megfoghatatlan általánosságát. A próféta nem tudott mit mondani a bűnös városnak, amidőn az Úr tiszteletére és a megjavulásra budította volna a nyüzsgő gonoszságot. A felelősségérzés nyílt kimondása mellett ezt az őszinteséget értékelte a Jónás-költeményben a kritika, az őszinteséget, amivel Babits „kétségbeesett széttépettségének, világnézetének azt a reménytelen össze-nem-hangzását fenntartás nélkül nyíltan kifejezésre hozta.” A művészi tökéletesség elismerése nem jelenti azonban — tette hozzá Lukács — hogy szemet szabad hunyni a világnézeti széttépettség felett. Ez a felfogás határozta meg az *Uj Hang* Babitscsal szembeni kritikái állásfoglalását.

Móricz Zsigmondról két egymástól eltérő felfogás uralkodott az emigrációs kritikában. Lándor Béla — már említett — tanulmányában midőn a magyar irodalom frontjait vázolta fel, az Erdély-trilógiát és más írásait tartva szem előtt, Móriczknak a jelen elől való meneküléséről írt még.¹⁶⁰ Bolgár Elek pedig az *Életem regénye* kapcsán helytelenítette azt a nosztalgiaát, amit Móricz az anyai rokonság életeszmenye iránt táplált. „... Ez a magyar középosztály — úgymond Bolgár — szívügye, mondhatnánk reménytelen szerelme Móriczknak. . . középosztály-öntudata valójában csak egy fix pont keresése bizonytalan tapogatózása közben azok között az osztályok között, amelyek mindegyikéhez hozzátartozik egy kicsit, de amelyeket tudatosan nem vállal.” A továbbiakban elismeréssel állapítja meg, hogy az önmagáról szóló nyilatkozatait ellensúlyozza az az erős társadalomkritika, amit a magyar dzsentri felett gyakorolt, másrészt azonban helyteleníti, hogy a népi irodalom mellé állását összeegyezteti a politikamentesség illuzióival. „Ez a menekülésnek csak egy formája — mondja Bolgár — de amely éppoly jellegzetes, mint amilyen annak idején a történelemben való menekülés volt. Igaz, hogy ennek köszönhetjük a legkiválóbb magyar történelmi regényt, az *Erdély trilógiát*, de éppen ez bizonyítja egyszersmind, hogy milyen szoros kapcsolat van Móricz írói egyénisége és ama törekvései között, hogy lehetőleg távolartsa az írókat az aktuális politikától.”¹⁶¹

Gábor Andor Móricz útkereső kísérletei közepette meglátta az íróban a népheztartozás kifejeződését és a fajiság elleni ellenszenvet, s kiérezte Móriczknak Petőfi halála 90. évfordulójára írt soraiából, („Petőfi nem szűnik meg magyar költő lenni attól, hogy a magyar lehetőségek fölött álló vonásai vannak: pl. romantikus élete”) — hogy itt Móricz tulajdonképpen a francia forradalom eszméiről beszél. „Azt hiszem Móricz Zsigmond tudja ezt a titkot — írja Gábor — ha nem is mondja ki egészen. De ha csak a felét mondja is ki, akkor is kövek görögnek a szájából és eltemetik a horogkeresztes taknyosokat.”¹⁶²

Gergely Sándor több írást szentelt Móriczknak, akit a legnagyobb élő magyar regényíróknak tartott. Foglalkozott a *Még új a szerelem* problematikájával,¹⁶³ s különösen meleg rokonszenvvel üdvözölte az *Árvácska* megjelenését, amelyről így írt: „Hites ember Móricz Zsigmond. Bizonyára hiszi és érzi, hogy lesz még egyszer ünnep a világon. . . És nem lesz Árvácska többé! . . . hanem lesz egy tanyából, falvakból és városokból boldogan összeállott család, amely nem felejt el Móricz Zsiga bá-nak, hogy megpróbáltatásai idején olyan hűségesen vallotta magát „Árvácska” védőjének.”¹⁶⁴ Gergely reflektál Lándor már szóbanforgott kritikájára is, s másfél tucat mű felsorolásával igazítja helyre Lándor tévedését Móricz állítólagos bűjdosásáról. Az *Erdélyre* vonatkozóan pedig megjegyzi: „És a magyar olvasóközönség nagyrésze örömmel fogadta ezt a másfél évtizeddel ezelőtti „bűjást”. . . mert az akkori ellenforradalom vandál szörnyűségeinek kritikáját látták a fiatal Báthory Gábor tündöklésében és csúfos bukásában. . . le akarom szögezni azt a véleményemet is, hogy történelmi regényt

¹⁶⁰ L. 147. sz. jegyzetet. Lándor bizonyonnyal Móricz: Hagyd a politikát, építkezz c. cikkére (Kelet Népe. 1940. jan. 1.) is utal.

¹⁶¹ BOLGÁR ELEK: Móricz Zsigmond küldetése. UH. 1940. 1. sz. 38—43. l.

¹⁶² [GÁBOR ANDOR]: Öröm olvasni. UH. 1939. 9. sz. 118. l.

¹⁶³ GERGELY SÁNDOR: Móricz Zs.: Még új a szerelem. UH. 1938. 4. sz. 101—103. l.

¹⁶⁴ GERGELY SÁNDOR: Móricz Zs. új könyve: Árvácska. UH. 1940. 12. sz. 75—78. l.

írni nem mindig jelent menekülést a jelenből és bujdosást a múltba. Könyve és írója válogatja. Lándor tévedett, amikor kőszá emlékek és hírek alapján gyávasággal vádolt egy író, Magyarország legnagyobb íróját, — aki különösen az utóbbi évtizedben, számtalanszor megmutatta, mennyire hű barátja, fegyvertársa a magyar szegénységnek.”¹⁶⁵

József Attila életműve nagyságának igazi felismerése, korábban megbántott szellemének kiengesztelése az emigrációban az *Uj Hang* hasábjain történt meg. A folyóirat első számában Gergely Sándor emlékezett meg életéről és haláláról.¹⁶⁶ „Korai halálával a háború utáni magyar irodalom egyik legnagyobb egyéniségét, egyik legtehetségesebb költőjét veszítette-e.” — írja Gergely, s elítélő szavakkal szól az ellenforradalmi rendszerről, „mely örületbe kergeti a nép legértékesebb fiait.” József Attila jövőendő helyét a költő saját szavaival jelöli ki:

„s élete, ha van élte még egy,
A proletár utókoré.”

(Mondd, mit érlel.)

A folyóirat második számában egy névtelen, valószínűleg Gábor Andortól származó négy soros vers, majd a harmadik számban Gábor „*Beosztás*” c. versében szól keserű szavakkal József Attila pusztulásáról. Gábor, aki ekkor már a lap szerkesztője volt, a harmadik számban hat költeményt is hozott József Attilától. A *Munkások* (a *Külvárosi éj* c. kötetből), a *Végül, Szocialisták. Egy költőre, Ady emlékezete*, és a *Nyár* (a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* c. kötetből) c. költeményeket azért közli a folyóirat — írja Gábor — mert a költő legutóbbi kötetéből¹⁶⁷ el kellett hagynia ezeket a verseket, illetve a *Nyár* utolsó osztályharcos sorát meg kellett változtatnia, bizonyonnyal, hogy megjelenhessék a kötet, a *Medvetánc*. „Kispéldányú kiadványokban, rossz papíron jelentek meg ezek az elátkozott sorok. Mi megmentjük az elkalódástól! Mert igazi kincsei a magyar szabadságlírának” — írja Gábor¹⁶⁸. Amikor József Attila halála után az első összegyűjtött versei és írásai megjelentek,¹⁶⁹ újabb öt költeményt közöl Gábor Andor, olyanokat (*Mondd mit érlel, Bánat, A kanász, Eső, Fagy*) amelyek pedig — az *Eső* kivételével — a *Medvetánc*-ban helyet kaptak, most azonban eltűntek az Összes versekből. E költemények közlésével egyidejűleg felemeli Gábor Andor szavát a hazai sajtóban megindult hadjárat ellen is, aminek során máris megkezdik Ady örökségéhez hasonlóan József Attila életművét értelmezni és félremagyarázni olyanok, akiknek semmi közük a költőhöz. „A néhány vers amit... közöltünk — írja — azt bizonyította, hogy József Attila nemcsak együttértett a forradalmi munkásság harcaival, hanem a céljaival és harcának a módszereivel is azonosította magát... Alig egy évvel a tragikus sorsú szabadságharcos költő halála után már nyirbálják, szaggatják a „nemzeti megújulás” tintahal-esztétikusai József Attila verseit, cikkeit, zöld és barna mocsokkal szennyezik be tiszta harcos emberi művészetét.”¹⁷⁰

Gábor a pszichoanalitikus-tudós értekezések és a költőt osztályától elszakítani szándékozó írások ellenében két jelentős cikkében kísérelte meg József Attila emberi tragédiájának magyarázatát adni.¹⁷¹ A *Nagyon fáj* kötet kiadása során Herz papírgyárhoz írt sorokat idézve mutat rá: „S akkor még törnünk kell a fejünket, hogy József Attila miért törette szét a fejét

¹⁶⁵ GERGELY SÁNDOR: Néhány adat Móricz Zsigmond bujdosásához. UH. 1940. 12. sz. 45—46. 1.

¹⁶⁶ GERGELY SÁNDOR: József Attila halálára. UH. 1938. 1. sz. 90—91. 1.

¹⁶⁷ JÓZSEF ATTILA: *Medvetánc. Válogatott költemények, 1922—34.* Bp. 1934. Révai k.

¹⁶⁸ (GÁBOR ANDOR): Versek, amiket kiválogattak. UH. 1938. 3. sz. 57. 1.

¹⁶⁹ József Attila összes versei és válogatott írásai. Sajtó alá rendezte NÉMETH ANDOR. Bp. 1938. Cserépfalvi k. E kötetből a „Döntsd a tőkét...” és a „Külvárosi éj” versei maradtak, azok is, amelyek a *Medvetánc*-ban még szerepeltek.

¹⁷⁰ (GÁBOR ANDOR): József Attila költeményei. UH. 1939. 2. sz. 3. 1.

¹⁷¹ A költemény „Tréfás sorok egy jötevőjéhez” címmel a Szép Szó 1938. dec. sz.-ban jelent meg. Innen ismerhette Gábor Andor.

egy tehervonattal, illetőleg honnan támadt benne az az örület, amely utóbb öngyilkosságba kergette? . . . nem akarta észrevenni senki, hogy egy (szóval már nem is jellemezhető) társadalmi rend a költő egyéniségét hóhérbárdal hasította ketté; az egyik oldalon volt az osztályharcos költő, a *Döntsd a tőkét* szerzője, a szociális forradalom költője, s a másik oldalon az, aki ezeket a sorokat leírta. Leírta ezeket, és kitörülte a veszedelmes sorokat régi verseiből. Kasztrálta költeményeit és kasztrálta önmagát, hogy „posszibilis” költővé lehessen, hogy verseit közöltethesse, hogy segédszerkesztői állást kaphasson.”¹⁷² Amiként a korabeli magyar irodalmi életben, úgy az *Uj Hang* körében sem ismerték fel természetesen ezekben az években, ezekben az írásokban József Attilának az újabb magyar lírában való mindeneknél óriásibb nagyságát. De abban a kritikai hangvételben, ahogy őt, a *munkásosztály költőjét* mindenfajta kisajátítás vagy elesztétizálás ellenében megvédelmezték,¹⁷³ már benne rejtett a munkás hatalom eljövendő korszakában igazi jelentőségére magasodó költő nagyságának felismerése.

Gábor az egyébként általa nagyrabecsült Halász Gáborral szemben védelmezte szenvélyesen József Attila költészetének gerincét: marxista világnézetét, mert ennek elhomályosítása a költői mű nagyságának, nemzeti érvényének elhomályosításával is járhatott volna. Halász Gábor az 1938-as Összes versek kiadásáról a *Nyugatban* közölt kritikájában így írt József Attiláról: „A mamás oltalomkeresésben és a tiszta gyermeki látásban gyökerezik József Attila lelkes költészete. Fél és gyönyörködik még a sivárságban is; ami azonfölül van, csak idegesítő esetlegesség, mint életének zilált külső történései vagy gyermeki makacssággal megkaparított s el nem hagyható játékszer, mint a világnézet és a harc az eszméért.”¹⁷⁴ Halász egy hozzáírt (egyébként ismeretlen) József Attila levélre hivatkozott, amelyben állítólag arról írt volna a költő, hogy mivel a proletárságot is formának látja, nemigen leli a helyét a baloldalon költő létére. „Ebből következtetett Halász? — kérdi Gábor Andor. — Ezekből a szívszaggató sorokból, amikből már kizokog a költő meghasonlottsága önmagával? . . . Hová jutottunk? Ebek harmincadjára — folytatja — különben nem lenne lehetséges, hogy egy értelmes kritikus ilyen egyszerűen, ilyen kurta vállrándítással intézi el a világnézetért és az eszméért való harc kérdését egy olyan költőnél, aki világnézeti költőnek indult, s akinek költészete azért maradt mindvégig értékesebb a körötte csengő-bongó többi magyar líránál, mert a világnézet akkor is ott bujkált a költő minden ízében és porcikájában, amikor már, hogy élhessen, hogy legyen mit ennie, meg akart szabadulni ettől a világnézettől. Hát igazán nem tudják az irodalommal komolyan foglalkozók, hogy József Attila tragikus sorsának a világnézet körüli ön-maró küzdelem volt a tengelye? Hogy József Attila azért tört össze, mert nem tudott elválni a világnézettől; mert tudta, hogy nem szabad elválnia tőle, hogy életének az értelme szűnik meg, ha a világnézetét „beszünteti?”¹⁷⁵

Az *Uj Hang* kiállása József Attila mellett több volt pusztán kritikai állásfoglalásnál. Ez az értékelés azt jelentette, hogy a párttal való konfliktus ellenére helyesen értelmezte és vállalta és megvédelmezte saját költőjét a kommunista magyar emigráció mind a szektáns értetlenséggel, mind a polgári esztétikával szemben; s ezzel előkészítette József Attilának a munkásosztály és a szocialista magyar nép nagy költőjének a felszabadulás után elkövetkezett bevonulását a nemzeti köztudatba.

*

Az *Uj Hang*, mint láttuk, negyedfél éves munkássága idején állandó figyelemmel kísérte a magyar nép életét, irodalmát és sajtóját is. Soha egy percre sem szakadtak el írói, publicistái hazájuktól elsősorban azért, mert minden tollvonásukat — ha néha túlzott szenvedéllyel is —

¹⁷² GÁBOR ANDOR: IGE jutányos áron. UH. 1939. I. sz. 86—89. I.

¹⁷³ [GÁBOR ANDOR]: Aki hiába halt meg. UH. 1938. 10. sz. 70. 71. I. és TAMÁS ALADÁR: József Attila életműve körül. UH. 1938. 11. sz. 120—123. I.

¹⁷⁴ HALÁSZ GÁBOR: József Attila. Nyugat. 1938. II. k. 130—134. I.

¹⁷⁵ L. a 174. jegyzetet.

a magyar nép szociális felemelkedésének, és nemzeti függetlenségének szolgálata vezette. Természetesen a folyóirat csak korlátozott terjedelemben foglalkozhatott kritikával, mégis megállapíthatjuk, hogy több-kevesebb elmélyültséggel, de figyelemmel kísérték mind azokat a legfontosabb problémákat, amelyek nagymértékben befolyásolták ezekben az években hazánk sorsát. Az egyes értékelések esetleges eltérései ellenére a folyóirat kritikáinak alaphangját az összes demokratikus rétegek megnyeréséért, az eszmei zavarok leküzdéséért folytatott írói küzdelem jelentette. Történelmi érdemén túl éppen az lehet az Uj Hang munkásságának máig szóló tanulsága, hogy a múltból hozott nézeteltérések és helytelen ideológiák a nyílt és eleven kritikai élet tüzeiben semmisüljenek meg; hogy váljon egységessé a szocialista szelleművé vált értelmiség a dolgozó magyar nép felemelkedéséért folytatott munkálkodásában.

Ласло Идлеш

КРИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖУРНАЛА «УЙ ХАНГ». II.

В первой части своего очерка автор проанализировал роль московского журнала на венгерском языке «Уй Ханг», подробно обсуждая при этом ту критическую деятельность, которую этот журнал развивал в раскрытии прогрессивных и литературных традиций, как и при выяснении слабых сторон и противоречий венгерских демократических движений. Далее автор занимался проведенным в журнале критическим анализом отношений между буржуазной либеральной интеллигенции и народниками, как и отношениями народников к рабочему классу и опасностью, угрожающей им со стороны расовой идеологии. — В данной второй части очерка анализируется та полемика, которую журнал вел против все больше распространявшихся в умственной жизни Венгрии умственно-исторических и аполитических воззрений на литературу. «Уй Ханг» осветил реакционное, националистическое побуждение так наз. движения «Умственная защита родины» и установил, что в этом движении решающую роль играла попытка господствующего слоя на самоохранение и его стремление обойти права народных масс. Кроме того журнал анализировал поэтическое и писательское творчество Михайя Бабича, Жигмонда Морица и Йожефа Атиллы. Критики журнала глубоко ценили выступления Бабича против фашизма, но в то же время они подвергли критике слабые стороны его мирозерцания. «Уй Ханг» — в эмиграции впервые — отметил в поэзии Йожефа Атилы прекраснейшее проявление венгерской социалистической лиры. В заключительных строках очерка автор подытоживает значение журнала «Уй Ханг», которое оно имело в идеологическом обосновании венгерской народной демократии и оформлении марксистской литературной критики.

A PESTI NAPLÓ KEZDETI SZAKASZA

A nemzet nagy történelmi legendái közül a legkerekébbé komponáltak egyike az abszolutizmus koráé. A korszaknak, amely belőle sarjadt, volt hozzá ideje, az osztálynak, amely öntudatát és uralmának további jogosítását nagyrészt belőle nyerte, volt rá oka. Érthető viszont az is, ha a társadalmi fejlődés mai fokán szükségképp bekövetkező legendarombolás ikonoklasmusi buzugalma épp ezt a korszakot kímélte szinte legkevésbé.

A korszak szellemi életéről mindenre kiterjedő figyelő, összefoglaló tanulmány alig áll rendelkezésünkre. Az anyagot a régebbi kutatás tárta fel a korszak megvilágításához, a maga szempontjai szerint; az új szempontok érvényesítői nagyrészt ezt az anyagot használták fel ítélezéseikben, s ez bizonyos felmás helyzetet teremtett. A régi konklúziók hitelüket veszítették, a mai szempontú újak hitelét viszont mai szempontú, új kutatás még nem támasztotta alá. Konklúzióink ma minden esetre, úgy látszik, több van a korszakról, mint amennyi ismeretünk.

Van ugyan egy-két, a kortörténelmi rajz szempontjából is kitűnő életrajzmonográfiánk, a régebbiek közül mindenekelőtt Vojnovitsét, az újabbak közül pedig Sőtérét kellene említenünk, de ezek, természetüknél fogva, hogy úgy mondjuk csupán hosszsmetszetben vizsgálták a kort, annak egy-egy diakron szeletét. A diakrón kutatás azonban sohasem tárhatja föl a korszak valódi szellemi-eszmei állapotát; egy-egy életút, egy-egy probléma fejlődési menete vezérli; társító s válogató elve ennek megfelelően elve korlátozott.

Évről évre haladó szinkrón kutatás volna szükséges, hogy a művek, irányok, eszmék és gesztusok a lehetőleg teljessé rekonstruált társadalmi, szellemi szituációban értelmeztesenek. Ez azonban hosszabb időszakra szinte megvalósíthatatlan követelmény. Ezért látszik hasznosnak legalább egy-egy év teljes keresztmetszetének, szellemi közéletének mai szempontú, de — ha félreértés nélkül, az ún. álobjektívizmus vádjának fölidézése nélkül szabad ezt mondanunk — határozott, elve kítűzött problémára nem irányuló rekonstruálása. Így talán a mostanában túlságig burjánzó dedukció mellett a történelmi tanulmányokban nagyon is szükséges induktív módszer is helyére talál. A korszak eseménytörténetéhez, kiváltképp életrajzi vonatkozású eseménytörténetéhez, úgy lehet, nem szolgáltat majd az ilyenféle kutatás sok új adatot, vagy éppen fölfedezést, de annál többet adhat az eszmetörténet területén.

Az ilyen módszerű munkában majd nyilvánvalóan oroszlánrész illeti meg a napilapok, a folyóiratok, a sajtó aprólékos, sokszempontú feldolgozását.

1.

A *Pesti Naplóról*, az abszolutizmus korának vezető lapjáról, a passzív rezisztencia irányító központjáról, meglehetősen határozott s többé-kevésbé valóságúnak is mondható kép, ismeret él a mai történelmi, irodalomtörténelmi köztudatban. Igaz ugyan, hogy ez a többé-kevésbé realis ismeret csak a Kemény-féle *Naplóra* terjed ki. A lap első féltéve úgyszólván

ismeretlen, föltáratlan. Pedig cikkei történésznek, irodalomtörténésznek egyaránt sok meg-
lepőt tartogatnak.

Meglepő például az — in medias res kezdve —, hogy a szavukat hallatható; ténye-
zőkké válható közéleti, publicista csoportok közül egyedül ez mutatott rokonszenvet a külön-
féle szocialista tanok, a szocializmus eszméje, különösen pedig annak francia válfajai iránt.

Ez a csoport, amelyik a lelkétvesztett polgári progresszió köntöséből, eszmekincséből
is sokat megőrzött. De mint azt, félreértette ezt is. S ami még súlyosabb: félreértette
magát a történeti helyzetet is, amelyben szerepet vállalt. Eszméket félreérteni annyi, mint
kompromittálni őket és magunkat, történeti helyzetet félreérteni és benne szerepet vállalni
azonban több ennél, bűn, a társadalommal szemben megbocsáthatatlan hiba, amely a tör-
téneti erő harcában eleve rossz oldalra állít. Bizonyíték lehet erre a *Pesti Napló*.

A félreértés, amelynek a *Pesti Napló* kezdő gárdája foglyává lett, nem volt akkor már
történelmünkben újkeletű. Összefogni az udvarral, a központi hatalommal, s így kereked-
hetni a nemesség fölé, különösen a nagy császár óta, újra meg újra kísértő polgári illúzió. Az
illúzió fölkeltője ekkor, — ismeretes, — Bach Sándor belügyminiszter és programja volt.
Közös történelmünknek talán egyetlen alakját sem ítélte meg oly mélyrehatóan másképp
az osztrák és a magyar polgári történetírás mint Alexander Bachot. Nagykoncepciójú állam-
férfi, elképzeléseiért mindent vállaló, tisztaszándékú reformer, akinek nagytávlatú terveit
a kor és környezet értetlensége buktatta el, — egyik oldalon; sőtéten kicsinyes bürokrata-
ideológ, a hatalomért mindenre kész párvenü — a másik oldalon. Nem tisztünk hozzászólni
a Bach-kérdéshez, azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Bachhoz a körülmények követ-
keztében 50 első felében még fűződhetek bizonyos illúziók. Kecskeméthy Aurél bécsi napló-
jában még az év második felében is azt jegyezte be, hogy Bach közelgő bukásának híre a
bécsi nemesi körökben általános meglepődöttséget keltett, hiszen lényegében forradalmi
ember, a forradalom teremtménye. Azt a gyanút és reményt kötötték hozzá, hogy a
Schwarzenberg melletti asszisztálást csak korábbi szándékainak a megváltozott körü-
lmények között való megvalósíthatásáért vállalta; s renegátsága első óráiban talán lehettek
is efajta öngazoló szándékai és reményei.

A magyar történetírás nemcsak Bachot nem méltányolta, (azon csakugyan nem volt
mit méltányolni,) de az illúziókat sem, amelyek nevéhez fűződtek, azokat az indulatokat
sem, amelyek az illúziókat táplálták. Pedig nemcsak ennek az esztendőnek, hanem az egész
korszaknak is — a magyar és a nemzetiségi függetlenség ellentéte mellett, — talán leginkább
determináló dilemmája rejlett ezen a területen. A magyar polgárosodás, polgári állam- és
gazdasági rend a nemzeti rezisztenciát vezető réteg ellenállása ellenére, felülről, az idegen
elnyomó hatalomtól erőszakolva jött létre. Egy eszményien elképzelt fejlődés menetében
e két törekvés, a nemzeti ellenállás s a polgárosodásért való harc arányos szintézisének kellett
volna létrejönnie. A magyar fejlődés azonban éppenséggel nem volt eszményi menetű.
E szintézis magyar földön csak eggyel későbbi fejlődési fokozatban vált lehetségessé. A kor
szereplő csoportjai főirányuknak vagy egyiket, vagy a másikat választották, a rezisztenciát
vagy a polgárosodást. Helyesebben szólva az utóbbit az előbbivel szemben csupán egy cso-
port választotta, a *Pesti Napló* gárdája (s rajtuk kívül, persze, számtalan, egymással különbözőbb
kapcsolatban rem levő, más-más indítékú politikai személy is).

Ez a négy-öt hónapos ideológiai közjáték, amely Bánfay szerkesztésének megerő-
södéséig, azaz a lap alapításától fogva augusztus—szeptemberig a *Pesti Napló*-ban lepergett,
nem nyert eddig semmi figyelmet. Pedig az általa kínált látószögön, lencsén át a kor arcu-
lata tetemesen másnak mutatkozik, mint a hagyományos szemléletén keresztül. Főképpen
az a probléma kerül élesebb fénybe, miért nemesi és nem plebejus vezetés, irodalom, szel-
lemiség jött szükségszerűen létre, azaz, miért fegyelmező, kiegyenlítő, nevelő realizmus
lépett a korábbi osztályharcot föltáró realizmus helyébe. A rendkívül élesszemű, s pontos-
tömörséggel fogalmazó Csengery visszaemlékező följegyzéseiben a lapnak néhány alapvető

vonását kitűnően vázolta föl, ám megjegyzései annak a szemléletnek a szellemében és védelmében fogantak, mely éppen a passzív rezisztencia hagyományos nemesi-liberális megítélésén alapult, s mely az „egységes nemzet”, „osztatlan magyarság”, egyszerűen a nemzetet egyedüli, kizárólagos történelmi alapegységként tekintő koncepció szolgálatában állt. S így találó, s jóhiszemű voltuk ellenére tendenciájuk következtében éppen nem a differenciáltabb látásmód felé vezetik a kutató figyelmét. Igen jellemző, hogy Angyal Dávid, akinek ez időszak tény-története sok áldozatos filológiát köszönhet, elfogadva a nagy nemzedék felfogását, s kutatásait mintegy annak igazolására állítva be, szinte frázisszerűen visszhangozza az önmagát megdicsőítő nemesi-liberális Magyarország vélekedéseit. Mindennek ellenére, persze, Csengery vázlatos jellemzése, s Angyal levéltári kutatása nélkülözhetetlen alapjai a további munkának.

A *Pesti Naplót*, mint ez, — s a lap egész tárgyi története is, — Angyal Dávid tanulmányában olvasható, Bach és Geringer 50 tavaszán „a központosított egységes ausztriai birodalom eszméjének” a Szilágyi-féle *Magyar Hirlap*nál hatékonyabb propagálására hívta életre. Nemcsak korának, hanem talán az utolsó száz esztendőnek is a legnépszerűlenebb lapja volt. Előfizetőinek számát a hivatalos jóindulat és ajánlás ellenére sem tudta 500-ra felküzdeni. Pedig publicisztikai színvonalát tekintve kétségtelenül fölötte állott Szilágyi lapjának, bár a szerkesztés élénkségében viszont jóval alatta maradt annak. Mindenekelőtt hiányzott az az ösztönös jóérzéssel összeszedett félig pletykából, félig találgatásokból álló napi híryanagy, amely a *Magyar Hirlap*ban többhasábnyi helyet foglalt el. A közönség azonban elsősorban nem e fajta okokból utasította el; Vida lapja, a *Figyelmező* sem volt élénkebben szerkesztve, előfizetőinek száma betiltásakor mégis már 1400-ra rugott; az elutasítás a *Pesti Napló* irányának szólt.

Ez az irány három góc körül kristályosodott ki: a birodalom egységének, a nemzeti ségek egyenjogúságának, s az úrbéri válság rendezésének, illetőleg ezzel kapcsolatban az ország szociális ügyeinek kérdése körül.

2.

Az első két kérdést folyvást együtt tárgyalta a lap. „Az egy és osztathatlan ausztriai birodalom” létét, s benne a magyarság helyét Bach intenciói szerint „az európai státuszviszonyok által parancsolt szükségnek”, apriori posztulátumnak fogta föl, „s zszurnalisztikai tevékenysége alapjául a március 4-i alkotmányt” tekintette, „amely nem ismer elkülönülő falakat s az egy nagy ausztriai birodalomnak jogban és teherben egyenlő polgáraivá tesz anélkül, hogy megszüntetné nemzetiségünket” (március 9.).

Arra intette a nemzetet, értse meg az „egyenjogúság eszméjét”, „melyet ha valaha bármely tényezője az emberi művelődésnek s a nemzetek fejlődésének a másiktól megtagad, nemcsak a megtámadottat rontja meg, de önmagát is erőtlenné és süllyeszti”. (március 9.) Éppen azzal vádolta a reformkor politikáját, hogy az nem ismerte föl e kérdéskör fontosságát, s ez eszmék igazságát, holott „akkor kellett volna még békés úton megoldani” „a nemzetiségek kiegyenlítési kérdését”, de „az önzés”, „az entuziazmus”, „a kiskorúság” és „szükkeblűség” megakadályozta; pedig a nemzetiségek, pl. a románok is sürgették. (május 1.) Ezért most már „ne sóvárogjunk anyagi uralkodásra —, mondotta másutt — a velünk s a mellettünk élő nemzetiségek fölött” (április 12.), hanem „fátyolt vonván a legközelebbi múlt”, „minden nemzetiségi vitákat, melyek a kölcsönös testvériség helyett a nagy ausztriai népcsaládban csak keserűséget idegenkedést szülnének, kerülve, a magunkét hűn megvédeni szent és mulaszthatatlan kötelességünknek” tartjuk (március 9.). „Ha a magyar, a horvát, oláh, cseh, lengyel, szlovén, német beéri nyelvének intenzív művelésével és terjesztésével, össze fog omlani azon Szfinkx [tudnillik a nemzetiségi kérdés], mely mindenkor népeket kívánt áldozatul.” (április 8.)

Mármost mint nyilvánult e „testvéri érzélem” a lap gyakorlatában? A *Pesti Napló* rendszeresen közöl román, cseh, szlovák levelezőinek tollából cikkeket. „Egy román jegyző” azt írta: „a jelenben a két testvérnek, tudnillik a román és magyar nemzetnek egymás iránynyabani kiengeszteléséről van szó és kell, hogy legyen szó”. (június 12.) Egy cseh levelező a Palaczký-féle terv mellett agítált (április 17), a hetenként jelentkező ungvári tudósító pedig keserűen hányt a közvélemény szemére, hogy a ruténségnek még egy gimnáziumot is sokall. (április 18) Egy szerkesztőségi megjegyzés erélyesen utasította vissza saját dési magyar levelezőjének azt az állítását, mintha a románok természetüknél fogva alacsonyabb intelligenciájuk volnának, s a *Napló* mérges szóváltásba keveredett Szilágyi „magyar szellemű” lapjával, mely arról vádolta, hogy elhallgatja a románok erdélyi kegyetlenkedéseit, s ezzel dezavválja a *Magyar Hirlap* efajta híreit. A lap kiállt a román ortodox egyházi autonómia mellett, mondván: „vajjon nagy bűn-e, ha majd három milliónyi nép kéri”. (április 17.)

S mint értelmezte a lap „a magunkét hűn megvédeni szent és mulaszthatatlan kötelességét”?

„A hazafinál, — úgymond, — jelentősebb, főnségesebb szót a nemzet nem alkóthat” (május 3.) s szembeszállt Eötvössel, aki az állami öntudatot a nemzeti elé helyezte, bár a *Pesti Napló* maga is nem győzte eleget hangsúlyozni az állami öntudat elengedhetetlen voltát. Hevesen kifakadt Hollósy Kornélia ellen, mert az Bécsben vállalt szerződést: „vagy a művésznek, — kérdezte, — csakugyan nincs hazája, honszerelme?” (április 8.) Főlháborodva írt arról, hogy egyes magyar családoknál németül beszélnek, (április 9.) s követelte, Pesten és Pozsonyban tegyék névszerint közzé ki vallja magát magyarnak, németnek vagy szlávnak, s rögtön kiderül, hogy a szláv és német többség csak mese (július 9.) Epésen szólt „Babarczy Antal úr”-ról, aki magyar lapokat nem, „a Pesther Zeitungot meg, mint látszik, csupa nemzetiségből figyelmesen olvassa. Ez szép tőle”, de éppen ezért nem hajlandó röpiratát ismertetni; csak majd ha magyarul ír „Babarczy Antal úr”. (június 15.) Tiltakozott az ellen, hogy az volna magyar, aki „magyarnak” vallja magát; a magukat „ungar”-nak vallók valamennyien magyarok, szerinte. (július 21.) Erélyesen elítélte azt a bécsi lapot, amely azt állította, „a magyar nyelv nem tudományos nyelv, tehát nem alkalmas a tudományok tanítására”. Ha nem volna is az, így felelt, azzá kell tenni, mert minden nyelvet ki lehet művelni. (június 4.) A prágai Union-nal vitázva, amely cseh nemzeti-polgári szempontból bírálta Bach politikáját, s amely egy a Monarchia-beli szlávok érdekeit előmozdító politikára szeretne volna átformálni azt, pedig hangsúlyozta, „téveszme”, hogy germanizálni vagy szlávossítani kell a birodalmi egység kedvéért. Visszatekintve csipősen bírálta „Metternich úr politikáját”, amelynek értelme az volt: „Magyarországot gyarmati sorban kell tartani, addig míg csak lehet, következőleg Magyarország erkölcsi, értelmi, gazdasági fejlődését akadályozni kell, addig míg csak lehet” (május 22.).

De tovább is ment ennél a lap. Mint a korszak valamennyi tényezője, a magyarság fölényét ő is fenn akarta tartani, csak hogy politikai fensőbbség helyett szellemi elsőbbséget ajánlott. Eötvös eszményi álláspontjával szemben, hogy „az uralkodási vágy” az egyes nemzetekből el fog tűnni, ha elég erős bennük az állami öntudat, kétségeskedett, s affelé hajolt, hogy ezt a vágyat szellemi versennyé kell inkább átterelni, mint kiirtani. „Most, — úgymond, — amidőn [a nemzet] külső hatalma megtörvén, erkölcsi erőire van szorítva, ne óhajtson más dicsőséget, mint megóvni azon erkölcsi fensőbbiséget, melyét bírt, melynek köszönhető, hogy nem olvadt el az általa legyőzött népek között, hanem azok egy része olvadt belé. E felsőség pedig mai nap csak műveltség, tudományos haladás és irodalmi gazdagság által fenntartható”. (március 12.) „... egyedül a magasabb fokra fejlett értelmiség s ennek képviselője, az irodalom” az, „ami szomszédaink fölött elsőséget vívhat és vívand ki, mely előtt önként, kezeséggel fognak meghajolni a hátramaradtak ... a birodalom e legszebb és legnagyobb jövőre hivatott országa számára ez biztosítandja ... azon szellemi fensőbbiséget, melyet eddig fajtánknak fegyveres hatalom és tőteneti jogok biztosítottak.” (már-

cius 9.). Ezért „feszítsük meg minden erőnket; ne tartsunk a nemes versenytől, melyet ezáltal köztünk s a körülöttünk lakó népek közt indítunk ... e verseny nevelni fogja az emberi boldogulás öszvegét és anélkül, hogy mi magunk veszténénk.” (március 12.) „... anyagi proselitizmus” helyett „szellemiekre törekedjünk” ajánlotta. (április 12.)

Csak most ne csüggedjünk, — kérlelte a nemzetet — „a csüggedés végveszély volna.” (április 8.) Irodalmunk, nyelvünk kész, erős, be tudja tölteni a nemzetmentés feladatát. „Olvassunk, okoskodjunk, tanuljunk” (március 12.), mert „az idő nem kérdez senkit, nem vár senkire, halad ... költsétek tehát föl a nemzetet, — fordult az írókhoz, — dolgozzék, hogy körülötte a pusztaság elenyésszék”; most még első a nemzet, de „ha nem cselekszik, elveszti elsőségét, elmarad”; „fejedelmünk megengedi, nincs tiltva a hallottakat megsírítani, de az élőknek szóljatok”, — biztatta az írókat. (április 24.)

Az elsőség igényének ez az állandó hangoztatása vajon azonos e azzal a közérzülettel, amelyet manapság nacionalizmus néven emlegetünk, vagy azzal a patriotizmussal azonos-e, amelybe, mint gyűjtőedénybe a XIX. század első két harmadának valamennyi fejlődést sarjasztó nedve belefutott, hogy ott végleges minőségét, hatásfokát és szerepét elnyerje? Mi az utóbbi föltevés felé hajlunk. Ezt az elsőbségi igényt — úgymond a lap — az az irodalom hivatott elsősorban képviselni, amely „e földterületen képviselője volt mindenha az igaz szabadságnak és polgárosodásnak”. (3. szám) Beszédes azonosításnak tűnik föl ez.

Ámde nem fölösleges-e itten minden szó, nem egyszerűen Bach „polgári” intenciójának — az öreg Fejér György kedvenc szavával élve: — „béres tollal” magyar nyelvre és magyar hangulatra való fordítása-e mindez? Állt-e mind e mögött saját meggyőződés, indulat is? A harmadik kérdéskörbe vágó véleményeik felelhetnek erre.

3.

Álláspontjuk a józsefi hagyomány fölélesztése és folytatása. „Második József lángese, — úgymond, — megmutatta az utat merre a törvényhozásnak nálunk is jobb irányban haladni kellett volna; de a modor, mellyel az üdvösb pályát kimutatá, nem találván rokonszenvet a németnél: egyéb institucióval az is száműzetett a honból”, ami nagyon is szükséges volt; lecke ez, — folytatta, — mindkét fél számára; „az illetők, [kell] hogy a szomorú multakon okuljanak” (április 3.) A nagy császárt gyakran és tisztelő jelzőkkel emlegette, de, mint a fenti idézetben is, máskor is, elítélte politikájának „nyelvi erőszakoskodását”. (március 13.)

Míg a forradalom okát a *Religió és a Katolikus Néplap* a forradalom vezéreinek ferde, bűnös lelki alkatában s a protestáns szellemben kereste, a *Magyar Hírlap* pedig abban, hogy nem a nemesi alkotmányt reformálták meg, — mert mint mondta: „il y a conservativisme progressif” — a *Pesti Napló* a Kossuth-féle „költői politikát” csak a mozgalom megjelenési formájának fogta föl, s igazi forrását „a túlélő rendszerben” látta, amely még „a XIX. század közép éveiben” is „fönn akarta magát tartani”, midőn a kölcsönös jogok és köteleességek már nem egyes, különvált előjogos és jogtalan kasztok, hanem ember és ember közti viszonyok tekintetéből állapítandók meg”. (1. szám) Hasonlóképpen a februári forradalom legfőbb előmozdítóját Lajos Fülöpben látta, mert „az a reformok nyilvános vagy alattomos ellenzője volt.” (március 18.)

A társadalmi reformoktól „csak a nemzeti soron kívül álló arisztokrácia rettegett”, állítván, hogy a „vagyon támadatik meg”. Csakugyan, — fejtegette a cikkíró — az arisztokrácia bírtoklási előjoga megszűnik a polgári reformok által, de „különben a vagyonok megerősítették”. (május 3.) A „Corpus juris — szerinte, — avas obscuritások tömege” (április 3.), törvényei már „Werbőczy korában sem voltak üdvösek hazánkban.” (március 9.) Az ókonzervatív arisztokrácia Bach intenciójában is kijelölt célpont volt, a lap azonban kiterjesztette támadását az egész arisztokráciára, s az intencióktól eltérően nem is csak mint politikai

csopotrot, hanem mint társadalmi réteget támadta, a polgári ideológia és öntudat síkján állva. Ez az öntudat és ideológia a kor nyugati kispolgára állásfoglalásának visszfénye volt. Még citoyen vonások is csillantak föl benne, de alapszövege már a forradalmat elvető kompromisszumos burzsoá felfogás volt, amelybe azonban a szocialisztikus tanok iránti érdeklődés, sőt velük némi kacérkodás is belevegyült. „Privilegium és munka mindig fordított arányban állanak” hangoztatta a lap „... s az embernek ösztönénél, vagy ha úgy tetszik ésszerűségénél fogva éppen nem nagy kedve telik magát, illetőleg munkáját egy harmadik által kizsákmányoltatni”. Ne türd, — üzeni a lap cikkírója olvasójának, — hogy „saját magának drágalátos megkímélése végett derekasan megdolgoztasson”, (június 20.) Egy másik cikk meg a *Religió*nak ezt: „mi, a XIX. század férfiai [vagyunk] kik minden embert polgárnak, jogban, teherben és törvény előtt egyenlőnek óhajtunk”, (március 19.) Az *Österreichische Reichszeitung*gal vitázva pedig, ellentétben a többi lappal, a szocialisztikus eszméket értékeseknek, megvalósíthatóknak tartotta, de úgy vélte „a szocialisztikus eszmék megvalósítása a messze jövő feladata”, s (bizonyosan a demuniciáns osztrák lap leszerelésére is) valamiféle „monarchikus szocializmust” helyezett kilátásba. (április 5.) Victor Hugo és Lamartine szociális tendenciájú parlamenti beszédeit rendszerint hosszan, gyakran egészében közölte, és Sue szocialista programmal való beválasztásáért lelkesen aggódott.

Az elveknél határozóbb azonban az, hogy az úrbéri vita ügyében, a nemesség és jobbágság ellentéte kérdésében heves indulattal és következetesen a jobbágság oldalán foglalt állást. A Magyar Hirlap nemes cikkírója fölpanaszolta, milyen igazságtalan a magas napszám az áldozatos nemességgel szemben. „Hogy a napszám ma drágább az úrbéri tíz krajcárnál, — felelte neki epésen, némi kárörömmel a *Pesti Napló* — az baj a földbirtokosnak, de igen természetes; hiába! élni kell a napszámoknak is, hogy pedig tíz krajcárból meg nem élhet, kivált ha többed magával van, az bizonyos ... nincs erre más mondanivalónk, mint hogy: értjük urak, értjük”. Majd meg azt fejtegette, hogy míg a parasztság földhöz juthat, nem kell szociális konvulzióktól tartani; 48—49-ben is „mi kihágás történt, annak kulcsát az urak jobbadán csak a maguk vagy fiskálisaik zsebében keressék”, s bizonyítékul a tamási Esterházy uradalom erőszakoskodását hozta föl. Az 1850-es év tavaszán a horvát-földön tapasztalható parasztomozgolódásnak az oka a lap szerint az, hogy a földesurak „az előbbi úrbéri viszony ... visszaállíthatásában” reménykednek; „ezer évig volt Magyarországon a hatalom élén a papság és az arisztokrácia”, — fűzte hozzá a hírhez a cikkíró, — „s elfelejtett mindent és nem tanult semmit”. (március 27.)

Szinte aszkézis számba megy, ahogy a magyar történetírás távoltartotta magát, különösen a Bach-korszak szociális kérdéskörétől. A kiváló, mindenképpen tisztaszándékú történetíró, Berzeviczy, aki a legapróbb politikátörténeti mozzanatokra is kiterjeszkedett, amellet a nagyszámú röpirat mellett, amely az úrbéri vitát kísérte, szinte szó nélkül ment el. A *Pesti Napló* majd naponta közölt urbérvitai cikket. Adott ugyan néha a *Magyar Hirlap* is helyet a parasztság oldaláról jött fölshószólóknak is, a *Pesti Napló* azonban csaknem kivétel nélkül ezeket szólaltatta meg ebben az egész országot lázban tartó kérdésben. Hangja ekkor vált legélesebbé. Zalay Aloys röpiratáról pl. így írt: „Zalay Aloys úr azt mondja: A cél mindannyiunknál egy s ez összes honunk boldogsága. Csakhogy mi az összes hon boldogságát a népre is, nem úgy mint ő, egy kiváltságolt néposztályra óhajtjuk értelmezni és alkalmazni. Azt mondja továbbá ugyanazon jogász úr: Van az ősiségben oly valami, mit csak érezni de kimagyarázni nem lehet. Mi azonban úgy hisszük, az eddigi értekezletünkön, értekezésünkben eddig is megmagyaráztuk anélkül, hogy az ősiség copfját a fejünkre illesztettük volna ... Egy kiváltságos osztály saját hasznára alkotta”, s bár egykor pozitív lehetett, már réges-rég negatívvá vált. (április 6.) A történelmi tekintetek számbavétele csakugyan fontos, fejtegette a *Religió*val szemben, de mindenekelőtt a reformok fontosak s „a reformok egyedüli bázisa a nép”. (március 23.) Ezeknek a nyilatkozatoknak a világánál, — s folytatni fáradtig lehetne őket, — az ókonzervatívok elleni kirohanásaik (amelyeket a hivatalos nemesi-

liberális történet szemlélethez kissé túlzott buzgalommal alkalmazkodó Angyal Dávid, aki Vidán is talált dicsérni valót, a nemes szándékú országnagyok elleni gyenge erőlködésnek minősített —), más szint kapnak. „Hercegek, őrgrófok, grófok, bárók volt főispánok; miből csakugyan azt kell hinnünk, hogy a nem nemes osztályból nincsen rokonérzelmű vagy ha van, érdemtelen volt az aláírók sorába iktatni”, — írta róluk híres fölterjesztésük idején. (április 19.) Az *Ungarns Gegenwart* megjelenése alkalmával pedig ezt: „Vajjon a nemzeti-séget nem-e csak szép ürügyül akarják fölhasználni, hogy aztán annak bő köpenye alatt majd így, majd úgy, régi jó szokásuk szerint, önzésüknek áldozhassanak.” (május 22.) Hasonlóképpen vélekedett a francia arisztokrácia törekvéseiről is, de reménykedik, — úgy-mond, hogy a nép már jól ismeri e jómadarakat, tudja, hogy első dolguk lenne „a népjogokat visszavenni.” (június 23.)

4.

Legyünk már most a szélsőség engedelkenyek a lehető ellenvetésekkel, s tegyük föl — bár nem megengedhető — hogy mindez csak a Bach-kijelölte szerepből következett, a Bach megsabta követelményeknek felelt meg. De vajon a lapnak irodalomkritikára is voltak „polgári” instrukciói Bachtól? Mert az nem kétséges, hogy ezekben igen erős fölvilágosult racionalista jozefinus szellem nyilatkozott meg. Gutzkow híres darabjának, a fiatal Németország e nagyhitű, néptribuni retorikájú zárótételének polgár erényeiről a lap kritikusa szinte túlságig magasztalva szól, összefoglalván egyben a maga esztétikája alapelemeit is. „Minden költészet, — így írt, — ha nevének és hivatásának megfelel, irányköltészet; a költészet, mely egyes műveiben iránnyal nem bír megszűnt költészet lenni”, „puszta időtöltési játékká süllyed”. . . „ez iránynak pedig olyannak kell lennie, mely célját az emberiség örök szükségeiben találja fel.” Nem az esetleges, a különleges egyszerit kell a költőnek előmutatnia, hanem az általános életigazságot. De ezt konkretizálnia kell nemzetre, környezetre, osztályra, sőt tovább kell mennie egészen az egyéniig. Hiszen „általános életigazságot nemcsak osztályhoz, hanem egyes, ezen osztálynak is csak egyes személyeihez kötve állíthat elő.” „Igazsága ezért” és így „szól minden korra.” (június 24.) Az irodalom, az olvasás céljáról szólván, hevesen támadta azokat, elsősorban Jókai közönségét, „kik az irodalomra nézve mulatságos időtöltésnél magasabb feladatot nem ismernek. Előttünk azonban, — így szögezte le álláspontját, — ez sem az irodalomnak általában, sem különösen a szépirodalomnak nem célja. Meggyőződésünk szerint, mindig igen rosszul mutat az, aki véle csak mulat.” (július. 27.)

Nem a reformkori Eötvös-esztétika párja-e ez?

A társadalmi tendenciát, a világnézeti irányt ennek megfelelően ítélkezése alapkérdésének tekintette a lap kritikája, s Pálffy novelláinak például arisztokrata ellenes voltát dicsérte. „Szeretjük az oly felfogást, minő a báróné jelleme, midőn a címmel, ranggal egybe látunk forrasztva oly veszedelmes kórságot, mint a fényűzés.” (június 14.) S mint jogtörténet értelmezésében, az esztétikában-etikában is elutasította a romantika túlzásait; Obernyik erkölcsi relativizmusra hajló romantikus novellájáról (*A kínok szigete. Emléklapok*) azt írja: lélektani erényeit lerontja „hibás világnézlete”. „Mert az-e a nagy és erős — fejtegette, — ki szenvedélyétől elragadtatva hideg számítással, ördögi bosszút visz véghez, vagy ki önmagában a rosszat le tudja győzni”. „Mi tisztelői vagyunk azon tannak, mely a szenvedélyeket nem elfojtandónak vagy mi még rosszabb: nem elpalástolandónak tartja, hanem azok játékára szabad mezőt követel”. „Csakhogy,” — fűzte tovább meglepő fordulattal (nyilván a Fourier-t olvasó Hazucha), — ahhoz „egészen más társaszerkezetek kell, mint amelyben jelenleg nyomorog az emberiség.” (június 13.)

Az erkölcsi relativizmussal együtt elutasította az 50-es Jókai-novellákban föl-föltűnődő pesszimizmust, s méginkább a bennük bőven nyilatkozó dekadenciát. (Jókai alighanem éppen e heves támadás hatására hagyta ki a Bujdosó könyvéből Fxay Gyula című elbe-

szélését, a dekadens muzikalitásnak ezt a kis remekét). Szigorú racionalizmussal az előadásban logikát, a műfajok között rendet követelt a lap kritikusja, mintahogy a politikában is „a logika” s a logikának, a racionálnak megfelelő elmélet igazát hangsúlyozta, mondván: „az élet sohasem neveti ki a logikát, vagy ha teszi, nevetése csakhamar fájdalmas sírassá válik... s meg vagyunk győződve, hogy az emberiség eseményei felőli előítéletektől mentes, higgadt elmélet az emberiség történeteiben mindig hű kezesét és tanítóját találja”. (március 9.) Jókait az irodalom előtt álló nagy nemzeti feladatokra figyelmeztette, mondván: „Ohajtanánk, hogy a hivatottabb tehetségek, melyek közé Sajót is méltán számláljuk, komoly szigorúsággal számot vetnének magukkal azon teendőik, kötelességek felől, melyek, midőn feladatunk komolyabb lett, mint csupán játszani, az irodalom embereire várnak.” (július 27.)

Végül, a típuszerű és egyedi összefüggéséhez hasonlóan, a való és az igaz viszonyát is igyekezett tisztázni. „Hogy a való költői becsüvé emeltessék, oda még egy másik nagyfontosságú biztosíték kívántatik, tudniillik e valónak igazgali kombinálása, a végnélküli ferdeségekkel küzdő valónak a minden ferdeségektől ment egy és örök igaznak szabályai szerinti idomítása” (augusztus 17.). (A reformkor esztétikájának e visszhangjairól szólván meg kell azonban említanünk, hogy ezek bár április—májusban is nem egyszer föl-föltűnnek a lapban, május-júniustól erősödnek meg. Összefüggésben van-e ez azzal a ténnyel, hogy Császár ez időtől kevésbé folyt be a szerkesztésbe, s ugyanakkor megnövekedett Hazucha szerepe, nem tudhatjuk. Erre talán a bécsi levéltárak anyaga adhatna feleletet. Császár jelleme, szerepe, tevékenysége, mint még ezt említeni lesz alkalmunk, nagy óvatosságot követel. Szolgái alkalmazkodása kenyéradóihoz s ugyanakkor gyakori belső lázadozása az egyértelmű ítéletet lehetetlenné teszik, bár alapvető jellem-gyengeségét semmi el nem fődheti.)

Vegyük még az eddig elmondottakhoz, hogy a lap reáltudományokra támaszkodó, laikus szellemű oktatást szorgalmazott akkor, amidőn a *Religió* még a klasszikus auktoroknak is egyházi szempontú szigorú megrostálását követelte. (június 12.) Hogy a placetum regium eltörlését egyedül fogadta a lapok közül főntartással, hogy kesernyész íroniával szólt arról, hogy Pio Nono legendája csak legenda volt, (május 1.) s epésen gúnyolódott „nyárs-polgárainkon”, kiket „a hír vígasztalhatatlanná tett,” hogy V. Henrik mégsem lesz király.

5.

Amit eddig a lap jellemzésére felsoroltunk, előttünk úgy tűnik föl, a polgári progresszió többé-kevésbé módosított hagyatéka az. Mindez egy elképzelt polgári csoport programjához, eszmevilágához okvetlen hozzá kellett volna hogy tartozzék, mert mindez egyéb tényezőkhöz viszonyítva, 50-ben a valóságos magyar kérdések legreálisabb szemléletéről, legreálisabb megközelítéséről tanuskodott — *leszámítva egyet s ez egy, sajnálatos, éppen a kiinduló pont volt.* Mindezt „a nagy egységes ausztriai birodalomban” hitték megvalósíthatni, ahol „az álladalmi egységnek gazdasági alapja is van... melynek kiváltképp földművelési ága jutott boldog osztályrészü a magyarnak.” (március 12.)

6.

Mind ez ideig alig egy-kettőt említettünk meg a Napló munkatársai közül, mégpedig azért, mert célunk itt nem egyes írók problémájának vizsgálata volt, hanem annak a tragikus fejlődési dilemmának érzékeltetése, hogy a levert, nemesség vezette, de polgári célkítűzésű forradalom után a haladó polgári nézetek többnyire az elnyomó hatalom fizetett sajtójában jelentek meg. A forradalom, a polgári progresszió nemcsak a csatatéren bukott el, hanem a csatákat vívók lelkének többségében is, s ez volt az igazi bukás.

A munkatársi gárda áttekintése még mélyebbnek mutatja ezt a dilemmát. Közülök a valóságos, a vagyonnal is rendelkező nemességből az egy Berecz született csak; Szilágyi Virgil — (Táncsics védője később) — ugyan nemesi honorációr származék, a többi azonban valamennyi plebejus eredet. Császár Ferenc, Szenvey József, Récsy Emil, Pompéry János, Székely József, Obernyik Károly, Garay János, Lévy József, Bánfay Simon, Kelmenfy László. Többségük idősebb Petőfinél, az előtte való nemzedék tagja.

Nem rajzolta meg senki a plebejus honorációr életiskoláját. Kemény iskola volt, gerinchajlító, gerinctörő. Petőfi akkor jött, amidőn, mint egykor Augustus éveiben már „elérkezett az idők teljessége”. Plebejusnak lenni s lázadónak számára már egyet jelenthetett. De azelőtt mi volt! A szolgadiákból, a szegény eminensből, a jótékony kegyesség eleven illusztrációjából szertehányodó nevelő, titkár, gazdasági díjnok lett. Harminc, harmincöt éves koráig, midőn nemesi társai már tekintélyes közéleti férfiak, előtte többnyire még a családi élet lehetőségé, a legegyszerűbb élettani szükségletek emberhez méltó kielégítése is zárva. Mennyi monstrum Martinovitztól Vajda Jánosig, s mennyi szolga a szeptemvir Némethtől a szeptemvir Császárig. Az arisztokrácia legreakciósabb szellemi vállalkozásában mennyi plebejus név; a plebejus tehetségek és öntudatok nagy őrlőmalmáról, az egyházzal nem is szólva.

Ez a Hazucha például, akinek „kirgiz nevé”, el nem apadó balsikerein a tehetség-telenség s az üresség fölünyes önbizalmával nyilatkozó Lauka oly jól mulatott, „elvadult” árvagyermekként került Váradra, kegyképpen, „a vármegyei alapítvány élvezhetésére”. Ezerféléhez kezdett, átnyomorogta egész ifjúságát és a fél országot, míg végre harmincon túl, a földköstolóknál, földmérnököknél valamiféle helyre vergődött. Nyomor és magány: egyik is elég, hogy a megalázott szívben önmagát és másokat gyötrő szenvedelmek verjenek tanyát, hogy Barnabás diákká alaktalanodjék, vagy seldwylai fésűslegénnyé satnyuljon a lélek. „Nemcsak külsejében, hanem modorában is sok mesterlegényes volt,” — fitymálódott Lauka, s aztán megindultság nélkül írta kegyetlen sorait tovább — „oly védtelen egyéniségnek tartották, hogy még az irodalmi pigmeusok sem tartózkodtak rá élceket faragni.” Így lett nyers és érzékeny egyszerre; „önállóságra törekvő önérzetével” sértett, dacos, emberkerülő. „Hajthatatlansága szögletességgel volt párosulva”, de „eszesebb annál, hogyszem ezt [a társaséletre alkalmatlan voltát] maga is be ne látta volna” s ezért „irodalmi munkák közé zárkózott” s — a kényszerű misantrop — Fourier-val, „s egy egészen más társasszerkezet” majdani reményével vigasztalta magát.

Szenvey is, akit a pozsonyi fiókkáptalan taníttatott, s akit még az öreg Kazinczy dicsért és biztatott mukára, harminchárom esztendőskorában is hol itt, hol ott egyre csak nevelősködött még, s irnokoskodott különféle uradalmakban. Kvcisolá-nak hívták eredetileg, de nevéért a rangos magyar társadalomban annyi gúnyolódást kellett viselnie, hogy anyja nevét, a Leiden-t vette fel, de akkor meg fattyúnak titulálták, s csak viszolyogtatóan csinált neve hozta meg végre a polgárjogot. Szerkesztőnek született, az is szeretett volna lenni ifjúságától. Schillerért és schilleri módon lelkesülő, kicsit pedáns, kicsit bürokrata egyéniség, aki nagy német ideáljának drámáit, hogy úgymondjuk, menetrendszerűen fordította, alig zavartatva a megjelenés kilátástalanságától. Különféle vállalatok, nem egyszer arisztokraták és reakciók, fogadták szolgálatukba, s 50-ben, mint a maga fajtája legtöbb, kenyér nélkül állott.

Hazuchának sorsban és jellemében egyaránt ellenképe volt Császár. Ez az árva, kocsis nagybátyjától istápolat vagyagyerek méltóságos urig, szeptemvirségig vitte föl. Receptív és reprodukív alkat, mindent készségesen elsajátított, de érteni vajmi keveset értett meg, nem intellektusa, hanem ösztönös életereje igyekezett érvényesülésre tért nyerni; lelkének energiája és ambíciója több, mint egyedi tartalma és tehetsége; folyvást áradó vitalitásának önlelke célt és formát nem szabott, a kölcsönzöttet követte s utánozta mohón; gondolatfogalmazásra képtelen, szánandóan meddő szellem, olyan mint a vak szinpadai tükör; talmi

keretben hamis csillogás, amely képet sohasem mutat. Érvényesülni akart mindenáron, s az érvényesüléshez ez az alkat hamar megtalálhatta útját. Győrben Guzmicsnak udvarolt, Fiumében Malvádó alkaptányra írt áradozó panegyrikust, Pesten Forrai Júlia grófnőt magasztalta. Guzmics társai elé például állította, Fiumében tiszteletbeli patriciussá választották. Forrai Júlia aranytollal tüntette ki, s több vármegyék választott táblabírája lett. Egy sereg mindenféle fajta szakkönyvet írt, fordított, kompilált, s ontotta a biedermeyer és copf kecsét negédlő, láng-dics-báj-kéj-nyelvezetű verseit, melyeknek legfőbb jellegzetesége alighanem az volt, hogy a leghalványabb vonatkozásban sem állottak a valóságos élettel, szerzőjük valóságos életével sem. Mert ugyan mi köze lehetett Császár Ferencnek, a varga fiának a trianoni kertben, vagy akárcsak a gazdag német polgárok születliiben született érzelmekhez is, hiszen gyermek és serdülőkorában s a pálya első évein sokat koplalt, kegyes jótékonytságot tűrt, rongyoskodott és napot evett. S kialhat-e a napevés megaláztatásának indulata a lélekben valaha?* Egyszer-egyszer ugyan mintha keserű füsttel már-már lobbott készült is volna vetni emlékeinek szunnyadó parázsa. Nem szabad feledni, például, — életrajzírója feledi, — hogy az *Uj kereszt* c. novellája némiképp a *Fatu jegyzője* előképének tekinthető. Gyarló előkép ugyan, de azért a szentimentális sablonon, a moralizáló kegyes-ségen is áttűzel, egy-egy keményebb mondat erejéig, a harag Nyuzó testvérfigurájának rajzában, mintahogy egy másik novellájának Viola-szerű hőse festésében is lehetetlen meg nem látni az együttérzés meleg színeit. (*A köfejtő.*) Ezek az alkalmak azonban kivételesek voltak, az önenlőrzés, az ösztönös simulás elernyedésének alkalmai. Császár hírhedt Petőfi kritikájában minden esetre, mintha annak az alulróljöttek féltékeny, irigy gyűlölsége is égne, akit fölháborít, hogy a bátor és szerencsés fiatal pályatárs kikerülheti az ő öntudattipró, gyalázattól sem ment útját. Hiszen sikereinek titkára elégszer utaltak ellenfelei, s 50-ben is Szilágyi Ferenc egy infámisan gonoszkodó nyílt levélben tett félreérthetetlen alluziókat erre. 50-ben hivatala és vagyona vesztetten, hat éves gyermekének gondjával, megint oda visszavetve állt, ahonnét egykor elindult. Életrajzírója szerint igen keserű ember volt ezekben az években. Tapasztalhatta, mit ér az ő táblabírósa s mit a nemesi vagyon. Föl-emelkedésének útját megint a hatalomnál kereste, de most nemcsak nosztalgiaiával volt a kiváltságosok iránt telve, hanem keserűséggel is. Szerkesztői jegyzetei — melyekből néhányat fönt idéztünk is — bizonyítják ezt.

S folytassuk-e a sort Obernyikkal, a *Főúr és pór* írójával, akit nemesi kortársainak legtöbbször mély ellenérzéssel említett, s akiről még az indulatait mindig fegyelmező Csengery is valósággal gyűlölettel szőlt? — Valamennyien ahhoz a még friss keletű literátus értelmiség-höz — a magyar értelmiségi polgárság egyik magva, egyik gyökérszála ez — tartoztak, amely az íráson kívül máshoz nem értett, s csak tolla után élhetett meg, ha csak vidékre nem szegődött mindig újra nevelőnek. A lap szerkesztésében, kiállításában való részvétel e kényszerű oka mellett majd valamennyiöknél megtalálhatni azt a pszichológiai-társadalmi mozzanatot vagy éppen sérülést, amely a lap szociális tendenciájú cikkeinek személyes érzelmi érdeket és indulati hitelt ad. Lévy, a gazdag, armálisos telkesjobbágy fia köztük a kivétel; Gyulai, aki Társas Életünkben az elengedhetetlenül szükséges nemzeti egység érdekében oly hevesen ellenezte a szociális ellentétek élezését, kitűnő érzékkel, egyedül őt nem tartotta közjük valóznak.

Itt azonban megégszerez hangsúlyozzuk, hogy a személyes — szociális és lélektani — mozzanat kisebb-nagyobb mérvű jelenlétének megállapításával sem célozza tanulmányunk a *Napló* e kezdeti szakaszának, e csoportnak, e csoport egyes tagjainak s az általuk képviselt irányzatnak a — hogy úgy mondjuk — rehabilitálását, mint már említettük, csupán e problémakör fontosságát s egyben bonyolult voltát kívánjuk e

* A napevés a dunántúli diákvárosok sajátos kifejezése. A semmitelen, szegény diák, tanáraitól beosztva, a hét minden napján más-más családnál kapott ebédet.

cikkkel fs érzékeltetni. Vállalt szerepük, mégha egyiküknél-másikuknál valóban tisztességes szándék állt is mögötte, súlyos történeti balfogás. A haladás igazi képviselői nem ők voltak; azok egy része elesett, egy része hallgatni kényszerült, egy része pedig a számkivetés kenyerét ette.

7.

A nyár végére világossá vált, hogy ezzel az irányzattal a *Pesti Napló* nem tud elfogadható olvasottságra vergődni. Az ókonzervatívok memorandumának megtámadása óta kevéseke előfizetője is sorra elhagyta. Geringer föladására gondolt, különösen mert megelégedve sem volt vele, túlságosan is magyárnak találta; a magyarság proeminens szerepének örökös hangoztatása, a hírközlés erős nemzeti effektusa bántotta szemét, s az augusztus 18-i Gotterhalte botrány magyar szempontú kommentálása miatt hivatalosan meg is intették a szerkesztőt. Rendeleti megszüntetésnél azonban jobbnak találták Bécsben, ha támogatás híján mintegy magától szűnik meg a lap.

Ekkor fordult az Ürményi-házban találkozóknak s Kazinczy szalonjának figyelme a lap felé. Csöndes ügyességgel a Szenveyt a szerkesztésben augusztusban fölváltó Récsitől bizalmasuk, Bánfay Simon vette át szeptember elején. A lap eddigi szerzői háttérbeszorultak s októberre a lap iránya politikai tekintetben már egészen megváltozott. A birodalmi egység hangoztatása, a nemzetiségi egyenjogúság követelése a szociális problematikával együtt lassan elfakult, majd eltűnt.

Irodalmi s szorosabban vett „ideológiai” tekintetben azonban hosszabb folyamatú volt a változás. Októberben még hevesen kirohant a lap Thiérs ellen, mert az történeti munkájában „a szegényeket a csavargókkal azonosítja”, s mert a szavazati jog kiterjesztését ellenzi. S tulajdonképpen még Berecznek az esztendő irodalmáról szóló erős és bátorítéletű 51-ben megjelent áttekintése is a kezdő gárda felfogásának szellemében fogant. A kezdő gárda ugyanis ősszel háttérbe szorult már, de csak a következő év elején, első felében halkult el egészen hangja. Egy részük lassan szétszéledt a laptól, Hazucha meg, aki pedig egyik erős befolyású kezdeményezője lehetett e kritikai-ideológiai hangnak, 1851 tavaszán tüdővészben meghalt. Mások továbbra, évek múltán is a *Napló*nál maradtak, de e kezdeti szakasz után, mint az országnak majd egész nemesi s nem nemesi értelmisége a magára talált középnemesség által követett passzív rezisztencia s a vele járó nemzeti érdekegyesítés szolgálatába álltak. Érdekes ez átfarmálódás tekintetében Szilágyi Virgil *Értesítője*, amelyben a *Napló* kezdeti szakaszának sok motívuma fölbukkan, de már valamennyi a nemzeti érdekegyesítés vezérelvének alárendelve.

A *Napló* első félesztendőjének rajza talán önmagában is meggyőzően tanuskodnék amellet, mily szinte reménytelenül visszas helyzetbe jutott Világos után a haladás ügye hazánkban azáltal, hogy szembekerült annak három, oszthatatlan egységet megkívánó eleme, a nemzeti függetlenségért, a nemzetségi egyenjogúságért, s a szociális változásért folyó harc. Ám részint annak az eléggé nem hangsúlyozható ténynek aláhúzására, hogy e visszas helyzet mindenekelőtt az ország idejétmúlt gazdasági és társadalmi rendjének következménye, részint annak a történeti körülménynek megvilágítására, hogy e visszasság az adott körülmények között miért a nemesi nacionalizmus álszintézisében nyert megoldást, — persze: látszattmegoldást, — tanácsos az esztendő két másik lapjának a Figyelmezőnek, s a Magyar Hírlapnak e problémákat illető állásfoglalását a *Pesti Napló* rajza mögé néhány vonással fölvázolni.

A Figyelmező szerkesztőjének s az általa megszólaltatott rétegeknek az álláspontja már az esztendő fordulójára jól kivehető körvonaluvá formálódott. Ezt az álláspontot s e rétegek határát gyakran az ókonzervatív arisztokráciára korlátozzák. Ez tévedés. Vidának, lapja betiltásakor, januárban már 1400 előfizetője volt, ami azt jelenti, hogy messze meg-

előzött olvasottságban minden más lapot, mert ugyan Szilágyi lapja, a Magyar Hirlap kb. szintén ennyi prenumeránssal rendelkezett, de azt igen tekintélyes számu község, közület is járatta, mivel félhivatalosnak számított, s hivatalos hirdetményeket közölt. A Figyelmező előfizetői nyilván ugyanúgy javarészt a konzervatív köznemességből kerültek ki, mint levelezői és cikkírói is, s mint akárcsak maga Vida is.

Vida lapja november 8-án indult meg, ez alkalommal immár harmadszor. Először 48 július 19-én bocsátotta közre korábbi, a forradalmi közvélemény nyomására megszűnt lapjának, a Budapesti Híradónak folytatása gyanánt. Ezt az első évfolyamot 48 december 10-én tiltotta be a Honvédelmi Bizottmány a forradalom és a szabadságharc elleni izgatás címén. Vida a kormány Debrecenbe való távozása után, természetesen, Pesten maradt, s midőn Windischgrätz bevonult, nemcsak lapengedélyt, de szubvenciót is kapott tőle. A lapnak ez a periódusa januártól augusztusig tartott. Közben áprilistól júliusig szünetelt, s júliusban nem is Pesten jelent meg újra, hanem Pozsonyban. Augusztusban azonban megvonták tőle a szubvenciót, és a lap meg is szűnt. Szeptemberben azonban már előfizetési felhívást közölt újra Vida, s most már a maga lábára állva kívánta fönttartani lapját. Az engedélyt azzal az intellemmel kapta meg, hogy ügyeljen „a mérsékletre és a tisztességesebb magatartásra”. Lapja eleinte roppantul népszerűtlen volt, de az, amiért ezt az intelmet kapta, ha nem is a rokonszenvet, mégcsak nem is a fölöldozást, de az érdeklődést s a szólásjogot megszerezte számára a nemesi közvélemény előtt. A lap olvasottságát Angyal Dávid indokolatlanul Falk Miksa bécsi leveleinek tulajdonítja. Falk cikkeinek is volt, lehetett, természetesen része a lap gyors elterjedésében, de, amint vidéki levélvezőinek reagálásából kiderül, elsősorban Vida harciassá váló cikkei s méginkább Somssich Páléi szereztek olvasóit.

Vida a maga módján „elvhű” ember volt, sőt — megint csak a maga módján — talán „tisztességes” is, s nem „fizetett tollnok”. Windischgrätz szubvencióját elfogadta, mivel maga is annak a híve volt, mint a herceg: a negyvenhetes állapotok, s a forradalom előtti nemesi alkotmány restaurálását kívánta. S most éppen ezért került ellentétbe a Schwarzenberg —Bach-féle iránnyal. A közönség tetszését elsősorban azonban nyilván nem ez a negyvenhetes állaspont, hanem annak egyik általa igen részletesen fejtegetett következtetése, a nemzetiségi igények leghatározottabb elutasítása fordította feléje. Élesen polemizált egész decemberben Palaczkynak a decentralizált föderalizmus felé hajló fölfogásával, abban foglalva össze a vita végső summáját: „hogyan lehet ilyet [ti. föderális autonómiát] a szlovákok, a románok részére kikerekíteni anélkül, hogy más népfajok is belé ne foglaltassanak. Felelet: sehoggy”. Palaczkzy tervével szemben a Figyelmező hat, részre osztaná a birodalmat, azaz osztrák, olasz, cseh, lengyel, magyar-erdélyi, horvát tartományokra, mégpedig annak az elvnek az alapján, hogy csak „a külön politikai életre alkalmas népfajok” kapjanak autonómiát; vagyis a románság, szlovákság és szerbség a Figyelmező szerint politikai életre alkalmatlan. (január 4.)

A lap kezdettől tele volt heves panasszal, keserű kifakadással főképp a szerbek és románok ellen, akik „nem bírják papjokat, tanítókat eltartani, hanem uralkodni, azt bírnak” (január 2.). A Vojvodina elválasztásának kérdése volt ekkoriban az az állandó botránnykő, amelybe naponta beleütköztek a cikkírók. Mindez azonban önmagában még nem jellemzi, nem választja el eléggé a Figyelmező és közönsége álláspontját más lapokétól és csoportokétól. Hiszen attól fogva, hogy decemberben Monarchia-szerte fellángolt a dodonai márciusi alkotmány értelmezése körül a vita, s attól fogva, hogy e vita nyomán kiderült, nemcsak a magyar uralkodóosztálynak, hanem magának a kormánynak is kényelmetlenek a nemzetiségek autonómiai igényei, a többi lap is, még a hiperloyális Religio is megengedte magának, hogy a nemzetiségi politikusok tevékenységén, főképp az újszülött tartományon gúnyolódjék.

A Figyelmező szigorúan jogi alapon, a történeti jog alapján, a rendi országgyűlések által hozott jog alapján állott, nem véve tudomást a negyvennyolcas törvényhozásnak semmi-

nemű reformjáról, főképp semminemű szociális reformjáról. Ez különböztette meg a többi laptól, s ez volt az a közös „platform”, amelynek alapján a kiközösített, gyanús Vidának a személyileg feddhetetlen tisztaságú, köztisztületben álló Somssich Pál reprezentatív munkatársává lehetett. „... bátor vagyok Magyarország alaptörvényeire, a király és az ország közti egyezkedésre hivatkozni” — fejtegette Somssich ennek az álláspontnak alapelvét — mert „Monarchiánk legbiztosabb és erkölcsileg egyedül igazságos alapját képezik” (január 1.). Vida szerint az uralkodóház jogai és a rendi alkotmány szétválaszthatatlan szervezeti egységet alkotnak, s a forradalom egyaránt megsértette az egyiket is s a másikat is; így tehát most, ha egyik visszaállítatik, kell hogy visszaállítassék a másik is. Vida éppenséggel nem javasolt semmiféle passzivitást, sőt nagyonis hangosan visszakövetelte a nemességnek a rendi alkotmány által biztosított vezetőszerepét. Magatartása ebben a kérdésben, a politikai életben való részvétel feltétlen igénylésében csakugyan teljesen az ókonzervatívokéval, s csak az ókonzervatívokéval egyezett meg.

Január elején aztán, midőn Somssich egyre erélyesebb cikkei mellé még olyan ultimátumszerű kioktatásokat is csatolt a lap az udvarhoz, hogy a Rudolf és Bocskey között kötött bécsi béke „utoljára II. Leopold” „által megerősített határozmányai előírják”, hogy „a trónörökös hat hónap elforgása alatt mulhatatlanul megkoronázandó”, a kormányzat elvesztette türelmét, s nemcsak a lapot tiltották be január 8-án, hanem szerkesztőjét is kiutasították a fűvárosból, hazatanácsolták falujába.

Vidának és elvbarátainak állásfoglalása tetemesen növelte ugyan a zűrzavart s a kibontakozás nehézségeit, de maga ez az állásfoglalás éppen úgy, mint Vida jelleme is könnyen megítélhető, egyszerű képlet. Jóval nehezebb helyzetbe kerül a történész Szilágyival és lapjával szemben. Szilágyi kétségtelenül romlott ember volt. Nem afféle született erkölcsi tehetőség, nem is valamiféle démoniség töltötte be. A cinikus, majdnem nihilista intellektuel egy nálunk korai példája. Közte és ez évek másik nagy botránkozatója Kecskeméthy Aurél között az volt a különbség, hogy míg Kecskeméthy, ha szabad efféle frivol paradoxonnal élni, hősiessé elszánással választotta az erkölcstelenséget, s önmaga előtt is maga elé tartotta pajzsként a cinikus, vagy talán keserű axiómát: „a gyomor erősebb a morálnál” — addig Szilágyi magától értetődő természetességgel adta el magát s alkudozott zsoldjáért.

Rendkívül eszes volt, sőt okos polgár, de arisztokraták között forgott. Kitanulta a hatalom természetét, az előkelő világ fortélyait, képmutatását és hazugságait, de megtanulta élvezeteit is. Szerette a jó életet: a pénzt könnyű kézzel kiadni, jól és bőven enni, jól és bőven inni, s a szerelmet sem vetette meg. Kortársai szerint elmaradhatatlan volt társaságában, asztalánál a borsos férfitréfa, a vérbő férfiszó, de mi sem esett tőle távolabb, mint az ingujjas parlágiság. Sok nyelvet beszélt, történelmi és irodalmi ismeretei széles körre terjedtek, s nemcsak ismeretei, de élményei is voltak. Társadalmi, történelmi, erkölcsi elvei lehettek volna, tehetsége és műveltsége megvolt hozzá, de nem volt hozzá sem egyéni, sem társadalmi indítása, indulata. A polgárságnak a dekadenciáját élő feudális világot kiszolgáló feléhez tartozott. Romlottsága a guberniumot kezükben tartó gazdag erdélyi arisztokraták torzsalkodó, korrupt és nepota világában virágzott ki, annak jellemző terméke.

Világos után karakterének egy látszólag új, eddig ritkán, alig nyilvánuló vonása mutatkozott meg. Ott vállalta a közvélemény ellenszenvét, itt a közvélemény kedvébe igyekezett járni, s részben megszólaltatója lett. Bizonyos, hogy a Kolozsvárról, a forradalmi közhangulat elől való csúfos futása most már a közérzület irányába érzékenyebbé, vagy legalábbis óvatosabbá tette. Az is igaz, hogy akkor, bár a progresszív közvéleménnyel szemben állott ott is, jelentős magyar politikai csoportot tudhatott maga mögött, s társadalmilag, a napi társas érintkezés szempontjából nem számított kiközösítettnek. Most viszont, amidőn még az ultra Űrményi is nemzeti ügyben „buzgólkodott”, ha lapja kettős játékát nem űzi, kétségtelenül kiközösítettnek számított volna, akárcsak később Kuthy. S aztán, s ez a legfontosabb, most azt az életformát, azt a magyar nemesi világot is veszélyeztetve látta, amely-

höz öt egész eddigi élete kötötte. Így tehát nyilvánvalóan igaza volt Maschek kapitánynak, a cenzornak, aki Szilágyi ellen áskálódva éppen azt említette nyomatékkal, hogy ösztönösen, mintegy saját maga érzelmeire is árulkodva, engedi lapjában megnyilvánulni az ellenzéki magyar közhangulatot.

Szilágyi ugyan, ha úgy kívánták tőle, most is bármely pillanatban könnyeden tévének nézte a felhőt, de most olyan történeti helyzet volt ez, amelyben mégiscsak szívesebben nézte maga is felhőnek azt. Lapjának legsajátabb vonása kezdettől éppen ez a kettős alkalmazkodás volt, Egyik oldalon áradó loyális, az új intézmények alázatos dicsérete, a forradalom leckefelmondásszerű szidalmazása volt a jellemzője. A lap programcikkének később is mindig visszatérő vezérszólamai ezek: „Hívtség a fejedelem iránt”, „hazaszeretet”, „a magyar nemzet boldogabb jövője”, „egyenjóság a közös hazában”, „az egységes, erős Ausztriában”. Mert hiszen, úgymond, „Magyarország érdeke az összes Osztrák Birodalom érdekeitől, sőt merjük állítani az európai polgárosodás ügyétől” többé el nem választható. „A régi kiváltságokkal a magyar nemzetiség politikai túlsúlya s így a kedvenc magyar elsőség kora lejárt”, s bár elvesztettük az elsőbbséget, így folytatja, de a kárpótlást az új rend mégis meghozta: „az alkotmány sáncaiba” bocsátottunk „többmillió helótákat”.

A forradalom előtti Erdélyi reakciós vezérpublicistáját tehát a nagy kataklizma a polgári haladás hívévé formálta volna át? Aligha. Ezek nyilvánvalóan Bach „polgári” programjának szólamai. A korszak nemesi közhangulatára Szilágyi lettős alkalmazkodásában éppen az a szomorúan jellemző, hogy e szociális szólamokat és eszméket s a nemzetiségekkel való megbékélés jelmondatait mindig csak a kormányt dicsérő, a kormányhoz alkalmazkodó cikkeiben vette elő. S mivel mint ügyes szerkesztő érezettni tudta — többnyire a hangnem észintetlen, szinte édeskés túlhajtásával — e cikkek kötelező, „protokoll” jellegét, ezeket az eszméket, akarva-akaratlanul, rögtön kompromittálta is nemesi olvasói előtt.

A másik oldalon gúnyos alluziók, kétértelmű hírek, vagy nyílt elégedetlenséget kifejező egy-egy mondat jellemezte a lapot. Ezek alapján mondhatta Gyulai az esztendő lapjai közül (egy ezévi levelében), kitartott volna ellenére is, Szilágyi lapját a legmagyarabbnak laptársai között. Csakugyan, ha a nemzeti középrendet tekintjük a magyarság kifejezőjének, akkor a Magyar Hirlap volt az a lap, amely a nemzeti követeléseknek leginkább hangot adott.

Mármost az a kérdés, hogy ezekben az „ellenzéki” tónusú cikkeken milyen rezonancia nyilvánult meg a szóban forgó két alapkérdést, a nemzetiségek ügyét s a jobbágycérdést illetően. Bár az ókonzervatívokat (hivatalból is) erélyesen támadta, de nem tagadható, hogy a nemzetiségek kérdésében elfoglalt álláspontja nagyjából mégis Somssichéval egyezett meg, s hogy tavasztól a Magyar Hirlap lett annak az ingerült hangnak a folytatója, amelyet december-januárban a Figyelmező ütött meg a nemzetiségekkel szemben. Nem sokkal vigasztalóbb a lapnak az úrbér vita ügyében tanúsított magatartása sem. Míg Zlinszky Lászlónak, a vita egyik legfőbb nemesi szószólójának cikkeit, melyekben az „hálátlanságot” vetett a parasztság szemére, s az egyenlő adózást méltánytalannak, a birtokos nemesség, s így a nemzet pusztítójának mondotta, egyetértve közölte, a Biharból küldött keserű jobbágyi feleletnek viszont már csak nyílttér rovatában szorított helyet. S az egész ötvenes esztendőben messze túlsúlyban voltak azok a levelek, amelyek ezt a kérdést a földbirtokos nemesség oldaláról tárgyalták.

Mindenek ellenére természetesen Szilágyit nem lehet a nemességhez kötni. Nem a nemességnek, hanem a nemesi társadalomban mindig megtalálható paralizált polgári-honorácior rétegnek a jellegzetes képviselője volt ő. Magatartása, lapjának állásfoglalása, azonban éppen alkalmazkodó karakterénél s kiszolgáló helyzeténél fogva mégis igen érzékenyen mutatta a nemesi közvélemény jelentékeny részének e kérdéseket illetően mostani irányát.

DIE ANFANGSPHASE DES „PESTI NAPLÓ“

Mit dem vorliegenden Aufsatz wünscht der Verfasser gleichsam einen Querschnitt, eine Synchronie des geistigen Lebens eines Jahres zu bieten, um dadurch das Verständnis der Werke, Richtungen und Ideen im Zusammenhang einer zum Ganzen rekonstruierten gesellschaftlichen und geistigen Situation zu ermöglichen. Wenn seine Wahl auf 1850, das der Niederlage der ungarischen Revolution und Freiheitskampfes folgende Jahr fiel, so geschah dies aus dem Grunde, weil eben 1850 das Jahr der Empfängnis unzähliger Ideen und Richtungen der neueren ungarischen Geschichte und Literatur war. Ein treuer Spiegel der sich formenden und umformenden Ideen ist jederzeit die Tagespresse. Der Verfasser untersucht hier die Anfangsphase des „Pesti Napló“, eines der wichtigsten Tageblätter dieser Periode, und kommt zur Feststellung, dass sich das Verhalten des Blattes in dieser Phase vom späteren scharf unterscheidet. Die Zeitung, die später zum Organ des für die nationale Unabhängigkeit kämpfenden Adels wird, dient zu jener Zeit noch den Zwecken einer Allianz plebejischer Schriftsteller und Journalisten, die von der Demagogie der Regierung beirrt, blind für die Zusammenhänge der gesellschaftlichen und nationalen Fragen des Fortschrittes im sich entwickelnden Bach—Regime eine Stütze ihrer auf einen demokratischen und nationalen Frieden gerichteten Bestrebungen zu erblicken wähnen und für diese Unterstützung zu gewissen Konzessionen auf Kosten der nationalen Unabhängigkeit geneigt sind. Bis zur zweiten Hälfte des Jahres wird ihr Irrtum offensichtlich, ihre Gruppe zerfällt, die Zeitung aber wird von der führenden Gruppe der passiven Resistenz der Adelligen übernommen. Von diesem Zeitpunkt an ist die zentrale Frage des Blattes die nationale Unabhängigkeit, dafür verschwindet bedauerlicherweise das Bestreben, die sozialen und Nationalitätsfragen in progressiver Form zu lösen, von ihren Spalten.

SZEKFŰ ÉS A „NEMZETIETLEN KOR“ IRODALOMTÖRTÉNETE

Toldy Ferenc 1854-ben *A magyar költészet története* címmel 37 egyetemi előadását jelentette meg, 1864—65-ben, „rövid előadásban”, teljes magyar irodalomtörténetet adott ki. (*A magyar nemzeti irodalom története.*) „Irodalom alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem bizonyos összességét” értette; irodalomtörténeten azt a tudományt, mely „a nyelvben és írott művekben nyilatkozó emberi szellem működéseinek fejlődését, irányait, s annak műveit ismerteti meg, tekintettel azon okokra, melyek azokat határozzák, s azon összefüggésekre, mely köztök észrevehető.” Egy nemzet irodalomtörténete szerinte kétféle feldolgozásban jeleníthető meg: lehet „összes vagy egyetemes irodalomtörténet”, amely kiterjed az irodalmi munkásság minden ágaira, tehát a szorosán tudományos és különböző nyelveken készített művekre is; a nemzeti irodalomtörténet ellenben a nemzet nyelvén készült műveket tárgyalja. . . „különös tekintettel azokra, mikben a nemzeti szellemi sajátságai különösen nyilatkoznak. . .” Toldy az idézett mondatokban a XIX. század közepi magyar nacionalizmus felfogását rögzítette, főművében a „nemzeti”, vagyis a magyar nyelvű irodalom történetét írta meg. Tárgyát négy korszakra bontotta. Az elsőben a pogánykori költészetet, a másodikban a középkort dolgozta fel (1526-ig); a harmadik rész az első virágzás kora 1772-ig, a negyedik Bessenyeitől kezdődően a második virágzásé (1849-ig). A két „virágkor” között, — az elsőhöz csatoltan ugyan, de voltaképpen hozzá nem tartozóan — terpeszkedik a „hanyatlás kora”, 1711-es és 1772-es korszakhatárokkal. A „nemzeti” irodalomtörténet írója azért minősíti „hanyatlónak” e kort, mert a XVII. századhoz képest a magyar nyelvű irodalmi anyag mennyiségileg kisebb, a művek „nemzeti szelleme” erőtlenebb. A kor jellemzője még szerencsésen közvetítette s általánosította az európai tudományos műveltséget, szellemében pedig hazafias volt.¹

Azért tartottuk szükségesnek Toldy nézeteit részletesebben ismertetni, mert hosszú évtizedeken keresztül, pontosan: a magyar nacionalizmus első világháború végéig terjedő szakában alapvonásaiban változatlan maradt e szemlélet. Alakulás atekintetben tapasztalható, hogy minél reakciósabb lett a magyar nacionalizmus, annál hanyatlóbbnak látszott a korszak, s a szűkkeblű nemzeti szemponttól vezetett kutatás annál kevesebb figyelemre méltót talált az anyanyelvű mellett a hazai idegen nyelvű irodalomban. Toldy még a XIX. századi nacionalizmus 48 előtti szakaszában élte le pályája legfogékonyabb éveit, Vörösmarty és Bajza baráti körében; a szülői házban németül beszélt, az iskolában jól megtanult latinul, és ismerte az új-latin irodalmat, amely utolsó évtizedeit élte ekkor Magyarországon. Gyermekek- és ifjúkori élmények, — tudományszakunk fejlődése szempontjából a múlt öröksége — kapnak hangot elméleti alapvetésének ama tételében, hogy létezik a nemzetnek „összes vagy egyetemes” irodalomtörténete is, amely nyelvre és tárgyra való tekintet nélkül foglalalkozik az írott

¹ TOLDY FERENC: A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Pest 1868² 11—13.

művekkel. Nemzetén ez utóbbi összefüggésben nyilvánvalóan a régi Magyarország összlakosságát értette Toldy, „egyetemes” irodalomtörténetnek pedig e politikai határokkal körülfalazt, azonos feudális jognak alávetett, de különböző anyanyelvű népesség egész irodalmi termését nevezte, pontosan úgy, ahogyan elődei, Rotarides és Wallaszky gondolkodtak. „Nemzeti”-nek nevezi ugyan azt a másik irodalomtörténetet is, amely kizárólag magyar nyelvű munkákkal foglalkozik, de a nemzet szó ezúttal a magyarul értők összességét jelenti, akik olvashatják e műveket, és akik nemzeti szellemük kifejezését keresik és tanulmányozzák irodalmukban.

Toldyt az utódok a „magyar nemzeti irodalomtörténet” művelésében követték. A nem magyar nyelvű hazai irodalmi termés kezelésükben jobb esetben is perifériára: jegyzetbe vagy függelékbe bekerült, a rosszabban teljesen elfelejtődött, nem kevés kárára egyebek között magának a magyar nyelvű irodalmi anyagnak, melyet ezzel az erőszakos és történetien különválasztással legközvetlenebb környezetétől fosztottak meg, s nem egy esetben az egyes írók munkásságát is megcsönkítették azzal, hogy idegen nyelvű műveiket mellőzték vagy jelentékteleneknek tüntették fel. A magyar imperializmus, az erőszakos magyarosítás és a nagyhatalmi álmok kora volt ez, amikor a magyar irodalomtörténet első lapját a „volgai lovas” alakja díszítette, a türelmetlen nemzetiségi politikáé, s ez a „nemzeti” szemlélet láttatta a „hanyatló” kort a XIX. század végén „nemzetietlennek”. A kor reprezentáns irodalomtörténésze, Beöthy Zsolt nevezte így XVIII. századi irodalmunk nagyobbik felét és tanművek ezrei terjesztették el új elnevezését.²

Az elmondottakkal legkevésbé sem akarjuk Toldy érdemét kisebbíteni, aki a magyar feudalizmus utolsó fázisára jellemző „literatúra”-fogalommal szakítva, új polgári szempont szerint jelölte ki az irodalomtörténet célját és határait; azt mondjuk csupán, hogy Toldy és követői, korunk vezető eszméinek megfelelően, a nemzeti nyelv követelményét állították fel olyan korról szemben, amely e kívánalmat az ő értelmükben nem ismerte, s ítéletek olyan szempontból, amely csak később, 50—100 év múlva vált irodalmi és politikai életünkben uralkodóvá. Természetes tehát, hogy a nemzeti nyelvű irodalom számonkérése, és minden más szempont figyelmen kívül hagyása gyakran csak esetleges eredményekre vezethetett; az elv makacs alkalmazásával előállított irodalomtörténet híven tükrözi ugyan a magyar nacionalizmust, de természetesen nem felelhet meg a történeti valóságnak. De a XIX. század végére elavulttá, reakcióssá vált a rendszerező elv, a nacionalizmus is. Kezdeti szakaszában — Magyarországon a XIX. század első felében — a feudalizmus elleni harc fegyverei közé tartozott, győzelme a kapitalizmus előretörését jelentette. Abban a pillanatban azonban, amikor a burzsoázia és a proletáriátus ellentéte vált a társadalom fő antagonizmusává, a nacionalizmus elvesztette haladó jellegét. Nálunk ez a szakasz 1867 után következett be, s ettől kezdve a magyar nacionalizmus legfőbb jellemvonása a nemzeti kisebbségek elnyomása lett. A „hanyatló” és „nemzetietlen” kor irodalomtörténeti fogalma tehát a nacionalizmus és imperializmus jegyében elterjedt téves előítélet s ennek uralma okozta, hogy oly mértékben fordult el a kutatás figyelme a korról, hogy az 1711—1772 közötti magyar irodalom a maga egészében máig legkevésbé ismert szakasza irodalomtörténetünknek. Változás: lehetőséget t. i., hogy ezt a korszakot ténylegesen bekapcsoljuk irodalmunk fejlődéstörténetébe, — ha nem is a fénykorok közé, de legalább a fejlődés egységes folyamatába — egyedül a korlátozó szemlélet megváltozása hozhatott. Az első világháború után a Magyar Tanácsköztársaság internacionalizmusa és nemzetiségi politikája megadta ugyan ezt a lehetőséget, de irodalomtörténeti érvényesítésre nem kerülhetett már sor.³ A két világháború közötti periódusban aztán a kor uralkodó köreinek szellemében új értelmezést kapott a „nemzetietlen kor”.

² BEÖTHY ZSOLT: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Bp. 1880². 9.

³ A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról. Társadalmi Szemle, 1959. 8—9. sz. 11—24.

Ezúttal azonban nem irodalomtörténeti koncepció keretében, hanem Szekfű Gyula *Magyar történetében*.

*

A „nemzetietlen” XVIII. századot már a liberális Marczali Henrik a „helyreállítás, a restauratio” korának nevezte, amelyben két évszázad háborús dúlásai után felépült az ország, és haladónak minősítette a bécsi politikát, mert a nemesi előjogok korlátozására törekedett. Ennek értelmében nemcsak felmentette a nacionalista szemléletű történetírás vádjai alól az aulikus főnemességet és főpapságot, hanem egyenesen nekik tulajdonította az érdemet, hogy az ország önállósága megmaradhatott az őrizzébi kormányzat támadásaival szemben. Szekfű jelentősen átalakította és tovább fejlesztette Marczali nézetét. Magyar története XVIII. századában előadja a töröktől felszabadított ország földjének szétadományozását, kiürítését, a lakatlan területek betelepítését, a belső népvándorlást, a gyarmati politika kiépülését és a kolonializmus következményeit, de úgy, hogy nem az alapvető történeti tényeket teszi meg értékelése alapjául. E hiba azonban még magában véve nem tenné szükségessé, hogy irodalomtörténeti szempontból foglalkozzunk szintézisének e részével, — hiszen az említett vonatkozásokban történészek hivatottak bírálatra, — ha az egész korszak tárgyalása nem lenne beágyazva egy bizonyos barokk-koncepcióban, s nem ennek kifejtése lenne Szekfű előadásának az a része, melyet a szerző leg gondosabban írt meg, s amelyről kétséget nem ismerő határozottsággal elmondhatjuk, hogy rendkívül károsan hatott a későbbi szintézis-kísérletekre és kutatásokra.

De még csak nem is önmagában a „barokk” bevezetése a bajok kútfeje. A barokk egyébként sem Szekfű nyomán került az irodalomtörténetírás stílusfogalmai közé. Beszéltek már róla Beöthy, Riedl, Négyesy is, Horvát János pedig még 1924-ben megjelentette *Barokk ízlés irodalmunkban* című cikkét.⁴ Az irodalomtörténészek XVII. századi irodalmunk alakjával, főleg Pázmánnyal, Zrínyivel és Gyöngyösivel kapcsolatban beszéltek barokról, és egy bizonyos stílust értettek rajta. Horváth János szerint ugyan a XVIII. század nagyobbik felében is a barokk ízlés az uralkodó, de részletkutatások hiányában csak további vizsgálatoktól, pl. a jezsuita költők munkásságának feltárásától várható újabb eredményeket ez évtizedek irodalmáról.

Ismétlem: maga a barokk-fogalom bevezetése még nem indokolja, hogy bírálólag foglalkozzunk a *Magyar történet* XVIII. századi művelődésünket tárgyaló fejezetével.⁵ Szükségessé teszi azonban az a tartalom, amit Szekfű tulajdonít e fogalomnak, s éppen e tartalom magyarázza meg, miért terjedhetett el e sajátos barokk messze túl a tudományos használhatóság körén a két világháború közötti években. E tartalom teszi érthetővé azt is, miért maradt ki a legújabb egyetemi történelmi tankönyvből a barokknak még a neve is, noha például ugyanott a „humanizmus másodvirágzása” és „a magyarországi protestáns humanizmus” fejezetcímekben szerepelnek.⁶ Nem célunk most, hogy Szekfű barokkját egy helyesebb barokk-fogalommal helyettesítsük; annyit jegyzünk csak meg, hogy véleményünk szerint a barokk a reneszánsz mellett régi irodalmunk legfontosabb korszakot jellemző stílusa, és a hitelét veszített fogalom mindjárt használhatóvá válik a magyar marxista irodalomtörténetírásban is, ha rámutatunk a társadalmi és politikai tényezőkre, melyeknek talaján kifejlődött, és amelyek kifejezésüket találták meg benne.

⁴ Tanulmányok. Bp. 1956. 72—89.

⁵ Magyar történet. IV. kötet. Írta SZEKFI GYULA. 7. kiad. Bp. 1943. 366—416., a jegyzetek a 605—610. l-on. Idézeteimet ebből a kiadásból vettem.

⁶ Magyarország története a késői feudalizmus korában. 1526—1790. (Magyarország története I/2. Egyetemi tankönyv.) Bp. 1957.

Nem foglalkozunk Szekfű szellemtörténeti módszerének filozófiai alapjaival és az abból eredő hibákkal sem.⁷ Úgy látjuk azonban — éppen az említett egyetemi tankönyv a bizonyosságra, — hogy Szekfű, főleg pedig kommentátorai: hívei és ellenfelei annyira összekúszták a szálat, hogy újabb irodalmi szintézis a XVIII. században el sem képzelhető addig, míg a bomladozó „barokk”-koncepció romhalmazát el nem takarítjuk a kutatás útjából. Az utóbbi 15 év irodalomtörténeti munkásságát áttekintve sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a marxista kutatás munkásai is eléggé elhanyagolták literaturánk 1711 és 1772 közötti periódusát. Éppen azért a korábbi nézetek bírálatán kívül e tanulmány azt is szeretné elérni, hogy figyelem ébredjen az elhanyagolt korszakok iránt. Tudjuk ugyan, hogy a „nemzetietlen kor” nem tartozik az „elsőrendűen fontos periódusok” közé, de úgy gondoljuk, hogy nem árt, ha ezen a területen is történik már valami. Nem éppen elvetendő megfontolások serkentenek ugyanis mélyebbre ható kutatómunka megindítására. Hogy csak az egyik legfontosabbnak látszót említsük: meg kell találnunk, mégpedig itt kell megtalálnunk, a régi és újabb magyar irodalmat összekötő szálat, mert hovatovább tarthatatlanná válik az a helyzet, hogy Bessenyeit szinte mindenfajta előzmény nélkül, úgy jelentetjük meg 1772-ben, mintha Zeus agyából pattant volna elő. Távrolról sem kívánjuk ezzel a megjegyzéssel az 1772-es irodalomtörténeti korszakhatár jogosultságát kétségbevonni, melyet különben Toldy óta egyetlen támadásnak sem sikerült megingatni; — arra gondolunk csupán, hogy Bessenyei és a köznevelési színezetű testörkör fellépésének, irodalmi szempontból korszaknyitó hatásának, a polgári, felvilágosult követeléseknek, a sajátos nyelvi programnak, szóval mindannak, ami régi irodalmunkat az újítól elválasztja, valahol előzményének kell lennie, és nyilvánvaló, hogy az előkészítő fejlődésnek 1711 és 1772 között kellett végbemennie.

A korszak elején: küzdelem a rendi és nemzeti szabadságért; a végén: küzdelem a polgári haladásért, az idegen, gyarmattartó hatalom ellen: e két szélső határ között peregnék a „békés” kor évtizedei. Az ország vezető rétege kezdetben és végezetkor egyformán a nemesség ugyan, de más rétegződésben, legjobbjában más politikai célokkal és merőben új irodalmi célkitűzésekkel is. A nagy változásnak, egészen pontosan: „a polgári nemzetévválás megindulásának a gyarmati rendszer korlátai között”, a „nemzetietlen korban” kellett végbemennie, s ezt a fejlődést kell az irodalomban is nyomon követnünk, tudományszakunk sajátos anyagának, céljának és eszközeinek megfelelően.⁸

Szekfű Gyula XVIII. századában az a maradandó érték, hogy a történetíró a sekélyes és megalkuvó nacionalista koncepció helyébe, amely mit sem tudott kezdeni művelődésünkben teljes hatvan esztendővel, az átalakulás, a csendes, vagyis fegyveres belső harcoktól és az ország területeit felprédáló külső ellenségtől mentes fejlődés évtizedeit iktatja be történelmünkbe, amikor emelkedett az általános műveltség, nagy építkezések folytak, és a külső körülmények — minden nehézség ellenére — lehetővé tették az erők növekedését, olyannyira pedig, hogy a század végére már határozott polgári törekvésekkel találkozunk. A kibabított keresendő, hogy Szekfű Gyula idealizálja a „nemzetietlen kor” képét, és a 19-es forradalom után kialakult politikai és társadalmi nézeteit a források egyoldalú kiválogatásával, szerkesztési, csoportosítási fogásokkal a történeti igazság eltorzításával érvényesíti. — De lássuk magát a koncepciót és halljuk magának Szekfűnek a szavait.

A XVII. század függetlenségi harcaival szemben a „nemzetietlen kort” az uralkodóházhoz való hűség jellemzi. A dinasztia, viszonzásul az őszinte ragaszkodásért, a rend, a

⁷ SZIGETI JÓZSEF: A magyar szellemtörténet bírálatához. Filozófiai Évkönyv, 1952-1953. 115—197. és Magyar Filozófiai Szemle, 1953. 216—244. A szellemtörténeti irány magyar bírálatában alapvető tanulmány részletesen elemzi Szekfű történeti koncepcióját és Széchenyi-képét. A továbbiakban mindkét tekintetben felhasználtam eredményeit és útmutatásait. L. még MÉREI GYULA „kézirat gyanánt” megjelent tanulmányát Szekfű Gyula történelemszemléletének bírálatához.

⁸ Id. egyetemi tankönyv, 288—293. l.

békés építőmunka évtizedeit juttatja az országnak. A kor vezető alakja a királynő, Mária Terézia. A fejlesztés politikájának hajtóereje nem valamiféle racionalista program, nem is a Habsburg öszszirodalmi érdekek szolgálata, hanem a királynő mélyen vallásos, katolikus meggyőződése; emberszeretet, anjai ösztön vezeti az uralkodónót konzervatív reformjaiban. Ezek eredményeképpen minden néposztály békés egyetértésben munkálkodik a haza boldogságán. A kor vezető emberei a katolikus erkölcs hősei: vallásos értékrendszer irányítja tetteiket, s az egész nép boldogságát morális meggyőződésből igyekeznek megvalósítani; munkás-ságukban harmóniába olvad a természetfölötti rendeltetés és az evilági érdek, az általános emberi és a nemzeti cél. A kor kulturális életének a jezsuiták az irányítói; övék az iskola, kezükben a tudomány, s ők hirdetik az erényes élet alaptörvényeit. Nemzeti szempontból rendjüké az érdem, hogy először alakul ki egységes nemzeti történet-szemlélet. A magyar barokknak ezt a vonzó világát a felvilágosodás rombolja össze, amellyel külsőleges, idegen eszmerendszerek érvényesültek, mozgásba jöttek a politikai szenvedélyek, eláradtak a „nemzeti bűnök”, s mindez végeredményben a szentistváni állam összeomlásához vezetett.

Szekfű Gyula magyar történeti szintézisében egyetlen sziget van még, melyet hasonló fényvel ábrázolt az író, s ahol semmiféle árnyékot nem jelez, mert meggyőződését hiánytalanul kifejezve látja: Széchenyi István történelemfölötti régiókba felmagasztosított alakja és reformrendszere ez. Széchenyi Szekfűnél az idők változása fölött álló „Örök Első”, akinek „magaslata” soha nem közelíthető meg; „nemzeti életünk kimagasló csúcsa” ő, világítótorony, melynek fényénél az egész újabb magyar történelem megítélendő (*Három nemzedék*); a „leghívebb magyar”, akinek szellemét, konzervatív reformpolitikáját saját korában is megvalósulva szeretné látni az író. (*A mai Széchenyi.*) E politika a változtatás szükségességét vallásos hitben gyökerező erkölcsi motívummal indokolja: „A magyarság ... halhatatlan lélekhez méltatlan állapotban van, ezért kell a változtatás”. Széchenyi tisztelője az „emberi egyéniségnek”, a „keresztény demokrácia talaján” áll, s e „keresztény demokrácia érdekében” követeli a „jobbágy emberi életét” is. Hazája és a monarchia viszonyát nem óhajtotta bolygatni, reformjait a „bécsi kormány beleegyezésével” igyekezett megvalósítani, mert meggyőződése volt, hogy a Habsburgok állama önállóságunk egy részének feláldozása fejében „egy nagyhatalom fegyveres erejével és európai súlyával” védelmezi „területi integritásunkat és nemzeti tekintélyünket”. Programját „a magyar társadalom békéjének megóvása mellett” szándékozott diadalra juttatni. „Sem azóta, sem előtte nem volt senki, aki lelke mélyén oly marcangoló fájdalommal érezte volna a nemzettest darabokra való szétesését és követelte volna az egységesítést a nemzetiség egyetlen táborában”, mint Széchenyi; eszményként, a rendi széttagoltság ellenében, az „erkölcsi alapon egyesült, osztatlan” nemzet lebegett szeme előtt.⁹

Széchenyi hazaszeretete és humanizmusa a mi szemünkben is kimagasló érték. Ha nem gondoljuk is, hogy magános csúcsként állt nézeteivel a korában, azt jól tudjuk, hogy „elsőnek fejtett ki Magyarországon átfogó programot a polgári átalakulás megvalósításának érdekében”; halhatatlan érdemének tartjuk, hogy „főnemes létere szembe tudott fordulni a feudalizmussal”, és megértjük, hogy a „tőkés fejlődést általában Ausztriával egy államban kívánta biztosítani.” Valljuk, hogy Széchenyi nem volt forradalmár, el akarta kerülni az erőszakot, s hogy a „reformokkal a ... forradalmi átalakulást kívánta megvalósítani, így akart előremenni a polgárosulás felé.” Elismerjük tehát reformkori érdemeit, és számontartjuk helyét „a magyar haladás úttörőinek ... sorában”, de programját nem tartjuk történelem fölött lebegő örök normának. Az a magatartás és gondolatrendszer, amely az 1820-as és 30-as években megindította és vezette a magyar haladás újabb szakaszát, már a 40-es években háttérbe szorult, s megalkotója képtelennek bizonyult, hogy a forradalom-

⁹ Az idézetek *A mai Széchenyi* bevezetéséből (23—28.) és a *Három nemzedék*ből (6. kiad. Bp. 1940. 18—57.) valók.

ban is együtt haladjon a nemzettel. A Kossuth-vezette szabadságharc bukása aztán azt a látszatot keltette, mintha Széchenyi képviselte volna a helyes utat, és a „legnagyobb magyar” egyéni tragédiája mégcsak növelte a program megalkotójának nimbuszát.¹⁰

Éppen a forradalomellenesség volt az, ami miatt 1919 után, a Horthy-korszak évtizedeiben eszményképet láttak Széchenyiben, s tagadhatatlan, hogy Szekfűnek elsőrendű szolgálatai vannak e Széchenyi-kép megalkotásában. Forradalom helyett reformizmus; materializmus helyett vallásosság; osztrályharc helyett a nemzeti egység hangoztatása: ezek a két világháború közötti Széchenyi-kultusz alaptételei. A Harmadik Birodalom imperializmusának és brutális militarizmusának láttán aztán a Széchenyi-eszményt mint a „keresztény demokrácia” hordozóját a hitlerizmussal szegezték szembe, s a mindennél nagyobb veszedelem fenyegetése láttatta be Szekfű Gyulával, hogy a baloldallal kell szövetkeznie. Ettől azonban a Széchenyi-portré megalkotása és a *Magyar történet* barokk-fejezetének megírása idején még messze volt a történetíró.

Szekfű Gyula kiváló történész volt, és jól látta, hogy a „nemzetietlen kor” csendjében jelentős változásokat ért meg az ország. Ezért nevezte ezt „az erőgyűjtés”, a „boldog növekedés” éveinek. Mindjárt hozzátehetjük, hogy az ő megfogalmazásán alapul, vagy legalábbis ez tette általánossá a két világháború közötti irodalomtörténeti tankönyvekben az „erőgyűjtés kora” megjelölést, s ha nem csalódunk, Négyesy László példája után Horváth Jánost is a *Magyar történet* olvasása vezette arra, hogy a „nemzetietlen kort” „átmeneti kor”-nak nevezze irodalomtörténeti rendszerében. A XVIII. századi fejlődés ilyen felismeréséből még semmi nagyobb baj nem következne, s mai szemmel csak az átfogó társadalmi szemléletet hiányolhatjuk, ami nélkül nem elég kézzelfogható, mire is gyűlt az erő e korban, s hogyan, teszik lehetővé a szóbanforgó évtizedek az „átmenetet” az újabb magyar irodalomba. A tárgyi, anyagbeli hézagokért még a Toldy—Beöthy féle szemlélet a felelős. A baj ott kezdődik, hogy Szekfű a „boldog növekedés” éveiben Széchenyi eszmevilágának érvényesülését véli felfedezni, és a Széchenyi-portré sugallatára túloz el vonásokat a kor kultúrájában.

A Szekfű fogalmazásában megjelenő Széchenyi-program és a „nemzetietlen kor” jelenségei között vannak bizonyos hasonlóságok. Mindkét helyen döntő tényező pl. a vallás, és rendíthetetlennek látszik az uralkodóház iránti hűség. Az azonban már Szekfű konstrukciójából ered, hogy a magyar barokk békésen építő korszakát az idegen, doktrinér, sőt materialista felvilágosodás rombolta szét, valamint az is, hogy Széchenyit és programját félretolta a „liberalisok” vitték katasztrófába az országot. A gondolat sor végére logikusan illeszkedik aztán az a tétel, hogy Magyarországot az idegen, doktrinér és materialista 19 sodorta végső veszedelembe. Ha ez utolsó láncszemtől visszafelé indulunk, világossá válik, miért kezeli oly mostohán Szekfű Gyula a felvilágosodást, és az is, miért került később a reprezentatív *Magyar művelődéstörténet*ben egy kalap alá a barokk és a felvilágosodás.

A barokk-fejezetet inspiráló Széchenyi-kultusz hatása még a frazeológián is tetten érhető. Szekfű azt írja egy helyen, hogy a Regnum Marianum ideálja megszabadította a kor magyarját „az elpusztulás, a nemzethalál rémeitől, melyek pedig a török korban mindegyre kísértettek.” Maga a történetíró tudhatta azonban a legjobban, hogy a „nemzethalál rémei” kizárólag a magyar fejlődés egy bizonyos szakaszában, éppen Széchenyi éveiben riogatták a nemesi lelkiismeretet; a XVI. századi nemzeti büntudat pedig, amire talán céloz az idézett mondat, egészen más eredetű, és épp úgy korhoz kötött érzelem, mint az előbbi. Sőt Szekfűnek, Bethlen Gábor monográfusának kellett első kézből ismernie azt a tényt, hogy a fejedelem prédikátorai urukban a magyarság Gedeonát tisztelték, aki elfordította népéről az Úr haragját. De megváltottnak tudta őse mártíromsága által a katolikus Zrínyi is nemzetét,

¹⁰ Magyarország története a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakában. (Magyarország története II/1. Egyetemi tankönyv.) Bp. 1957. 167—174., 224—225., és SZR-GETI i. m.

és már csaknem egy századdal Szekfű barokkjá előtt nem hogy szüksége lett volna a Regnum Marianum eszméjére, hanem élete vége felé egyre határozottabban fordult szembe a klérussal és a mondott „ideál” legfőbb hirdetőivel, a jezsuitákkal.

Vallásosság, az uralkodóház iránti hűség és nemzeti egység tehát azok a legfőbb vonások, amiket Szekfű a XVIII. század magyar barokkjában kiemelt, és művelődéstörténeti fejezetében az egész korszakra érvényesnek tüntetett fel. — A „nemzetietlen kor” valóban a korábbit befejező, az újat előkészítő periódusa történelmünknek és irodalmunknak, mint-hogy — tehetjük hozzá — a modern polgári törekvések hordozására ekkor épültek ki a pillérek.

Szekfű azonban nem ézt a jellemvonást emeli ki, mert ez logikusan Habsburg-ellenességhez, 48-hoz és végső soron 19 elfogadáshoz vezetné, hanem a kornak kétségtelenül meglevő, de a jövő, a fejlődés szempontjából korántsem leglényegesebb sajátosságait, s ezeket is úgy rendezi el, hogy a Széchenyi-ideálban megfogalmazott konzervatív reformizmus igazolását szolgálják. A kétszeresen eltorzított korszak előadását csak úgy tüntethette fel hitelt érdemlőnek, ha a forrásanyagot csak bizonyos részeit vonultatta fel, ha egyes adatokat elkendőzött, másokat, pl. a felvilágosodás kezdeteiről tanuskodókat, más fejezetbe utalt át.

Kezdjük a forrásoknál. A barokk műveltséget tárgyaló fejezetek két szakasza, a magyar barokk államfelfogást és a Regnum Marianum eszméjét, valamint a történelemfelfogást ismertető kikezdések Szekfű saját kutatásain alapulnak, s a történetíró szerkesztésében az egész további előadás alaphangját adják meg. Nos, e részletek legfőbb forrásai jezsuita promóciós kiadványok. A rend kollégiumaiban szokás volt e korban, hogy évváró vizsgák alkalmára kis könyvecskéket jelentessenek meg, névtelenségben maradt tanárok, olykor tanítványok alaposan átjavított prózai és verses dolgozatait, s ezeket az egybegyűlt hallgatóság között ingyen osztogassák szét. A kiadványok céljuknak megfelelően vallásos vagy vallási köntösben aktuális politikai témákat tárgyaltak: beszéltek a missziókról, szentekről, nevelésről, háborúk idején a hadivállalkozás népszerűsítésére, gyakran történelmi példázatokban, a harci erényeket propagálták stb. Világos, hogy ezeknek a publicisztikai termékeknek a korszak egészének megismertetésére, még a jezsuita viszonylatokra is, nem nagy a forrásértékük. Igaz viszont az is, hogy könnyű volt belőlük egy katolikus és Habsburg-hű körkép megrajzolása.

A magyar barokk-kor államfelfogásának kérdéséhez államelméleti síkon erre illetékes szakembereknek kell hozzászólniok. A mi dolgunk azonban, hogy alaposabban szemügyre vegyük a Regnum Marianum ideálját, s azt a módot, ahogyan Szekfű a magyar történelem e katolikus koncepcióját megrajzolja, majd pedig az egész XVIII. századi Magyarországra vonatkozólag mint egyedül érvényes történetnézetet elfogadtatni igyekszik. — Maga a történetíró mondja, hogy az eszmét még a XVII. századi jezsuiták alakították ki a XVIII. században érvényesített formában. Tartalma az, hogy a Magyarok Nagyasszonya különösképpen gondoskodik a Szent Istvántól neki ajánlott országról. De vajon csakugyan olyan általánosan elismert volt-e a Regnum Marianum eszméje, ahogyan Szekfű állítja? A hazai protestánsok aligha vallhatták magukénak, és nem sokat mondhatt Erdélynek sem. Kétséges, hogy az akkori Magyarország katolikusai is többnek tartották-e templomi vagy iskolai kegyes gondolatnál, éppen azokban az évtizedekben, amikor a történelmi forráskritika kételkedő szemmel kezdte vizsgálni régi századaink dokumentumait. Sajnos, éppen e valóban új, tudományos történetírásról nincsen szó Szekfű előadásában. És ne feledjük el, hogy ez egyértelműen nemzetinek jelzett történetnézettel szemben a XVI. századtól kezdve ismerünk egy magyar protestáns felfogást is. Ha az egységes nemzeti történetnézet kérdését vetjük fel a XVIII. században, helyesebb lenne a katolikus szemlélet általános érvényének deklarálása helyett azt vizsgálni meg, hogy a kétféle, vallási nézetek különbözőségén alapuló felfogás között hogyan vált ki egy valóban egyetemesen nemzeti, éppen azáltal, hogy

a valláshoz kötött szemlélet egyre jobban háttérbe szorult, és helyet adott a világinak, s azt kutatni, hogy mi tette ezt a fejlődést az adott időszakban lehetővé. Ha így, a nemzettévalás szempontjából vizsgáljuk a Regnum Marianum eszméjét, inkább sajnálkozunk kell (amugyis kétséges) elfogadottságán, mint benne üdvözlőnk az „átfogó nemzeti szellemű történefeltfogatás” kezdetét.¹¹

De Szezfű következő tétele magában véve is kétségesse teszi e katolikus-jezsuita szemlélet magasrendűségét. Ezt olvassuk: „A nemzeti történet most válik először nagy példák, követésre méltó erények gyűjteményévé.” De vajon nem példatár-e a történelem az erkölcs és a közösségi élet szolgálatában már az első görög történetíróktól, és nem Cicerótól származik-e e felfogatás klasszikussá vált megfogalmazása: *Historia est magistra vitae*? Semmi esetre sem az tehát a hangsúlyozandó, hogy példák gyűjteménye a jezsuitáknál a magyar történelem, hanem hogy a história legnagyobb hatású művelőinél még mindig az. És ha már így van, azt kell kérdeznünk, hogy vajon milyen normák illusztrálására hívják elő e történések a régiség hőseit. Bethlen Gábor prédikátorai Bonfinitől a politikai és katonai bölcsesség példáit idézték; Zrínyi Miklós Mátyás példáján az időserű nemzeti abszolutizmus fejedelem-típusát formálta ki. A jezsuiták ezekkel szemben a vallásosság és a Habsburgok iránti hűség példázatait szemelgették. Márpedig az utóbbiak a polgári fejlődés felé vezető úton aligha olyan mérföldkövek, melyek a nemzeti fejlődés szempontjából az előbbiekhöz hasonlíthatók.

De nem válik dicséretére a Szezfű szerinti jezsuita történetírásnak az előadás további folyamán felsorolt többi erény sem. Az ország gazdagságának ünneplése már régen európai közhelynek számít ebben az időben, és nem lehetetlen, hogy a gyarmatrendszer kiépítésével kapcsolatos gyakori emlegetése; a „magyaros” vendégszeretet s e miatt a vendégfogadók felesleges volta egyebek között a patriarkális viszonyokkal, voltaképpen a társadalom elmaradottságával függ össze. A „barokk” történefeltfogatást záró passzus pedig iskolapéldáját nyújtja Szezfű egyik eredendő hibájának, annak ti., hogy az ideálkép teljességének érdekében egy szintre igyekszik hozni azt, ami a múlt öröksége, és azt, ami a jövő felé mutat, alig véve figyelembe a korszakon belüli fejlődést. Ama mondásra gondolunk, amit a XVIII. század első felének jellemzésére sokat idéztek már, az *Extra Hungariam non est vita* szólamára. Szezfűnél az ország megelégedettségét jelzi, a mondás felelevenítőjének, a lutheránus Tomka-Szászky Jánosnak megnevezése pedig az hivatott bizonyítani, hogy a protestánsok is jól érezték magukat Magyarországon a XVIII. század első, nagyobbik szakaszában. Tekintsünk el most attól, hogy „boldog” lehetett-e egy protestáns értelmiségi abban az időben, mikor vallása miatt nem lehetett az ország teljes jogú polgára még a rendi keretek között sem, s nézzük magát a szentenciát. — Önélégültség kifejezésének tarthatjuk, ha a háborús konjunktúrák hullámhegyén széttekintő nemes megnyilatkozásának gondoljuk, és minden valószínűség szerint részben igazunk is lesz. Éppen a viszonylagos anyagi fellendülést szem előtt tartva tulajdoníthatunk azonban más jelentést is az igének. A nyereség ti. újabb gazdasági előnyökkel csábította birtokosait, arra biztatta, hogy zárkózzanak országuk határai közé, eleven belső gazdasági vérkeringést indítsanak, magasabb fokú szervezettséget teremtsenek, s önállóbb és modernebb vagyis nemzetibb életet éljenek. A korai nemesi nacionalizmus jelszava is tehát — véleményünk szerint — az *Extra Hungariam*, s ha Szezfű Gyula nem feltétlen Habsburg-pártisággal írta volna *Magyar történetét*, észre kellett volna vennie, hogy a XVII. századi Erdély, II. Rákóczi Ferenc és híveinek erőfeszítése után, más viszonyok között, más formában ott lappang a században, pl. ebben a jelmondatban is a magyar politikai és gazdasági függetlenség vágya, hogy később, hosszú évtizedekig tartó látszólagos szunnyadozás után 1790 körül törjön fel újból.

¹¹ A barokk-konceptióra vonatkozólag I. DOMANOVSKY SÁNDOR bírálatát, *Századok*, 1933. 308—315.

A hibák kútfeje tehát ott keresendő, hogy Szeffkú forradalom-ellenesége és Habsburg-pártisága miatt éppen a polgári nemzettévalás ideológiai csiráit képtelen megkeresni a XVIII. század nagyobbik felében. S ha ő képtelen erre, még kevésbé várhatjuk követőitől, akik valamiféle katolikus reneszánszot, boldog aranykort láttak a XVIII. században, és Szeffkú alapján helyes felismerését méginkább eltorzították. A kevésbé jelentős utánzók és utánérzők mellőzésével a felfogás irodalomtörténeti alkalmazói között egy neves és tekintélyes tudóst kell megemlítenünk, aki Szeffkú „nemzeti” jelleget hirdető tételét teljes egészében, szinte az egész egykorú jezsuita anyagot tekintetbe véve alkalmazta az irodalom „nemzetietlen kor”-ára. „Nemzetietlen-e irodalmunknak úgynevezett »nemzetietlen kora»? — tette fel a kérdést 1942-ben Alszeghy Zsolt, és természetesen arra a következtetésre jutott, hogy a „nemzetietlen megnevezés igazságtalan és ezért nincs helye elfogulatlanságot ígérő irodalomtörténetben.”¹² Azzal mi is egyetérthetünk, hogy a kor „nemzetietlen” jelzője teljesen hibás, a továbbiak ellen azonban vétőt kell emelnünk. Nem beszélve most arról, hogy Alszeghy Zsolt teljesen egyneműnek véve a kort, XVII. századi irodalmunkat tárgyaló könyvéhez hasonlóan a legkisebb fejlődést sem állapítja meg a perióduson belül; nincsen tekintettel a művek igen különböző tendenciáira, érzéketlen a minőségi különbségek iránt, s egy lélegzettel beszél Ribiny János magyarnyelvűséget követelő beszédéről (*Oratio de cultura linguae Hungaricae*, 1751.), meg Kalmár János verselményeiről; nem beszélve arról sem, hogy ő is túlon túl nagy jelentőséget tulajdonít a promóciós kiadványoknak, — térjünk most csak a lényegre. Ez pedig az az állítás, hogy a „nemzetietlennek” bélyegzett kor írói „nemzeti szellemet szolgálnak, és azért, mert ez a szellem katolikus, sőt Habsburg-párti, nemzeti jellegét megtagadnunk nem lehet. Egy-egy kor szellemét nem a késői történetíró hajlama és világnézete szabja meg; politikai és világnézeti szempontból ilyen gazdag termést [amit bemutat], semmibe venni vétek a történeti igazság ellen.” Mi éppen e „történeti igazság” nevében emelünk szót Alszeghy Zsolt tétele ellen. Azonban félreértés ne essék: nem azt mondjuk, hogy a jezsuita írók, költők és történészek a maguk helyén és a maguk módján nem járultak hozzá a magyar nemzeti fejlődéshez; ismerjük és ismerni fogjuk szolgálataikat. Ezt a hozzájárulást azonban magával a nemzetivel azonosítani épp oly hiba, mint egészen semmibe venni azt. A katolikus, Habsburg-párti koncepció és az azt propagáló iratok az uralkodó hitet és államrendszert népszerűsítették. A hit elzárta a lakosság egy részét vallása szabad gyakorlásától, az államrendszer tumultus-nak, rebellio-nak hívatta az összes nemzeti felkeléseket Bocskaitól II. Rákóczi Ferencig. Nem esünk abba a hibába, hogy a nemzeti szellemet a XVIII. században azonosítjuk a Habsburg-ellenes mozgalmakkal vagy azok emlékének ápolásával. Véleményünk szerint a „nemzetietlen kor” békésnek látszó csendjében éppen az a fejlődés iránya, hogy új polgári és világi nemzet-fogalom fejlődjék ki, amely magában foglalja a szabadságharcok hagyományát, és tartalmazza azokat a hozzájárulásokat is, ha értékesek, melyek a jezsuiták munkásságából váltak közkinccsé. Azt persze nem hallgathatjuk el, hogy a függetlenséget többre tartjuk a gyarmati kizsákmányolásnál, a vallásszabadságot az intoleranciánál, a világi racionalista kritikát a történeti legendák elfogult terjesztésénél s a polgári haladást inkább becsüljük — a XVIII. században is — mint a függőséget és a feudális rend változtathatatlanságát hirdető elméleteket.

*

Mint már szóba hoztuk, úgy gondoljuk, itt az ideje, hogy a maga helyén a „nemzetietlen kor” felderítését is tervébe iktassa a mai irodalomtörténeti kutatás. Láttuk, és lemérni igyekeztünk elődeink sok tekintetben hasznos, a további munkához is útmutatással szolgáló, de hibás rendszerbe foglalt eredményeit, és észlelhettük azt is, hogy irodalomtörténeti

¹² It. 1942. 1—13.

szempontból igen gyakran az anyag feltárásán kell majd elkezdenünk a munkát. Az előkerült új anyag csoportosításához a legtágabb keretek adottaknak látszanak. 1711-re és 1772-re, e két időhatárra gondolunk elsősorban. Az első azt a huzamosabb szakaszt jelzi számunkra, mely Rákóczi szabadságharcát előkészítette, a második Bessenyei fellépésének időpontját. E két dátum között kell megtalálnunk az értelmes kapcsolatot. A ránk váró munka, mint már céloztunk rá, épp úgy nem lehet a Rákóczi-hagyomány továbbélésének egyoldalú nyomozása, mint pl. a parasztmozgalmak irodalmi anyagának feltárása és értelmezése, mert ezek magukban véve a korszak egészét nem foglalják magukban. Részai csak a széles folyamatnak, mely a magyar feudalizmust bomlasztva polgári és modern nemzeti elemeket halmoz fel, hogy Bessenyei 1772-es kiugrása lehetővé váljék. Ebben a periódusban zajlik le a világi és vallásos irodalom szétválásának utolsó szakasza, a „felvilágosodás előtörténete”, s itt lehetünk tanúi a magyarországi népek lassú nemzeti ébredésének is, hogy a század végére gyakorlatilag semmivé váljék Czvittinger, Rotarides és Wallaszky irodalmi képe. Meg vagyunk győződve, hogy a most említettek hungarus-tudata a „nemzetietlen kor” egyik jellemzője sajátságának, a századvégi nemzetiségi megmozdulások előtt az együttélés utolsó, időhöz kötött formájának fog bizonyulni. Sok a tennivaló a szűkebb irodalmi területen is. Fel kell tárunk a kor latin költészetét, szónoklatát, meg kell írunk ezek elméletét, a poétikák és retorikák történetét, részletekbe menően tisztáznunk kell stílusfogalmakat: hogyan és mennyire barokk hát a jezsuita irodalom, hol vannak hatásának határai, olyan egyetemes-e, mint Szekfű és Alszegey vélik, hol kezdődnek a klasszicista törekvések stílusban, nyelvben, sőt helyesírásban, s vajon igaz-e az, hogy a magyar nyelvű klasszicizmus előtt ebben az alig ismert irodalomban jelentkezett először az új stílusművészet. Mindezeket a feladatokat csak elődeink munkásságának bírálata után oldhatjuk meg, s ezt a célt kívánja szolgálni, amit a fentiekben előadtunk.

Andor Tarnai :

SZEKFŰ ET L'HISTOIRE LITTÉRAIRE DE «L'ÉPOQUE DÉPOURVUE DE CARACTÈRE NATIONAL»

La période entre 1711 et 1772 de notre littérature fut nommée par Ferenc Toldy «l'époque de la décadence», puisque dans cette période, la littérature hongroise c'est-à-dire de langue nationale, était — au double point de vue quantitatif et qualitatif — moins considérable que celle de l'époque antérieure ou postérieure. C'était Zsolt Beöthy qui avait, le premier, employé la dénomination de «l'époque dépourvue de caractère national». Dans la terminologie de ces deux savants, c'est la conception du nationalisme et de l'impérialisme respectivement qui s'est manifestée. Cette conception, tout en apportant des résultats remarquables dans certains domaines des sciences littéraires hongroises, s'est avérée, en fin de compte, impropre à saisir les problèmes de l'époque en question. — Quant à l'appréciation de cette période, c'était Gyula Szekfű qui marqua un tournant. Dans sa synthèse historique, Szekfű nomma les décades entre 1711 et 1772 l'époque du «baroque hongrois», et mit en relief celle-ci comme une des grandes époques de notre histoire. Szekfű en a fait une analyse juste sous plus d'un point, mais son attitude contre-révolutionnaire, sa prise de parti en faveur de la maison des Habsbourg et sa méthode, dite «de l'histoire des idées», l'ont empêché de représenter le trait le plus caractéristique de cette phase de la littérature: le commencement de la formation de l'État national bourgeois. Au lieu de cela, il présenta la période en question comme un monde idéal dont tous les traits caractéristiques essentiels étaient fournis par la conception contre-révolutionnaire, relative à Széchenyi (religiosité, fidélité aux Habsbourg, réformisme conservateur, etc.). Il choisissait les sources d'une manière tendancieuse, et cherchait à rehausser l'authenticité de son analyse par des solutions de construction. — C'était Zsolt Alszegey qui a appliqué la conception de Szekfű à l'ensemble de la littérature de l'époque.

Újabb virágének-töredék a XVI. század első feléből

Szilády Áron 1877-ben — a körmöcbányai táncszót méltatva — még sajnálkozva jegyezte meg: „Virágénekeink közül ezen az egyen kívül egész Balassa Bálintig, mondhatni semmi sem maradt meg”. * Azóta a Balassi előtti fél évszázad szerelmi lírájának több töredéke került napvilágra. Ezek a kis dalsorok a XVI. század irodalom-alattiságba rekesztett virágének költészetének élő, eleven voltát jelzik, művészi fényét villantják elő halvány csillogással, akárcsak a Sylvester János által említett szemébe keveredett arany.

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban középkori iskoláskönyvek után kutatva került kezembe egy 1547-ben írott, latin nyelvű kézirat. Könyvtári jelzete: MSS III. 158. A körülbelül tízszer tizennégy centiméter nagyságú vaskos kis könyvecske 264 papírlapból áll, amelynek íveit zsineggel és bőrszalagokkal erősítették össze. Az egybefűzött tizenegy ívet egy darabból álló puha bőr borítólap fedi.

A kis mű tartalmát tekintve prozódiai tankönyv. A hagyományos középkori tanulmányi rendben, amely egészen a XVIII. századig uralkodott iskoláinkban, a grammatikai tanulmányok magasabb fokozatain tanították a prozódiát, ezt a szótagokkal, verslábakkal, hangsúlyokkal, s általában a metrikus versek szerkesztésének szabályaival foglalkozó tudományt. Könyvünk címe is erre utal: „Brevis ratio componendorum versuum”.

A művet valamelyik iskola tanulói forgatták tankönyvképpen. Jól ismerjük e kor iskoláskönyveinek használati módját, a velük kapcsolatos iskolai munka menetére már Szalay érsek diákkori jegyzetei is fényt vetettek. A tanulók a szükséges tananyagot maguk írták le a magister által rendelkezésre bocsátott forrásmunkák, s egyéb, az iskolai előadások vezérfonalául szolgáló írásos szövegek alapján. Verstani kéziratunk is ilyen anyagot tartalmaz: egy tanuló által kérdés-felelet formában gondosan leírt verstani tudnivalók, szabályok, példák gyűjteménye. A másoló személyére, s a forrásmunka szerzőjéről a kézirat nem ad felvilágosítást. Keletkezési helye is ismeretlen, s ugyanígy az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba való kerülésének körülményei sem deríthetők fel ma már.

A bőr fedőlap hátsó lapjának belső oldalát jobban szemügyre véve a következő, aránylag jól olvasható írással, többek között a következő bejegyzést találhatjuk:

Legyen Isten hozzad oh en
szep viragom

A borítóbőr — a fedőlapok szokásos módjára — hosszanti irányban kb. két centiméter szélességben be van hajtvva. A mondat eleje (Legyen Isten ho) a boríték belső lapján kezdődik, a többi rész pedig a fedőlap visszahajtott szegélyén folytatódik.

A két ritmikus sor nyilvánvalóan valamelyik korabeli közismert ének részlete, amelyet tollának próbálgatása közben a könyvmásoló vetett a borítóhártárára. Bejegyzési idejére azonban direkt adatunk nincs, sőt megnehezíti az időpont rögzítését az a körülmény is, hogy betűformái, tintájának színe, a betűk vonalainak vastagsága eltér a verstani mű írásaitól, leírójuk személye tehát nem azonos.

A következő megmondolások alapján mégis pontosan meghatározhatjuk a bejegyzés „terminus ante quem”-jét, azt az időpontot, amely előtt keletkezett.

1. Magát a prozódiai kéziratot másolója 1547. augusztus 15-én kezdte írni, amire a címlap felső szélén található datálás utal: „15 Augusti M D XXXXVII”. A másolás mun-

* Régi Magyar Költők Tára I. Budapest, 1877. 339.

kája majdnem négy hónapon át tartott, mert a kézirat záró sorainak tanúsága szerint ugyanabban az évben, december 10-én fejeződött be: „10 Decembris Anno M D XXXXVII”. A mű leírásának ideje tehát kétségbevonhatatlanul biztos.

2. A kéziraatra elkészülte után azonnal, vagy pedig még megírása előtt puha bőr borítólapot erősítettek, amelyet keskeny bőrszalagokkal rögzítettek a zsineggel szorosan összefűzött papírivekhez. Az kétségtelen, hogy a mű nem volt sokáig borító nélkül, ugyanis sem a kézirat első ívének első lapján, sem az utolsó ív utolsó lapján nem látható különösebb szennyeződés vagy gyűrődés, és a borító nélkül való használatot vagy az ily módon való könyvtári tárolást azonnal elárulná.

3. A könyvet szemmeláthatólag csak egyszer látták el bekötőtáblával. Mind a tizenegy ív hiánytalan, és nincs semmi nyoma (ragasztás, szakadás, csonkulás, stb.) annak, hogy a régi borítólapot később újabbal cserélték volna fel. Nincs okunk tehát kételkedni abban, hogy a jelenlegi, általunk is ismert borítólap röviddel a másolás befejezése után, esetleg még a megírás előtt került a kötetre.

4. Jobban megvizsgálva a világosszürke bőr borítólapot, amelyen töredékünk is található, azonnal szembeötlik annak igen elnyútt, erősen megviselt, szakadozott volta. Ez annál feltűnőbb, mivel maga a papír kézirat igen jó állapotban van, és egyáltalán nem látszik rajta, hogy lapjait sokat forgatták, tanulmányozták volna. Ez a tény csak úgy magyarázható, hogy az erős, időt álló, bőrből készült védőlapot már előzőleg is felhasználták valamilyen más könyv borítójául, s verstani könyvünkön való elhelyezése csak másodlagos. Ez a praktikus eljárás egyébként igen gyakori a kéziratok kódexek korában, sőt később is. A szakemberek számos ehhez hasonló példát tudnak említeni. Tehát egy előtűnik ismeretlen tartalmú kéziratnak a másolója próbálgatta tollát fárasztó munkája közben a hátsó borítólap belső felén.

5. Kétségtelen az is, hogy itt, ezen a belső borító-oldalon a kézirat műveknél oly gyakori és megszokott calamus-próbákkal van dolgunk. Megtaláljuk ezen a lapon az összevissza irányú hegycsiszoló tollvonásokat éppenúgy, mint a középkori másolt kéziratokra nagyon jellemző „Laud Deo” záróformula írásának próbálgatását is, eléggé könnyen olvasható búcsúzó éneksorunk mellett. Bár hevenyészett, odavetett ennek az írása is, különösen az „Isten” szó kacskaringós l-je, hosszú szárú s betűje, n és sz között lebegő n-je. De ugyanilyenek a szétszórtan található betűgyakorlatok, számjegyek: s, o, z, l, M, 4, 9, stb. is. Egy magyaryelvű szövegkezdett pedig abbamaradt: „Igaz Is ...”.

Nem tételezhetjük fel, hogy ez a probatio calami-sorozat verstani művünk elkészülte után került a borítólapra. Tollpróbára ugyanis a dolog természeténél fogva csak ott lehetett szükség, ahol könyvirás, másolás folyt. A már megírt, bekötött, kész könyvben végzett utólagos calamus-próba értelmetlen és elképzelhetetlen.

Összegezve fejtegetéseinket: bizonyosra vehetjük, hogy verstani könyvünket a másolás elkészültének ideje táján látták el egy olyan borítólapal, amelyen akkor már rajta voltak a tollpróbaként előzőleg rearótt sorok, betűk, feljegyzések. Ezek között ott volt már virágénektöredékünk is, amelynek leírása tehát 1547 előtt történt.

Két sorunk kapcsolatban áll a már ismert virágének-részletekkel. Az érzés mélysége, a szeretet melegsége lengi át, mint a XVI. század fordulója körül papírra vetett, hasonló hangulatú soproni dalt, gördülékeny ritmusa, pontos metszete, tiszta hangsúlyai pedig dallamossá teszik, hasonlóvá az 1592-i Euryalus és Lucretia kiadás „ad notam” idézetéhez. Azonban a soproni és a körmöcbányai virágénekekkel ellentétben az esztergomi töredék nem a városi jegyzők számadásainak lapjairól tűnik elénk, hanem tankönyvből, iskolás környezetből. Ezért a következő századok felendülő kollégiumi dalkulturáját bevezető, kezdő hangütésnek is tarthatjuk.

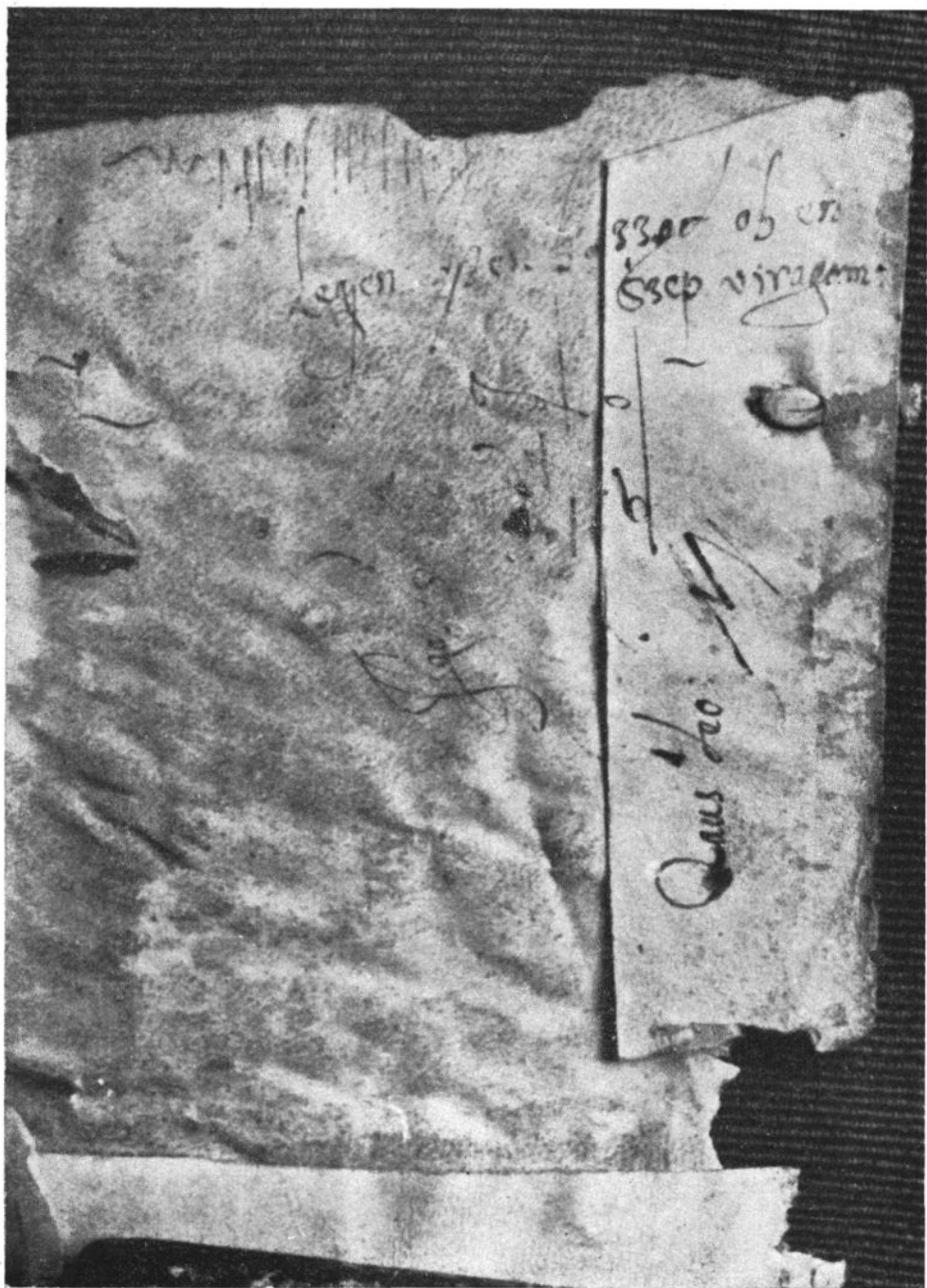
Töredékünk, bár rövid és rímtelen, mégis megérdemli a figyelmet. Bornemissza Péter megkapó búcsúdálában, Balassi legkedvesebb Júlia- és Coelia-verseiben énekünk hatos sor-tagjainak ritmusa zeng, s első nagy lírikusunk nótajelzései mögött joggal sejtethetjük az esztergomi virágéneket, illetőleg annak valamely közeli változatát.

Mészáros István

Mikes Kelemen könyvtára ?

A Kulcsár István hagyatékából előkerült, a címlapon — Mikes — jelzéssel ellátott Páriz-Pápai szótárról (Dictionarium Latino — Hungaricum ... Hungarico — Latinum Lőcse 1708, első kiad.) Tolnai Gábor adott hírt.¹ A szótár utolsó lapján Mária Ádám, az

¹ Magyar könyvszemle 1940. 170—71.

legem 8300

ob en
8300 viragem

Quis deo

egykori kuruc generális bejegyzése olvasható: „Ezen Dictionariumot hattam ad usum Parajdi Istvan Úrannal úgy hogy a' midőn vissza fogom kivanni; minden exceptio nélkül tartozik meg adni. Datum Rodosto die 29 May 1734 Mariasy Adam”. Alatta más kézzel, szintén régi írással: „Redeat ad Dominum, qui fuit anté suum”. Az átelleni üres lap alján feltehetően Máriásy írásával: „Etiam az erszény etc”. Tolnai a szótár első tulajdonosának Máriásyt vélte, de adatok híján a bejegyzések körülményeinek tisztázására közleményében nem került sor. A történeti kutatás dokumentumai fényt derítenek e függőben hagyott kérdésre és igazolni látszanak Tolnai sejtését.

A fiatal Máriásy a kuruc háború elején Rákóczi első szárnysegédje volt, majd 1709-ben udvari hadaiban ezredesi rangra emelte őt. A bújdosó fejedelem leghűségesebb tisztjei közé tartozott, akit katonai szolgálata mellett diplomáciai terveibe is beavatott. 1720–21-ben Csáky és Eszterházi tábornokokkal ő is lehozódik a Duna mentéről, Hotin (régiesen Khotin, Mikesnél Kocsin) környékéről megfogatkozott lovasaival Rodostóba. Ettől kezdve Rákóczi legközvetlenebb környezetéhez tartozott. Életéről keveset tudunk, néhány hiteles adat azonban maradt fenn az 1734–39-es évekből.

Rákóczi a szabadságharc utolsó háborús tervét szövögetve, a módosított istriai vállalkozás részleteit terjeszteti elő a francia kormánynál, miközben a Lengyelországból való támadás előkészítésére már el is indította főtisztjeit, s így a rodostói száműzöttek egy része ekkor Hotinban, vagy lengyel földön tartózkodik. Máriásyt és Ilosvait Szekfű szerint² 1734 nyarán küldte oda, hogy Krucsayval és Jávorkával tanácskozzanak a további teendőkről. Az ott tartózkodást bizonyító dokumentumot Thaly Kálmán közölte.³ Máriásy nevét megtaláljuk Ilosvai, Jávorka, Krucsay aláírásai között egy plenipotentiális levél végén: ... bizonyosságára kiadtuk ezen sajátkezű aláírásainkkal és szokott pecsetünkkel megerősített levelünket s azt a tábori hivatalnak is jóváhagyás végett bemutatni rendeltük. — In Oppido Zuwanice Palatinus Podoliae. Die 13. February Anno 1735. Adamus Máriássy m. p. P. H. Colonellus. stb. Szekfű Márki Sándor rodostói névsorát⁴ helyesbítve céloz (i. m. 331. l. és 199. jegyzet) Thaly értékes közlésére. Máriássy elindulását jelzi a porta fermánja is, amelyben Hotinba küldéséről, lakásáról és tartásdíjáról rendelkezik.⁵

Máriássy sorsáról ezután keveset tudunk. Jávorka és Krucsay a török okmányok szerint (i. m. 109.) már 1735. április 28-án Hotinban vannak. Máriássyról csak később, de még Rákóczi József Rodostóba való érkezése előtt 1736. október 4-én adnak hirt. (i. m. 111.) mint a fejedelmi hadainak szervezőjéről. Thaly úgy vélte, hogy Rákóczi József halála (1738. november 10.) után visszatért Lengyelországba.⁶ Családja nemzetségségfáján csak ennyi áll: „Mortuus in exilio.”

Thaly nézete a Szeráj levéltár 1739. május 15. kelt fermánja alapján módosítandó. (i. m. 136.) Egyidejűleg értesítik a hotini parancsnokot, a havasalföldi és moldvai vajdát, hogy „A jól őrzött Khotinban tartózkodó Máriássy tábornok elhalt és most helyébe báró Zay magyar tábornok rendeltetett ...” Mikes is megemlékezik Zay úrri távozásáról (146. 147. 150. levél: Csernavoda 1739. június 1. június 4. Jász jul 22.), de Máriássyt nem említi. Közvetlenül a Rákóczi József halálát közlő 144. levél után 1738. december 15-én azonban ezt írja „De nem sokára szükségünk nem leszen főre, mert minap is eltemetők egy atyánkfiát, és amennyien már maradtunk, egy szilvafának is elférünk árnyékában.” (145. levél) Lehetséges, hogy az említett atyánkfia Máriássyval azonos. A török iratok ugyanis Rákóczi József halála után még az év végén, és 1739 első hónapjaiban rendelkeznek környezetének és a bújdosó tábornokok ellátási díjának utalványozásáról. Máriássyról csak 1739. máj. 15-én szólnak, amikor arról intézkednek, hogy helyét Zay foglalja el, és napi díját neki folyósítsák ezután.

Az idézett történelmi dokumentumok segítségével tisztázható Máriássy Ádám fontos életrajzi mozzanata, melynek ismeretében érthetővé válnak a szótárban tett bejegyzések. Rodostóból való távozása elfogadható ok az átadásra, s 1736–39 között volt alkalma, hogy visszakapja. Lehetséges, hogy halála után hagyatékának más darabjaival együtt Zay úrri vitte magával Rodostóba, és csak ezután kerülhetett Mikes birtokába. Mikes Bukarest. 22. Maji, 1740. kelt levelében tudósít arról, hogy néhány nap múlva megindulnak Zay úrfival együtt Rodostó felé.

Egyébként a Tolnai által szintén említett, a tulajdonjog elsőbbsége szempontjából valóban „két jelentéktelen lapszéli jegyzet” közül az egyik teljes biznysággal Mikes kezétől

² A száműzött Rákóczi. 1715–35, 1913. 331.

³ Századok 1888. 312.

⁴ II. Rákóczi Ferenc 1907–1910. III. k. 688.

⁵ Szeráj levéltára, 1734. szept. 24. Közli KARÁCSON IMRE: A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717–1803. Bp. 1911. 106.

⁶ Rákóczi-emlékek Törökországban. 1892. 70.

származik. A magyar-latin rész 142. lapján: Maros: Marisius, Fluvius Ungariae. — áll a nyomtatott betűrendben. Az Ungariae utáni bejegyzés a Törökországi Levelek kéziratának tintaszínéhez hasonló és írásmódjának jellegzetes betűivel: transilvanae. Az írás módja mellett e beírás Mikes lokálpatriotizmusára is rendkívül jellemző. A címlap Mikes jelzése is minden valószínűség szerint eredeti kézjegy a betűk tanúsága alapján. Nem állítható ez a latin magyar rész 363. lapján található bejegyzésről (a lap alján, az utolsó nyomtatott sor: Melpomēnē, es : f. I. Gr. Egy a' kilentz Musák között. — után ez áll: melopēna Patlidásán), sem a 369. lap felső szélén lévő D O P L és két tollpróbának tetsző jelről.

Minden régi nyom felderítése hasznos adaléku szolgálhat a Mikes-kérdés kibogozásához. Mikes fordításai többnyire franciából, részben latin nyelvű művekből valók. Érdekes lenne pl. megállapítani, hogy leveleiben vagy fordításaiban érvényesül-e s ha igen, milyen mértékben a Párizs-Pápai szótár szóállományának, kifejezéseinek hatása. Feltehető, hogy Mikesnek már korábban is volt ilyen szótára. Vizsgálat tárgyává lehetne tenni, hogy Mikes helyesírása és a szótárhoz csatolt helyesírási és nyelvtani regulák⁷ között van-e valamilyen összefüggés?

Mikes Kelemen könyvtára vonatkozólag a kutatás máig sem tudott kézzelfogható bizonyítékokkal szolgálni. A Törökországi Levelek forrásai kiderítésének jelenlegi állása arra enged következtetni, hogy számos olyan könyv fordult meg kezében, amelynek nyomai a Zolnai Béla által kimutatott Rákóczi rodostói könyvtárának jegyzékében (1926) nem találhatók meg. Hihető, hogy Mikesnek nem Rákóczi erősen janzenista szellemű könyvtára volt a legfőbb forrása a Levelek írása közben, érteve ezt elsősorban, a 40-es évek előtti időszakra.

A szótár felbukkanásának nyomai Kulcsárhoz vezetnek, a Levelek első kiadójához. Nem feltétlen következik ebből, bár valószínűnek látszik, hogy mindkettőhöz egyidejűleg jutott volna hozzá. A feltételezés szerint Kulcsárnak a Mikes hagyaték más darabjait is meg kellett volna szereznie, mert ebben az esetben a közvetítő a Levelek kéziratával együtt Mikes más könyveit is magával hozta volna. Lehet hogy így is volt, s a régi könyveket gyűjtő szennyvédélyéről híres Kulcsár hagyatékának tüzetes átvizsgálása talán újabb szálak megragadásához segítené a kutatót.

Hopp Lajos

Adalék az erdélyi színjátszás történetéhez

Az első erdélyi magyar színjátszótársulat megalakulása előtt szinte egy egész évszázaddal (1696) kért és kapott Felvinczi György szindarabok előadására engedélyt, az utána következő évszázadban hosszú időn keresztül azonban csak az iskolai színjátszásról tudunk: A XVIII. században a magyar nyelvű iskolai színjátszás Erdély számos iskolájában kifejlődött és úgy látszik nagyon változatos műsorral szórakoztatta a közönséget.

Az iskolai színjátszás azonban hosszú időn keresztül elsősorban vallásos jellegű volt, és a komikus vagy csúfolódó jelenetek előadásáért az egyházi hatóságok több ízben meg is feddették a rektorokat. Kétségtelen ugyanis, hogy a nézőközönség a komikus jelenetek előadását is megkívánta, és szívesen elment a vásári komédiások, kőtéltáncosok előadásaira is. Ezekre vonatkozólag utalásokat kapunk az iskolai színjátékok *protógusaiban*, és így csupán következtethetünk arra, hogy Erdély-szerte kedveltek voltak.

Erdemes ezzel kapcsolatosan megemlítenünk, hogy Comenius *Janua linguae latinae reserata aurea* című Szilágyi Benjámint István nagyváradi rektor fordításában először Nagyváradon 1643-ban, majd a XVII. század folyamán több ízben kiadott munkája is foglalja magában a „játékos avagy tréfás dolgok”-kal. Szilágyi Benjámint Istvánnak a magyar iskolák számára készült fordítása leírta a tanulóknak az ebben a korban ismert különböző játékokat, illetőleg látványosságokat. A latin szövegnél helyenként részletesebb magyarázó fordítása arra vall, hogy ő maga külföldi tanulmányai folyamán vagy esetleg itthon különböző jellegű színjátékokat látott is, és azokat az ifjúsággal is igyekezett megismertetni. Idézük ezúttal itten munkájának erre vonatkozó legfontosabb szakaszait: „945. A kőtélen járók avagy kőtélen ugrálók és szemfény vesztők, és több (egyéb) körüljárók, (széllal bújdósó játékos vándorok) és a levegő égben magokat felfüggesztők, boldog Isten! melly bátrók és merészek”... A továbbiakban a „Kardoskodók”-ról, „bajnakok”-ról és „ököllel viaskodók”-ról, az „országot járó játékosok”-ról vagy „személy vesztő alakosok”-ról, továbbá a komédiáról és tragédiáról ír. Majd a 954. pont alatt így folytatja: „A játék nézőhely tettetes (látható nyilván

⁷ Johannis Tsétsi Observationes orthographico-grammaticae, De recta Hungaricé Scribendi et Loquendi ratione.

való helyen) vagy; a komédiát jádzó levélszin elől függesztő ponyvával (szőnyeggel, kárpittal) avagy játékhely fedező sergeleppel borítottatik (fedeztetik) bé". (Comenius: *Janua lingvae latinae*, Debrecini, 1700.190—191.)

Ha ennek az utolsó résznek a változatos kifejezéseit a latin szöveggel összehasonlítjuk, (*Theatrum in propatulo est. Scena sipariis velatur*) akkor kitűnik, hogy Szilágyi nemcsak fordított, hanem magyarázni is igyekezett. Valószínűleg a maga tapasztalatai alapján írta le a színházat, amelyet itthon is láthatott, és ezért a színházra vonatkozó több, hasonló jelentésű szót használt. Comenius eszerint nemcsak sárospataki mukásságával, hanem a „*Janua lingvae latinae*”-val is népszerűsítette a színházat és az iskolai színjátszást a magyar iskolák tanuló körében.

Mindezek alapján csupán azt állíthatjuk, hogy az erdélyi iskolák tanulói a XVII. század folyamán a színházzal és különböző vásári mutatványokkal megismerkedhettek, de hogy az iskolán kívül hol és kik mutatták be ezeket az előadásokat, azt nem tudhatjuk.

A vándorszínészetre vonatkozó ilyen utalásokon és következtetéseken kívül Nagyenyed város 1788—89-i számadáskönyvében kétségtelen bizonyítékát is megtaláltuk annak, hogy abban az időben voltak Erdélyben vándorkomédiások. A nagyenyedi Állami Levéltár dr. Musnai László-féle iratai között megvannak Enyed város számadáskönyvei a XVIII. század végéről. A „*Demonstratio Nobilis Oppidi Nagy Enyed omnium Allocalium proventum Perceptoris Alexandri Nagy de Torda super perceptione et erogatione pecunia a 1-ma 9-br. 1788. ad 1-m 9-bris 1789.*” című füzet 3. lapján a „*Perceptio Pecuniaria*” címszó 35. pontja alatt a következőket olvashatjuk: „A Tanács háznál 7-a 8-a x-br. komédiát jádzó Lázár Sámueltól 2 rft.” E szerint Lázár Sámuel 1788. december 7-én és 8-án az enyedi tanácsházban komédiát játszott. Az előadásairól közelebbit sajnos nem tudhatunk meg és további nyomát sem találtuk meg Lázár Sámuel előadásainak. Az enyedi tanácsház termét azonban valószínűleg rendes színi előadás számára adták bérbe, nem csupán valami vásári szemfényvesztőnek. A fenti adat alapján tehát határozottan állíthatjuk, hogy a kolozsvári állandó jellegű színjátszó társaság megalakulása előtt volt erdélyi magyar vándorszínészet, amire majd további levéltári kutatások deríthetnek fényt.

Vita Zsigmond

Két ismeretlen Kazinczy-írásról

Az OSzK kéziratárában őrzik Ponori Thewrewk Józsefnek egyrészt a maga személyéről, másrészt a Ponori Thewrewk-család történetéről írott töredékes feljegyzéseit. Az *Oklevéltári adatok Ponori Thewrewk József pályájához* címűben¹ egyebek között részletesen megemlékezik arról, hogy 1600 körül három Gobécz nevű román „paraszt fitestvér” közül az egyik Ponoron telepedett le és „Ponori Thewrewk János tehető földesúrnál béresi szolgálatba lépe.”

Ez a Gobécz-fiú végül is beházasodott a családba, feleségül véve a földesúr „természetbélijezte lány”-át, ki „szülőivel együtt attól rettege, hogy a család szegényére pártában öszülend.” Thewrewk feljegyzése azt is megemlíti, hogy „E házasságból született fiú, származtához illő Wlád, vagy Wladonya Péter”, később Ponori Wladonya Péter néven bukkant fel, nyilvan vállalva ugyanakkor a nem nemes Gobéczokhoz fűződő vérségi kapcsolatát is.

A történet végén a következő — irodalomtörténetileg érdekes — megjegyzés olvasható: „*Kazinczy Ferencz, ki Ponori Thewrewk Józsefnek 182... írta:...* [a pontos dátum és az idézet helye üres] „*A sánta Ponori Thewrewk lány vagy a sánta jusu Gobécz-Wladonya*” *cím alatt egy mulattató velős elbeszélést is készitendő vala.*”

Tekintettel arra, hogy Kazinczy maga is foglalkozott a Ponori Thewrewk-család XV—XVI. századi történetével,² de azonkívül is élénk levelezésben állott Ponori Thewrewk Józseffel, akitől mindezeket megismerhette, az idézett záradék két feltevést tesz valószínűvé:

1. Kazinczynek volt egy olyan, 1820-as években írott levele, amely a Ponori Thewrewk Józsefhez címzett, eddig ismertek között nem szerepel.

2. A cím szerint megnevezett elbeszélést (amelynek tartalma lényegében aligha tért el a fentebb elmondottaktól), beiktathatjuk a széphalmi mester mindmáig lappangó, vagy — ha ugyan meg nem semmisült —, legjobb esetben is egyelőre kiadatlan szépprózái munkái sorába.

Tinn Mária

¹ *Analecta litteraria*. 4a-b.

² *Analecta litteraria*.

Gyulai Pál születési háza

Papp Ferencnek Gyulai Párról írott nagyon érdemes munkájában olvassuk, hogy „Gyulay Antal otthona... a Hidkapútól keletre közvetlenül a várfalra támaszkodott, s már kis kert is tartozott hozzá... Veress Ferencnek az 1860-as években készült fényképén még látható az ódon Hidkapu-bástya s mellette Gyulayék háza. Az alacsony, egyemeletes ház szerényen húzódik meg a múlt idők büszke emléke mellett. Homlokfala, mely a Hid-utcát félig elzárta, maga a megtestesült igénytelenség; az emelet három ablakából s a két földszinti ablakból azonban festői kilátás nyílt a Hid-utca mindkét házsorára”.¹

Ezek után ha jobban szemügyre vesszük Veress Ferenc fényképét, mégis csak megállapíthatjuk, hogy a kijelölt ház mégsem olyan alacsony épület, az emelet pedig nemcsak három ablakos, hanem a közbül lefutó csatornán túl még újabb ablakokkal folytatódik az előtte elhúzódozó Kőfalsori-Szappany utcában. Igaz azonban, hogy e ház belvilága egy szabványi mélységűnél nem lehetett nagyobb, ugyanis közvetlenül a kőfalhoz támaszkodott, amely a Hidkapú oldalának fele vastagságából indult ki. Ilyen formán tehát nem volt „kicsiny”, mint amilyenek Gyulai egyik, Papp Ferentől is idézett versében mondja, azután még helyzeténél fogva nem is lehetett kertje, mint aminek fájára ugyancsak Gyulai versében találunk célzást, végezetül pedig — szó szerint véve — nem is a Szamos partján állt, pedig magától a költőtől azt tudjuk meg, hogy

A kék Szamos partján születtem ...

Ezek az ellenmondások tehát arra figyelmeztetnek, hogy netalán mégsem ez az a ház, amelynek földszintjén a Cziriák és Sallai szép, nagy üzletén kívül még más boltok is helyet kaptak,² ahol Gyulaiék otthonát kell keresnünk! Éppen ezért ha nyomozást indítunk, a Méhes Sámuel kiadásában megjelent *Kolozsvári Héti Tudósítások* című hirdetési újságnak abban a példányában, amely az „Erdélyi Híradó” 1844. december 14-i 100-ik számához volt mellékelve, a többek között egy, figyelmünket felkeltő hirdetésen akad meg a szemünk. Ez azt tartalmazza, hogy „Egy szolgáló leány monostorkapun kívül mentébe, zsebkendőjéből, asszonya által vásárlott gabonák árrairól ’s fizetéseiről szóló jegyzéket, mely egy negyed árkus papirosra van írva, elvesztvén; a’ ki megtalálta volna — sziveskedjék a’ tulajdonosnak özv. Gyulainénak hidkapun kívüli házához kézhez szolgáltatni — azonnal illő váltságát kapja.”³

Így tehát Gyulaiék háza nem a Hidkapun belül, hanem éppen kívül állott s ezért kilátást sem a város, hanem a Barompiac, Hidelve és Kőmál szőlőhegy felé nyújtott! Sőt Gyulainak ez a versora is, hogy

Egy kicsiny ház áll az utcavégen...

így még inkább reá talál, mivel ez a ház még a Hid utcához tartozott, azon túl pedig a Malomárokkal (a kolozsváriak nyelvén Kísszamossal) elválasztott Barompiac következett. Most tehát Veressnek inkább azt a felvételét vegyük szemügyre, amely a Hidkaput kívülről mutatja be.⁴ Ez a kép azonban Gyulaiék otthagása után évtizedekkel későbbi keletkezésű s ezért éppen nem valószínű, hogy az utcai homlokzatán látható boltajtó az ő idejükben is már ott lett volna.

Ennek, az utca keleti során álló kontyos tetejű háznak hosszanti tengelye az úttestre merőleges irányban épült. Homlokzatán három vasrostélyos ablak lehetett vágva, mígnem északi oldalán négy vakablak helye, valószínűleg csak mint épületdísz, látható, azonban már ennek elhelyezési lehetősége is bizonyítja, hogy az épület belvilága mégsem lehetett éppen annyira kicsiny, mint ahogyan Gyulai verséből feltételezhetnők. A ház különben nem támaszkodott a várfalra s nem épült közvetlenül a Malomárok szélére sem, hanem mindkettőtől meglehetősen távolság választotta el, sőt a vízmedret az attól délre húzódozó s csak későre beépült telkektől keskeny út választotta el, amely azután eleintén Külső-Szappany

¹ PAPP FERENC: Gyulai Pál (Bp. 1935) I., 12—13.

² Veress Ferenc fényképének gyűjteményben levő másolata.

³ Az újságnak gyűjteményben a Méhes Sámuel iratai között meglevő példánya.

⁴ Gyűjteményben ennek a Képes Folyóirat 1889. évf. 395. lapján fametszetben, továbbá JAKAB ELEK: Kolozsvár története; Világosító rajzok füzetében; azután Melka Vince olajfestményének Felszeghy Jolántól készített másolatában, nemkülönbön a Pásztortűz 1926. évf. 345. lapján és NAGY PÉTER: Ó, kedves Kolozsvár! (Berlin, 1926.) 20. lapján Tóth István rajzában megjelent képe van meg.

utca, majd a víz közelében megtelepedett tímárokról — egyoldalú házsoráért — Tímár-sor, azután meg Tímár utca nevet kapott.

A Külső-Szappany és a Hid utca összeszögelési pontjára épült ház végében lehetett a kertecske is a költőtől megénekelt fával, amely bizonyosan gyümölcsfa volt.

Ma már e háznak s a mögötte elterült kertecskének régóta híre-pora sincsen.

A valódi kép helyreállításával tisztább képet kapunk Gyulai Pál gyermekkoráról, mintsem hogy azt egy egyemeletes ház zárt szobáiba legyünk kénytelenek beszorítani. E képhez azután fűzzünk még egy másik jelenséget is. Tudniillik bármilyen nehéz is volt a fő-kormányászéki hivatalnokoknak a ranglétrán való lassú emelkedést is kívárniok, azután meg bármilyen csekélynek is látszik az a 241 forint 40 krajcár, amit Gyulai Antalné mint évenként folyósított özvegyi nyugdíjat és három kiskorú gyermekének neveltetési segélyét kaptak, mégsem lehettek éppen olyan nagy szegénységben, hogy az özvegynek ne lett volna módjában — miként a fent idézett újsághirdetésből is láthatjuk —, hogy a háztartásban s a ház melletti kertecskében, meg a kőmáli gyümölcsösben való segítségül egy szolgáló leányt is né tarthasson.

Herepei János

Dienes András

PETŐFI ELVITATHATATLAN SZÜLŐHELYE : KISKÖRÖS

(Válasz Mezősi Károly vitaindító cikkére)

I.

Nem először vitázom Mezősi Károssal s ha Petőfi halálára vonatkozó disputánk alkalmával csak céloztam erre, most már állíthatom, hogy a Petőfi-életrajz hatalmas anyagában aligha fogunk találni olyan kérdést, amelynek felderítésénél valaha is egy véleményen lehetsek vele. Ellentét közöttünk csak egyetlen helyen jelentkezik, de ez áthidalhatatlan, mert kutatói álláspontjaink különbözőségéből fakad: én a költőre tekintve írók életéről, Mezősi Károly pedig — mint maga mondja — „Petőfi álláspontjából” vizsgálódik. Már írtam egyszer arról, hogy a „képzeli magunkat Petőfi helyzetébe” jelszó, tehát a költőből való kitekintés, csak fikcióhoz vezethet.

Nekünk nincs szükségünk egy olyan életrajzi nézőpontra, honnan sok minden tárulhat elénk, csak egy soha: a költő ember volta, embersége, amellyel a világhoz szól. Mezősi szerint nekünk kutatóknak Petőfi „állításainak ne a megcáfolására, hanem azok valóságának bebizonyítására kell törekednünk...” Ha egyet értenék ezzel, úgy Petőfi arca mozdulatlan kőálarccá válna, ő maga bálvánnyá, mi a papjaivá, kiknek más dolga sem volna, mint füstölők lóbálása. Kívül kerülnék így szembe, ha nem magával Petőfivel, ki bálványok döntögetőjének nevezte magát? — Nekünk Petőfi élete, mely „szenvedélyek és szenvedések csataterén” folyt le, örök példánk — nincs cáfolni valónk tanításaiban. De mert élete csatater volt, a kutató dolga megmutatni, hol befolyásolta itéletét a szenvedés, hol ragadta el a szenvedély, melyet elszenvedett bánatmai, életkora, vérmérséklete és saját harcos jelenkora szítottak. Vajon, a költő eszmeiségét sérti az életíró, ha nem fogadja el feltétlenül azokat az állításait, melyeket a pillanatot szülhetett, a baráti közelség vagy téves közlések hívtak életre? Mi a feladatom: bizonyítani Petőfi „állításainak valóságát” akkor is, ha pl. Goetheről és Goethe életművéről vagy — hogy kortársai felé mutassak — Perczel Mórról, az emberről és katonáról való rossz véleményéről van szó? Vagy Adorján Boldizsárról, az igen gyenge költőről való jó véleményéről? Ember volt, tévedhetett, s nem kell mentegetnem magamat, ha tévedéseiről bátran beszélek, ha tévedéseinek okait keresem és közlöm. Hát hogyan? — Shakespeare, Dante, Tolsztoj és Goethe tévedhettek, náluk nem kell törekedni minden állításuk „valóságának bebizonyítására”, egyedül csak Petőfinél? Szüksége van Petőfi Sándornak erre a különleges kezelésre és mi volna az, amit legnagyobb klasszikusunkról az utókor nem tudhat meg? Mezősi Károly történész — kiváló településtörténész —, mi volna a véleménye arról a történetíróról, akit ilyen princípiumok vezetnének? Vagy ne tudná Mezősi Károly, hogy az életrajzírás is történetírás?

A költő verses megnyilatkozásai nem pontosan azonosak életrajzi adataival: itt vezet képzelgésekhez a költőből való kitekintés módszere. Ha a verskeletkezés helye és a verses *irtalom* kész életrajzi adatközlés lenne, akkor pl. a dunavecseiek joggal állíthatnák, hogy Petőfi bölcsője községükben ringott és Dunavecse az a hely, ahol a költő „az anyatejnek mézét izlelé” — mert a *Hazámban* c. költeményében ezt írta s ott írta. A költő lírai realizmusát Mezősi sokszor emlegeti állításai alátámasztásául, mintha nem tudná, hogy ez nem életrajzi adaléktár, hanem művészi ábrázolási mód. Mezősi azt is kívánta egyszer bizonyítani, hogy Petőfi egyenruhában, csapatot vezetve, fegyverrel a kezében halt meg, pedig tudjuk, hogy fegyvertelenül vett részt az ütközetben.¹ Halála így is a hősök halála, de Mezősit verses „jósia-

¹ Disputánk erről a Hadtörténelmi Közlemények 1957. 3—4. számának vitarovatában jelent meg.

tok” kötik, — ahogy most, a születés kérdésében Petőfi egyik kitűnő költeményének egyik mellékmondatát „nyilatkoztatnak” tekintti, valamiféle anyakönyvi bejegyzést pótló — illetve azt megcáfoló — adatnak. Semmi esetre sem annak, ami: a néphez, a tájhoz, a gyermekkor városához intézett szerelmi vallomásnak. E köré Mezősi — szellemesen, érdekfeszítően — egy történetet épít, melyet nagy filológiai készségével támogat alá. A főpillér azonban mindenképpen a verses közlés: „*Ez a város születésem helye...*” Jaj annak, aki ezt nem fogadja el anyakönyvi kivonatot helyettesítő okmánybejegyzésnek. Hát hazudik Petőfi? — fordul a kétkezdő felé Mezősi Károly, kezében fegyvereivel, „becsapta a kiskun népet?” és „félrevezette kortársait és az utókorát...” Mit szóljunk?

II.

Ugyanis szólni kell, ezt tisztázni kell. Ebben egyetértek Mezősivel. Ha most lefolyik a költő száz esztendőös születési pere és a tények véglegesen Kiskőröst fogják igazolni — a tények mást nem igazolhatnak — ezt Kiskőrös Mezősi Károlynak köszönheti, aki megindította ennek a kérdésnek első tudományos vitáját. Mert ezt a százéves disputát hatalmi szóval és körbélégyzővel elintézni nem lehet, — s ha lehetne is, mit szóljunk a kiskőrösi Petőfi-házba zárandókolt ifjainknak, akik azt kérdezik — a Petőfi-ház gondnoka a tanúm, hogy valamenynyien ezt kérdezik — hogy Petőfi a *Szülőföldemen* című versét tényleg *Kiskunfélegyházán* írta? Egy dadogó válasz vagy egy nagyképű körmondat, s már úgy néznek rád, mintha itt valami nem volna egészen rendjén. És valóban nincs rendjén: 102 év óta folyik körülötte a szócséplés: a Kiskunság utolsó érveire senki sem válaszolt, Ferenczi Zoltán nagy életrajza sem felelet erre, de felelet volna a *Petőfi születésének és eltűnésének irodalma* c. tanulmánya, ha az így jelent volna meg?² Nem hisszük. Ugyanolyan irodalmi összefoglaló lett volna. mint a költő haláláról írt munkája. Nem is volt kivel vitakoznia, kortársa, a kiskunfélegyházi *Pásztor Ferenc* inkább érdemes hagyománygyűjtő, mint tudományos kutató. Az utóda, Mezősi Károly, már tudós, történész és muzeológus, akinek Petőfi szülőhelyét vitató tanulmánya négy éven keresztül bujdosott, s bár mindenki tudott róla — vitáztak vele, mielőtt nyomtatásba megjelenhetett volna egyetlen mondata! — a szerző éveik hiába várt a közlésre. Nem, ez nem volt rendjén, s az sem, hogy Kiskőrös küldöttséget menesztett a fővárosi irodalomtudományi intézményekhez, nem kevesebbet kérve, mint annyit, hogy hallgattassák el végre ezt a Mezősi Károlyt, mert veszélyezteti a „hivatalos születéshely” hiteletét. . . Mintha a költő a szelekbe rajzolta, vagy a Duna tükreire írta volna kiskunfélegyházi versét, s mintha ez a vers nem állna ott százezer kötetben, melyről minden diákgyerek tud: „*Ez a város születésem helye...*” Nos, itt van az Irodalomtörténeti Intézet válasza a kiskőrösiek kérelmére: szemléjében ad helyet a disputának.

Mezősi engem is megemlít tanulmányában, mint aki már eleve elköteleztem magam az ellenvéleményre azzal, hogy egy folyóirati cikkemben „téves konkluziója” felett sajnálkoztam.³ Ez igaz, de ugyanott elsőnek emeltem szót annak érdekében, hogy tanulmánya napvilágot lásson. Véleményével ugyan egyet nem értek, de mindent elkövettem, hogy véleményét elmondhassa. Ez most megtörtént: Mezősin a sor, hogy meghallgassa válaszomat, ahol bizonyítani kívánom, hogy *Petőfi Kiskőrösön született*, — a kiskőrösiek helytelen vitapolitikája, Mezősi Károlyon esett sajnálatos múltbeli injuriák és a szülőföld-vers félelmetesnek ható mondata ellenére is Kiskőrösön született.

Mint életíró, narratív előadó vagyok, feltétlen elbeszélő, de sajnos ugyanakkor vizuális író típus: látnom is kell, amit írok visszapillantani néha az írásra. Hónapok óta betegen fekszem, nem látom, csak írógépbe diktálom ezt a szöveget; beszélek, de érzem így is az írás szokott lázát. Talán most így lesz a legjobb, majd stílusbeli árnyalás nélkül mondom el,

² A Petőfi-Könyvtár szerkesztői kiadványaikban — 1907-ben — még ilyen cím alatt jelentették be Ferenczi készülő tanulmányát, mely végül is csak *Petőfi eltűnésének irodalma* címen jelent meg, mint a Petőfi-Könyvtár XXIX. kötete. Mezősi megjegyzi, hogy „Ferenczi nem adott magyarázatot arról, hogy a költő szülőhelyéről szóló vitairodalom feldolgozását miért hagyta el.” Mivel ismerem ezt az okot, közlöm: a kiadók (Kunossy, Szilágyi és Tsa) 1910. dec. 29-én közölték Ferenczivel, hogy rövidítse le a „Petőfi születésének és eltűnésének irodalma” c. kéziratát 18 ívről — 12 ívre (MTA Kézirattár MS/326). Ezek szerint Ferenczi megírta a születés kérdésének irodalmát és ezt kiadóhivatali szempontok miatt volt kénytelen az eltűnés irodalmára redukálni. Ebből nyilvánvaló, hogy Ferenczi kézírata megvan az Akadémianál őrzött Ferenczi-hagyatékban; ennek teljes átkutatásában betegségem akadályozott meg.

³ Kortárs, 1958. évf. 3. sz.

amit akarok. Válasz lesz csupán, semmi más, vázlata már tisztán emelkedik ki előttem: *négy kérdésre* kell felelnem, nincs kitérő, s higgyék el, boldog vagyok, hogy felelhetek. Nem tudtam, hogy türelmetlenül és régen készülök erre a munkára, de tudom már, hogy nem csupán Mezősi Károlynak és egy szűk szakmai körnek válaszolok. Régen éreztem magam annyira felelősnek minden mondatomért, mint most.

III.

Mikor és hányszor nevezte Petőfi Kiskunfélegyházát szülőhelyének? — ez lenne az első kérdés. Egyetlen egyszer, egy költeményben 1848 nyarán, pontosabban: június 6—8 között. Mezősi is megjegyzi, hogy az irodalom a félegyházi születéshelyre vonatkozó feltevéseit többnyire csak a *Szülőföldemen* költeményre vonatkoztatta. Mert — mondja Mezősi — „nem is ismerték, mennyire következetes volt Petőfi kiskunszági, félegyházi születésének hirdetésében.” Hogy valóban következetesen vallotta-e magát Petőfi félegyházi születésűnek, arra éppen ebben a részben kívánunk válaszolni: előbb a verses közleménnyel foglalkozunk.

A *Szülőföldemen* című vers harmadik sora tartalmazza ezt a már eddig is többször idézett közlést: „*Ez a város születésem helye...*” Ha nem jelölte volna meg a költő a vers keletkezési helyét, a szövegből ismernénk rá a nyolc kun város — Szentmiklós, Halas, Félegyháza, Szabadszállás, Lacháza, Fülöpszállás, Dorozsma és Majsa — közül arra, amelyikhez a költő szolt: ez *Félegyháza*, ahol gyermek volt, ahol húsz esztendeje nem járt, amelynek poros főtérén még mindig ott állt a pusztai kút, ahol nádlovát itatta. De nem is lehet helye semmiféle szándékos félremagyarázásnak, amellyel Mezősi oly gyakran vádolja az „irodalomtörténetírást”, — mint Félegyháza elsőszámú közellenségét. Petőfi megnevezte a várost, ahol versét írta, a zárósor alatti helymegnevezés — *Félegyháza* — elvitathatatlanul Petőfi-autograf.⁴ Amióta a költő csak emlékezni tudott, egészen addig, hogy sorsa messzire úzta a szülői háztól, — minden emléke a Kiskunszághoz kötötte. De az eszmélet kezdetének varázslatos korát, — az igazi gyermekéveket — Félegyháza, egyedül Félegyháza jelentette a számára; 21 hónapos korában került ide. Hogy itt tanult meg járni? Ez kevés lenne. Itt tanult meg beszélni, itt tanult meg magyarul: mondhatunk ennél többet Petőfi Félegyházájáról? Írónál már az olvasmány-emlékek is átszólnak a múltból, önkéntelenül befolyásolva írását, életét: de mindennél — irodalomnál, szerelemnél, kalandnál, harctéri élménynél is — döntőbb, félelmetesebb, örökéltűbb a gyermekkori reminiscencia. Nos, Petőfi Sándor karonülő hónapjaitól kezdve, míg csak iskolába nem került, nem ismert más várost, mint Félegyházát, nem emlékezett más dajkára, más altatódalra, mint a félegyházira; az első szülői ház, melynek képét nem felejtí — ki felejtheti? — a félegyházi Bánhidi-féle porta; az első játszótársak, a játékok, a városkép, a nagy torony, apja hússzéke, apja barátai, a mulatós kunok — ez mind-mind Félegyháza. Nincs ezeknek az emlékeknek riválisa: Szabadszállás, már későbbi, ez a kamaszkor, Kunszentmiklós a férfikor. És mit jelent a gyermek-, a kamasz — vagy a férfi-Petőfi szemében Kiskőrös? Semmit: egy képe, egy ismerőse, egy emléke — de semmiféle — nincs ebből a faluról. „Szűkebb haza”, a táj, ami legközelebb esik szívünkhöz, a szülőföld, melyet korának minden valamire való poétája megénekelt, ez lenne számára — Pest-Pilis- és Solt „Törvényesen egyesült” vármegyék solti járásának egyik előtte tökéletesen ismeretlen faluja — Kiskőrös? Miért? Pusztán, mert születésének idején szüleit egy bérleti szerződés ehhez a községhez kötötte?

A költő szűkebb hazájának a Kiskunszágot nevezte, magát mindig — büszkén — kiskunszáginak. Joggal? Teljes joggal: arra is van adat, hogy apai nagyapja is a Kiskunszág lakója volt már,⁵ s az bizonyos, hogy szülei — a költő születése előtt! — a Kiskunszágban éltek, (1818—1821) ő maga pedig 21 hónapos korától, szüleinek Dunavecserére való költözéséig,

⁴ A vers két kézírata az Orsz. Széchényi Könyvtár Petőfi Erekllyetárában van (85. sz. és 8. sz. 69. l.).

⁵ Ferenczi magáévá teszi ezt az adatot (Petőfi életrajza, Bp. 1896. I. 7. l.), valószínűnek tartja, hogy Petrovics István apjával, Tamással, költözött Szabadszállásra, aki itt „családjának új otthonát szerzett”. *Ferenczi szerint tehát Petrovics Tamás, a költő nagyapja a kiskunszági vagyonosodó ő, aki 1818—1821 között halt meg Szabadszálláson.* (I. m. I. 18. l.) Ez csak abban az esetben fogadható el, ha Petrovics Tamás, *jóval fiatalabb volt, mint azt hisszük* (1821-ben tehát nem lehetett 78 éves), mert a fia vállalkozásaiban részt venni, a nehéz mészárosmesterséget folytatni, ebből a Kiskunszágban vagyont szerezni, közel 80 éves fővel nem lehet! Az én megállapításom szerint a Petrovics-család nem Pozsony megyéből, hanem Nyitra megyéből eredt, egyáltalában nem volt nemesi származású és Petrovics (Petrovitz) Tamás csupán 22 évvel volt idősebb a fiánál. Hogy hol halt meg, nem tudjuk, Szabadszálláson bizonyosan nem.

vagyis 17 éven keresztül (1824—1841) *apai illetőség jogán valóban kiskunsági volt* és minden erre vonatkozó bejegyzése teljesen helyénvaló. Félegyházát, gyermekevei színhelyét (1824—1830) szülőhelyként szerette, szülőhelyének tekintette, — de magát Félegyházát csak egy ízben, 1848-ban, verses közlés keretében nevezte szülővárosának. Joga volt-e ehhez? Igen, joga volt. A Petőfi kutatás is ugyanezt mondta mindig, csak éppen félfenken nyúlt a kérdéshez: Pákh Albert a „költői szabadságra”, Gyulai Pál „tévedésére”, Zilahy Károly „szeszélyére”, Áldor Imre „tréfájára”, Ferenczy Zoltán „szláv eredetének” tagadására hivatkozik. Hogy a költőnek *joga volt* dacolni „az okmányok bamba adataival”, azt tudjuk, ilyen hámoztatlanul egyedül *Illyés Gyula* mondta meg, — eddig senki más.

Petőfi tehát tudta, hogy anyakönyvi értelemben Kiskőrös a szülőhelye, de amikor a költő megénekelte szülőhelyét, egészen tudatosan fordult Félegyháza felé, mert — tetszik ez a meghatározás, Mezősi Károlynak, vagy nem, — *szellemi szülőhelye* valóban Kiskunfélegyháza volt. Szülőföld-verse Petőfi csak Félegyházáról írhatott, Kiskőrösről személyi és táji emlékei nem voltak. Mezősi ezt életrajzi botránykőként emlegeti („becsapta a kiskun népet?...”), ahogy például soha a franciák nem emlegették Stendhal párizsi sírfeliratát, aki — bár *Henry* volt és grenoble-i születésű — sírkövén mégis olaszul *Arrigo*-nak nevezte magát és milanóinak. Milánó volt szellemi szülőhelye, Lombardia szellemi hazája — erről Stendhal éppen úgy vallott, mint Petőfi. Hogy egy irodalmi fogalmat a vitaindító Mezősi Károly nem fogad el, ezzel azt nem semmisítette meg: *szellemi szülőföld, eszmei szülőföld van*. Sőt: nincs nép, nincs nagy irodalom, mely nem nyújtana erre példát.

Hogy Petőfit nem Kiskőrös szlováklakta volna készítette arra, hogy kiskunságinak nevezze magát, azzal teljesen egyetértek Mezősivel; a költő barátai és ellenségei egyaránt tudták, hogy családja evangélikus szlovák eredetű, de nem ismerünk olyan kortársi nyilatkozatot, mely kételkedett volna Petőfi magyarságában. Bizonyítható, hogy Petőfi akkor is kiskunságinak vallotta volna magát, ha Kiskőrös színmagyar falu, mert hiszen a Pest megyei Izsák már csak eléggé magyar — s a költő mégis kosarat adott az izsákiaknak is, kik követjüknek kérték, mondván, hogy ő azt „sehol széles e világon” nem fogadja el, csak szülőhelyén, a Kiskunságon. Teljesen tisztában volt — nagyon is tisztában volt! — a Kiskunság politikai fogalmával és határaival, nagyon tudatosan vallotta magát odaválósínak s hogy nem csupán a gyermekkor emlékei, hanem a férfias katonai kötöttségben élő, s mégis polgári érzelmű, nem nemesi, hanem polgári értelmű szabadságjogaikat védelmező, önzetesen kiskun nép iránti forró szeretete befolyásolta a Kiskunságra való hivatkozásainál, az kétségtelen. A Kiskunság szabadság-kiváltságai, katonai eredetű közössége még leginkább a székely székek viszonyaihoz hasonlítottak: vajon, ha egy erdélyi költő — Petőfi korában — nem a Székelyföldről, hanem annak közvetlen közelében, mondjuk a Nagyküküllő megyei Héjjasfalván születik, de már pendelyes gyermek korában egy ősi székely város falai közé kerül, — elképzelhető, hogy máskan vallja magát, mint székelyföldinek? Ezt tette Petőfi: nem Pest megyei, hanem tudatosan kiskunságinak vallotta magát; — 1845-től kezdve 1848-ig egyre erősödő hangot kap írásaiban a szép Alföld — ennek a szépségnek ő az irodalmi felfedezője — és a nagyszerű Kiskunság dicsérete. A felvidéki útja alkalmával — 1845-ben — még az egész Alföldet nevezi meg szülőföldjének: „leröpítém lelkemet szülőföldem rónáira, hol az emberméltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét”. — „Az én édes hazám”, mondja az Alföldről, ahogy ebben a korban még csak a dunántúliak tudtak írni a szép Pannóniáról. Már 1846-ban összefűz szűkül leírásában a szülőhely, Becknek adott német nyelvű önéletrajzában még nem nevezi határozottan a Kiskunságot szülőhelyének, (bár ennek megvolt a pontos német földrajzi kifejezése: *Kumanien* vagy pontosabban: *Klein-Kumanien*) de szülőföldjét már bekeríti: született „a Nagyalföld közepén a Mátra hegység alatt, a Tisza és Duna között...” — írja önmagáról.⁶ 1848-ban *négy ízben* nevezi — városnév nélkül! — a Kiskunságot szülőföldjének.⁷ Ugyanezen év júniusában a „*Szülőföldemen*” c. költeményében — *egy sorban* — szülővárosának nevezi Kiskunfélegyházát, az eszmei szülőhelyét.

Mezősi Károly eleve „hazugságnak”, „félrevezetésnek”, „megtévesztésnek”, „hamisításnak”, „képmutatásnak” inszenálja a kor egyik vezető személyiségének — Petőfiének — a kiskunsági, félegyházi szülőlttségére, „kunfiúi”, kunsági honfiúi voltára vonatkozó, szenvedélytől izzó megnyilatkozásait — amennyiben kiderülne, hogy a költő a *Districtus* közigazga-

⁶ „... in der Mitte der grossen Ebene unter dem Gebirge Mátra zwischen der Theis und der Donau.” A költő az életrajzot K. Beck számára írta 1846-ban s annak eredetijét a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi (P. 25/74. letéti sz. alatt).

⁷ I. Bankós Károlyhoz intézett levelében, 1848. máj. 25-én.

II. „A kis kúnokhoz” intézett nyílt levelében 1848. jún. 1—7. táján.

III. Kúnszentmiklóson kelt „Nyilatkozat”-ában, 1848. jún. 15-én.

IV. „Kiskunság” c. — életében meg nem jelent — versében, 1848. jún. 7—8. táján.

tási határain kívül született. Petőfi valóban néhány kilométerrel kijebb született a kiskun kerület nyugati határainál és Mezősi most azt képzei, hogy kiskunsági vallomása „vakmerő kockázat” volt s ha kiderül, hogy a kiskun határoktól 17 kilométernyire — ennyire volt a kiskunsági Pusztahorgoványi határa Kiskőröstől — látta meg a napvilágot, azért Petőfinek „felelnie kellett volna már életében...” Ez tévhit, mely azon alapszik, hogy a szerző nem ismeri eléggé a múlt század 40-es éveinek légkörét, aligha tudja, hogy ez volt az a kor, amelyben elképzelhetetlen volt akár az, hogy — még a költő nagyszámú ellenfelei közül is bárki — bűnnek tekintse, akár az, hogy maga a költő bűnnek, vagy csak hibának is vélje a szűkebb haza iránti szerelmét tanúsító megnyilatkozásait, a kiskunsági szülőhelyre vonatkozó vallomásait. Ez volt az a kor, amikor riadó éljen fogadott minden önkéntes indigénát, — nem egy Petőfit, hanem császári tisztviselőket és tiszteteket, ha pusztán csak azért vallották is magukat magyarnak, mert nem itt születtek ugyan, de már régóta itt éltek. Hol volt ezektől Petőfi, akinek már a nagyapja is a kiskun földet tapostal. Még nagyobbat téved Mezősi, mikor azt állítja, hogy ezért felelnie kellett volna Petőfinek „az utókor bírálata” előtt is. Nos, az utókor 102 éve tudja, hogy Petőfi Kiskőrösön született, a szülőhely-vita valóságos kis könyvtárat tesz ki, de eddig Mezősi Károly az első, aki „népésalás”-t emleget arra az esetre, ha a költő a Kiskunságtól 21 hónapnyi és 17 kilométernyi távol ságra született. Ennek a lapnak a hasábjai is az utókort jelentik, bírálja el bárki, hogy kinek van igaza: Mezősi Károlynak, aki azt állítja, hogy Petőfi ezzel „becsapta” volna a népet, vagy nekem, aki azt állítom, hogy éppen ellenkezően: 1848-ban, mikor „történelmi” neveket viselő emberek seregestől meneltek a császári lobogók alatt ellenük, az aki egy teljesen magyar népességű terület édes gyermekének vallja magát egyre fokozódó erővel, végén kiáltva, az nem csapja be a népet, hanem a nép mellé áll.

De Mezősi azt is állítja, hogy „az irodalomtörténet” Petőfinek félegyházi születésére vonatkozó vallomásait, csak egyetlen adatra, a *Szülőföldem* c. versre „igyekezett leszűkíteni” holott — közli a szerző — Petőfi egymást követő nyilatkozatokban vallotta magát félegyházinak, még okmányokban is! Ismét nem értjük, hogy mit ért voltaképpen Mezősi az „irodalomtörténet” alatt, — a tanulmányból kivehetően itt egy századon, négy emberöltőn át megnyilvánuló konok magatartásról van szó, ahol már örökségként, apáról fiúra száll Félegyháza igazának elbuktatása és a gonosz Kiskőrös mindenáron való megsegítése. Ez a mitológiai előadás, Ohrmazd és Ahrimán visszatérő harca a költő bölcsője felett, véleményem szerint, a szép tanulmány leginkább kifogásolható oldala. Mezősinek nincs igaza; ilyen Félegyházával szemben megnyilvánuló és a mindenkori magyar irodalomtudományunk imputált görcsös gyűlölködésnek még a feltételezése is mosolyt keltő. Csak nem gondolja komolyan Mezősi, hogyha a tények nem Kiskőröst igazolnák, a mai Petőfi-kutatás egyetlen betűt is vesztegetne védelmére?

Itt az a helyzet, hogy Petőfi egy verses megnyilatkozáson kívül *sohasem* vallotta magát Kiskunfélegyháza város szülőltének. Mezősinek erre vonatkozó adatai nem állják ki a szigorú vizsgálatot. Nézzük:

1. Mezősi szerint Petőfi erdői házassági anyakönyvének egyik rovata a félegyházi születést bizonyítja. Ti. az „Életnemők, származások és Lak helyek” rovatban a költőre nézve ez áll: „Nőtlen, Félegyházi, Pest”. Mezősi kétségtelennek tartja, hogy a „származások”-rovatba a születéshelyet jegyezte be a lelkész, — holott ez nem így van, „származások” „állapotjok”, stb. kérdésre a házasulandók *rendi állásának* feltüntetése volt a felelet, tehát nemes vagy nem nemes volta. Petőfi házasságánál ez — érthetően — hiányzik, a lelkész ezt sem nála, sem Szendrey Júliánál nem tüntette fel, sőt a menyasszony nemesi nevét is „i”-vel írta: „Szendrei”-nek. Hogy pedig a „származások” nem a születéshelyre utalnak, ezt bizonyítja, hogy a *menyasszonyodát sincs más beírva*, mint az, hogy „erdődi”, vagyis a szülői otthon helye, mert jól tudjuk, hogy Júlia Erdődtől igen távol született — Keszthelyen. Petőfi tehát a „Félegyházi” megjelöléssel kiskunsági voltára utalt újra, de ez a *szülőhelyre vonatkozó okmányolt vallomásnak feltüntetni nem lehet!* A „Pest” megjelölés az új pár jövendőbeli lakhelyére vonatkozik, amit a lelkész a menyasszonyra nézve is megismétel: „A menyasszonyt Koltóra vitték, onnan Pestre mennek.”⁸

2. Mezősi meglehetősen hosszadalmasan foglalkozik *Szuper Károly* — Petőfi színésztársa — feljegyzéseivel, melyet „napló”-nak nevez. Ezzel kapcsolatban „leleplezi” *Egervári P. Ödönt*, mint aki szándékosan megváltoztatta Szuper Petőfire vonatkozó mondatait. Mezősinek igaza van abban, hogy Szuper „a maga korában kitűnő komikus volt”, de ez még nem ok arra, hogy feljegyzéseit történelmi hitelűnek tartsuk, akkor sem, ha Petőfiről azt írja, hogy

⁸ Ugyanazt az 1933-ban kiállított hiteles egyházi esketési anyakönyvi másolatot használtam, amelyre Mezősi utal a tanulmányában: kérésemre ugyanis megküldte nekem a Kiskun Múzeumban levő másolat fényképét. Szívességét itt köszönöm meg.

„félegyházi születésű”. Ezt 1842. nov. 11-ével keltezi Székesfehérvárott, tehát ha nem is okmányadat, mindenesetre igen értékes lenne, — ha ezt Szuper valóban Székesfehérvárott és Petőfivel való találkozására után jegyezte volna fel. De bizonyítható — egy évekel ezelőtt megjelent könyvemben már bizonyítottam⁹ — hogy Szuper jegyzete nem napló — bár ezt a nevet viseli — hanem *viSSzaemlékezés*, melyet az öreg színész éveikkel, esetleg évtizedekkel az elmondott *események után* írt. Ezt nem volt nehéz felismerni: nov. 11-én ezt jegyzi fel: „Szegény Petőfi, sohasem felejttem el, egész télen hideg szobában lakott. . .” Vagyis már *novemberben* tudta, hogy Petőfi egész télen hideg szobában fog lakni a fehérvári „kisközbén” levő lakásán. Dehogys akarom én ezzel „leleplezni” Szuper Károlyt, a derék öregot: nem csalt ő, feljegyzései színháztörténeti szempontból igen hasznos és megbízható írások, csak éppen *nem naplók*, bizonyos, hogy az azonnali feljegyzéseknek kijáró becsük nincs meg. Mezősi is beláthatná, hogy Egervári P. (Potemkin) Ödön sem érdemli meg vádjait: a kéziratot, mely Szuper leírását foglalja magában, nem ismerjük, de nem valószínű, hogy Egervári, az igen érdemes színháztörténész és egyetemi könyvtáros szintén beállt volna Félegyháza üldözői sorába. Ez még *Váti Béláról* sem tételvezhető fel, akit ugyanezen bűnnel vádol Mezősi; *Ferencki Zoltán* is nagy meglepetéssel láttuk a vádlottak padján, Mezősi ráolvassa, hogy a nagy életíró Szupernek Petőfire vonatkozó szavait így idézi: „Félegyházáról származó ifjú”. Nem tudjuk, hogy mi volt az eredeti kézirati szöveg, de higgye el Mezősi Károly hogy egy öreg színész emlékiratai gyenge dokumentumok Kiskőrös igazával szemben: *bizonyító erejük egyáltalában nincs* és ugyanakkor három kutatót szövegahamisítással vádolunk.

3. Nagyon érdekes, ahogy Mezősi Károly a közismert Gyulai—Arany adatot tárja elének. Való, hogy *Gyulai Pál* 1857-ben *Arany Jánosra* hivatkozva közölte, hogy Petőfi „nem ott kereszteltnek mondta magát, hol született”. Igen fontos és igen megbízható szóbeli adat lenne ez, — ha a lelkiismeretes Arany valaha is megerősítette volna, vagy legalább Gyulai bővebben foglalkozott volna vele. Éppen az ellenkezője történt. Gyulai Pál 1862-ben már nem Aranyra hivatkozva adja ezt elő, hanem „Petőfi egyik barátja”-ra, aki „homályosan” úgy emlékszik, „*mintha*” hallotta volna Petőfitől a fenti kijelentést. Nagy különbség! De Mezősi ezért Gyulainak tesz szemrehányást, mondván, hogy öt év elteltével „nem emlékezett arra, mit írt 1857-ben”. Nem gondolja Mezősi Károly, hogy nem Gyulai híres emlékezetével volt baj, hanem azzal, hogy 1857-ben egyszerűen *jéltreértette* Arany szavait, aki távolról sem állította, hogy a születésre és keresztelésre vonatkozó közlésre tisztán emlékezne, csak rémlett valami hasonló, de ez is csak „*mintha* . . .”? Ezért nem erősítette meg soha Arany Gyulai Pál közlését, bár 1862-ben már a fővárosban élt, mindennapos érintkezésben Gyulival, sőt ekkor annak a rövidéletű lapnak — a *Szépirodalmi Figyelőnek* — szerkesztője, amelyben Gyulai utóbbi közlése megjelent.¹⁰ Ismerve Mezősi Károly páratlan bibliográfiai tájékozottságát — ehhez hasonlótló nem is ismerek a Petőfi-irodalomban — az a véleményem, hogy vitaindító tanulmányában ezekre az összefüggésekre rá kellett volna mutatnia, mert ezek hiányában a *Ferencki Zoltán* által említett „irodalomtörténetileg éppen nem érdektelen zavarok”-at csak növeli az egyoldalú előadás, — míg ezeknek pontos ismerete jelment az alól, hogy *Arany Jánossal vitázzunk Petőfi szülőhelyének kérdésében*. Az igazság az, hogy Arany nem tanúja ennek a pernek, Gyulai pedig — mint köztudomású — a nyilvánosságra jutott adatok hatása alatt elállt attól az előbbi felfogástól, hogy Petőfi Félegyházán született. Mezősi Károly ezt „érthetetlen”-nek, mi pedig — mivel igen alapos indoklást fűzött ehhez — nagyon érthetőnek, nagyon tiszteletré méltónak, „vitéz kis úr, Gyulai Pál úr”-hoz illőnek tartjuk, ki „szívig és csontig” viszi a harcot, — lám leereszti a kardot, ha az igazság az, amivel verekednie kellene. Valóban, paulusi forduló, abban az egyben értünk itt egyet Mezősivel, hogy Gyulai Pál szava döntően avatkozott bele a vitába, — de nem *Félegyháza javára*, hanem ellenkezőleg.

4. Mezősi tanúként idézi a perben *Losonczy László* nagyköri tanárt és író, aki sok mindenről írt, csak éppen Petőfi szülőhelyéről soha. Adatairól szintén Gyulai emlékezett meg, — egy mondatban¹¹ — de ezt *Losonczy* éppen úgy nem erősítette meg, mint tanártársa Arany sem. *Pesty Frigyes*, a jeles történész állásfoglalását is felmutatja Mezősi, nem törődve azzal, hogy az általa pontosan idézett leírás — egy történetíró tollából eredve! — csak az olvasó bosszúságát keltheti fel: „*tisztelt válaszdó*”-nak nevezi azt, akinek vallomását említi, akiről ma sem tudjuk, ki lehetett.¹² Majd újból Gyulai Pálra hivatkozik Mezősi Károly, mondván, hogy „Petőfinek egyik rokona” a félegyházi születést erősítette: ezt sem tudjuk, ki volt.¹³ Mezősinek be kellene látnia, hogy amikor ő a kiskőrösi, *jegyzőkönyvekbe foglalt* leírás-

⁹ A legendák Petőfije, Bp. 1956. 98.

¹⁰ 1862. évf. II. 1—3. sz.

¹¹ Pesti Napló, 1857. évf. jan. 14.

¹² Magyar Sajtó, 1857. évf. 14. sz.

¹³ Pesti Napló, i. h.

sokat és a költő keresztapjának döntő tanúvallomását nem fogadja el, túlzás azt állítania, hogy ő volna az, aki az „irodalomtörténetírás hiszékenységet és mulasztásait leleplezte...” — többek között ilyen leírásokkal, melyek névtelen vagy néma tanúktól erednek. Hiszékenységgel és mulasztással akkor lehetne vádolni, akkor lehetne — a szerző kedvelt kifejezésével élve — „leleplezni” a Félégyházára fenekedő irodalomtörténetírást, ha *ilyen* tanúkat és tanúvallomásokat fogadott volna el valaha is a Petőfi-születéshely vitájában.

Mezősi elfogult ebben a disputában, ezt talán bizonyítanom nem kell, — de elképzelhető, hogy a „birtokon belül” élő Kiskőrös elleni támadást vezetve, részrehajlatlan maradhatna? Most már foglaljuk össze, mikor és hányszor nevezte Petőfi *Félégyházát* szülőhelyének? *Egyszer*: verse s közlésében, ahol *szellemi* szülőföldjére utal, mint a Kiskunsárga vonatkozó vallomásainál is. Tehát a test és lélek kettéválasztásáról van itt szó, mint Mezősi állítja? Nem, a 21 hónapos magatehetetlen kisedből itt lett kicsiny ember, kis kun: a kiskunsági nap érlelte meg testét is, *joggal vallotta magát az ősi Districtus édes fiának*, — de a kiskun nép sem nevelt ennél külön gyermekeket a haza számára.

IV.

Mikor nevezte Petőfi Kiskőröst szülőhelyének? — ez a következő kérdésünk, amivel eláruljuk azt is, hogy nem a kiskőrösi keresztelési anyakönyvet tartjuk a kiskőrösi születés legfőbb bizonyítékának. Annyit Mezősi Károly is elismer, hogy vannak a keresztelési adaton kívül még olyan feljegyzések, melyek „a kiskőrösi álláspont számára komoly érveket jelentettek”. Örömmel emelem ki ezt a mondatot még akkor is, ha ezt a szerző úgy fejezi be, hogy ezek az érvek „egyáltalában nem döntő érvényességűek”. Mivel a *ius advocatiae* nem egyedül Kiskunfélégyházát illeti meg, most Kiskőrös adatai következnek, de *kizárólagosan csak kor- és juttatútól eredő szóbeli vagy írásbeli bizonyítékok*. Szeretném, ha nem csupán a szakkörök, hanem végre az olvasók ezrei is megértenék, hogy az utókor miért döntött a kiskőrösi szülőhely mellett: igaz, hogy ezek az adatok eddig is Kiskőrös igazát bizonyították, de az is igaz, hogy *ezeket a bizonyítékokat soha semmijéte életrajzi feldolgozás össze nem foglalta* Erre vállalkozom most.

Okmányfeljegyzések:

1. Petőfi iskolai személyi okmányai között az első a *pesti piarista gimnázium* bizonyítványa, ahol a rovatok kiterjednek a diák szülőhelyére. Itt (az 1834/35 tanévben) Petőfire vonatkozóan egészen világosan fel van jegyezve, hogy a Pest megyei Kiskőrösön született (*Kis-Kőrös, C. Pesthiensis*), míg apja, a *nem nemes származású* (I) Petrovics István a kiskunsági Szabadszálláson mérsáros. (*P. Stephan. Ignobilis Lanio in Szabadszállás Cuman. Minori.*) Ez csak eléggé meggyőző!¹⁴

2. A pesti piaristáktól *Aszódra* került a kis Petőfi, ahol az ottani algimnáziumban 1835-től 1838-ig végezte tanulmányait. Professzora, a derék Koren István, igen jól ismerte a költő szüleit is. Bizonyítványaiban nagyon gondosan jegyzi fel tanítványa személyi adatait s ezekből tudjuk, hogy Petőfi, az aszódi diák, Kiskőrösön, Pest megyében született (*Kis-Kőrös Pestiensis*) míg apja: „*Stephanus, Lanio in Szabadszállás in Cumania.*” Világos ez?¹⁵

3. *Selmecbánya* a következő iskola, ahová 1838. augusztus 31-én iratkozott be, mint a liceum elsőéves rétora (*rhetor primi anni*), még nem töltötte be a 16 esztendőt, de 17-nek mondja magát, ugyanakkor *szülőhelyének Kiskőröst vallja.*¹⁶

4. A selmecbányai félévi kudarc után — egy tárgyból megbukott — a költő Pestre, onnan a Dunántúlra, először Székesfehérvárra, majd Ostffyasszonyfára, végül — 1839. szeptember 6-án — *Sopronba* megy, ahol felcsap katonának. Mezősi Károly ezt úgy képzeli, hogy az ifjú költő egy sorozóbizottság elé áll s személyi okmányaival igazolva kilétét, a bizottság elbírálja a felvétel jogosságát. Ez nem így volt. Az általános védkötelezettség előtt a cs. kir. hadsereg kiegészítése elvileg szabad toborzással, a valójában pedig hatósági újonccáállítással történt, mivel az önkéntes jelentkezők száma igen kevés. Ha nem került ki a *kvóta*, valóságos hajtóvadászatokat rendeztek a falvakon, befogták aki csak körmük közé került, még a vándor-

¹⁴ Teljes szövegét közli FERENCZI Z.: i. m. I. 61.

¹⁵ Uo. I. 94.

¹⁶ Uo. I. 103. (1958 augusztusában Selmecbányán átnéztem az egykori Magyar Tár-saság irathagyatékát, ahol — szabadszállásinak iratkozott be. Kétségtelen, hogy csak szabadszállási *lakosnak* iratta magát, szülei ekkor még valóban ott laktak).

cigányokat is. Önként többnyire csak a „futott” legények és a kalandvagyó kamaszok mentek katonának: bár 18 év volt az alsó korhatár, számtalan példát tudunk arra felsorolni, hogy 15 éves gyerekek csaptak fel huszárnak, soha senki keresztlevelét vagy iskolai bizonyítványt — ahogy ezt Mezősi gondolja — nem követelt tőlük. A kaszárnyák kapuja mindig nyitva volt, az alakulatok kereteit csak a legnagyobb nehézséggel tudták betölteni, nagy örömmel, „*handgeld*”-del fogadták a szerencsétlen jelentkezőt. Minden „bizottsági” ceremónia nélkül, rátekintéssel, rövid kikérdezéssel, papírral történt a felavatás. Aki nem volt vak vagy sánta, ép volt a foga — mert a patron papírját foggal kellett elharapni — az alkalmas volt katonának. Egyáltalában az volt alkalmas, aki önmagát annak deklarálta, mint Petőfi, akit a kora és egészségi állapota — hiszen vért köpöttl — nem tett volna alkalmassá a 6 éves nehéz katonai szolgálatra. Minden katonai történést ismeret nélkül is belátjuk, hogy pl. Petőfi kaszárnyai ágytársa — tudjuk, hogy egy cigányfiú volt — aligha keresztlevelével a zsebében csapott föl a Gollner-regement gyalogosának.

Mezősi azért állítja, hogy Petőfi a soproni laktanyában személyi okmányaival a kezében jelentkező katonának, hogy így magyarázatát adja a ma is meglévő katonai főtörzskönyvi lap születéshely-rovatában foglaltaknak. *Geburts—Ort—Comitat—Land* rovat és a rovatok alatt ezt a bejegyzést találjuk: *Kiss Körös — Pesther — Hungarn*. Mezősi ezt a *féltreírhatatlan* okmányadatot kiseri olyan magyarázattal, hogy nem „bemondására” írták be katonai főtörzskönyvi lapjába, hanem „keresztlevelé vagy iskolai bizonyítványa nyomán...” Elfelejtje, hogyha felmutatta volna keresztlevelét, úgy az osztrák irnok nem írta volna Kis-körös nevét *Kiss Körösnek*, mert sem keresztlevelén — sem semmiféle okmányon — nem így szerepel; de elfelejtje, hogy selmeci bizonyítványát magával sem hozta, különben nem írta volna 1842. július 27-én Szeberényinek, már a katonaságtól megszabadulva, hogy elgyalogolt Selmece a bizonyítványaért. A költő a katonai okmányain szereplő adatokat saját maga diktálta be a zászlóaljiroda nyilvántartó irnokának, két évvel idősebbnek is mondta magát a 18 éves korhatár kedvéért, ha a keresztlevel alapján írta volna be az irnok Petőfi szülőhelyét Kis-körösnek — úgy vajon, miért írta volna a keresztlevel adatai ellenére 1821-ben születettnek, mikor tudjuk, hogy 1823-ban született? Mezősi erre azt válaszolja, hogy Petőfi „két évvel való öregbítését a felvétel jogosságának igazolásául a sorozóbizottság is *elkövethte*”. Valóban elismerésre méltó ez a mindenre kiterjedő éber figyelem, a szerző páratlan vitakészsége, — de ez esetben egy nagyon halovány feltételezés áll szemben egy roppant vasok tényvel, sőt tényekkel, hiszen a költő katonai felülvizsgálati lajstromán — melyet leszereléskor töltöttek ki — a születési adatok megismétlődnek: *Kiss Körös — Pesther — Ungarn*.¹⁷

A szerzőn kívül alig tudok más kutatót elképzelni, aki egy ilyen kézenfekvő adat felett vitázna. Mezősit nem ebből a fából faragták: jól érzi, hogy bizonyítása itt nemhogy sántít, hanem hiányzik, ezért közli velünk, hogy „az egyes részletkérdésekben a *tehetőségek bizonyítása is elegendő*”. Ez Mezősi Károly álláspontja, aki a kiskörösi részletkérdésekben nem tartja elegendőnek az *okmányolt* bizonyítékokat sem!

5. Petőfi, — katonai szolgálatától való megszabadulása után, — többszöri megszakítással, a *pápai kollégium* diákja lesz: ez a költő utolsó iskolája, ahol többször szerepel az iskola matrikulájában. De itt nyoma sincs Félégyházának, ellenben *Szabadszállásnak* van. Mivel bizonyos, hogy Petőfi soha magát szabadszállási születésűnek nem nevezte — hogyan is nevezhette volna, mikor csak 1831 elején került Kecskemétről Szabadszállásra — így nem kétséges, hogy a Szabadszállásra történő utalásoknál apja *lakóhelyét* — ahol redempciós ingatlanai is voltak valaha — cserélték fel szülőhelyével, amikor adatait felsorolta. Szabadszállás, mint Petőfi-szülőhely, egy ideig (1851—1856) szerepelt a Petőfi-irodalomban, mivel azonban gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy a szülők a költő születése idején *semmi esetre sem* laktak Szabadszálláson, így ez a kun város a vitából kihullott. Legendák ma is élnek Szabadszálláson Petőfi ottani születéséről, ezek igen érdekesek, de — talán mondanom sem kell — minden történeti hitel nélküliek. A *szabadszállási születés vitatóival* — ha ma még lennének ilyenek — a *disputa csak szójocserést eredményezhet* és nem tudom kellően megmagyarázni, hogy Mezősi Károly tulajdonképpen miért tér vissza tanulmányában ismétlenül a szabadszállási „állásponthoz”, holott ilyen a *költő életrajzi irodalma ma már nem ismer*.

Nagyon valószínű, hogy a teljesség igénye diktálta a szerzőnek a szabadszállási születéshellyel való foglalkozást, de ez esetben akár Erdélyel is foglalkozhatna, mint a költő szülő-

¹⁷ Haupt-Grundbuchblatt: uo.: I. 161. — *Superarbitrungs-Liste*: uo.: I. 186. — Megjegyzem, hogy Petőfi másfél évi katonai szolgálata után sokkal több okmányt és nevét feltüntető szolgálati iratnak (napiparancsok, vezénylési, zsoldjegyzékek stb.) kellett volna maradni. Hogy ilyenek 1918-ig a volt cs. és kir. 48. gyalogezred irattárában voltak, azt szemtanuk tanúsítják (MAYER LÁSZLÓ, gyömrői lakos közlése).

földjével, hiszen tudjuk, hogy az irodalomban — a szinte már humorosan hamis életrajzi adatok között — ennek is van nyoma.

De ha a teljesség igényére tartott igényt Mezősi, úgy elvártuk volna tőle, hogy a pápai okmányok között kutatva, nem intézi el egyetlen mondatdal a költő 1841/42. iskolai esztendője első és második félévi bizonyítványait, ahol nemzetisége, vallása, apja neve, foglalkozása, apja lakhelye — *Dunavecse* — saját szülőhelye: *Kis-Kőrös, Pest megye*, olyan pontosan szerepel és olyan cáfolhatatlanul mutat rá az utolsó iskolai okmányban a költő anyakönyvi szülőhelyére, *Kiskőröstre*.¹⁸ Ugyan ki kényszerítette volna Petőfit arra, hogy ne szüleinek valódi lakhelyét — Dunavecset — és ne saját anyakönyvi szülőhelyét, Kiskőröst, diktálja be tanárainak?

Amit eddig felsoroltam, azok a kiskőrösi születést bizonyító okmányfeljegyzések. Ezekhez járul rostálásom után — melyet merek gondosnak nevezni — megmaradó három név: a költő öccse és két jóbarátja, akik a kiskőrösi születést tanúsítják.

1. *Petőfi István*, a költő öccse, nagy becsben áll Mezősi Károly előtt, mert Pásztor Ferencnek — Mezősi múlt századbeli félegyházi elődjének — van egy olyan cikke, amelyben Petőfi Istvánnak egy hozzá írt levelét közli, olyan utalással, hogy „ha (l) tanúk emlékeznek arra”, úgy Petőfi Sándor Félegyházán született, míg ő maga Szabadszálláson, 1827. augusztus 17-én... Ezt a levelet a cikkíró Pásztor felmutatni nem tudta, csak idézte, mondván, hogy az eredetét 1867-ben elkérte tőle Reményi Ede, a hegedűművész és elmulasztotta visszaadni.¹⁹ Az semmi esetre sem tetszik nekem, hogy a fontos levelet éppen a világvándor Reményi vitte magával, aki 1875 óta állandóan külföldön él, az sem, hogy Petőfi István egy olyan levelet ír, ahol még a saját születése napját sem ismeri, — de nincs jogom azt állítani, hogy ezt a levelet a becsületes embernek ismert Pásztor Ferenc hamisította. Csak sajnálkozhatok elkallódása felett, mert — és ezt be kellene látnia Mezősinek — arra nincs jogunk, hogy egy elkallódott levélnek nyilván csak emlékezetből leírt szavaival megsemmisítsük a költő öccsének *előző és igen határozott vallomását*, mely hírlapi levelként jelent meg s amelyben ez áll: „*Sándor Kiskőrösön született 1822. év december 22-én, pontosan éjjeli 12 órakor,*”²⁰ Bizony, méltán lehetne rossz — az eddiginél rosszabb — véleménye Mezősi Károlynak az „irodalomtörténetírás”-ról, ha fordítva állna a helyzet: tegyük fel, hogy az irodalom Kiskőrös igazam mellett fogadna el egy elkallódott levelet, ugyanakkor elvetne egy autentikus adatot, mely Félegyházát igazolná. Ismétlem, pártatlan tárgyilagosságot Mezősítől, aki egy százados ellenvélemény kifejezője, nem várhatunk — de Mezősi nem megszállott, nem fantaszta, hanem tudós-típusú kutató, aki a tudományos bizonyításnak ezt a módját —, amennyiben ez az ő álláspontja ellen irányulna, bizonyára szokatlannak tartaná.

2. *Sárkány János*, aki a költő tanuló társa volt és később is életének „minden phasisában” ismerte, határozottan állította, hogy Petőfi Kiskőrösön született, ezt soha előtte Petőfi nem tagadta, bár — mondja igen meggyőzően, okosan — „*magát inkább kunságinak mint kiskőrösinek tartotta, s nem ok nélkül, mert ott nevelkedett, ott tanult eszmélni.*”²¹ Írjuk Mezősi javára, hogy Sárkány közlését nem nevezi valótlanságnak, csak azt hangoztatja, hogy a költő „*Kiskőrös oldalán érdekelt*”. Nem veszi bizonyára rossz néven a félegyházi szerző, ha újra és újra megállapítjuk, hogy ebben a vitában Mezősi Károly sem mondható — eszmei értelemben — érdektelennek.

3. *Várady Antalról*, a költő barátjáról még azt sem mondhatjuk, hogy érdekelt lenne bármelyik oldalon. Ő volt „*Petőfinek azon egyetlen barátja, kivel soha meg nem haragudott.*” Várady 1872-ben cikket írt Petőfi születéshelyéről s közölte, ő maga hallotta „*több ízben*”, egyenesen Petőfitől, hogy Kiskőrösön született. A költő — Várady szerint többször — hozzá-tette ehhez, hogy luteránusnak született s ezt restelli.²² Ezt sokan úgy magyarázták, hogy ezzel családja szlovák származásán restelkedett, mivel az alföldi szlovákság zömmel luteránus. Ez nem igaz, mert annak az ellenérzésnek, mely éppen a negyvenes években jelentkezett a tömegekben egyes luteránus egyházi funkcionáriusoknak a bécsi reakció támogató, reformtörekvéseinket buktató magatartásával szemben, politikai éle volt, amely azonban nem a szlovák nép ellen irányult. A legjobb patrióták között igen sok volt a luteránus, akik ugyan-

¹⁸ Mindkét félévi bizonyítvány adatait közli FERENCZI: i. m. I. 226. l. A kollégiumi matrikulákat a pápai Református Egyházkerületi Könyvtár őrzi. — A könyvtár vezetőjének — PONGRÁCZ JÓZSEF professzornak, a pápai Petőfi-relikviák kitűnő ismerőjének — véleménye. Ugyancsak az, hogy a pápai bejegyzések a kiskőrösi születés bizonyítékai; ennek a véleménynek rádió-nyilatkozatban is (1959. V. 28-án) kifejezést adott.

¹⁹ Pásztor a levelet 10 esztendő múltával közölte csak a Koszoru-ban, 1883. évf. I. 146. l.

²⁰ Vasárnapi Ujság. 1857. évf. febr. 1.

²¹ Pesti Napló, 1857. évf. jan. 31. (Gyulai emlékezetes cikkében)

²² Magyar Politika, 1872. évf. sept. 14.

olyan bírálattal illették egyházuk némely vezetőjének retrográd viselkedését, mint Petőfi. Sőt: pl. Kossuth nem csupán szóban, hanem ismeretes nyilatkozatában is kifejezést adott ennek, aminek semmi köze sem volt a szlovák népről táplált jó véleményéhez. Ha tehát van is az irodalomban nyoma annak, hogy Petőfi megjegyzésekkel kíséri saját luteránus voltát, ezt nem mindenáron tagadnunk, hanem megvilágítanunk, politikai rugóit megkeresnünk kötelességünk. Várady Antal közlése nem csupán arról ad számot, hogy Petőfi *lőbbször* hangoztatta kiskőrösi születését, hanem arról is, hogy ugyanakkor luteránus voltát is hangoztatta, bár kritikus hangon, de azt egyáltalában nem megtagadva. Ahogy Kiskőröst sem tagadta meg; a községet nem ismerte, rokonai nem éltek ott, ő maga teljesen kiskunsági légkörben nevelkedve, jóformán idegenné vált arra, — mégis 1849 májusában arról beszélt Váradynak, hogy *szándékában van Kiskőröst meglátogatni*.²³ Bizonyosak lehetünk, hogy ezt csak a közeledő invázió, majd hősi halála akadályozta meg.

A költő 26 esztendő korában meghalt, kétségtelen, hogy nem hagyta maga mögött rendezett állapotban szülőhelyének kérdését; ha megérte volna a férfikort, nyugodtan beszélt volna erről a problémáról, az anyakönyvi és szellemi szülőhelyéről, melyet egyre tisztábban látunk ma és tovább tisztázni lesz a dolgunk. Egyet már most is megállapíthatunk: a költő *sem az anyakönyvi, sem a szellemi szülőhelyét nem tagadta meg*. Kétségtelen, hogy a Kiskunság az eszmei szülőhely *élete utolsó két évében* tudatosodott benne s ha alkalma lett volna ezt megfogalmazni, úgy politikai fejlődésével kongruens magatartásnak látta és becsülte volna ezt kora, — ahogy ezt így látja ma késői kutatója, utókor.

V.

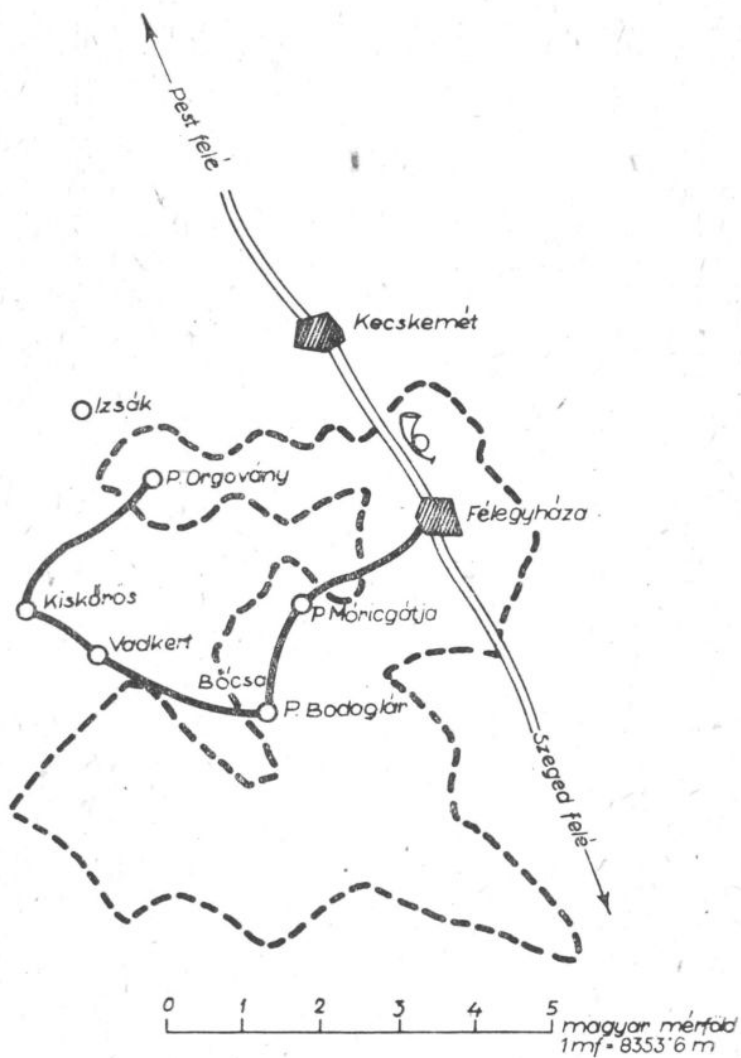
A harmadik kérdéshez értünk: *nyitva hagyható-e továbbra is ez probléma, tehát mint letehető-ség fenntartható-e bármilyen formában Petőfi félegyházi születése?* A felelet erre az, hogy *nem!* Nem mert igaza van Mezősi Károlynak abban, hogy az utolsó — és félbehagyott — disputa óta a vita anyaga kibővült, tehát mai adatainkkal ez végérvényesen eldönthető. Végleges választ tudunk adni arra, hogy az 1823. január 1-én született Petőfi Sándort szülei megkeresztelheték-e Kiskőrösön, ugyancsak január 1-én, úgy hogy a pár óras kisedet Félegyházáról oda s vissza utaztassák? Látni fogjuk, hogy nem, *ez lehetetlenség*. De végleges feleletet tudunk ma már adni arra a kérdésre, hogy hol laktak a szülők Petőfi születése idején? Látni fogjuk, hogy *Kiskőrösön*. Ez a kettős válasz maga a döntés.

1. Mezősi Károlynak az a véleménye, hogy Petőfi szülei 1822 szilveszterén Kiskunfélegyházán laktak, Sándor fiúk itt született s mint buzgó evangélikus emberek, kereszteltetni Kiskőrösre küldték, mivel luteránus lelkész a katolikus Félegyházán nem volt. Feleletünk erre az alábbi:

a) Semmi szükség nem volt erre az utazásra, mert a félegyházi katolikus lelkész — sőt, éppen az evangélikus egyház liberális felfogása szerint, szükség esetén, *akár laikus is!* — teljes érvénnyel megkeresztelhetette volna a gyermeket. Erre — éppen a Petőfi-család származásával kapcsolatos kutatásaim során — számtalan példát láttam. De tegyük fel, hogy Petrovits István tartott az „elkeresztelés”-től, vagyis attól, hogy a katolikus lelkész a saját egyháza tagjaként fogja nyilvántartani a fiát, ezért még nem kellett volna egy óriási utat megtennie a gyermekkel: közelebb is talált volna evangélikus lelkészt. Jegyezzük meg, nem hisszük, hogy akadt volna Félegyházán olyan katolikus pap, aki a tekintélyes és igen hirtelenharagú mézárosmester fiát erővel áthozta volna a saját egyházába: Mezősi Károly — aki legjobban ismeri a Petrovits-családot — talán egyetért velem abban, hogy a paprikamérgű székbérlő a parókiát borította volna a papok fejére, ha ezt nekísérlék. Egyébként is megbízható helyi emlékezők bizonyítják, hogy Petrovits István jó viszonyban volt a félegyházi katolikus papokkal, ilyen veszély tehát nem is fenyegette.

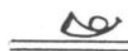
b) Ha azonban mindenképpen evangélikus templomban akarta volna kereszteltetni elsőszülött fiát, miért utaztatta volna a csöppséget Kiskőrösre? *Kecskeméten* régi (1792) evangélikus gyülekezet volt, templommal, jóhírű iskolával, ahol a tanító-lelkészeket Petrovits István jól ismerte, később ide adta a fiát iskolába. De *Kecskeméten a költő szülei nem is voltak idegenek, rokonaik éltek itt*, Hruz Mihály, Petőfi nagybátyja, Hruz Juliska, a kedves öreg vőnlány, akinek pár esztendő múlva a nála lakó kis Sándor lett a kedvence. A Kiskunfélegyháza—Kecskemét közötti útvonalak nemcsak hazai szempontból mérve, hanem európai viszonylatban is kitűnnek, ez a Bécsből a Balkán felé vezető nagy postaút („*Tsindt posta-út*”) egyik szakasza: rövid szakasza, mindössze 3 magyar mérföld, vagyis (1m. mérföld = 8353,6 m) kerekén 25 kilométer.

²³ Uo. Egyébként ezt 1848-ban Sárkány Jánosnak is említette; a kiskőrösi utazás terve akkor foganhatott meg benne.

Jelmagyarázat:

----- Kiskunsági határ

 Elsőrendű postaút

———— Pusztai utak

Hol akad olyan szülő, aki — ha már rászánja magát arra, hogy aznap született gyermekét a hetedik határba viszi keresztelni — nem a legközelebbi várost választja, amelyet valóban rövid idő alatt elérhetne, ahol rokonai élnek, — hanem a kétszeres távolságra fekvő Kiskőröst, ahová Félégyházáról még ún. „oldalútak” (*Seitenstrasse*) sem vezettek? Hol akad olyan apa, aki elsőszülött fiát — a lélek hálni járt bele, oly gyengének született — a születése után néhány órával a „pacalosa” — segítse — kíséretében egy *legalább* 100 kilométeres útra hajtja ki, kocsival, januárban, havon, kemény fagyban! Mezősi Károly egy II. József-korabeli térképre hivatkozik, én a költő születése előtt 5 évvel (1817) kiadott, Pest megye és a Kiskunság útviszonyait feltüntető atlaszra.²⁴ Nem sok az eltérés közöttünk: *oda-vissza* 100 km-t kellett volna a csecsemőnek leszekereznie, ha a közbeeső puszták érintésével toronyiránt halad Kiskőrös felé a kocsija. Ha nem, úgy sokkal többet. Mezősi szerint az ilyen utazást „néhány óra alatt meg lehet tenni...” Ha Mezősi Károly azt állítja, hogy pusztái úttalan úton, dűlőkön át kétlovas parasztkocsival néhány óra alatt 100 kilométeres utat jár meg és közben egy idegen faluban népes — hat keresztomával és komaasszonnyal népesített — keresztelőt is tart, akkor bizonyos az egekben jár fogatával és nem a földön. „Egy ilyen téli utazást csak azok vélnék lehetetlennek, akik nem az egykori viszonyok szerint mérlegelnek”, — így Mezősi. Nos, így az képzel el egy utazást, akinek soha gyeplő a kezében nem volt. Kifejezhetném magam a filológia műszavaival, beszélhetnék egy „komplex kutatási mód”-ról, de egy utazás elbírálásánál ez eszem ágában sincs. Ha még ilyen nem hallott a szerző s a Petőfi-irodalom, akkor is közlöm, hogy mivel katona voltam, értek a térképekhez, úthoz, lóhoz, s életrajzi kutató létemre jól tudok hajtani, ezért minden félegyházi paraszt nevében jelentem ki, hogy *Mezősi véleménye nem fogadható el, mert képtelenség*. Nagyon gondos feldolgozásra vall, hogy az időjárás viszonyokat is megállapította s közölte velünk, hogy a kecskeméti városi orvos — „a fizikus” — szerint 1823. január 1-én délelőtt 08 fok hideg volt s ezért valami „farkasordító” idő nem volt. Az ám: Kecskeméten, Sáni dr. tornácán, ahol a hőmérője állott! De nem az orgoványi pusztán, ahol a szél seperte a havat. Döntsék el a meteorológusok, hogyha a város belterületén *délelőtt* 08° C volt a hideg, mennyi lehetett a hőmérsékleti különbség Sáni doktor házatája és a félegyházi pusztai határ között sötét *hajnalban*, amikor — Mezősi álláspontja szerint — a pólyásgyermekek vívő szekérnek útnak kellett volna indulnia. De, hogy egy anyafarkas, a pusztaszentjakabi holtér nádasaiban lakozott csikasz toportyán nem engedte volna ki vackából a kölykét ily időben, az bizonyos: Hruz Mária — Mezősi elképzelése szerint — száz kilométeres útra bocsátotta fiát, akinek vézna testén alig száradt meg a magzatvíz. Mert ne felejtjük, hogy a költő önéletrajzában *január 1-ét* nevezi meg születése napjának, a keresztlevelé — amiről eddig egyetlen szót sem ejtettünk — ugyancsak *január 1-ét* a keresztelése napjának. Így valóban nincs más lehetőség Mezősi számára, mint annak a közlése, hogy ez a keresztelő „néhány óránál” több időt nem vett igénybe. Csakhogy ez hibás számítás, Mezősi nem valótanságot állít — ennél sokkal jobban ismerem azokat az esztendőket, melyeket kutatásokkal töltött, ennél jobban tiszteltem benne megingathatatlan hitét — de elkerülhetetlenül ide vezet az a nézőpont, amelyről válaszom elején emlékeztem meg: a Petőfi álláspontjából való vizsgálat, az az ortodox felfogás, hogy a kutatónak a szavak — és nem értelmük — szerint kell bizonyítania a költő állításait. *Igy vezet fikcióhoz egy verssor magyarázata*, így vész el a költő ember volta, de szüleinek ember volta is, akik a rideg pusztákra küldik néhány óras gyermeküket, hogy így *betű szerint* teljesedjék be a szülőföldről írt nagy költemény.

Azt hiszem, nincs értelme a további bizonyításnak. Beszélhetnék még *Soltvadkertről*, ahol még Kecskemétnél is régiebb (1745) evangélikus egyház van²⁵ és ami — ha már Mórícgát (Pusztá—Móritzgátja) és Pusztabodoglár szörnyű dűlőútjain utaztatja Mezősi a gyermeket — 5/4 mérfölddel *közelebb* van Félégyházához, mint Kiskőrös. Egy vonalas vázrajzot mellékelek a további részletezés helyett, ez talán jobban meggyőzi az olvasót arról, hogy Kiskőrösre csak akkor küldhette volna Petrovits István kereszteltetnie a fiát, ha hosszas töprengés után a leghosszabb és legrosszabb utat választja.

2. Most pedig arra felelünk, hogy hol is laktak a költő szülei 1823. január 1-én. Petőfi születésnapján? A régebbi disputák alatt még lehettek e tekintetben a kutatóknak aggályai, sőt a mai irodalom sem állíthatta határozottan, hogy a félegyházi levéltárban nincs semmi nyoma annak, hogy Petrovitsék már első fiuk születése előtt átköltöztek Félégyházára, — hiszen tudunk olyan Félégyházáról eredő közlésekről, melyek szerint Petrovits István már 1822-ben bérlőtársként árendálta a félegyházi városi javadalmakat. Hogy Petrovits nem

²⁴ „Pest, Pilis, és Solt, törvényesen egyesült Vármegyék, a A' Jászság, A' Nagy és A' Kis-Kunság” térképe a Márton—Görög féle Magyar ø 12. lapján (Bécs, 1817).

²⁵ A Pest megyei evangélikus egyházközségek 1822—23. évi elhelyezkedésére vonatkozó adatokat dr. GAUDY LÁSZLÓ ev. lelkész, könyvtárosnak köszönöm (Evangélikus Egyetemes Könyvtár, Bpest.).

volt 1822-ben félegyházi társbérő, hogy nem lakott 1824-ig Félegyházán, hogy oda csak 1824 októberében költözött át Kiskőrösről, amikor egymaga vette bérbe a félegyházi két mézár-széklet, — ezt kétségbevonhatatlanul csak Mezösi Károly kutatásai óta tudjuk. Így nem ok nélkül állítottam, hogy a költő kiskőrösi születését Mezösi bizonyította be.²⁶ Mezösi Károly esztendőkönn át tartó munkával, végtelen alaposággal kutatta át a kiskunfélegyházi városi levéltárat; itt azt is meg kell mondanom, hogy Mezösit a levéltár átkutatásánál nem a költő félegyházi születésének bizonyítása vezette, hanem a Petőfi családjának kiskunfélegyházi időzésére vonatkozó adatok felülvizsgálata. Vállalkozását igen jelentős tudományos sikerrel fejezte be: a költő apjának munkás életére, terveire, egyéniségére vonatkozóan olyan teljesen új adatokat kutatott fel, amelyek méltán fogják a szakkörök figyelmét felkelteni. Mezösi előreláthatóan két részből álló kötetben fogja adatait nyilvánosságra hozni²⁷ s műve kéziratának én vagyok a lektora. Ezt azért közlöm, mert amikor Mezösinek a Petőfi-kutatásnál végzett igen komoly érdemeiről beszélek, ez nem üres — az ellenfélnek kijáró lovasias — bók, hanem egy munkásság dicsérete, amiről talán nekem vannak a legközvetlenebb tapasztalataim. De ugyanakkor én tudom legjobban, hogy *Mezösi Károly a leg gondosabb vizsgálatai ellenére sem talált a kiskunfélegyházi levéltárban egyetlen olyan adatot sem, mely akár csak céltzotti is volna arra, hogy Petrovitsék 1823. jan. 7-én Félegyházán laktak*, vagy itt — akár csak átmenetileg is — tartózkodtak. *Ilyen adat nincs*, ha volna, Mezösi magasra mutatva tárná elének, s minden Petőfi-kutató készséggel ismerné el ezt Félegyháza mellett szóló fontos dokumentumnak. „Biztos, hogy a gyermek ott születik, ahol édesanyja a szülés idején tartózkodik” — írja tanulmányában Mezösi és nem minden derű nélkül olvastam ezt az üdítő igazságot. Ez aztán bizonyos. A hiba ott jelentkezik, hogy Mezösi — bár semmiféle adalékot nem talált a kiskun székváros levelesházában — *jeltételezi*, hogy Petrovits István „a bérlet felől érdeklődve” 1822 szilveszterén Félegyházán tartózkodhatott s ehhez hozzáteszi — hiszen kénytelen hozzátenni — hogy a „feleségével”. Vagyis a Petrovits-párt minden bizonyíték nélkül Félegyházára utaztatja, nem törődve azzal, hogy az asszony kilencedik hónapjának végén jár. Sőt: „Petrovitsné pedig a szülés *miért ne* érhetne volna Félegyházán?” — kérdi tanulmányában. *Miért ne?* — erre nézve feleljen maga Mezösi Károly, aki mindnyájunknál jobban tudja, hogy a költő apjának s anyjának 1823 január elsején meg semmi keresnivalója nem volt Félegyházán és nem laktak Félegyházán.

A költő szülei a kérdéses szilveszteréjen *Kiskőrös lakói voltak*, gyermekük ott született. Hadd idézzük magát Mezösit: „Petőfi szülei 1821—1824-ben bizonyíthatóan Kiskőrösön is laktak.” És még hol? — kérdezzük Mezösit — hol laktak még bizonyíthatóan, hiszen szerzőnk ismeri legjobban az 1821-es fuvar kirendelését, mikor Kiskőrös 6 szekérral költöztette költségébe a Petrovits-családot és az 1824-es 7 szekér hiteles történetét, mellyel Félegyháza költöztette városába a kiskőrösi mézáróst. E két, okmányokkal bizonyítható, költöztetés közé esik 1823. január 1-e, Petőfi Sándor születésének napja, akinek szülei ekkor kiskőrösi lakosok voltak, ő maga Kiskőrösön született és megkereszteltetett a kiskőrösi evangélikusok templomának medencéje felett. Most említem meg, csak egy felmondattal, a kiskőrösi keresztlevelet, mely méltán büszkesége a községnek, de számunkra csak az *egyik* adata a költő kiskőrösi születésének — s egyáltalában nem a legfontosabbik.²⁸

A legfontosabbakat felsoroltam. Nekem az a nézetem, hogy az okiratos bejegyzések

²⁶ Különös helyzettel állunk itt szemben: Ferenczi, aki Kiskőröst tartotta mindig Petőfi szülőhelyének, azt állította, hogy Petrovits István már 1822-ben társbérő volt Félegyházán (I. m. I. 34. 1.). Mezösi, aki viszont Félegyházát tartotta mindig Petőfi szülővárosának, tanulmányában azt állítja, hogy: „A kiskunfélegyházi levéltárban nem találtam olyan adatot, amely igazolta volna, hogy Petrovits István 1822. év végén Kiskunfélegyházán bérletárs lett volna.” Mezösi tehát megcáfolta Ferenczinek azt az adatát, melyet 1896-tól kezdve, egészen napjainkig elfogadott a Petőfi irodalom. Természetesen, Mezösi adatát fogadjuk el, mert Ferenczi csak kiemelt néhány iratot a félegyházi levéltárból, de annak teljes átkutatója Mezösi volt.

²⁷ (I.) „Petőfiék Félegyházán” (II) „Petőfiék a Kiskunságban”.

²⁸ A kiskőrösi keresztelési bejegyzés azért bizonyítható adata a kiskőrösi születésnek is, mert ha Petrovits Istvánék nem lettek volna történetesen Kiskőrös lakói, ezt a körülményt a keresztelő lelkész éppen azért tüntette volna fel a matrikulában, aki Petrovitsékat igen régen és jól ismerte. Az *Ellenőr* (1872. évf. IX. 14.) közölte Blázy Lajos kiskőrösi ev. lelkész még 1867-ben írt levelét, ahol a lelkész megjegyzi, hogy „a másutt szülőttekhez a hely is hozzátétegetett”. Példákat sorol fel: „*Johan Pilat, jaber* (kovács), *Poltgard*,” vagy „*Gózon Sebestyén, officialis* (hivatalnok), *Csengödensis*” vagy éppen: „*Jos. Kovácsay, arendator*, (bérő) *in Tetétlen*.” Nagyon eszesen jegyzi meg Blázy, hogyha Petrovits valóban félegyházi lakos lett volna, úgy a keresztelő Martiny Mihály bejegyzete volna az anyakönyvbe, hogy: „*Steph. Petrovics, sub. arendator Félegyházensis*.” Mert szándékosan csak akkor mulaszthatta volna ezt el, ha már eleve tudja, hogy e gyerekből válik Petőfi Sándor.

szemben beszélnek minden érvelésnél, *Petőfi anyakönyvi szülőhelye Kiskőrös, ez tény, ami tény marad.* Petőfi kultuszának félegyházi ápolói, barátaim, ezt végre tudomásul vehetnék s minél előbb veszik tudomásul, annál jobb. A Petőfi által lakott városok közül talán csak Sopron az egyetlen, Félegyházán kívül, ahol tudós történész áll a helyi Petőfi-kutatás és kultusz élén. Kiskunfélegyházán éppen a szellemi szülőhely emlékeit, emlékhelyeit és dokumentumait kellene a kultusz középpontjába állítani, kihasználva azt, hogy a város falai között él az a kutató, akinél többet senki sem tud — és senki sem tudott — az országbán a Kiskunságról, mint a költő és családja szűkebb hazájáról. Dr. Mezősi Károly irányítása mellett a kiskunfélegyházi Hattyú-ház az ország legszebb Petőfi-múzeumává válhatna; véleményem szerint ezt kellene Félegyházának szorgalmazni, nem pedig a kiskőrösi szülőházat perelni, amely helyett mást adni nem tud, mert Petőfi egykori lakhelyét elődeik a földig rombolták, a kutató, hol nádlovát itatta, betemették, a szobrot, mely alatt gyermekkori játékait úzte, darabokra törték. Nem pusztító szándékkal, szó sincs róla, éppen „városszépítési” okból. — Hogy ezek a költő emlékei, az eszükbe sem jutott, elfoglalta őket a szülőhely-per — amely megnyerhetetlen.

VI.

Az utolsó kérdéshez érkeztem, mely a számomra is kérdés volt. Vajon az én dolgom megvédeni a kiskunok fergeteges támadása elől a kiskőrösi szülőházat? Mezősi Károly a legtehetségesebb kiskunsági szülőhely perelő ugyanis nem csupán Kiskőröst fogta ostrom alá, hanem tanulmányában nagy helyet szentel annak a bizonyítására is, hogy a költő szülei még csak *nem is laktak* abban a kiskőrösi épületben, amelyet az ország — és a világ, tehetem hozzá bátran — Petőfi szülőházaként tisztel. Ebben a szülőházban, a rajta levő emléktábla felavatása óta, annyi szónoklat hangzott el, hogy ez kinyomtatva, padlásgerendáig töltené a házat, amelyet Mezősi másként sem említ, csak idézőjelben: „a szülőház...” A helyi propaganda központjának véli, roppant eszesen felépített oppozícióval úgy megingatja a szülőház történeti hitelét, hogy nem hiszem — a szakembereken kívül — akadt volna bárki is, akiben, a tanulmány olvasásakor, ne támadt volna fel egy percre a kétely; „hátha, tényleg...” Éppen ez a kitűnően megszerkesztett filippika, továbbá egy igazságnak a felismerése: *ti. Mezősi joggal állítja, hogy irodalomtörténetírásunk és Irodalmi Múzeumunk elmulasztotta a kiskőrösi szülőház hitelességét bebizonyítani, ez késtetett arra, hogy részt kérjek az épület védelméből, mely már régen nem ház, hanem nemzeti ereklye. De ezt a házat nem én rendeztem be, nem én nyilvánítottam a költő szülőházának és lakásmúzeumnak, tehát én elfogadhatónak találok Mezősi érvelését, semmi sem tarthatott volna vissza attól, hogy a szülőhely kérdésétől függetlenül, a szülőház kérdésében igazat adjak neki. Nem adhatok igazat Mezősinek, mert nem győzött meg, ugyanakkor pedig meggyőződtem, hogy aligha van Magyarországon emléképület, melynek történeti hitelessége olyan 100%-osan volna bizonyítható, mint a kiskőrösi Petőfi-házé. S mivel nem intézhetek körkérdest kutató-kortársaimhoz, hogy ki vállalja a ház védelmét s mivel tudom, hogy a kiskőrösi ház sok szónoka és az ünnepi főrendezők között egy sem fog akadni, aki kiáll most a küszöbre, hogy onnan dörögje, mint annyiszor: „Szent a küszöb, melyen beléptem én...” — végül pedig mivel nekem valóban szent az a küszöb, így kifejezetten ezek a „szubjektív okok” bírtak rá arra, hogy illetékességemet messze túllepve, védelmezzek egy épületet, melynek számtalan hivatalos gazdája, főfelügyeleti hatósága, költségvetése, idegenforgalma, bonyolult adminisztrációja van, amikről egyébként én nem tudok semmi közelebbit...*

Ha az ember Kiskőrösről a legegyszerűbb kérdést teszi fel, pl. azt, hogyan került fel az emléktábla éppen ennek a háznak a falára, senkitől sem kap feleletet. Nem kaphat, mert Petőfi-biográfus sem foglalkozott ezzel soha. Annyit mindenki tud, hogy *Ivánka Imre* országgyűlési követ támogatta a szülőház megjelölését, — de hogy milyen adatok bizonyították már 1862-ben, hogy ez az épület volt Petőfi szülőháza, arra nincs válasz. Mezősi erre a megdöbbentő dilettantizmusra, a maga fürgeségével, azonnal és nem minden gúny nélkül mutat rá. Hogy válaszoljon is végre valaki erre a kérdésre, szabad talán kifejezmem azt a véleményemet, hogy a házra *Sárkány János*, Petőfi barátja és akkori kiskőrösi evangélikus lelkész helyi kutatásai nyomán került fel az emléktábla. Sárkány volt az, aki 1857-ben közölte Gyulai Pállal, hogy: „Petőfi keresztszüleimnek egy része most is itt lakik Kiskőrösön, kik bizonyíthatják, hogy Petőfi valóban itt, Kiskőrösön született...” Ugyancsak ő említi *Leska Istvánnét*, az őzvegy evangélikus papnét, akit még jól ismert s aki közölte vele, hogy jelen volt a költő születésénél.²⁹ Bizonyosra vehetjük tehát, hogy Leskáné volt az, aki Sárkánynak megmutatta a költő szülőházát, amelyre — helybeli polgárok áldozatkészségéből — öt év múlva, a ma is meglevő márványtábla került. Kiskőrös azonban gondoskodott arról, hogy a még élő tanúk

²⁹ Pesti Napló, 1857. jan. 31.

szava ne vesszen el, ezért nagyon dicséretes módon 1872-ben *hat tanút hallgatott ki, akik még emlékeztek a Petrovits-családra, közülük négy pedig a házra is, ahol laktak: ez volt a Makovinyi nevű borbély háza, a mai Petőfi-ház, a Petőfi tér 1. sz. épület. A vallomásokról a járásbíró-ságon igen pontos jegyzőkönyveket vettek fel s ezeket „örök emlékezetül” a község a megyé-hez, Pest megye pedig — ismét nagyon helyesen — a Magyar Tudományos Akadémiához juttatta el. Most aztán annak kellett volna következni, hogy a költő életrajzi kutatói és a kiskőrösi Petőfi-ház és kultusz papjai ezeket az adatokat idézik, felhasználják, feltűntetik. Szó sincs róla: 1954-ig a jegyzőkönyveket senki nem is keresi.³⁰ A kiskőrösi Petőfi-házat úgy rendezik be, hogy a falakra nem ezek a döntő fontosságú protokollumoknak a fotókópiái kerülnek, hanem pl. a *Szülőföldemen* c. vers kéziratának fényképe, amely alól — valóban véletlenül — elmarad a „Félegyháza” helymegjelölés. Nagyon megértjük, hogy Félegyháza s a kiskunsági városok — élükön Mezősivel — ezt még ma sem felejtették el s furiosus kirohanásokat intéztek a „retusáló” kiskőrösi múzeum-berendezők ellen. Hangsúlyozom: biztos tudomásom van arról, hogy *senki sem akarta jétrevezetni a kiskőrösi Petőfi-ház látogatóit*, a kézirat fényképéről egyszerűen „lemaradt” a keltezési helyet feltűntető egyetlen mondat, de hangsúlyozom azt is, hogy izléstelen dolog volt éppen ezt a verset, a versengő kiskun városhoz intézett forró vallomást kifüggeszteni — Kiskőrösön. Bizonyos, hogy a szülőhely-kérdés történeti fejlődésének nem ismerete, a szakszerűtlenség volt az oka annak, hogy a kiskőrösi emlékmúzeumot végigjáró látogató — amennyiben valamennyire is ismerte a szülőhely-vitát, vagy éppen kiskunsági volt — nem érezte magát meggyőzve a kiskőrösi „dokumentumok” által, amelyek közül első helyen a berámázott keresztelési anyakönyvi kivonat tűnik a vendég szemébe: mintha ez egymagában bizonyítana valamit!*

Lehet, hogy falra borsót hányok — nem először szólok erről —, de javasolom, hogy a kiskőrösi Petőfi-ház váljon az eleven Petőfi-kultusz központjává és ugyanakkor az állandó kiállítás anyagának feltétlenül legyen annyi *meggyőző ereje*, hogy az emlékmúzeumból távo-zók ne vigyenek magukkal többé kétségeket. Kiskőrös ellustult, stereotíp anyaggal, semmit-mondó képekkel, bárhol megszerezhető könyvkiadványokkal, néhány megható és több téve-sen származtatott, vagy a szülőházba véggépp nem illő („Petőfi kulcsa”, „Petőfi atyjának pipája”) relikviával fogadja az érdeklődőket: védtelen és tehetetlen a támadásokkal szemben; így érthető, ha a félegyháziakkal, különösen a félelmetes Mezősivel szemben az irodalomtudo-mányi intézmények mögé menekül és egy kis hatósági támogatásért folyamodik. Mi volna, ha a Petőfi-ház valóban Petőfi származásáról és születéséről beszélné? Nem volna helyesebb ha a falakon pl. egy kitűnően megszerkesztett színes vázlat szemléltetné a költő családjának vándorlását Pest megyében és a Kiskunságban? Vagy a keresztlevél mellett ott volnának a költő kiskőrösi születésére vonatkozó okmányjegyzések fotókópiái, a versidézetek mellett pedig az egykori bírósági tanúvallomások faksimilái? A világnak minden emlékmúzeuma *önmagát dokumentálja*, — kövesse ezt a példát Kiskőrös is, lássa be, hogy a győzelem egyedüli útja itt a meggyőzés —, semmi esetre sem a rivális város elhallgattatása.

E kitérő után következik a negyedik és utolsó kérdés: *melyik épület volt Petőfi kis-kőrösi szülőháza?*

Mezősi Károly természetesen azt állítja, hogy mivel Petőfi nem Kiskőrösön született, így szülőháza sem lehet ott, legfeljebb szüleinek egykori lakhelye. De Mezősi szerint semmi sem bizonyítja, hogy a költő szülei valaha is laktak volna a Makovinyi-féle épületben, sőt: okmányokkal kísérli bizonyítani, hogy ott sohasem laktak, tehát az a példa nélkül álló kegyelet, mely körül fogja az szalmatetős viskót, nem illel meg a nagy emlékhelyet. A fél-egyházi álláspont képviselője úgy véli, hogy az irodalomtörténeti kutatás feladata a ház, mint szülőház hitelességét megvizsgálni. Mezősi ezt a vizsgálatot elvégezte és szerinte az eredmény negatív: felülvizsgálva Mezősi adatait, *úgy látom, hogy tévedett*. Erről fogok most beszélni.

1. Mezősi közli, hogy Kiskőrös haszonbérleti szerződésben biztosított Petrovits István számára lakást a község piacterén, közvetlenül a bérebevett mézszárszék mellett, mely 1 szobá-ból, konyhából és kamrából állt. „Miért ment volna el lakni egy távoli kis zsellérházba?...” — kérdi Mezősi. Erre először is megjegyezzük, hogy a szerződésnek ezt a pontját elég régóta — 1892-től — ismeri az irodalom és sohasem kételkedtünk abban, hogy Petrovits István, amikor Kiskőrösre költözött, *rövid időn át* valóban ebben a kicsiny, alkalmatlan lakásban

³⁰ Mezősi volt, aki kereste és megtalálta ezeket a jegyzőkönyveket. Tanulmányában neheztelve fordul néhai *Kiss Béla* kiskőrösi kutató felé, aki ezeket a fontos okmányokat publikálta (Petőfi emlékek Kiskőrösön... stb. 1956.) — de nem emelte ki, hogy Mezősi vezette nyomra. Kiss Béla nekem két ízben is elmondta, hogy Mezősi Károly révén tudta meg a jegyzőkönyvek biztos hollétét, — én ezt 1956-ban említettem is Mezősinek. Érthetetlennek tartom, hogy a megjelent munka valóban nem hivatkozik Mezősire, de mivel posthumus kiadványról van szó, ítélete előtt a kéziratot kellene megtekinteni.

lakott. Ugyanis „a távoli kis zsellérház” — a Makovinyi-féle ház — amit Mezősi említ, nagyobb, kényelmesebb, (2 szobás, különálló udvar) mint a mézárszék melletti lakás, ezenkívül egyáltalában nincs „távol” a székeltől: pár lépésnyire fekszik onnan. Okmányadatunk — hitelesített tanúvallomás — igazolja, hogy Petrovits István és felesége Kiskőrösre érkezve „eleinte” a mézárszék melletti természetbeni lakásukban laktak, majd „később átmentek az úgynevezett Makovinyi-féle házba”. Ezt a tanúvallomást Mezősi is igen jól ismeri, *Duchai* (Mezősi szerint *Dukai*) *Pátné, Jeszenszki Zsuzsanna* bírósági vallomása ez, amelyet megerősít özv. *Dinka Jánosné, sz. Fekete Anna* egészen hasonló, hatósági jegyzőkönyvből foglalt nyilatkozata.³¹ Ezek az adatok csak ahhoz nem szólnak, aki befogja előlük a fülét.

2. Mezősi Károly ezekkel a vallomásokkal szemben egy másik vallomásra hivatkozik, melyet egy Kiskőrösről elszármazott kereskedőné, özv. *Hauser Lipótné, sz. Rosenfeld Rebeka* tett 1872-ben a szegedi törvényszék előtt. Hauserné itt azt közli, hogy Petrovits István és családja a nagyvendéglő melletti (tehát a mézárszék közelében levő) lakásban laktak „folyton”. Ezt Mezősi a Makovinyi-féle ház elleni adatként könyveli el, de amikor az öreg Hauserné azt állítja, hogy „8—9 évig” (1) laktak Petrovitsék vele együtt Kiskőrösön, akkor szerzőnk úgy látja, hogy itt „Hauserné már tévedett...” Ugyanígy bírálja el Hauserné szószátyár fiának — Hauser Lipótnak — 1872-ben kelt hírlapi levelét, ahol azzal dicsekszik, hogy Petőfi Sándor vele született ugyanegy házban, Kiskőrösön. Ebből — figyelemre méltó elfogultsággal — Mezősi azt következteti, hogy amennyiben Hauser Lipót a nagyvendéglő melletti házban született, úgy a kiskőrösi szülőház hamis, de nem következteti azt, hogy az ifjú Hauser *mindenképpen* Kiskőrösön született, tehát vallomása végeredményében Petőfi kiskőrösi szülőhelyét bizonyítja. Nem vagyunk elragadtatva Hauserné és fia zavaros nyilatkozataitól és nagyon megértjük, hogy a kiskőrösiek Hauser Lipótnak azt az állítását, hogy Petrovitsék 8—9 évig laktak Kiskőrösön, nem kívánták a haza „örök emlékezetébe” adni. Mezősi ezeket az adatokat felhasználva hibásan okoskodik, mikor ugyanis két lehetőségből ugyanazon következtetésre jut, akkor a paralógizmus hibájába esik, tévesen konkludál. Tanulmányának az a része, ahol Hauserék ellentmondásairól szól, nagyon érdekes, — a szerzőnek erős groteszk-érzéke van — *csak éppen igaz a nincs*: Hauserné nem azt bizonyítja, hogy Petőfi nem született a Makovinyi-házban, a fia pedig távol van attól, hogy ezt bizonyítani képes legyen.

3. Aki ezt bizonyítani tudja, az Petőfi keresztapja: *Martiny Károly*. Valóban, csodálatos dolog ez a születéshely-perl! Hogy 100 éve húzódik, azt a tudományos megvitában hiányán felül, nem is tudom, hogy a magyar hajthatatlansággal vagy speciális kiskun makacssággal magyarázzam? Mert van-e ilyen még a világon? — *a keresztapa* jelentkezik, az, aki a gyermek anyját, apját régen és jól ismerte, aki egy faluban élt a szülőkkel, aki keresztvíz alá tartotta az újszülöttet, *s ennek sem hisznek!* Ezért mondtam egyszer — éppen Kiskunfélegyházán — ha maga Petőfi támadt volna fel segesvári sírjából, hogy bizonyítsa kiskőrösi születését, kiskun barátaim neki sem hinnének.

Mezősi azt állítja, hogy Martiny Károlynak, a költő keresztapjának vallomása túl van értékelve. Pontosan az ellenkezője az igaz: *a vallomás fontossága teljesen hiányzik a köztudatból*: Félegyháza a híres vessort idézi, Kiskőrös az emléktábla szövegét, — Martiny Károly vallomásáról senki sem beszél, Mezősi is igen keveset. Igaz, a Petőfi-irodalom alaposan elintézte szegény Martiny Károlyt, attól kezdve, hogy „aggságtól és nyomortól sújtott elme”, egészen addig, hogy „agyalágyult”, élete 68. évétől kezdve minden jelzöt megkapott. Addig senki sem bántotta, addig nem volt agyalágyult, míg nem közölte, hogy él és ő Petőfi keresztapja: ha hallgat, bölcs is maradhatott volna.

Martiny Károly ügyvéd, Martiny Mihálynak, a Petőfit keresztelő evangélikus lelkésznek a fia volt. Látását elvesztette, ezért ügyvédi gyakorlatával fel kellett hagynia, Szécsényben — nagyon messze Kiskőröstől: Nógrádban — élt egy nőrokonánál. A helybeli evangélikus lelkész Simonides János fedezte fel, akinél az öreg ügyvéd gyakran megfordult. *Természetesen szó sincs arról, hogy agyalágyult vagy akár csökkent értelmű volna*: művelt ember, ha meg is vakult szerencsétlenségére, szerencsénkre szellemét semmiféle sérülés nem érte. Ez világosan kitetszik vallomásából.

Ugyanis 1872. szeptember 6-án néhányan a szécsényi értelmiségből — a lelkész, egy ügyvéd, egy orvos és egy orvosjelölt — Gonda Károly járásbíró elé vezették az öreg Martiny Károlyt. A bíró, tanúk előtt és teljes hivatali személyzete útján, eskü alatt kihallgatta, majd vallomásáról jegyzőkönyvet vett fel. A Petőfi-irodalomban számtalan jegyzőkönyvet ismerünk, de ennél pontosabb, hűvösebb, szakszerűbb, a tárgyat szorosabban összefoglaló — nincs. A bírói jegyzőkönyv lényege az, hogy Martiny Károly előadja a kiskőrösi keresztelő történetét, ahol ugyanis ő és huga — Martiny Ludovika — voltak a költő első keresztszülői. Martiny Károly ekkor 17 éves diák volt és szünidejét töltötte otthon, Kiskőrösön; amilyen

³¹ Ezek azok a jegyzőkönyvek, amelyeket Mezősi talált meg és Kiss Béla közölt. (I. m).

megtiszteltetést jelentett a Petrovits-családnak, hogy keresztkomaságba kerültek a lelkészekkel, ugyanolyan megtiszteltetést jelentett a felkérés az ifjú Martiny Károlynak, akit ime, felnőttszámba vettek. Mindenre jól emlékszik, az egyik keresztszülő nevét, — mert hatan voltak — tévesen ejti, de különben is „nem tudom, él-e még azon korból valaki...” — mondja szomorúan. A jegyzőkönyv 6. pontjában pontosan elmondja, hogy Petrovitsék Sándor fiuk születése idején Kiskőrösön laktak, a gyermek Kiskőrösön született... *Mezősi Károly tanulmányában ott követte el a legjelentősebb hibát, hogy nemcsak lebecsülte ezt az okmányt, hanem olyan jellemzést ad róla, ami alkalmas arra, hogy a tájékozatlan olvasó szemében jelentéktelenre zsugorítsa a dokumentum értékét. Azt állítja, hogy Petőfi keresztapja alig tud valamit a szülőházról, s a jegyzőkönyvben csak annyit mondott, hogy ezt „talán” meg tudná mutatni. Idézzük most a szécsényi jegyzőkönyvet, Martiny Károly szavait: mit tud valójában a kérdéses házról?*

„A helyszínén talán meg tudnám mutatni, de jelenleg csak annyit mondhatok, hogy a piac közelében egy kis mellékutcában jeküdt, a piacról is látható volt, különben azon házat Petrovits csupán haszonbérbe bírta s úgy emlékszem, hogy az igen kisszerű, náddal fedett ház volt, s amennyire vissza tudok emlékezni, valami Makovinyi nevezetű borbély mesterember tulajdona volt. Tájékoztatóul annyit mondhatok, hogy a kérdéses épület, hol Petőfi Sándor született, a nagy vendéglő s a mézsárszék közelében volt és a városháza szintén közel volt e házhoz, onnan azonban nem lehetett látni ezt, mivel az éppen említett vendéglőépület akadályozta a kilátást, a városházától tekintve a kérdéses házat — amint emlékszem — balra nyugati irányban állott.”³²

A bizonyítás a céloim, nem pedig az, hogy olcsó eszközökkel meghassak bárkit is. Nem kell „lelki szemeink elé idézni” a szécsényi járásbírószágon lefolyt jelenetet, a hideg szöveg tisztán közli velünk, hogy mi történt itt. Sem a járásbíró, sem a tanúk nem voltak soha ebben a Kiskőrös nevű alföldi községben, amelyről a kikérdezett beszél. A kikérdezett vak, évtizedek óta nem látta a falut, amelyet leír, de előttünk, akik jól ismerjük az 1823-as Kiskőröst — talán jobban, mint a mait — leírása nyomán egészen világosan, erős napsütésben, a maga sivárságában megjelenik az egykori Kiskőrös, a piactér, a régi nagyvendéglő és mézsárszék, amelynek már nincs nyoma, a „kis mellékutca” és balra a ház: „igen kisszerű, náddal fedett...”

Igen: ez az a ház! Ez a nádfedeles, ez a viskó. Helyi sovinizmus, apró ravaszágok, a szárazdajkának, pesztonkának szoptatósdajkává, a magyar komaasszonynak keresztszülővé történt előléptetése, otromba szervezési módszerek, pesti küldöttségek görög tüzzel való fogadása, idegenforgalomnak tett engedmények, — ezek mind igazak, de ezeknek semmi semmi közük sincs ahhoz, hogy *Petőfi Sándor itt született, elvitathatatlan szülőhelye Kiskőrös, elvitathatatlan szülőháza ez a kunyhó*. Mezősi adataival szemben jegyzőkönyvi megállapításokat idéztem. Most megismétlem előbbi állításomat: *a magyar irodalomtörténetben egyáltalában nincs költői emlékhely, melynek hitelességét ennyire alaposan, ilyen messzire tekintő módon, formailag hibátlanul, tartalmilag ilyen féltrethetetlenül dokumentálta volna kora és utókor, mint a kiskőrösi szülőházat*. Az igaz, hogy a Ferenczi-életrajz megjelenése óta kényelembe helyezte magát Kiskőrös, ahol inkább kihirdették, mint bizonyították a születéshely és szülőház hitelességét; a tekintélyi elv, az ünnepség és az adminisztráció nagyobb súllyal vergődött Kiskőrösön, mint a tudományos igazolás. De ezt most vellem a vitával pótoljuk. Lehetetlenség, hogy Kiskőrös ne tanuljon ebből a disputából!

*

Végeredményében Mezősi Károlynak köszönhetjük, hogy kezdeményezésével munkára és feleletre készítetett hennünket; — számomra nagy élményt jelentett ez a töprengés és párbaj, mert az a hitem, hogy erre a vitára szükség volt és ez a vita most tisztázott valamit. De ha hiszem is, hogy ez az ankét az utolsó irodalmi disputa a százéves szülőherny-perben, nem hiszem, hogy Mezősi Károly és e sorok írója most már békében fog megférni egymás mellett: a születés és halál kérdésein túl, még túlságosan sok a vitatható probléma a költő életében. Amint válaszom elején mondtam, életrajzi nézőpontjaink különbözősége áthidalhatatlan szakadékot jelent kettőnk között. Személyes barátok lehetünk — azok vagyunk —, de mindketten jól tudjuk, hogy az igazi — igazán szétszakíthatatlan — kapocs közöttünk nem ez a barátság, hanem éppen az, hogy ellenfeleknek kényszerülünk lenni.

³² Pesti Napló, 1872. szept. 13. — „*Petőfi keresztatyjának, Martiny Károlynak vallo-másáról jelvelt jegyzőkönyv*.” Mezősi Károly, aki pl. Kiskúnfélegyháza melletti argumentumként szerepelteti — és kifogástalan bibliográfiai adatokkal látja el — Lisznyay Kálmánnak, a palóc költőnek néhány versorát („*Lelemadta teremtette — Kunfia!*”) és ezt „közlés”-nek nevezi, Martiny Károly szécsényi jegyzőkönyvének sem a bibliográfiai adatait, sem a keltjét nem közli. A fontos okmányok ez a lenézése teljesen indokolatlan — éppen Mezősi Károly, a Petőfi-diplomatika alapos művelője részéről!

Grosz Artur

JÓB JÁNOS, BALASSI DRÁMÁJÁNAK MEGMENTŐJE

Váratlanul irodalomtörténeti érdekességű személlyé vált Fanchali Jób János, egy egyébként jelentéktelen lipitói nemes az 1600 körüli években. Az általa összeállított kódexben bukkantak rá szlovák és magyar kutatók Balassi Bálint szerelmi komédiája elveszettnek hitt teljes szövegére, a legrégebb szlovák szerelmes versekre, valamint számos más értékes irodalmi szövegre. Az irodalomtörténeti kutatás számára nem közömbös tudni, hogy kicsoda, miféle ember volt a szlovák és magyar reneszánsz irodalom termékeinek ez a jóízű gyűjtője. Az első tájékoztatást e tekintetben a kódex legfontosabb szövegeit közzéadó kiadvány már megadta.¹ Az ott ismertetett adatokat azonban sokszorosan felülmúlják azok, melyeket a volt Liptó megyei levéltárban találhatunk. Sajnos az 1589—1595. valamint az 1613—1630. közötti évekből a „liber causarum”-oknak nevezett jegyzőkönyvek érthetetlen módon elkallódtak. Így adataink ismertetésénél csak a megmaradt jegyzőkönyvi, valamint az okleveles anyagra szorítkozhatunk.²

1569-ben halt meg idősebb Jób Mátyás, aki mint a család egyetlen férfitagja osztatlanul bírta a családi birtokokat. Négy árvát hagyott hátra: a kiskorú ifj. Mátyást, Istvánt, Pétert és Jánost. A család prószéki birtoka egészen az 1590-es évekig osztatlan volt és miután az ifj. Mátyás elérte a nagykorúságot, az ő kezén maradt, amint ezt az 1583-ban végrehajtott nemesi összeírás is tanúsítja. János önállóan 1592. jan. 8-án szerepel először az ügyvédvalló jegyzékben (nem téveszthető össze a jkv-vel), ami minden valószínűség szerint már a családi birtok felosztását jelzi, amit a későbbi iratok is igazolnak. Ennek figyelembevételével születési évét kb. az 1565 körüli időre tehetjük. Halálának ideje pedig 1615 végére vagy 1616 elejére esett, mert egy még általa megkötött ügylettel kapcsolatban Thurzó György nádor 1616-ban kiadott parancslevele feleségét már özvegyként említi.³ Feleségének, Trombitás Margitnak a nevével 1602-ben találkozunk először. Valószínűleg a Polánszky-család sarjadéka, mert ennek egyik tagja, Bálint „alias Trombitás”-ként szerepel a jkv-ekben. A házasság gyermektelen lehetett vagy legalább is fiúutód nélkül maradt, mert János halála után, 1616 tavaszán, két testvére, István és Péter rátört az özvegy kuriájára, erőszakkal magához vette a kulcsokat és garázda módon járta be a helyiségeket, igényt tartva a János birtokában volt családi javakra. A Jób-család a XVI. század közepe táján az evangélikus vallás híve lett, de Jób János katolikusokkal is jóbarátságot kötött, mint Caspar Horvath de Vigla-val, aki özvegyének is pártját fogta fivéreivel szemben. (X, 135.)

A Jób-család szintén részt vett a lipitói nemesek végnélküli viszályaiban, kölcsönös erőszakosságaiiban és pereiben, melyek Balassi Bálint lipitói ténykedését is sokszor emlékeztetessé tették. A Jóbok azonban nem a lipitóújvári, hanem a likavai várurakkal Illésházy Istvánnal és nejével Pálffy Katával keveredtek hosszantartó viszályokba, mert azok tarnóci, szelnici és bobróczyi jobbágycsoportjai állandóan pusztították a Jób-család Feketeerdő, Szvorád és Szokol nevű erdősegeit. Igaz, hogy ezek a perek még Jób János nagykorúsága előtt befeje-

¹ MIŠIANIK—ECKHARDT—KLANICZAY: Balassi Bálint szép magyar komédiája — a Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei. Bp. 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek 25).

² Az egykori Liptó-megye jegyzőkönyvei a miklósi állami levéltárban találhatóak. E forrásokra a jegyzőkönyv kötetszámanak és a lapszámnak a jelzésével utalunk a szövegben.

zódtek, mégis szemléltetően mutatják a légkört, melyben ő is nevelkedett. Érdekes ezért ennek a háborúságnak néhány epizódjáról megemlékeznünk.

A per még javában folyt, amikor Illésházy, hogy a Jób-családot megfélemlítse, nagyarányú rablóexpedíciót indított Prószék ellen. Jób Mátyás nevében az 1585. dec. 15-i megyegyűlésen Andaházy András emelt panaszt emiatt Illésházy főispán és Rakovszky János, Likava prefektusa ellen. Előadta, hogy legutóbb, a mindszentek előtti szombaton számos birtokuk jobbágyait fölfegyverezték és kapitányaik vezetése alatt rátörtek Prószékre.

Katonai rendben, ellenséges hadsereg módjára, vonultak fel. Teljesen kirabolták a községet, olyanmódon, hogy sem a törökök, sem a tatárok nem értettek volna ehhez jobban. Elhurcolták összes szarvasmarhajukat, lovakat, ökrüket, tehenüket, libáikat, tyúkjaikat, mindenféle berendezést, szerszámot és értéktárgyat. A férfiakat összefogdosták és fogolyként magukkal vitték. Mátyás és fiverei nem mertek a hatalmas úr ellen rögtön vádat emelni, mert félték haragjától. Ehelyett több nemeset küldtek hozzá azzal a kéréssel, hogy adassa vissza az elrablott állatokat és holmit. Illésházy írásban kötelezte is magát, hogy mindent visszaad a tulajdonosoknak. Vissza is küldte a zsákmány egy részét és a telpeket, de visszahozta az elhurcolt egész berendezést és szerszámot, továbbá a pávákat, tyúkokat és libákat, valamint 40 bárányt, 1 tehenet és 1 lovat. Jób panaszára az alispán látszólag megindította az általános vizsgálatot (communis inquisitio) és erről referált is a gyűlésnek. Illésházy azonban a felső bíróságtól új ítéletet hozott és más úton akarta a pert folytatni. Tovább folytatta „rosszat-rosszra” halmozva, lelkiismeretét megterhelő cselekedeteit. Jób erdeiben kivágatta a fákat, és erőszakosan el is vitetett számos szálfát. Közben Rakovszky lett a megye alispánja, aki viszont megvádolta a prószékieket, hogy a vár szelniczi alattvalóit a nyílt országúton megrohanták, amikor az erdőbe indultak fát vágni. Ha tényleg az erdőben a Jóbok fáját vágják, ott az erdőben kellett volna a vár alattvalóit lefogni, nem pedig a földesúri kiváltság ellenére nyílt országúton feltartóztatni.

Nemcsak a sok kárvaltott nyílt úton megintertellálta a főispánt, hogy miért nem jár el garázdálkodó jobbágyai ellen. Illésházy cinikusán azt válaszolta, hogy ő az alispánt bízta meg az ügyek elintézésével. Rakovszky erre, aki alispáni állása mellett, a megye engedélyével, megtartotta a likavai vár prefektusi hivatalát is — tehát teljesen Illésházy befolyása alatt állt — egyszerűen kijelentette, hogy egyéb elfoglaltsága miatt képtelen volt még az ügyekkel foglalkozni. Az elkéseredett Jób-család végül bosszút forralt, s mikor 1589 telén számos fuvaros fát szállított Prószékun át Likava várába, Jób Mátyás és fiverei több más nemesi családot rábírt arra, hogy együtt tartóztassák fel az egész kocsiszlopot. Megtámadták a karavánt, két fuvarost megöltek, másokat megsebesítettek, a fát pedig elkobozták. A főispán erre egyszerre hat líptói család ellen emelt vádat, a nemesek azonban esküvel tisztázták magukat a gyilkosság vádjá alól, mondván, hogy az nem az ő parancsukra történt. Arról nem olvasunk azonban semmit, hogy a vállalkozásban részt vett jobbágyok ellen megindították volna az eljárást. A Jóbok ugyanis végül arra kényszerültek, hogy 1589-ben Illésházyval a curia előtt ugyenséget kössenek, igazuk dacára engedményeket téve a fakitermelés és a legeltetés ügyében.

Kiegészíti még az elmérgesedett Illésházy-Jób viszonyról alkotott képünket az az eset, melyről Jób Mátyás 1589 febr. 9-én számolt be a megyegyűlésen. E szerint Mindszenty Miklós, Likava várának oficiálisa két szelniczi jobbágy útján levelet küldött neki. A levelet nem adták át, mert a ház férfiai közül senkisémet volt jelen. (A levél tartalmát nem tudjuk, de biztosra vehető, hogy azt csak Illésházy tudtával küldhették.) A két jobbágy erre szekerével a kezében (securcelibus prae manibus) veréssel fenyegette meg nejét, amit ugyan meg nem tettek, de a legdurvább szidalmakkal halmozták el őt. Eközben kijelentették, hogy kár, miszerint nincs jelen sem férje, sem apja, azokkal bizony gyorsabban bánnának el és a ház felgyújtását is kilátásba helyezték. (VII, 288.)

Az a Jób János, aki ilyen légkörben nevelkedett, érthető módon a kor, egyik gátlástalan vagyonszerző nemesévé vált. Már az életéről ránk maradt első fontos adat is egy nem éppen dicsőséges aktus részeseként mutatja őt be. 1595 szeptemberében folytatták le felső rendeletre Paczóth András, Balassi Bálint sógora ellen a vizsgálatot a hibbeiek kárára elkövetett hallatlan erőszakosságok miatt. Paczóth András ugyanis abbéli haragjában, hogy a hibbeiek panaszukkal mertek az uralkodóhoz fordulni, véstörvényszéket alakított minden törvényes rendelkezés ellenére az alispán és a szedria tudta nélkül, a hibbeiek ellen. A véstörvényszék a hibbei bírók több elkövetőjével együtt engedtelenség címén a felségértés (!) vétkében bűnösnek találták és fej- és jószágvesztésre ítélték. Ezen bírák között szerepelt Jób János is. Mivel András csak alig néhány hónapja székelt Újváron, feltehető, hogy a bírák már Bálint idejében is bejáratosak voltak Liptóújvárra. Záborszky Márton, a hibbeiek ügyvédje, élesen kelt ki e véstörvényszék ellen, akik a törvénytelen eljárásához segédkezet nyújtottak és eltűrték, hogy Paczóth — bár a halálos ítéletet nem merte végrehajtani —, az elítélteket egy bűzös, kúszóktól hemzseggő, sötét pincebörtönben, béklyókba verve, kínoztatta. Az ítélet másik

részét azonban azonnal végre is hajtatta, fölvetette az elítéltek összes vagyonértékeit lefárlilag, állataikat a várba hajtatta, életáraikat kifosztatta, még a vetőmagot sem hagyván meg.

Jób János itt még egy másik nemesúr jogtalan eljárásához nyújtott segédkezet, rövidesen érkezett azonban az ő ideje is. A tizenöt éves háború folyamán a lipitói nemesek túlnyomó része, köztük János testvérei is, hadiszolgálatot teljesítettek a folyton ismétlődő közfelkelések során. János úgy látszik valami testi fogyatkozásban szenvedett, mert őt az 1601. évi sorozás alkalmával alkalmatlannak találták, s ezért egy jól felszerelt lovas állításra kötelezték. (VIII, 116.) Amíg azután testvérei, s rokonai az ország különböző részein hadakoztak, az otthonmaradt János, kihasználva társai háborús bajait és elszegényedését, mohó vagyonszerzésre adta magát. A háborús évek alatt a nemesség jövedelme erősen megcsappant, nem volt elég munkaerő, az otthon maradt öregek, az özvegyen maradt asszonyok sokszor nem tudták birtokaikat a gazdálkodás megnehezített körülményei közepette vezetni. A földbirtok hozadéka így csökkent, általános volt a képzényhiány, a drágasággal nem tudtak lépést tartani. A nemesek pénzzavarukban kénytelenek voltak egyes javaik zálogbaadásával segíteni. Jób János, aki e zavaros évek alatt valósággal Liptói megye bankárjává küzdött fel magát, örömet sietett bajbajutott rokonai, nemes-társai jószágait zálogba venni.

A következőkben felsoroljuk évek szerint a rendelkezésünkre álló anyagban található ügyletekről való följegyzéseket. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek nem nyújtanak teljes képet birtokszerzéseiről. Ezeknél talán nagyobb számban a szepesi káptalan levéltára adhatna nekünk felvilágosítást:

1602. Dlhodulsky Anna, Záborszky Márton felesége óvást emel apja hosszúréti birtokainak eladása ellen. Az ügyletet a szepesi káptalan előtt kötötték meg, a per folyamán a zálogösszeg nincsen megemlítve. (VIII, 136.)

1603. Dlhodulsky János meg akarja fizetni Jób Jánosnak a portióért járó összeget és tiltakozik annak a becslésáron túl való birtokbavétele ellen.

Dlhodulsky András elzalogosítja egy benedekfalvi zsellérjét 50 frt-n.

Dlhodulsky György leánya, Zsuzsána, Dobák György szerény vagyonú nemes felesége, továbbá ugyancsak György lánya Margit, aki providus Gyuro János felesége volt, elzalogosítják dlhodukai (hosszúréti) portiójukat Jób Jánosnak és feleségének.

Jób Péter elzalogosítja prószéki szántóit egy jobbággal együtt 80 frt-n, rétjeit 50 frt-n. Palugyai Márton odaajándékozta jánosházi birtokrészét, azzal a feltétellel, hogy élete végéig tisztességes módon gondoskodjék ellátásáról. (VIII, 140, 142, 153, 202.)

1604. Podthurney Tamás egy vavrisói zsellérjét 35 frt-n, Pataky Kristóf benusházi porcióját 35 frt-n adja zálogba Jánosnak.

Palugyay Gáspár elzalogosít 400 frt-n egy benusházi birtokrészét, amelyet Révay Ferencnek, előzőleg a szepesi káptalan előtt 350 frt-n adott át. Rövid idő múlva azonban visszavonja az alkut, mert János a kikötött 400 frt-t még nem fizette ki, eltiltja a notáriust a záloglevél kiadásától az összeg kifizetéséig. (VIII, 195, 210.)

1605. Palugyai János és Ferenc elzalogosítják jánosházi porcióikat 400 frt-n.

Podthurney Tamás az előző években a szepesi káptalan előtt elzalogosította több községben fekvő 3 és $\frac{1}{2}$ colonialis sessióját, a rajtuk élő 8 jobbággal 533 frt-n, amelyet most jószántából 610 frt-ra emelt. (VIII, 233, 237.)

1606. Royko Félix és József ugyancsak a szepesi káptalan előtt 550 frt-n elzalogosítják brnicei birtokrészeit. Ezt a zálogot tovább adja a zálogadó beleegyezését ki nem kérve, 700 frt-n, a brnicei Gylen családnak. (VIII, 250.)

1607. Andaházy Lőrinc a Bobrovniczky családdal közös szentannai porcióját elzalogosítja 60 frt-n, Mazlo György izpóci nemesi kúriájának az őt megillető részét a hozzátartozó kerttel és fundussal pedig 15 frt-n.

Podthurney András elzalogosítja egy zsellérjét 25 frt-n, Pataky Kristóf benusházi portióját 100 frt-n és végül Kabzan Miklós izpóci részét 40 frt-n. (IX.)

1610. Magnificus [1] Horváth Gáspár megengedi Jánosnak, hogy hosszúréti birtokán keresztül közlekedhessék, hosszúréti malmához. (IX.)

Jób János e különböző ügyletei során könnyen túltette magát a törvényes előírásokon. Annak ugyanis, aki birtokát eladni vagy zálogbaadni szándékozott, kötelessége volt erről előzetesen rokonait és szomszédait értesíteni, mert azok elsőbbségi joggal bírtak. Jób János olyan esetekben, amikor arra számított, hogy egy jómódú rokon átveszi a felkínált zálogtárgyat, a becslési árnál nagyobbat ajánlott fel, aminek fejében az eladó tudatosan elmulasztotta rokonai előzetes értesítését. Ilyen esetekben később perre került a dolog, melyekben Jób nagy jogtudásával mindig személyesen vállalta ügyei védelmét, sohasem bízta azokat ügyvédre. Ezek a perek az ő életében nem is értek véget. Jób János eleve számított arra, hogy az igazságszolgáltatás ólomlábon jár, s hogy a Tripartitum, melynek minden csinyját-

binját ismerte, lehetővé teszi az ügyek végnélküli elhúzását. Így azután a törvénytelenül megszerzett birtokok jóvedelmét nyugodtan élvezhette.

Megtalálta azonban ő a jóvedelemszerzés több más módját is. Jó példa erre a következő: 1603. május 14-én felolvasták a megyegyűlésen Thurzó György meghívóját Zsuzsanna lányának Perényi István ugocsei főispánnal Bicsén tartandó esküvőjére. A nászpár ajándékkárról való tanácskozások közben Jób János két remekművű, teljesen egyforma, aranyozott ezüstkupát ajánlott föl megvételre, alacsony áron, 50 frt-ért. A becslés szerint ezen 5 márkányi és néhány lat súlyban megmért kupák sokkal nagyobb értékű képviseltek. A megye a nagylelkű ajánlatot nagy hálálkodással el is fogadta. De az élelmes János nem minden utógondolat nélkül tette meg az ajánlatot. Mindjárt annak elfogadása után arra kérte a közgyűlést, hogy az újonnan megvett hosszúrétí fél kuriáját adóztatás tekintetében (connumeratio) csatolják prószéki kuriájához úgy, hogy mindkét kúriáját csak egy teljes kúriának számítsák. A megilletődött universitás eleget is tett János kérésének. (VIII, 156.)

Jób János földszerzési módszereit jól jellemzi a brnicei nemesekkel szemben alkalmazott eljárása. Prószék és Brnice községek között a határt egy a hegytetőn felállított kereszt jelezte. Jób János a keresztet túl, a brnicei oldalon Omasta Miklós nemesember szántóján lefoglalva a szántást végző ökröket is, egy kancát az ekével együtt, s a földet mindjárt a maga számára szántatta fel. Majd ezután kérte a két község közti határvonal új megállapítását. Omasta feljelentése szerint a hivatalos bejárást végző küldöttek „ex persuasione dominorum Jób” — talán arra céloz, hogy megvesztegették őket — az elszántott területet Prószékhez tartozónak jelentették ki. Mivel ez a döntés teljesen jogtalanul, pusztán Jób szavára, Omasta meghallgatása nélkül, jött létre, Jób nem várta be a peres eljárást, hanem barátait közvetítésre kérte fel. Omasta rá is állt az egyezsége, mert a brnicei nemesek szegények lévén nem szívesen bocsátkoztak volna a birtokon belül lévő Jóbbal hosszú és költséges pereskedésbe. Így azután Jób visszaadta Omasta két ökrét és kancáját, valamint ekéjét; birtokrészt pedig 100 frt. örökáron megvette. Ily fondorlatos tervszerűséggel sikerült a földéhes Jób Jánosnak már addig is hatalmas birtokállományát új szerzeménnyel gyarapítani.⁴

Végül hadd számoljunk be arról az épületes bejelentésről, melyet 1605. október 14-én Bobrovniczky István tett, fivére Mihály nevében a megyei közgyűlésen. (VIII. 233.) Előadta, hogy fivére, Mihály servitorságot vállalt Jób Jánosnál, de a kötelező egy évig nem maradt meg nála. István szerint János engedélyével hagyta el helyét. János egy szép napon magához hívatta Mihályt, ki a felszólításnak eleget is tett. János se szó se beszéd, őt azonnal lefogatta, bilincsbe verette és mindkét fülét lenyisszantotta (amputavit) és úgy, amint volt megbilincselve haza is küldte, ezzel akarván régi magyar szokás szerint, hűtlen emberét megbélyegezni. Ez a botrányos, brutális cselekedet párját ritkítja, még pedig a megyei jvk-ek állandóan beszámolnak a torzsalkodó nemesurak közti véres összeütközésekről. Meglepő azonban, hogy erről az ügyről többé nem esik szó. Talán azért mert a háborús zavarok miatt a sedria nem ülésezett, de az is lehet, hogy — amint az más felháborító esetekben is gyakran megtörtént — a felek egyszerűen kiegyeztek.

A közölt feljegyzések alapján hozzávetőleges képet alkothatunk Jób János jelleméről és egyéniségéről. Mint a reneszánsz-kor magyarországi feudális urai általában, ő is kiméletlenül, erkölcsi gátlások nélkül tört önző céljainak elérésére. E téren nem különbözött elődeitől és kortársaitól: Pekrytől, a Balassiaktól, Illésházyktól, a Paczóthoktól. De akárcsak nagy kortársainak, mint Balassi Bálintnak, vagy Illésházyinak, neki is volt érzéke az irodalom és művészet iránt. Testi gyengesége következtében távol maradt a háborúkból, és valószínűleg a liptói nemesek általánosan ismert vadászszenvedélyének sem hódolhatott. Így birtokainak gyarapítása és rendbentartása mellett maradt bőven ideje arra is, hogy irodalmi alkotásokat gyűjtsön össze és másoljon le. Egyáltalán nem rokonszenves jelleme és életmódja ellenére így szerezhetett mégis elévülhetetlen érdemeket, megmentve Balassi *Credulus*-át, számos más régi magyar költeményt és a legrégibb szlovák szerelmes verseket.

Adatok hiányában nem tudjuk, hol szerezte műveltségét, milyen iskolákat végzett. Fontos azonban tudnunk, hogy ekkor már Liptóban is virágzásnak indult az iskolaügy. Szentivánon, Miklóson, Nagypalugyán a földesurak, Boldogasszonyon az eklézsia tartott fenn iskolákat, melyekben gyakran kifűnő tanerők tanítottak. Miklóson pl. a kiválóan képzett Záborszky Márton volt az iskola rektora fiatal korában. Nagy áldozatok árán szereztek képzett tanárokat iskoláik részére a liptói városok, Rózsahegy, Hibbe, Németlipce is. Ezek élén rendszerint a külföldi egyetemét végzett evangélikus papok álltak. E városi iskolák életéből nem hiányoztak a színelőadások sem, így pl. Németlipcsen már a XVI. században

³ A miklósi lt. 1616. évi fasciculusában.

⁴ Erről az ügyről Palugyay Ferenc, négy szolgabíró és a három jurassessor aláírásával ellátott 1613. évi megyei okmányból értesülünk, mely a rózsáhegyi lt-ban található.

adtak elő színjátékokat (ludi literales), sőt a források színházról (theatrum) beszélnek. A felsorolt iskolák egyikében — hogy Prószeken létezett-e iskola, azt adatok hiányában nem tudjuk — vethette meg humanista műveltségének alapjait Jób János. Ez a környezet bizonyára hatással volt irodalmi tevékenységére, s esetleg a németlipcsei színelőadásoknak is részük volt abban, hogy a *Credulus* lemásoltatására vállalkozott.

Szent-Iványi Béla

BÉL MÁTYÁS ELSŐ NYOMTATVÁNYA ÉS IFJÚKORI TÖBBNYELVŰ ALKALMI VERSEI

Kassai Michaelis György (1640—1725), az u. n. Halle-wittenbergi Régi Magyar Könyvtár alapítója¹ gondosan gyűjtötte az alkalmi nyomtatványokat. A kor e divatos kiadványaiban egy vagy több szerző köszöntötte fel támogatóit, professzorait, barátait házasságkötésük, név- és születésnapjuk, vizsgájuk, tudományos sikereik, gyermekeik születése, kereszteleje, az újév vagy más ünnepek alkalmából, avagy fejezte ki részvétét az őket ért gyásznapjaiban. A néhány lapos és igen csekély példányszámban kiadott nyomtatványok címlapja hízlegessel terjedős szöveg volt, melyet az alkalomra írt versek követtek. Ezek az irodalmilag legnagyobbreszt értéktelen kiadványok különös jelentőséget nyertek Michaelis wittenbergi gyűjteményében: a Németországban élő magyarországi protestáns emigráció és egyetemi hallgatóság életének, hazai és németországi kapcsolatainak fontos adatait őrizték meg.²

E gyűjteményben — mely a berlini Humboldt-Egyetem Finn-Ugor Intézetében van elhelyezve — Bél Mátyásnak (1684—1749), a magyarországi tudományos élet nagy művelőjének három alkalmi iratát találhatjuk. Mivel eddig a Bél-bibliográfiák nem foglalkoztak velük kielégítően, szükségesnek tartjuk kiadásukat.

I. Az első nyomtatvány címét — illetve a csonka példány két számozatlan lapját — Fitz József közölte először *Georg Michaelis Cassai und seine Bibliothek* c. munkájában az Aus des Forschungsarbeiten. der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin, Berlin 1927 c. kiadványban (144—145 l.). Bucsay is megemlíti jegyzetünkben közölt katalógusában (636 sz.), de Fitzre való hivatkozással nem adja teljes címét. A későbbi szóba jöhető művek nem vesznek tudomást róla.³ Pedig kétségkívül Bél Mátyás első nyomtatott munkájáról van szó: munkájának „sengéit ajánlja” Besztercebánya városa vezetőinek mint a városi iskola tanulója.

E munkát nyilván Besztercebányán írta, talán ott is nyomtatták, a chronogramm szerint 1704-ben. Az irat II. Rákóczi Ferencet már fejedelemnek nevezi. Ismeretes, hogy a szabadságharc vezérért Erdély rendjei még az 1705-ös szécsényi országgyűlés előtt 1704 nyarán fejedelmükké választották. Bél 1704. szeptember 10-én indult el Besztercebányáról a hallei egyetemre. A nyomtatvány keletkezési idejének határait tehát szorosabban is megvonhatjuk.

A 2 levélből álló (3 nyomtatott lap, a 4. üres) csonka és egyetlen példány a Finnugor Intézet VI. 4. jelzésű Occasionalia kötetének (20) 22 számú darabja.

¹ A halle—wittenbergi régi magyar könyvekről, melyek részben a hallei Egyetemi Könyvtárban, részben a berlini Humboldt-Egyetem Finn-Ugor Intézetében vannak, nyomtatott katalógust adott ki BUCSAY MIHÁLY: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban. Altungarische Bücher der Ungarischen Nationalbibliothek in Halle a. d. Saale, Budapest, 1941 c. magyar és német nyelvű munkájában. Közli a könyvtár történetét és a róla szóló művek bibliográfiáját is.

² Az anyag társadalomtörténeti kiértékelésének első kísérlete: ALEXANDER TINSCHMIDT, Die Beziehungen zwischen Wittenberg und Ungarn während der Freiheitskriege von Thököly und Rákóczi (1675—1711) unter Berücksichtigung der Wittenberger Handschriften und Drucke in der Bibliothek des Finnisch—Ungarischen Institutes zu Berlin. Diplomarbeit, 1956. Kézirat a Finn-Ugor Intézetben.

³ LUDOVÍK V. RIZNER: Bibliografia Písomníctva Slovenského, Turč. Sv. Martin 1929, I. A—F, 102 l. — GULYÁS PÁL: Magyar Írók Élete és Munkái II. Budapest, 1940. 922. hasáb — HUBERT RÖSEL: Der Slovake Mathias Bél — ein bedeutender Mitarbeiter an den tschechischen Hallschen Drucken. Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Ges.-Sprachw. IV. (1954) 91—98 l. Közli Bél műveinek jegyzékét és a Bélirodalom bibliográfiáját.

II. Az üdvözlő vagy részvétet kifejező versek egy-egy iratban igen sok esetben különféle szerzőktől különféle nyelven készültek. A Finn-Ugor Intézetben őrzött, túlnyomórészt Wittenbergben nyomtatott anyagban csak három nyomtatvány akad, melyben ugyanazon szerzőtől több nyelven jelentek meg költemények.⁴ Mindhárom a pietizmus főszékében, Halleban készült. Kettőnek Bél Mátyás a szerzője, aki ezekben a versekben mutatja meg először a gyakorlatban a szlovák, német és magyar, tehát a hazájában beszélt három népi nyelv ápolásának szándékát, mely később oly eredményes alkotásokra vezetett. E nyelvek egyidejű művelésében a magyar kutatók 1945 előtt Bél hazafiságát vélték felfedezni, mely érzést e népek egy közös magyar hazában való zavartalan együttélésének helyeslésével azonosították. Kétségtelen, hogy Bél a közös Hungaria fennállása ellen tudatosan nem lépett fel, az ország hagyományos egységes szemlélete, melyet benne a német felvilágosodás államismereti tanítása is erősített, ezt teljesen megakadályozta. Átvette azonban a hallei pietizmussal együtt ennek egyik fő törekvését is, a népnyelvek ápolását. Eduard Winter hatalmas munkájában⁵ részletesen feltárta ennek a törekvésnek gazdasági (pontosabban üzleti), politikai és eszmei indítékait: a hallei mozgalom, mint a polgári öntudatosodás egyik szellemi megnyilatkozása a növekedő porosz államhatalom érdekében különös figyelemmel érlelte a népnyelvek ápolásával az ellenlábás, vegyes lakosságú Habsburg-Birodalomban az ott lakó népek nemzeté-válásának folyamatát. Bél, ha nem is tudatosan, egy olyan törekvés lelkes támogatója volt, mely törvénytelenül nem Hungaria összetartását, hanem nemzetállamokra való bomlását szolgált. Benne a magyar és szlovák nép nemzeté-válásának közös úttörőjét tisztelheti.

Az itt kiadott második nyomtatvány 2 példányban maradt fenn, mindkettő Berlinben van a fentebb említett VI. 4. Occasionalia kötetben a 71. és 198. darabként. Bél Mátyás kíván benne szerencsét Klement Márton beszercebányai városi főjegyző leányának Hainrich György Ulrik vármegyei fogalmazóval 1706. november 3-án kötött házassága alkalmából. Klement Márton neve már Bél legelső nyomtatványán is szerepel, Bél régi támogatója, akivel 1701 és 1704 között levelezett is.⁶ Klement fia, János Mihály, Rákóczi későbbi követe⁷ (1689—1720) Béllal együtt tanult Halleban és ő is üdvözölte hugát egy ugyancsak Halleban kiadott gratulációs nyomtatványban latin, magyar és német versekkel.⁸

Bél latin, magyar, német és szlovák versekkel fordul az új párhoz. E nyomtatványt először Hellebrant Árpád írta le: (Szabó-Hellebrant, Régi Magyar Könyvtár III. 4542), de tévesen csak „latin, magyar és német költemény”-t említ, Rizner bibliográfiai leírásában a verseket nem sorolja fel. Bucsay Mihály megemlíti jegyzetben (597. és 598. szám) „Tót vers is!”. Jóvátette Hellebrant mulasztását, de katalógusa kis elterjedtségének következtében a szlovák vers létezése nem vált ismertté. Gulyás Pál: *Magyar Írók Élete és Munkái* nem tér ki ilyen hibakiigazításokra, csak a Szabónál nem szereplő munkákat említi. Rösel idézett Bél-bibliográfiájában a szlovák irodalom ismeretében is csak Rizner adatait veszi át és magyarázatul hozzáfűzi: „es ist ein kleines Hochzeitsgedicht.”

III. A harmadik nyomtatványt Bél már hallei tanulmányainak befejezése után mint a Magdeburg melletti klosterbergi gimnázium tanára írta. Gyászolja honfitársát és volt diák-társát, a korponai Strba Györgyöt, ki 1708. március 5-én halt meg Halleban. A latin címlapot német, magyar s szlovák vers és ezeket egy latin epitaphium követi. E nyomtatványból szintén két példány ismeretes, mindkettő Berlinben van a Finnugor Intézet VI. 2. jelzésű Funeralia kötet (2°) 168. és az említett VI. 4. Occasionalia kötet 81. számaként. Hellebrant e nyomtatvány leírásánál (Szabó-Hellebrant III. 4638) sem említi a szlovák verset. „2 német,

⁴ Vö. TINSCHMIDT i. m. 100. 1.

⁵ EDUARD WINTER: Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlandkunde im 18. Jahrhundert. Berlin, 1953. — Die Pflege der west- und südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert, Berlin, 1954. — Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert, Berlin, 1955.

⁶ Levelezésük a budapesti Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában.

⁷ SZALAY LÁSZLÓ: Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferenc követe Berlinben, Hágában, Londonban. Századok, 1870. 1—13. 73—87. 1. — JOSEPH FIEDLER: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's und seiner Verbindung mit dem Auslande. Aus den Papieren I. Ladislaus Kökényesdi's von Vetés, 2. Johann Michael Klement's. Fontes Rerum Austriacarum Dipl. 17. 1858. — KARL VON WEBER: Aus vier Jahrhunderten. Mittheilungen aus dem Haupt-Staatsarchive zu Dresden, Leipzig, I. 1857. 167—242. 1. — E munkák Klementről szóló anyagának ismertetései: LÁNCZY GYULÁTÓL, Századok, 1869. 106—118. 1. Valentinus Bujdosótól, Századok, 1870. 102—114. 1., 168—185. 1.

⁸ Finn-Ugor Int. Berlin, VI. 4. Occasionalia Nr. 72. és 199. (SZABÓ—HELLEBRANT: RMK III. 4545., Bucsay: 599. és 600. sz.)

1 magyar, 1 latin költ.” megjegyzése viszont rávezet a szlovák versek elhallgatásának okára. Mind az előző, mind ebben a nyomtatványban a német és szlovák versek azonos gót betűtípussal vannak szedve. Feltehető, hogy a Halléban gyorsan és meglehetősen felületesen dolgozó kutató⁹ a szlovák költeményeket közös külsejük következtében németeknek ítélte. Rizner e nyomtatvány leírásánál sem említi a verseket. Bucsay (615. és 616. sz.) jegyzetben ismét közli: „Cseh vers is!”, azonban nem igazítja helyre Hellebrant azon állítását, hogy 2 német költemény szerepel. Rősel Riznerre és az újabb szlovák adatokra hivatkozva csak ennyit jegyez meg: „die Schrift stellt ein Gedicht dar”. Egyik későbbi munkájában¹⁰ figyelmetzt ugyan Bél alkalmi nyomtatványainak többnyelvűségére, de a szlovák verseket nem említi.

A nyomtatványok szövegei :

I.

1. 1. | A lapok számozatlanok|

Σύν τῷ Θεῷ | Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Mindennémű | Nagy Betsületre méltó Patronus URAINAK, 's a' t. | Tekintetes, Nemes és Nemzetes, Idősb | VEISZ GYÖRGY URAMNAK, | Szabad és Királyi Befztercze Bánya Városának p.n. Erdemes Birájának, 's a' t. | Tekintetes, Nemes, és Nemzetes | FISCHER MIHALY URAMNAK, | Méltóságos Fejedelem, Felső Vadálzi RAKOCZI FE- | RENCZ, Kegyelemes Urunk ő Nagysága Befztercze Bányai | Ertz-Műhelyeinek Fő Inspectorának 's egyfzter'smind | azon Városnak egyik Erdemes Belső Tanátsos Urának, | Tekintetes, Nemes és Nemzetes | KLEMENT MARTON URAMNAK, | azon Város Belső Tanátsának egyik érdemes URANAK, | 's egyfzter 's mind ditsiretes Fő Notáriusának, 's a' t. | Nemes és Nemzetes | DAVIDIS GASPAR URAMNAK, | azon Város Belső Tanátsának egyik érdemes | URANAK, 's a' t. | Nemes és Nemzetes | MERVALT ISTVAN URAMNAK, | azon Város Belső Tanátsának egyik érdemes | URANAK, 's a' t. | Nemes és Nagy Betsületre méltó | KMETOVINI JANOS URAMN: | azon Város Belső Tanátsának egyik érdemes | URANAK. | Nemes, Nemzetes és Tudós | MOLLER CAROLUS UR: | Nemes Zólyom Vármegyének 's egyfzter's mind | azon Befztercze Bánya Város érdemes P h y f i c u s - | fának és Orvos Doktorának, s a t. ||

2.1.

Nemes és nagy betsületre méltó, | ZACHÁRIDES JANOS, URAMNAK, | azon szabad és Királyi Befztercze Bánya Városának ér- | demes Orátorának, és a' külső Tanátsnak | egyik Affefforának. | Nemes és Nemzetes | BOHUS ADAM | Uramnak, Zólyom Vármegyé- | nek hites Affefforának, 's egyfzter 's mind azon Város külső | Tanátsának érdemes Tagjának. | Nemes és nemzetes | SEXTIUS DANIEL Uramnak, Nemes Zólyom | Vármegyének hites Affefforának, 's a' t. | Nemes és Betsületes | NIGRINI JANOS Uramnak, azon Város | ditsiretes Számtartójának. | Nemes és Nemzetes | KLEMENT SAMUEL Uramnak, azon Város | érdemes Notárius Adjuctusának, | Nemes és Betsületre méltó | LANG ISTVAN Uramnak, azon Város | Külső Tanátsának érdemes Tagjának | Nemes és Betsületre méltó | BENEDICTI JANOS Uramnak, azon külső | Tanátsnak érdemes Tagjának. | Nemes és Nemzetes | KRAUDI JANOS Uramnak, azon külső | Tanátsnak érdemes Tagjának. | Nemzetes és Betsületre méltó | BREWER JANOS Uramnak, azon külső | Tanátsnak érdemes Tagjának. | Nemes és Nemzetes | HENZELI JANOS, Uramnak, azon külső Tanátsnak érdemes Tagján | Nemes és Nemzetes | VINT MIHALY Uramnak, azon külső Tanátsnak érdemes Tagjának | Nemes és Nemzetes | KRAUDI ADAM Uramnak, azon külső Tanátsnak érdemes Tagján: | Nemes és Nemzetes, | GABON ILLYES Uramnak, azon külső Tanátsnak érdemes Tagján: | Nemes és Nemzetes | KRAMER BALINT, Uramnak, azon külső Tanátsnak érdemes Tagj: | Nemes és Nemzetes | SEXTIUS PETER Uramnak, azon Város Lakosának 's a' t. | És az egész Magyar Haza Igaz és Kerefztvén Fiainak, békeséget minden lelki telki jókkal | kívánván a' JESUS Kriftusban, ezen munkátskájának fengéit ajánlja. | Otsovaj BÉL MÁTYÁS, azon Befztercze Város A.C | Oskolájának egyik tanuló Tagja. ||

⁹ FITZ JÓZSEFnek a szövegben idézett m. 143. 1.

¹⁰ HUBERT RÖSEL UND ANTON BLASCHKA: Bél-Briefe in Deutschland. Sonderdruck aus der Wissenschaftlichen Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, VII. (1958) Gesellschafts — und Sprachwissenschaftliche Reihe. 406 1.

3. 1.

1 Pét.2:1,2. | Annakokáért le-vetvén minden gonofzságot, minden álnokságot, kép-
mutatásokat, | irigységeket és minden rágalalmazásokat, mint moltan fzületett gyermekek,
az | Iften befzedének ama tífza Tejét kívánnjuk, hogy ennek általa nevedek- | nénk. Mert |
1 Tim.4:8. | Az Iftenitífzetelet mindenre hafznos, mellyek igireti vagyon e'Világon, és
a' | más Világon való meg-ajándékoztatásáról. | 1 Pét. 1: 22. | Azért a mi Lelkeinket meg-
tífzítván, és Izent Lélek által, engedvén az igaz |ságnak, a kép mutatás nélkül való atya-
fiúi Izeretettel, tífza Izból egymást | igen Izeressük. | 1 Pét. 3:8. | Továbbá minyájan le-
gyunk egyesek, egymásnak nyomorúságán egyaránt bánkodók, | atyafiúi Izeretettel fel-
ékesítették, irgalmasok, kegyelmesek. Nem fizet- | vén gonofzfal á gonofzért, vagy Izi-
dalmmal a' Iziadalomért, hanem | inkább jót mondván, úgy mint kik tudjuk, hogy erre hivat-
tattunk, hogy az | áldást örökség Izerént el-vegyük. Mellyért | D I C s I r e t D I C s ö s é g |
I s t e n n e k a D a s s é k | E' napokban 's örökké, Amen. ||

II.

Votvm | *ΤΕΤΡΑΓΩΤΤΟΝ* | qvod, dvm | Generovs Dominvs | Georgivs Vlricvs |
Hainrich, | Comitavts Nagy-Hontensis Ivravts | Assessor, Nec Non In Montanis etc. | Vrbv-
rarivs, | Nobilissimam Et Virtvtibvs | Ornatissimam Virginem | Annam Catharinam | KLe-
ment, | Generosi Atqve Nobilissimi | Dn. Martini Klement, | Liberae Regiae Montanaeque
Civitatis Neoso- | liensis Syndici Primarii, Senatoris Dignis- | simi, Nec Non Comitavts
Zollensis Asses- | soris Gravissimi etc. | Filiam|Vt Primoganitam, Ita Carissimam | Anno M DCC
VI. die 3 Mens. Novembris* | inter cumulatos applausus | Solenni Ritv | Matrimonio Sibi
Ivngeret, | debiti memor officii | Sic Nvncupabat | Matthias Bel, | Otsouiensis Hungarus
SS. Theol. Cultor. | Hallae Magdebvrgicae, Litteris Orphanotrophi.]

Georgivs Vlricus Haeinrich Sponsvs,
Et Anna Catharina Klement Sponsa.

ΑΝΑΓΡΑΜΜΑ

Sit nunc Coniugis Abraham! Nupta Sarah! has insignes preces Ille coronet!

ἘΞΗΓΗΣΗΣ

Vir coniux Abraham si nunc sit, nuptaque Sarah :
Dic, melius possit coniugiumne dari?
Scilicet Abramus multa pietate coruscus,
Propitium sibimet sensit vbique Devm.
Promissisque Dei suffultus mille malorum
Magnaninis lernas spernere doctus erat.
Nam circumdederat Summi benedictio fausto
Huic capiti innumeris tempus vtrumque bonis.
Ipse tibi, inquit(a), ero clypeus: mihi crede, labore
Praemia digna tuo me tribuente feres.
Talis sit coniux Abraham, qui Numinis alti
Fretus Amicitia non male tempus agat.
Candida condecoret pietas, actusque gubernet
Omnes, et fato candidiore beet.
Sed coniux Abraham fuerit quoque coniuge Sara
Dignus, quae diues sit pietate pari:
Quam constans ornet patientia rebus in arctis,
Tempore quae nullo nolt adesse viro.
Quam submissus amor decoret studiumque mariti,
(b)Vt Sarae dici filia iure queat.
Coniugium vestrum tale vt sit, nuncupo vota:
Sit coniux Abraham, nuptaque vera Sarah.
Has Devs ille preces insignes, quaeso, coronet!
Multaque prosperitas cingat vtrinque latus!

* A nap és hónap kézírással van kitöltve.

*B succedit in locum τοῦ V. nam ὁ Beth eine dagesch in ἡ voce hebraea אברהם legitur
vt ὁ Vav.

(a) Gen XV, 1. (b) I Pet. III, 6. 1. seqq.

Meltán bölts Salamon azt*mondgya bóldognak,
Ki gondgyát viselvén élete folytának,
Szerit tette okos, drága jó Aszszonynak,
S-úgy vette eleit sok bajos gondgyának.
Mert valóban ritka kints a' jó Feleség,
Kiben tiszta elem s-szeplőtelen Szűzség
Isten félelmével szép szemérmesség
Találtnék, s-azzal az drága Böltsesség.
Találtatik ugyan, Falu, Kastély, Város.
A'ki rakva vagyon sok lyánnal, ki áros:
De ezekhez kapni nagy gyakorta káros;
Sött él'nek rendében igen igen bajos.
Ez szép, de a'mellett nintsen gazdagsága;
Gazdag amaz; viszont kedvetlen rutsága;
Szép gazdag-is másik; de oktalansága
Jó széréntiséjének gátot s-tövist vága.
Hát hol találtnék a'ki Istent félne?
S-a'mellynek szivébe az hívság nem férne?
Hol léssen az mondom! a'ki szűzen élne?
S-a'gonosz világtul az Istenhez térne?
Vajha sok Vö-legény ezt' jól meg gondolná,
S-tsendessen magában jól meg-is fontolná,
S-az elgondolt Személyt mind addig vizsgálná,
Meddig jönak, böltsben, azt' lenni találná.
De azt' el felejtven, ez gazdagságra vár,
Amaz nagy fáradvá deli test vtán jár,
S-az nem gondolná, ottan leli nagy kár,
Kit régen keresett el-is nyerje ámbár.
Mert vallyon mit használ a' gyenge kényesség?
Mit hozhat magával sokszor a'Nemesség?
Mit ád a' gazdagság,** mit használ a'Szépség?
Hogyha nints'mind azzal, belső lelki Epség?
Nemzetes Vö-legény ezt' jól meg gondoltad,
S-okossan megadban jól meg-is fontoltad,
Midőn Kedvesedet mind addig visgáltad,
Mig azt' jönak lenni meg nem tapasztaltad.
Ió-is ugyan, s-okos, deli testü, szép-is,
S-a mellett pediglen, szűz, Istenfélő-is,
Szelédy [!], alázatos, tsendes, jó munkás-is,
Egyébrül nem szóllok, mert meg vagyon az-is.
Téhát kiket Isten! most kötöttél egyben,
öntven szűz szerelmet tiszta s-jó Szivekben,
Eltessed két testben, de egyes lélekben,
S-ugy tellyék szent kedved egész életekben.
Igy! ez'Nemzetes Pár kegyelmedben éllyen!
Bő áldomással házok, ágyok tellyen!
Gyász, kettős akarat, tüle meszsze kellyen!
S-Veszélytül se-féllyen, mondgyad Echo: *Ellyen!*

Wie mancher sehnet sich zum Ehstand zu gelangen,
Und meint, bey selbigen sey stetes Wohl vermacht;
Wahr ist es! Wenn er nur mit Gott wird angefangen,
Und dieses Liebes-Band in keuscheit wird bedacht.
Wie viele aber sind, die dieses Zwecks verfehlen,
Und nur in eitler Lust zum Ehestande gehn.
Darum kein Wunder ist, dass sie bey blinden Wehlen,
Die gantze Lebens Zeit ihr Unvergnügen sehn.

* Példa besz. XVIII. 22. XIX. 14. XII. 4. XIV. 1.

** Példa besz. XI. 22.

Dann jener lasset sich mit Schönheits-Fesseln binden,
 Und meint, nur habe er, was sein Vergnügen stillt:
 Ein ander meint in dem den rechten Zweck zu finden,
 Wenn er nebst einer Braut, den Kasten find gefüllt.
 Der sucht durch Heyrath hoch hinan ans Bret zu kommen,
 Und jenen treibet nichts, als seine geile Lust:
 Drum wird von Gott als denn der Seegen weggenommen,
 Der keuschen Hertzen sonst alleine ist bewusst.
 Ich preise diese Wahl, die nach der Tugend gehet,
 Wenn Lieb'und Gottes-Furcht die Trauungs-Ringe sind;
 Wenn Braut mit Bräutigam in einem Sinne stehet,
 Bey denen Hertz und Hertz in Keuscheit sich verbind.
 Der Ehstand ist beglückt, der so wird angetreten,
 (a) Wie ihn Tobia dort und Sarah fiengen an)
 In wahrer Gottes-Furcht) mit Flehen und mit Beten,
 So wird der Geist verbannt, der ihnen schaden kan.
 Der Ehstand ist vergnügt der so zu Gottes-Ehren,
 In steter Einigkeit und Friede wird geführt:
 Da auch die Liebe wächst, wenn sich die Jahre mehren;
 Wo Tugend Frömmigkeit das Ehebett ziert.
 Kurtz: wenn ihr Hertz, ihr Sinn, in Gott zusammen fließen,
 (b) Der Sie aus beyden Eins durchs Eheband gemacht,
 Nicht trachten frembder Lust durch (c) Trennung zu geniessen,
 Wenn Satan Sie mit List zu scheiden ist bedacht.
 Und dis, Begluctes [I] Paar, ist das, was Sie beginnen,
 Dass Tugend, (d) Frömmigkeit auch sey ihr Eheband,
 Dadurch ihr keusches Hertz und ihre keusche Sinnen,
 Vollführen seeliglich den rechten Ehstand.
 Sie bleiben dann beglückt, und stets in Seegen stehen,
 Es treuffle nichts als Heil von oben auff Sie zu.
 Nichts anders müssen Sie an ihrer Seiten sehen,
 Als Liebe, Einigkeit, Vergnügsamkeit und Ruh.
 So, dass in ihrem Gott Sie alles dieses gründen,
 Der beyder Hertzen selbst so fest verküpfet hat:
 So werden Sie dereinst die süßen Früchte finden,
 Die dieser Heilige Stand mit sich führt in der That.
 Und Ihnen muss noch hier des Himmels-Vorschmack werden,
 Wenn so ihr Hertzin Eins in Gott verbunden ist:
 Bis Er Sie zu sich zeucht zum Himmel von der Erden,
 Da man der süßen Lieb' in Jesu selbst genießt.

(a) Tob. VIII, 4. seqq, (b) Gen. II, 14. Matth. XIX, 5. 6. Eph. V, 31. (c) I Cor. VII, 5. 4. 3. Prou. II, 17. 16. (d) Syr. XXVI, 1 seqq. c. XXV. 11. Prou. XLI, 4. c. XXXI, 10.

Blahoslaweny (a) gest kdo se Pana bogj)
 A po cestach geho ustawicne chodj.
 Nebo z prace Rukau swych ziwnost mit' bude|
 Wsse cinenj geho | sstasne se powede:
 Manzelka gako Kmen wyborny a plodny |
 Rodit bude gak' Strom pry wodach sstjpeny.
 Ditky co mladistwe pekne oliwowe |
 Wukol stolu geho stat budu spanile.
 Ay takowe bude mjti Pozehnanj!
 Genz se Hospodina bogj bez Prestanj!
 Tak dum swug w Pokogj rozssjten uhljda |
 Ano Syny Synu Hospodin g'mu prida.
 Tot' gest UROZENY ZENICHU co tobe |
 Y tweg UROZENEG winssugj w Te dobe.
 Totiz by Hospodin TOBE wsse to prydal |
 Cheoz gsem ga ctwerjm Yazikem ted zadal.

(a) Zalm. CXXXVIII. col. Zalm. CXXXVII.

III.

Qvervla Vox | Svper | Obitv Proematvro | Vitri Ivvenis | Nobilissimis Doctissimiqve | Georgii Strbae, | Carponensis Hvngari, | Divinae et humanae sapientiae Cvltoris, | Pii Aeqve ac Industrii, | Qvvm Is, Septimo Svpra Vicesimvm Anno, Vix Dvm Expleto, Post | Dvrioris Morbi Difficvltates, Anno Ortae Salvts, M DCC VIII. V. Kal. Martii, | Qvae Dominica Invo-cavit Erat, | In vulneribus patientis Iesv placide expirasset, | Atqve | Ex Hallensi Regia In Coelestem Academiam | Transportaretrvr. | Interprete | Matthia Bel, Otsouiensi Hungaro, | tum Lyc. in Coenob. B. M. V. Magdeburg. Inform. | Halae, | Litteris Stephani Orbani, Acad. Typ.

Ad muncium: *ὁ φίλος σου ἀπέθανε!*

Ach wehl wie ist mir doch? so ist der Tag gekommen,
Der mir ein Tieffes Ach und nasses Weh abzwingt,
Der mir auch unverhofft ein schwartzes Siegel bringt;
Ach die betrübte Post: Dein Freund ist dir entnommen!
Wer hatt' es wol gemeint, da ich im vor'gen Jahre
Tod-kranck darnieder lag, da mein erblasster Mund
Die Sprache schon verloh'r, da schon die Todes-Stund,
Von ferne drohete mit ihren schwartzen Bahre:
Wer? sag ich, meinete dass Du, da ich entzogen
Durch Gottes Krafft den Tod, so bald durch deine Macht
Solst werden in die Grufft, ich in das Leyd gebracht.
So wird der arme Mensch in Meinungen betrogen!
Doch Deine Frömmigkeit, die Anmuth der Geberden,
Der starcke Glaubens-Schild, der reine Tugend-Schein,
Die Hoffnung in Geduld, die Lieb ihn Furcht und Pein,
Wird nicht wie Haut und Fleisch zu Staub und Asche Werden.
Jetzt bist Du, Werthester, mir und der Welt entrissen,
Und schauest unter Dich das Heer der Sternen an;
Dein redlich Bruder-Hertz, das kein Grab fassen kan,
Muss ich an fremden Ort, ach Jammer! gantzlich missen.
Du bist nun allbereits im rechten Vaterlande,
Worinn Gott und das Lamm der reine Tempel ist,
Die Sonne ihren Glantz und ihren Schein vergiss't,
Verachtest unsre Welt mit ihren Koth und Tande.
Ich Armer aber muss nach meines Gottes Willen,
Fortsetzen meinen Lauff | fort kämpffen meinen Kampf,
Hilff Gott! mir wird oft bang, dass ich bey Rauch und Dampf
Mein trauriges Gemüth in Hoffnung könne stillen!

Ejusdem argumenti elegia Hungarica.

Jaj emberi nemnek nem kedvező halál!
Éles kaszád meg sért, valakit hol talál!
Im kedues tarsomra véletlenül szállál!
Jaj te iffijakkal rutul bánó halál!
Iónathán! Iónathán! kesergő Dávidnak
Vala ottan szava, midőn Iónathánnak
Hallotta halálát szives Baráttjának;
Hát én most mit szólnyak halálán Strbanak?
Strba György! Strba György! soha nem gondoltam,
Midőn tavaly őszszel sulyos beteg voltam,
Es midőn Hallában te tüled el váltam;
Hogy mostam meg hálnál bizony nem gondoltam!
Sőt reménelem vala hogy olly időt érek,
Mellyben veled együtt haza vissza térek
S-azon barátságban ott-is veled élek
Es egygyes lélekben a' nagy Istent félek
De im el indultál más és jobb hazába,
S-már-is örvendőzöl örök bődögságba;

Holott még én szegény ez álnok világba,
 Fohászkodván élek sok epesztő buba.
 Oh kegyetlen halál, vallyon mért siettél?
 S-miért olly idein barátomra jöttél?
 Mért inkább egyebet helyében nem vettél?
 Haszontalanokat torkodban nem szedtél?
 Mert Strba György Uram sok s-nagy tudóssága,
 Képmutatás nélkül való jámborsága,
 Szelédsége s-azzal alázatossága,
 Istenes étellel szive tisztasága;
 Bizonynal jól tudom, hogy egyszer hazánkban
 Használhatott vóna Szent Eklesiánkban:
 S-jaj im oda vagyoni idegen országban,
 Meg holt amaz hires Academiában.
 De én mért panaszlom illy állapotodat?
 És miért siratom bődög haláloedat?
 S-vallyon mért irigylem, nagy bődögságodat?
 Mivel szembül szembe már nézed Uradat!
 Vijtad amaz nemes lelki hárczot s-abbán,
 Hiv vótál halálig s-igaz vallásodban;
 Most éledet [!] után örök boldogságban,
 El nyerted a' pályát fényes Menyországban.

DIALOGUS, CUM PIE DEFUNCTO, BOHEMICUS.

Kam se beress? ach kam? Bratre mug premily!
 Ach! procez Srdce me teskljss wtouto chwili?
 Ticho, Bratre mily! co sobe tak stjaskass?
 Gakyzte uzitek ztweho Place zjaskass?
 Mam ktomu prjcinu | neb sem se nedomnel |
 Zebys wtweg mladosti odsud odgjt mel.
 O! zdalis sy nectel wpjssmech otom mnoho |
 Ze Smrt zsebau bere kde pochitj koho?
 Ovssem! ale wssakze Twa wrucna Poboznost
 Mela mit wymjnknu | Twa Stredmost y Schopnost.
 Bludjss! nebo k Smrti tj ovssem gsau zrelj |
 Genz tudy gsau wrucneg Poboznosti wrej.
 Ktemu pak twa Prace | a mnohe Umenj;
 To wisse Cyrkwy Pane neprospege ninj?
 Ay co to za sskoda? kdygsem gen mu Dussi
 Retowal Krystus sam opatrj swau Rjssi.
 Co pak Rodicowe? y co Twa Rodina
 Delat buda | kdy knim dugde ta Nowina?
 Nechat se stim tessj ze wziwote wecnem
 Opet se zhledame w Swete neskonecnem.
 Ach nez ga gsem Bratre! giz ninj bez tobe;
 Zdaz nema narjkat Srdce me wte dobe?
 Nikoli! mug Bratre! Bozj gest to djlo |
 Zenjchu meg Dussi tak se gest ljbylo.
 Nez progsem ga stebau nemohel wespolek
 Umrjt | a zanechat ten marny Okrsslek?
 Ach! pozhoweg Bratre! cekeg twu Hodinu!
 Prindess zamnu | kdy se bude ljbit Panu.

EPITAPHIVM.

Huc Viator! | lege et luge | peregrini quippe ossa, peregrina haec tegit humus, | Doc-
 tissimi atque Nobilissimi | Georgii Strbae. | qui dum viveret, | natione, Hungarus, | patria,
 Carponensis, | aetate, iuuenis, | studiis, sapientiae vtriusque cultor, | dignitate, regenitus

Dei filius, | conditione, homo fuit. | magna, | luctantis inter, tot mala, | Patriae, | Parentum, | Amicorum, | bonorumque omnium | SPES. | Sed quam, eheul mors inuida | demessuit ante messem. | nimirum, O. S. MDCCVIII. V. Kal. Martii, | aetatis XXVII. | Tu iam abi Viator! | et Te, quis esse, peregrinum esse | memento!

bene merenti posuit
M. Bel.

Téglás Tivadar

A SZÁZÉVES SZEGÉNY GAZDAGOK NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ

„Jókaitól nincs új könyv. Hát mit akar? Miért nem ír?” (Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* 221. old.) Egyre gyakrabban hangzott el ez a kérdés 1860-ban a magyar olvasóközönség részéről, aki megszokta kedvence termékenységét, és most már másfél éve nem olvashatott újabb Jókai regényt. A közönség ugyan élénken figyelte az eresztékeiben nyikorgó Ausztria nyögdecseletését, örömmel szédült bele Nyáry Pál és Ghiczy Kálmán merész hangú politikai kijelentéseibe, hallgatja Garibaldi csapatairól és a magyar emigránsok mozgolódásairól szóló híreket, és hajlandó az örök kétkedő Kemény Zsigmond pesszimista rémképeit feledve egy új hajnal hasadásában reménykedni, de azért a zsebüket féltő kiadókkal együtt várja az újabb Jókai regényt is.

Pedig Jókai ebben a meddőnek tartott időszakban is dolgozott, noha képzelt tüdőbaja, vérhányásai, emlékeztethették gyermekkorának gyengeségeire, apjának beteges tüdejére, és felidézhatték benne Meránnak, a tüdőbetegek szomorú halottasházának képét. A betegség rémképei mellett a függetlenség lehetőségei, a politikai életbe való bekapcsolódás gondolatai foglalják le az író, így nem is csodálkozhatunk azon, hogy az *Ústőkös* szerkesztésén és a *Kakas Márton* naptáron kívül egyebet nem produkál.

A friss emlékek és nem utolsó sorban az anyagi szükség azonban ismét regényt íratnak vele, és 1861 januárjában a *Szegény gazdagok* utolsó kötete is elhagyja a nyomdát. A készülő regény első híreit 1859 őszén kapjuk (*Képes Ujság* 1859. szept. 18.), míg decemberben már egy reprezentatív bécsi lap a *Neueste Nachrichten* érdeklődéséről és közlési óhajáról és vele természetesen a német fordítás lehetőségéről értesülünk (*Képes Ujság* 1859. dec. 4.)

A regény első kötete megjelenésének híre 1860. június 10.-ről (*Vasárnapi Ujság* 1860. június 10.) míg a zárórésze 1861. január 20.-ról való (*Vasárnapi Ujság* 1861. január 20.)

A regény keletkezéstörténetét elég alaposan feldolgozták. A tanulmányok és monográfiák egybehangzóan az 1858-as erdélyi utazás élményanyagából, a román nép megértéséből, a közeledési szándékból, és a Hátszeg vidékén keringő Fatia Negra, legendából merítik. Jókai feledve a véres 48-as napokat, nyújtja kezét a román nép felé. Jókai 1858-as erdélyi útjáról részletesen számol be Kristóf György két könyve, a *Jókai napjai Erdélyben*. Kolozsvár 1925., és a *Királyhágón inneni írók Erdélyben*. Kolozsvár, 1942. Az 1860-as évek fellendülő nemzetiségi kultuszáról, ennek irodalmi tükrözéséről bőséges utalásokat tartalmaz Nagy Miklós cikke.¹ A regény látványos logikátlanságairól, Hátszegi Fatia Negra öngyilkosságáról, a Henriettel kötött „*érdekházasságról*”, a jelentős méltatások mind említést tesznek, kezdve a maradandó Jókai kritikák sorát megnyitó Arany tanulmánytól,² Zsigmond Ferenc Jókai monográfiáján keresztül, Nagy Miklós idézett cikkéig. A regény nagyszerű erdélyi tájképeiről, a román népviselet festői rajzáról, az egyszerű román pástzorember primitíven is kristálytisza erkölcsiségének megelevenítéséről a korabeli, majd későbbi napilapok, különösen az erdélyiek egyaránt lelkesedéssel beszéltek. A román népszokások, különösen a kihalóban lévő Gaina-hegyi leányvásár megörökítéséért a folklorkutatók is köszönetet mondanak Jókainak. (*Magyar Lapok [Arad] 1938. febr. 20*) Ezeket a kérdéseket érintette már Jókai irodalmunk és summálása is hamarosan megszülethetik, a kritikai Jókai kiadás jegyzetapparátusában.

A regény százéves évfordulója mégis feljogosít arra, hogy a regény eddig kevéssé érintett, illetve nem teljes mértékben tisztázott kérdéseire néhány adalékkal hozzájáruljunk.

Az egyik a regény kulcsalakjainak kérdése. A *Szegény gazdagok* az eleven élethez közel álló típusok sorát produkálja. A regény hősei, éppen jellegüknél fogva, lehetőséget nyújtanak

¹ It. 1955. Jókai Mór: *Szegény gazdagok*.

² ARANY JÁNOS: *Szegény gazdagok*. 1861. márc. 6. (Szépirodalmi Figyelő, valamint. A. J.: *Összes prózai művei*, 1007—1015. 1.).

az írónak, hogy az általános vonásokkal rajzolt Jókai típusok galériájából kiemelkedjenek. A zsarnok Lapussa Demeter, ez az egykor korszerű vagy már akkor is kiveszhetőben lévő tőkés, a képzelbeteg családi despota, remek mellékfigura. Az aggályos Csanta (*Fekete gyémántok*) vagy a nagyhangú Brazovics (*Aranyember*) méltó társa. A fia János úr, az erkölcsi nulla Margarival együtt képezi a regény szereplőinek negatív csoportját.

A másik oldalon, a galamblelkű Henriette, a jellemes szegény ügyvéd Vámhidy, és a köznemes Satrakovits Gerzson szerepel. Meglepő, hogy Jókai ezek mellé az alakok mellé milyen gazdagon jellemzett népi csoportot sző be a mesébe, a románság egy-egy csoportjának képviselőiből. Az *Erdély aranykora* esztelen szerelmi lázában elpusztuló román legényének higgadt párja, a sokkal józanabb, nagyerejű Juon Tára és felesége Marinóra egészen a nép gyermekei, míg a kapzsi Onuc, Makkabescu Pável a népi társadalom előkelőbb rétegeiből származnak épp úgy, mint Rubán Tódor a sanyarú körülmények között is egyenes jellemű, nemes szívű, szokimondó pap. Érdekes alakja a regénynek a főúri lelketlenségtől megcsömörlött népi nyomorba süllyedő Lapussa Kálmán, a vándorszínész.

Ezek az alakok valamilyen vonatkozásban mind a főalak Fatia Negra függvényei. Életük valahol találkozik a kalandor báró, a grand-seigneur haramiavezér, Hátszegi életével.

Míg a szereplők nagy része az életet figyelő Jókai alkotó fantáziájából született, addig Hátszegi báró és Kálmán — Babérossy Leander kulcsalak. Hátszegi kettős élete Nopcsa Ferenc báró életével, míg Kálmáné egy ismert fiatal színész életével mutat meglepő egyezéseket. Ki hát ez a Hátszegi? Ki a regényben és ki a valóságban?

A regény hőse Hátszegi — Fatia Negra a sikerült negatív figurák közé tartozik. Alakja és egyénisége rendkívül sokrétű. Semmilyen téren sem közönséges ember. Tolvaj, méregkeverő, pénzhamisító, csempész és gyilkos, emellett a világ közbecsülése övezi, akár Krénffit (*Régi jó táblabírák*) vagy Fertőyt (*Politikai divatok*), kettős életét szeniálisan éli, és tartani tudja „alvilági” és „főúri” pozícióját egyaránt, akárcsak másik kollégája, az ugyancsak kétklaci Dimbora Lupuj — polgári nevén Munduka Ravazel (*Damokosok*). A társaságban nagystílusú, de ugyanakkor forró vérű dandy, mint Bálvándi báró (*És mégis mozog a föld*) vagy mint Bagotay Muki (*Tengerszemű hölgy*). Az első pillanatban nem látszik olyan abszolút gazembernek, mint Straff úr, az *Uj földesúr* leányszöktetője, mint amilyen a végrendelet-hamisító Fertőy (*Politikai divatok*) vagy a gyilkos Krénffy, de egészében még annyi emberi lélek sincs benne, mint az Aranyember *Krisztyán Tódorában*, aki még a lelkiismeret is tudja játszani, vagy éppen nagyon távol áll az olyan szélhámostól, mint Gutay Lőrinc (*Elátkozott család*), aki csak addig szélhámos, amíg megkapja szívének hölgyét. Fatia Negra örült mániákus, vagy — és ez a valószínű, — mindenre elszánt gyilkos gazember. A regény folyamán csak egyszer emelkedik jelleme fölé, mikor a golyót nem Vámhidybe, hanem saját fejébe ereszti.

Ez a regényhős. És ki a valóságban? Az irodalmi mintául szolgáló Nopcsa László élete is kész regény.

A Fatia Negra — Nopcsa kérdés egyébként egyidejű a regény keletkezésének idejével. Már akkor suttogták az igazságot, amit azonban a Nopcsa család befolyása mindig süllyesztőbe juttatott. Pedig nem vitás, hogy a vidék rettegett haramiája Fatia Negra azonos volt báró Nopcsa Lászlóval, Hunyad megye főispánjával, Jókai regényhőse pedig Nopcsa báró irodalmi tükörcsképe.

A Nopcsa név ősi, foglalással betelepült nemesi családok egyikét rejtette. A család őse, a Hunyad megyei Szilvás-nemzetségből származott. A XIV. század végén történt, hogy Dénes de Zylvas fiát, Nopcsa (Nopcsa) névre keresztelték. Így lett a Hunyadiak idején a vezetéknevből előnév, a keresztnévből pedig vezetéknev. A Nopcsák rokonságba kerültek a Hunyadiakkal és az arany griff mellett címerükben büszkén viselték a gyűrűs hollót is. A Nopcsa család fiai sohasem éltek szürke életet. Akadt köztük főispán, erdélyi főkancellár, az egyik Nopcsa pedig Erzsébet királynő főudvarmestere volt. A mohácsi vész idején Miklós fia János, ott harcolt Lajos oldalán. A török uralom alatt a család elvesztette bántási birtokait.

A Nopcsák korlátot nem tűrő, féktelen természete gyakran ütközött össze a hétköznapi élet kereteivel. A leghihetlenebb, féligmeddig igaz, vagy költött történetek szövődtek körülöttük.³

A kérdéses Nopcsa a XIX. század közepén élte kalandor, sőt rabló életét. Működésének fénypontja az abszolutizmus éveire esett. Szervezett aranycsempész és pénzhamisító bandát tartott Hátszeg környékén, ahol kastélya is állt. Ezen a vidéken inkább csak rabolt, fosztogatott. Az aranycsempészést Abrudbánya, Verespatak, Zalatna vidékén űzte. A környék vagyonos lakosságának réme. Balogh Imre, egy Hátszeg-vidéki jegyző, aki 60 évet élt azon a tájon, jegyezte fel: „Én emlékszem azokra, kik halálra ijedtek és nyavalyatörést kaptak, ha meglátták Fatia Negrát.”⁴

³ TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS: Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete. I. 5.

⁴ Hazánk; 1897. április 14.

Segítőtársa az alispánja volt, akit Makrainak hívtak. Ez segítette kirabolni saját feleségét is. Kalandjainak másik részese, szeretője Boricánu Marika. Ennek a nőnek a szépsége és kalandos bátorsága mérkőzött a fekete kalandor vakmerőségével. A kincstárat is nagymértékben megkárosította, úgyhogy elfogatási parancsot is adtak ki ellene. Elfogni azonban nem sikerült.⁵

Ehhez a jellemrajzhoz kitűnő kiegészítést nyújt az *Ellenzék* 1884. jan. 14. számában megjelent cikk. A tudósítás bár Nopcsa László címen a következőket közli: „Származására nézve oláh volt, de a forradalom kitörése előtt magyarnak vallotta magát, s mint ilyen Hunyadmegye főispánja vala 15 évig, mely hivataláról 1848. elején mondott le, mint a megbukott rendszer híve. Elhagyta a magyar zászlót, s az oláhokhoz állt, kik az 1848. május 15.-én tartott balázsfalvi gyűlés alkalmával azon bizottság tagjául választották, mely a 16 pontból álló kérelmet a császárhoz vitte.”

Íde kapcsolom Horváth Mihály püspök, történetíró nyilatkozatát: „Ezen férfiú a külső műveltség kitűnő tulajdonok és a legaljasabb, sőt iszonyú titkos bűnök gyanújával terhelt jellem, legkülönszerűbb vegyítékét egyesítette magában. Palotájában mívelt hang, pazar, de izletes fényűzés, jókedv, vendégszeretet uralkodék. Ki vele csak egy-két látogatás által ismerkedett meg, a házában otthonos rendtől, az izléses rendtől színtűgy, mint társalgása kellemétől elbájolva távozott tőle. De a jobban értesült körökben különböző hírek kerin-genek felőle. A legelvetemültebb gonoszság iszonya és aljas bűnök gyanúja csatlakozott nevéhez. A fényűzést, amelyben élt középszerű birtoka félig sem fedezhető, adóssággal mégis köztudomásra nem igen volt megterhelve. Játéka, melyet nagy összegekkel és csillogó lovagi-assággal űzött, inkább veszteséssel, mint nyeréssel járt. A sószállítás egyedárusításának egy neme, s az egész megye lakosságának törvénytelen ingyenn munkával való zsarolása bár szép nyeresémet adott, kulcsul mégsem szolgálhatott az udvarában honos pazar fényűzés megfej-téséhez. E kulcsot több hitelt érdemlő személyek, kikről fel lehet tenni, hogy szintoly jól érte-sültek, mint igazmondók, abban találták, hogy rablótársulatokkal állott összekötötésben, azoknak titkos fővezére, orgazdája volt.”⁶

Hasonló tényeket említ Tasnádi Kubacska András is fent idézett könyvében.

A hírhedett kalandor 1853-ban hirtelen eltűnt a vidékről. Nem lett azonban öngyilkos, mint Jókai írja regényében, hanem visszavonult. Egyes feljegyzések szerint állandó lelkiismeretfurdalás gyötörte. Déván halt meg 90 éves korában. Fatia Negra eltűnésének családtörténeti oka van. Testvérbátyja Nopcsa Elek, ki eszes, ügyes szolgálataiért a bécsi udvar bizalmát élvezte, 1852-ben bárói címért folyamodott. Az udvar tudakozódott a család viszonyairól. Az ügy kivizsgálását Strohmayr Péterre, az akkori kerületi főnökre bízta. Strohmayr 78 ívet írt össze Fatia Negra viselt dolgairol. Ez a jelentés sajnálatosan eltűnt, noha egyesek még az aktaszámot is tudták. Hogy pontosan mi történt, nem tudni, de Fatia Negrának nyoma veszett, s a folyamodó Nopcsa Elek megkapta a bárói címet. Az eltűnés és a bárói cím elnyerése között az összefüggés világos. Rablókalandjaival nem akarta akadályozni feltörekvő családját.

Az említett tények és a regény ismerete kétségtelenné teszik, hogy a *Szegény gazdagok* Hátszegi Lénártja Nopcsa László alakját tükrözi, Jókai romantikus megformálásában. Az azonosságot az olvasók táborra is felfedezte, hiszen abban az időben elevenen éltek Erdélyben a kalandor főispán aljas dolgainak történetei. „A suttogó hír eljutott magának a főispánnak a fülébe is, aki ekkor felkereste Jókai Mórt — mesélte Nopcsa Ferenc — maga elé tette revolverét, aztán felszólította, fejezze be regényét, a Nopcsa családnak pedig hagyjon békét. A mehökkent író váltig bizonygatta, hogy merő kitalálás az egész, de Nopcsa nem engedett. Mit volt mást tenni, Jókai megígérte, hogy hamarosan befejezi a regényt, csupán néhány napi haladékokat kér, mert, amint mondta, — töltött pisztoly előtt mégsem lehet regényt írni. Szavának is állott, azért van olyan kurta-furcsa vége a Fatia Negra történetének.”⁷

Tasnádi Kubacska András ezt a túlzottan romantikus revolveres históriát Nopcsa Ferentől, a tragikus végű neves geológustól hallotta, akinek extrálkodó egyéniségéhez jól illett a család kétes értékűen nagystíliú múltjának szellőztetése. A romantikus rémtörténetnek azonban — mely első hallásra is kissé hihetetlennek tűnik — irodalomtörténeti cáfolata van. A Nopcsa-legenda szerint az főispán akkor jelent meg az írónál, és akkor követelte a regény mielőbbi befejezését, mikor az folytatásokban jelent meg a napilapokban. Nopcsa Ferenc, mikor rokonának ezt a revolveres merényletét mint megtörtént dolgot mesélte — mely méltó koronája lett volna Fatia Negra cselekedeteinek, — nem volt elég körültekintő és nem vette észre, hogy a *Szegény gazdagok* sohasem jelent meg folytatásokban, csak könyv alakban. Így az egész mende-monda hitelét veszti.

⁵ KRISTÓF GYÖRGY: Királyhágos inneni írók Erdélyben 126.

⁶ HORVÁTH MIHÁLY: Magyarországi függetlenségi harcának története, Genf, 1865. 53.

⁷ TASNÁDI KUBACSKA A. i. m.

Ennek ellenére Jókai meglepő heveséssel tiltakozik az ellen, hogy ő valaha is rosszat tétélezett volna fel a Nopcsa családról, és főleg az ellen, hogy Fatia Negra rajza a báróról készült volna.

A regénnyel kapcsolatos reflexiók között 1878-ban találkozunk először, a regényalakot és a főispánt azonosító megállapítással. „Jókai örömet hozta összeköttetésbe tárgyait tudvalevő eseményekkel vagy éppen némi történeti háttérrel is, a legújabb idők történetéből; mily kiváló érdeket kölcsönöz a *Szegény gazdagoknak*, báró Nopcsa erdélyi kényúr Horvát Mihály „25 év történetében” is szóbajövő rablószkodása.”⁸

Jókai azonban a lehető legerősebben védekezik. A *Pesti Hírlap* 1884. január 18-i száma, amelyben a vita Nopcsa László halála alkalmából felújult, szó szerint utal Jókai korábbi nyilatkozatára: „Az említett regény (a *Szegény gazdagok*) elejétől végig az én saját költészetem szüleménye. Abban senkinek az ismerős emberek közül sem az alakja, sem a róluk beszélt dolgok mondája átvéve nincs, a főúr személyére nem vonatkozik, valamint az abban előkerülő többi alakok is semmi élő személlyel nem azonosak.” A nyilatkozatot megtalálni nem sikerült, így annak időpontja és lelőhelye is ismeretlen.

Az *Ellenzék* is közli Jókai nyilatkozatát, melyben az író még messzebb megy a védekezés területén: „Kijelenti, hogy sem ebben, sem más regényében nem léteznek ismerős alakok, történelmi regényeiben, hol ilyenek fordulnak elő, azok saját neveik alatt szerepelnek.”⁹

Jókai mellett egyéb cáfolói is voltak az azonosságnak. Kárpáti Aurél a következőket írja: „A szegény gazdagok híres álarcos rablója a Fatia Negra mindjárt a regény megjelenése után, sok szóbeszédre adott okot. Ez az oláh Sobri Jóska, aki a valóságban gazdag mágnás, s csupán műkedvelésből folytat rablókalandokat, az egyik báró Nopcsa körül támadt legendából született. Maga Jókai ugyan Nopcsa halálakor, amikor a lapok célzást tettek erre, erélyesen tiltakozott minden efféle feltevés ellen. A cáfolat azonban semmit sem használt. A beavatottak mindent jobban tudtak. Pedig ma már nyilvánvaló, hogy a Nopcsa legenda nem több legendánál, még ha ez is adta Jókainak az impulzust Fatia Negra alakjának kiformálásához.”¹⁰

Tehát a legenda létezését Kárpáti sem tagadja, csak menteni akarja a Nopcsákat és igyekszik elhárítani a nagyon is világos gyanút. Az említettnél sokkal döntőbbnek látszó cáfolat is birtokunkban van, amely Horváth Mihály neve alatt, illetve beleegyezésével látott napvilágot.

„A folyó 1865. évben megjelent és püspök Horváth Mihály által írott Magyarország függetlenségi harcának történetében az I. kötet 53. lapján egy kőszá és alaptalan híreken épült nyilatkozat jelent meg, mely nemes Hunyad megye volt főispánja, báró Nopcsa László úr becsületét éppen oly érzékenyül, mint méltatlanul sérti. Alulírottak, kik az 1848. év előtti körülményekkel ismeretesek voltunk és vagyunk, mellőzve Nopcsa Lászlónak, az 1848. május 15.-én Balázsfalván tartott gyűlésen tett megjelenését, s azon előtti ismeretesebb indokokat, melyek ötet az ottani megjelenésére vezényelték, s talán kényszerítették, az említett cikkben foglalt állításokat levegőből vett kőszá híreknek nyilvánítjuk. Nopcsa László tudunkra sem hivatalos, sem magánéletében semmi olyat nem követett el, mi a becsület és lovagiasság rendszabályaival ellenkezésben lett volna, annak okáért, midőn ezen lekiismeretes meggyőződésünkön épült nyilatkozatunkat megtesszük, csakis az igazság szeretetnek és méltányosságunknak hódolunk. — Kelt Kolozsvárt 1865. december 9. B. Bornemissza János m. p. k. kormány-széki tanácsos, gr. Mikó Imre m. p. , gr. Bánffy Miklós m. p. , Kun Kocsárd m. p. , b. Kemény Ferenc m. p. gr. Gyulay Lajos m. p. , b. Apor Károly m. p. , Komáromi György m. p. , Barcsai László m. p.”¹¹

Véleményem szerint ezt az ellennyilatkozatot nem lehet másnak tekinteni, mint a nemesi társadalom összefogásának, amellyel a befolyásos Nopcsa családot próbálják tisztára mosni. Egy hírlapi utalás szerint ez a nyilatkozat Nopcsa Ferenc kérésére jelent meg. (*Ellenzék* 1884. január 14.)

Annak ellenére, hogy az említett gyanú szinte minden kommentátnál felmerült, mégsem merse senki határozottan azonosítani a két személyt. Még az 1954-es Jókai Mór válogatott műveinek, *Szegény gazdagok* utószava is ezt írja: „A főispán és a rablóvezér azonossága nem látszik valószínűnek, de abban az időben, amikor Jókai a regényt írta, a reakciós Nopcsáról szóló legenda feldolgozása is bátor tett volt.” Egyetlen kritikus volt csak, aki bátran mert azonosítani: Nagy Miklós. Állítását az általam is említett Kristóf könyvre alapította.

⁸ GÁSPÁR IMRE: Jókai Mór mint regényíró, Családi Kőr 1878. 966.

⁹ *Ellenzék*, 1884. január 18.

¹⁰ *Az Est Hármas Könyve* 1925.

¹¹ Magyarország függetlenségi harcainak története, Budapest, II. kiadás, valamint: *Ellenzék* 1884. január 14.

Most már nem lehet vitás a főispán és a rablóvezér azonossága és azt is megállapíthatjuk, hogy Fatia Negra kulcsalakja Nopcsa László volt. Így a központi alakot érintő keletkezéstörténeti probléma megközelítő bizonyossággal tisztázottnak tekinthető.

A Nopcsa család körül zajló viharos események adatai azonban természetszerűleg — ha kismértékben is — színeződtek és gazdagodtak a magyar betyárromantika egyéb általános, illetve személyekhez kötött adalékaival és így a regény lapjain elének lépő Hátszegi báró, a fekete álarcos rabló már itt-ott lesiklik Nopcsa László életének közismert vonaláról. Mindamellet Hátszegi mégsem lesz a regényben olyan impozáns hős, mint a francia Cartouche, az olasz Fra Diavolo, meg a többi világhírű bandita. A banditaromantika a rablóból mindig szimpatikus hőst csinál, olyat, aki igazságos, lovagias a nőkkel, nagylelkű a szegényekkel, és akinek ügyessége mellett ostoba fajankó a pandúr, akit orránál fogva vezet az elmés kalandor.

Jókainál távol áll az ilyen irányú szépítési szándék. Hátszegi goromba a feleségével és más nőkkel is, ha rablásról vagy érzékisége kielégítéséről van szó, éppen egy fillért sem ad a szegényeknek, sőt nem állja az étellel küzködő pópa Rubán Tódor viskóját felgyújtani, és az őt üldöző Satrakovits Gerzson vagy Vámhidy Szilárd éppen nem ostoba játékszere, bohóca, a fekete kalandornak. Az írói igazságérzet nem engedi, hogy Hátszegiből szimpatikus hős legyen megmarad olyan jellemten, lelketlen gazembernek, mint Nopcsa László volt.

Hol beszélhetünk mégis a kulcsalak Nopcsa életét megszínező dolgokról Hátszegi alakjánál? A regénnyel foglalkozó, majdnem minden cikk és tanulmány megemlíti a Nopcsa—Hátszegi azonosság kérdését, akár igenlően, akár kétkedve, vagy éppen tagadva. Az ide vonatkozó irodalom igaz, hogy csupán csak egy helyen, a Nopcsa név mellé egy másik nevet is megemlít és felteszi, hogy Hátszegi báró nemcsak Nopcsa László irodalmi figurája. A *Heves vármegyei Hírlap* 1902. december 24.-i számának Jókai regényalakjaival foglalkozó cikke a következőket írja: „Jókai tapintattal kezelte regényalakjait, nehogy az utódokat érintse. Hogy több példát ne említsek, csak a Szegény gazdagok című regényének főszereplőjét Hátszegi hozom fel, ezt a grand seigneur haramiavezért, aki némelyek szerint egy Nopcsa báró lett volna, mások szerint Vay József gróf.

A Hunyad megyei (farkadi) Nopcsa család egyik tagjáról általában el volt terjedve Erdélyben az a hit, hogy azonos lett volna a Fatia Negra nevű rettenetes rablóvezérrel. Ez az alak, továbbá a kalandos életű és ismeretlen végű Vay József gróf — akit viszont hosszú ideig tartottak Sobrinak, — együttvéve Hátszegivé alakult át az 1859-ben megjelent *Szegény gazdagok* című regényben. A valóság kinyilatkoztatása bizonyára nem lenne kellemes sem az egyik, sem a másik családnak.”

A cikk tehát Vay József — Sobri Jóska alakját is felismerni véli Hátszegi rajza mögött, és az ilyen irányú alaposabb vizsgálat valóban több érdekes adatot eredményez. A *Szegény gazdagok* Hátszegijének élete sokban mutat meglepő azonosságot a Sobri história egyes részleteivel és ezek éppen nem általános, hanem Hátszegi életének jellegzetes, lényeges epizódjai.

Hátszegi a regényben öngyilkos lesz. Nopcsa Lászlórol viszont tudjuk, hogy 90 éves korában természetes halállal halt meg. De nézzük mit ír *Eötvös Károly* Sobri haláláról, az *Utazás a Balaton körül* című könyvében.

„Egy kis patak van ott a lápafői határban, Magyarád patakja, amelynek egyik oldalán letarolt ritka vágás, másik dombos oldalán ritkás szálas erdő volt akkor. Hávas és zúzmarás volt az erdő. Pandúrok és felkelők messze maradtak, de a lovasság s a lovas csendbiztosok nyomon üldözték Sobrit. Ez a patak mögé, a szálas erdő szélére vonult társaival, s bizva abban, hogy a lovasság a gyöngén befagyott patakon talán nem tud áthatolni, ez állásból több mint egy órán át folyton tüzelt a támadókra. A támadók sűrű tüzelése alatt egyik embere a másik után esett el, vagy sebesült meg. Végre közelegtek minden oldalról a pandúrok is. Ezt az ulánusok bátor kapitánya is észrevette, ő pedig nem szerette volna, hogy a híres haramiavezért ne ő kerítse birtokába, hanem a pandúrok. Megsarkantyúza tehát lovát, s egy közlegény kezéből kikapott lándzsával Sobri felé rúgtatott, s nekiment a pataknak. Sobri ezt jól látta. Puskáját megvizsgálta, s a legbiztosabb lőtávóban arcához emelte, hogy a kapitányt lelője. Azonban egy pillantással körülnézett az üldözők nagy seregén, villámgyorsaságú elhatározás lobbant föl benne, arcához emelt puskáját leereszté maga mellett a földre, s egy pisztolyt rántván elő, magát szíven lötte. Egyetlen hang, egyetlen mozdulat nélkül rögtön meghalt. Piros vére befesté a havat körülötte.”¹²

Itt is patak húzódik az üldözők és az üldözött között, mint a regényben. Itt is egy száz szűrőfegyverrel közelítik meg a lőfegyveres rablót, mint Vámhidy Fatia Negrát, és az mégis saját életét oltja ki és nem támadóját.

Jókai természetesen nem ismerhette Eötvös Károly munkáját, mely jóval később jelent meg, mint a *Szegény gazdagok*, de feltehetően ismerhette azokat a forrásokat, amelyekből Eötvös

¹² I. m. II. kötet 98.

Károly is dolgozott később, hiszen a rabló halála 1837-ben következett be, és így a regény keletkezési idejéig tekintélyesre nőhetett a Sobri körül hullámmzó alapos és alaptalan gyanúsítások, találgatások áradata.

Tóth Béla: *Mendemondák* c. könyvében Sobri üldözéséről így ír: „Sopron megye 1836. nyarán katonaságot kért. Kőröskörül nyomában volt 80 zsandár, fél század dzsidás, a megyékből kirendelt népfelkelés és vagy 25 fiatal nemes, akik önként, kalandra dgyva vettek részt az üldözésben. (I. m. 160.)

Ez a részlet is meglepően hasonlít a regényben szereplő üldözéshez, ahol a karhatalmi erőt egy becsületes köznemes Satrákovits Gerzson irányítja, és ahol aktív és döntő része van a sikerben egy fiatal honoráciornak, aki egy szál karddal is a rabló után mer menni.

Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a fő impulzust Fatia Negra alakjának megformálásához nem Nopcsa életéből merítette az író, de az is igaz, hogy az említett részek Sobri életének egyes mozzanataival is szoros rokonságot mutatnak.

Kolta Ferenc

REVICZKY GYULA NÉHÁNY ELFELEJTETT ÍRÁSA

A múlt század nyolcvanas éveinek elejétől pécsi lapokban is megjelentek Reviczky Gyula írásai. Ezek között olyanok is akadnak, amelyek a Reviczky-kötetekbe nem kerültek bele, s amelyekről Komlós Aladár sem tesz említést a költő verseinek kronológiájáról készített jegyzékében.¹

Mindjárt az első Pécsért megjelent Reviczky-vers ilyen elfeledett költemény. A címe: *Csorba Zsófi*, s a *Pécsi Figyelő* 1881. évfolyamában látott napvilágot. A *Pécsi Figyelő* akkoriban hetenként egyszer megjelenő, negyvennyolcas szellemű lap volt; igen színvonalas tárcarovattal. Az 1881. évfolyamban pl. Ábrányi Emil, Gáspár Imre, Kis József, Mikszáth Kálmán írásai is szerepelnek. Reviczky Gyula említett verse az október 29-i szám tárcarovatában jelent meg.

A költemény témája nagyon emlékezteti az olvasót Mikszáth Kálmán *Bede Anna tartozása* című novellájának témájára. Reviczky ismerhette ezt a novellát, hiszen már 1882. január 15-én cikke jelent meg *A jó palócok-ról a Hon-ban*.² Lehetséges, hogy maga is nagyon Mikszáth-ízűnek érezte versét, ezért nem jelentette meg másutt is.

A költemény teljes szövege:

Csorba Zsófi

Csorba Mancsi, mit műveltél!
Utonállók társa lettél.
Csákány Lacit rejtegetted,
Törvényt ítélt most feletted.

„Nagysás urak, nagy bajom van:
Ódahaza egy halottam.
Koporsóban vár a néném,
Elsíratom, megígérem.

Csöndesebb lesz pihenése,
Ha egy könnyet sírok érte,
Ha én vetem örök ágyát...
Visszajövök!” — Elbocsátják.

Megy a lányzó néma gyászba,
Magsajnálja, aki látja.
Börtönének ablakából
Laci úz csak gúnyt a lánybul:

¹ KOMLÓS ALADÁR: Reviczky Gyula, 153—159. (Budapest, 1955. Művelt Nép Kiadó.)

² L. KOMLÓS, i. m. 70.

„Így jár, aki — lásd betellett —
Másoknál, nem honn seperget”.
Fut; fut a lány. Szava töre
Átnyilalja. „Jáj, csak ő ne!”

Odaborul a halottra,
Megöleli, megápolja.
„Mit a törvény holtra ró ki,
Mégfizeti Csorba Zsófi.”

Kikísérték, sírba tették.
Megersatták, eltemették.
Vissza is jött Csorba Zsófi,
Büntetését jött leróni.

„Gyere mostan tömlőcödbe!
De ha megkérsz könyörögve,
Szeretődet látni vágyod:
Megeshetik búcsúzásod.”

És az ajtó, hogy kitárul,
Csákány Laci ajakáru
Nyers indulat szava hangzik:
„Mért nem hoztad ide Mancit!?”

A teremben összenéznek:
„Esze ment el a legénynek?
Egy Manci van-e? Kettő-e?
S te vagy-e a szeretője?”

„Nem én vagyok a valódi.
Huga vagyok, Csorba Zsófi.
Akinek szólt az ítélet,
Az immár az istené lett.

De nem birta elviselni;
Nem tudott úgy sírba menni.
Jó uraim, megbocsássák:
Én rovom le tartozását.”

Összesúgnak, összenéznek,
Még ily ügyben nem ítélték.
A legvénebb végre fölkel,
Szavait kíséri könnyel:

„Csorba Zsófi, menj, s jegyezd meg:
Ítéletünk föllebezted.
Aki olvas szíveinkben,
Meg is áldja tettet: Isten!”

*

A *Pécsi Figyelő*ben megjelent írásai között Reviczkynek egy tárcája is szerepel, amely tudtommal nem jelent meg sehol másutt, s ugyancsak az elfeledett írások közé tartozik. Az 1882. március 11-én megjelent írás Reviczky „hangulatkultuszának” érdekes prózai terméke, egyik megnyilvánulása annak, hogy valóban „ő az impresszionizmus pszichológiai előfutára irodalmunkban:”³

³ L. uo. 75.

Árnyak

Régi ismerőseimmel társalgok. Szelíd árnyak lebegnek előttem, kedves arcok mosolyognak felém, s titkos, zeneszerű hangok susogják, hogy ők, meghalt boldogságom följáró szellemei, engem vigasztalni jönnek egyhangú bánatomban. S én nem is vagyok elfogult, nem hebegek értelem nélküli szókat, hanem mint kedves, régi ismerősökkel, kedélyesen, sans gêne beszélgetek velük. Az élő világot becsülöm, s titkolom előtte érzelmeimet; de az árnyakkal nem jövök ellentmondásba. Mi nagyon jól ismerjük és sohasem csaljuk meg egymást. Tévedéseinket megbocsátjuk, és nem azért mosolygunk egymásra, mert ezt az illem parancsolja, hanem, mert találkozásunk örömök forrása. Én elmondom a kedves árnyaknak, mennyit álmódtam, szerettem — hiába, s ők olyan szelíd hangon, mint az angyalok zenéje, biztatnak, hogy csak álmodjam és szeressek tovább.

Most is körülöpködnek a kis szoba jóságos szellemei. Látom őket, hallok csevegésüket. Hanem egyszerre megzavarnak, egy ideig félenken csapkodnak szárnyaikkal, s aztán halkán, észrevétlenül, ahogy jöttek, elsuhanak. S amikor aztán igazán egyedül maradok, egy árnyalak, fényesebb a többinél, mellém ül a pamlagra, kiveszi a tollat kezemből, és sóhajtva rebegi:

- Ismer-e még?
- Gondolom, kegyed a hervadás asszonya.
- A szerelem vagyok!
- Ah, akkor nem ismerem.
- Pedig az imént is verset írt hozzám.

S vállamon érzem nyugodni a csillagszemű asszony puha, kis kezét, s amint jobban ránézek, arcvonalai megelevenülnek. Mintha már láttam volna valahol ezt az arcot. Igen. Emlékszem már! Ezt a hangot, ezt a mosolyt, ezt a hervadt kis kezét, ezt a szemet is ismerem. Hisz ez a...

Vagy úgy! Az árnyaknak nincs nevük.

— De hát miért üldöz engem, édes szellem nagysád! Miért rebbenti szét szelíd árnyaimat? Látja, kedves légi ismerőseim, mihelyt önt észrevették, mind elsuhanak szégyenletükben. Gyötörni jött talán a jövővel?... Lemondtam önről. Az a kínos szerelmi láz megszűnt, és édes álom zárta le szemeimet. — Ne bántson!

A szellem csak mosolygott.

— Ugyan, miért ámitja magát?... Lemondani! Ön nem tud rólam lemondani, mert reménye, hite, költészete, szerelme, boldogsága, mindene én vagyok. És mindig álmaival leszek, mert hűségesebb vagyok önnél.

— Hűség! Mit neveznek az álmok országában hűségnek? Gondolkodjék csak, ma chère, ha kávé mellett bölcs emberek kinevették a verseimet s bolondnak neveztek, nem mosolygott-e velük? Nem bölintott-e a fejével vidáman, mintha igazat adott volna nekik?...

— Pessimista!

— Az vagyok, és azért szeretem az álmokat, ábrándokat. Kegyedet is azért látom oly ragyogó színekben, mert szüntelenül álmaim tárgya. Álom a boldogság, álom a szépség. Azért szeretek álmodni. Az álmok országában jónak, hűnek képzelem kegyedet. Minek jön kísérteni k...

— Mert édes szeretni s szeretve lenni.

— Ne beszéljünk erről! A mienk azt mondja, hogy csak távolról ragyoghatunk egymásra, mint a csillagok.

— Nem úgy! A szerelem nem ismer akadályt. Törvénye csak egy van: szeretni, és én szeretlek!

S a fényes szellem egészen hozzám simult. Rám emelte csillagszemét, s fehér karját nyakam közé fonva, rontó bűbájjal susogta:

— Nem tudom, jó vagy rossz szellemed vagyok-e, de nem bírlak elhagyni, amint te sem lehetsz boldog nélkülem! Karoljuk át egymást mindhalálig, s a késő jövőben, a másvilágon is bolyongjanak együtt szellemeink, örök szerelemről susogva a ködvilágnak!...

Kitártam karjaimat, hogy magamhoz öleljem és megcsókoljam a lázas asszonyt; de egyedül voltam a szobában.

*

1882-ben Reviczkynek még egy olyan írása jelent meg a *Pécsi Figyelő*ben, amelyet irodalomtörténetünk nem tart számon: *Világbanat és pesszimizmus* című cikke. Benne fogal-

mazza meg először ismeretes nézeteit a világbanat és a pesszimizmus különbségéről.⁴ Két esztendőre rá, 1884-ben, amikor *Századunk pesszimizmusa* címmel tanulmányt ír Alexander Bernátnak *A XIX. század pesszimizmusa* című művéről,⁵ a megírált könyv megállapításaital vitázva, tulajdonképpen a Pécssett megjelent cikk gondolatait fejti ki bővebben. A Pécssett közölt cikk lényege ugyan nem, fogalmazása és felépítése azonban részben eltér a később írt ismeretes tanulmánytól, sőt olyan megállapításokat is tartalmaz, amelyek ebben nem szerepelnek. Teljes szövege a következő:⁶

Világbanat és pesszimizmus

Mióta Jób kínos vonaglások közt az Istennél vetekedett, mióta Salamon a hiúságok hiúságáról elmélkedett, mióta egy görög tragédiaköltő azt írta, hogy legjobb nem születni, és amióta a monda ókori hajósai hallották ama kétségbeesett jajgatást: „Meghalt a nagy Pán!”, amióta Jézus és Szákjamuni hirdették az ember gyengeségét és a világi örömek hiábavalóságát, le egészen napjainkig, Shopenhauer buddhaisztikus etikájáig, Byron erkölcsi csömöréig, Turgenyev fatalizmusáig, mindenha voltak lelkek, akik a világtól számon kérték szenvedéseiket, akik az érző szívet szerencsétlennék mondták, akik mint az emberi szem a napba, nem bírtak nézni lelkük fényes álomvilágába anélkül, hogy ne könnyezzenek. Ami a társadalomban diszharmonia, mi lát-szólag elbukik a világrend bölcsességével, az mind fáj nekik, mert

Szép lélek az, mely könnyen kap sebet

S a fájdalomnak ontja könnyeit.

Ez az elégedetlenség a világrenddel vagy önmagunkkal oly régi, mint maga az emberi gondolat. Általános neve: világbanat, s szülője: a csalódás.

Csalódunk barátunkban, szeretőnkben, a világról alkotott fogalmunkban, az emberek megítélésében, reményeinkben és vágyainkban, földi gyönyörök tartamában, s ez a csalódás okozza azt a fájdalmat, mely aszerint, amely erővel hat reánk, egy vagy több ember, vagy éppen az egész világrend ellen fordul.

Minden világbanat tehát a boldogság elvesztése vagy általában hiánya miatti fájdalom. A világbanatos szívben élénken él a képzelete mind annak, ami jó, ami szép és ami boldogít, csakhogy, mint Tantalus gyötrelmei, elérhetetlen vágyak alakjában. Szeretné, hogy az emberek mind jók és boldogok legyenek, óhajta, hogy az erényt mindenki tisztelje, kívánja, hogy a világ az érdemet mindig kellően megjutalmazza, a bűnt meggyalázza, hogy a jámbor ne éhezék s a gazember ne járjon hintóban; de mindenütt az ellenkezőjét látja, s érzi, hogy amiről álmodik, az lehetetlenség, hogy a világrend ellen küzdeni hiábavaló dolog, hogy az erős zsarnok letiporja a gyöngye vértanút, hogy az emberek erkölcsi élete sem egyéb, mint harc a létért, az életrevaló folytonos győzelme a nem életrevaló fölött, s ennek látása elkészeríti, világbanatosossá teszi.

E fájdalom talaja tehát a szív jósága, kikeltetője pedig a világ képzelte vagy valóban tapasztalt rosszassága. Ezért a világbanat könnyen meginduló, nagyon érzékeny, magukkal évvődő, néha rajongó, a világot saját jóságukon keresztül tévesen jónak látó emberek lelki állapota. Költőknél a rendes hangulat, csakhogy ritkán oly erős és intenzív, hogy ezt tegye egész világnézetükké. De ha a társadalom jogyatkosai, az emberek gyöngeségei elleni zúgóldást e jogyatkosok és gyöngeségek miatt érzett kisebb-nagyobb fájdalmat világbanatnak, ha csak egy pillanatra is fellépőnek tartjuk, és kell, hogy annak tartsuk, akkor még dévaj Anakreon és Berangerben is találunk világbanatot, ha embriónális állapotban is, hiszen aki mindent tökéletesen a maga rendjén talál, az a világot, mint az egészséges ember testét, nem is érzi. Nincs mondanivalója. Nem az optimisták táborából kerülnek ki az emberiség vezérei.

Mégis, mint Jean Paul a humor a megfordított fenségnek nevezte, a világbanat is bizonyos tekintetben a legnagyobb optimizmus. A csalódott optimizmus reakciója a világ ellen. Mekkora igazságtalanság volt a Karthauziról azt mondani, hogy írója pesszimizista! Hát van-e a magyar irodalomban nagyobb optimista Eötvösnél?

Egyáltalán a pesszimizmus soha sem él a szentimentalizmus könnyeivel, s tévedés azt hinni, hogy a világbanatos költők pesszimizisták. Lenau, Leopárdi, Turgenyev, a méla Arany, a harsogó Vörösmarty bizony nem azok. És Schiller, e „sittlich

⁴ Vö. uo. 36.

⁵ Magyar Salon, 1884. 362—368.

⁶ Kiemelések tőlem. Azokat a részeket emeltem ki, amelyek „Századunk pesszimizmusa” című tanulmányában nem szerepelnek. A most közölt tárcacikk egyébként a Pécsi Figyelő 1882. évi november 18-i 46. számában jelent meg.

rein ideal költő" tragédiákat látott az életben, és a történelemben pedig örök álmok rózsáit öntözte könnyeivel.

De maradjunk Vörösmartynál, a magyar költőnél! Bizony nem egyszer vonaglik a fájdalomtól. A „Gondolatok a könyvtárban”, a „Vén cigány” velőket rázó jajgatása, de végükön ott áll:

Köszönjük, élet, áldomásodat,
Ez jó mulatság, férfi munka volt

meg: „Lesz még egyszer ünnep a világon!” Halljuk továbbá, hogy „Nincs veszve semmi sors alatt, ki el nem csüggedett,” és „Az ember tragédiája” sötétlelkűnek vallott költője is biztatólag, engesztelőleg végzi:

Mondottam, ember, küzdj és bízza bízáll!

Ez mind nem pesszimizmus, jelentése egyáltalán épp oly ritka a költészetben, mint a világbánat teljes hiánya. Mert megjegyzendő, hogy a pesszimizmus nem fáj. A pesszimizista hiábavalónak, rossznak látja a világot, mert gyakran maga is az. Nem hisz a jóban, tehát nem is csalódik, nem lelkesedik, tehát nem is keveredik harcba a szélmalomokkal, nincsenek eszményei, tehát nem is bánthatja, ha látja, mily köznapia a világ. Szemeiben az egész világ komisz, miért alterálná tehát, ha azt látja, hogy valaki komizságot követ el? Nem is jajgat a pesszimizmus, hanem az erkölcsi világrend nyavalyáit hidegen vagy éppenséggel a feltaláló belső örömeivel konstatálja, mint az orvos a betegséget. Akárki mit mond, Shakespeare nem annyira pesszimizista Hamletben, Schiller a Haramiákban, mind Baumarchais Figaró házasságában.

Ez francia vidámsággal, mosolyogva hirdeti: a világ huncut, múld felül a huncutságban, és Figarót eszményképül állítja fel, akit minden okos embernek utánoznia kellene.

Shakespeare-ben érdekes pédát látok a pesszimizmus és világbánat közti különbség kimutatására. Atheni Timonban maga Timon világbánatos, de optimista, aki csak azért keseredett el a világ ellen, mert az embereket sokkal jobbnak tartotta, mint aminők valósággal. Apemartus, a cinikus filozóf ellenben pesszimizista, de amellett jól érzi magát, nincsenek álmatlan éjszakái, mert „keble óriása” nem zavarja. Meggyőződése, hogy a világ egy polturát sem ér, és eszerint él. Nem hederít az emberekre, de nem is vár, nem is kér tőlük semmit. Így aztán sohasem jönnek konfliktusba egymással.

Hogy ki jár közelebb az igazsághoz, Timon-e vagy Apemartus? Egyik se? Valahol a kettő között keressétek az igazat! De azért bizonyos, hogy minden csalódás, minden fájdalom egy lépéssel közelebb hoz az igazsághoz. A könnyek lemosásuk a világ arcáról azt, ami rajta hamis, a festéket; azért kiált fel Lenau: „Oh Schmerz, wie bist du war!”

*

Reviczky Gyulának halála után is jelent meg verse Pécsen, mégpedig a Pécs című „politikai és vegyes tartalommal” hetenként kétszer megjelenő lapban, Koroda Pál jóvoltából.⁷ A vers címe *Az erdő*, s a Pécs 1891. június 27-i számában jelent meg a következő megjegyzéssel: „A korán elhunyt, jeles költőnek egy kiadatlan költeménye, melyet dr. Koroda Pál úr szívésségéből közlünk, abból az alkalmából, hogy Reviczky emlékkövét a Kerepesi úti temetőben leleplezték.”

A költemény fudtommal sehol másutt nem jelent meg, Komlós Aladár sem említi, ezért itt közöljük:

Az erdő

Szeretem fáid zizzenését,
Rejtelmes árnyvilágodat.
Ha elgyötört a gond, a kétség,
Te híven őrzéd titkomat.
Fáid szívem lázas verését
Kárörvendőn ki nem beszélték.
Erdő, te jó vagy s részvevő,
Rejtsd el, ki bús és szenvedő.

⁷ Koroda akkoriban sokat írt a pécsi lapokba. A Pécsi Figyelő 1892. évi 15. száma „A mi gárdánk” címmel ismerteti Pécs íróit, költőit, s közöttük említi Koroda Pált is, mondván, hogy „jelenleg inkább a miénk. Pécsen lakik, s igen gyakran ír a „Pécs”-nek is”.

Be jó sötétzöld fái árnya,
Ha izzó égről tűz a nap.
Ha meg vagy sértve, megalázva:
Pihend ki erdőben magad!
Ó, mert a harc, a földi lárma
Elnémul a zengő magányba,
Ahonnan mit sem lát szemed,
Csak szeliden kéklő eget.

Szellőtől ringó kebeledre
Boruljon, ki magányt óhajt.
A fák pajzánul enyelegve
Gúnyolnak itt minden sóhajt.
Kinek nem jó meg itt a kedve,
Már élve holt, el van temetve.
Ki téged, erdő, nem szeret:
Még nem örült, nem szenvedett.

A költemény után a lapban Koroda Pál megemlékezését olvashatjuk *Reviczky Gyuláról* címmel, a költő meg nem valósult terveiről, szabadság-eszméjéről, hangjának sokszínűségéről.⁸

A számunkra hozzáférhető múlt századbéli pécsi lapok és folyóiratok évfolyamaiban igen hiányosak. Lehetséges tehát, hogy a Pécssett meg nem lévő példányokban a közölteken kívül más elfeledett Reviczky írárok is találhatóak.

A költő most közölt néhány alkotása minden esetre arra int bennünket, hogy egy esetleges kritikai kiadáshoz még sok kutatómunkára lenne szükség.

Péter László

ADY CIKKE JUHÁSZ GYULA LÉVAI ELTŰNÉSÉRŐL

A Szeged és Vidéke 1907. július 28-i száma Hírek rovatában az első helyen közli „Kinevezés” címmel a következőket:

„Magyar Gábor, a kegyestanítórend főnöke Juhász Gyulát, a rend máramaroszigeti gimnáziumának világi tanárát a lévai városi főgimnázium magyar irodalomtörténet-tanárává nevezte ki. Juhász Gyula, aki az új magyar irodalomnak egyik legizmosabb tehetsége és a fiatal költők közül a legjelesebbek egyike, a Szeged és Vidéke szerkesztőségének évek óta kiváló és szeretett tagja. A közönség, amely szép verseit, pompás elmélkedéseit és ötletes szatíráit mindenkor szeretettel olvasta, velünk együtt örömmel látja ez izmos szegedi tehetségnek gyors haladását. Amily büszke reá a szegedi irodalom, éppen úgy nyereség lesz az iskolára is, ahol az ő lelkes előadásában tanulják ösmerni a magyar irodalmat.”

A biztató, dicsérő kis hírből nem derül ki, miért jelentett volna a költőnek Máramaroszigetről, az ország keleti csücskéből, Lévára, egy északi kis városkába, az egyik piarista gimnáziumból a másikba való áthelyezése „gyors haladást”? Nem tudjuk azt sem, egyáltalán mi tette szükségessé a költő áthelyezését? Valamivel közelebb esett ugyan szülővárosához, de ez alig számbajöhető előny. Máramarosziget megyeszékhely volt húszezer lakossal, színházzal;¹ Léva csak járási székhely, lakóinak száma még 1910-ben sem érte el a tízezet; számos iskoláján kívül más kulturális intézménye úgyszólván nem is volt.²

A költő minden bizonnyal szeptember első napjaiban érkezett új állomáshelyére. Az a két vers, mely gyaníthatóan lévai környezetben született, a költő nagyfokú elkeseredéséről, a szívszorító magány és szomorúság mély fájdmáról tanúskodik.

⁸ Reviczky Gyuláról figyelemre méltó cikk jelent meg a Pécsi Napló 1893. évi február 26-i számában is, KARA JENŐ tollából. A cikk elsősorban Reviczky modernségét elemzi, s megállapítja, hogy a költő „édes gyermeke volt ennek a vén, beteges századnak, hű szószólója korának.” Verseiben „ott cseng-bong a század végének minden eszméje, minden érzelme. Átérezte, kifejezte korának minden gondolatát, minden törekvését. Látjuk az idealizmus vergődését, a kétely árnyát, az emberi szív vívódását költészetében; de látjuk mindezt Reviczky egyéni felfogásának világításában, melynek két motívuma van: hit és szerelem.”

¹ Vö. GREZSA FERENC: Juhász Gyula Máramaroszigeten. ItK. 1957: 351. 1.

² Révai Nagy Lexikon, 12. k. (1915) 690. 1.

Idegen város, új szoba,
Matt, barna bútorok.
Szívemben álmok új tora,
E táj új gyászt hozott.

Idegen székbe roskadok,
Mi fáj ma úgy nekem,
A régi, régi bánatok
Vagy ez az idegen?

Az ágyra nézek. Álmodom.
Nagyon fáradt vagyok.
Ki fekszik ott, az ágyamon?
Egy nyíltszemű halott!

Mit akar? Vére még tüzel
És szeme még ragyog,
Láztól piros még homloka!
Most látom: én vagyok!

(Én is meghaltam)

Megdöbbenő hasonlóság tanúi vagyunk: amikor Máramarosszigetre került, éppen így tört le:

Idegen ágyon fekszem,
Megrontó lázban égve.

— — — — —
Már vár, rám vár az este,
Mikor idegen árnyak
Borítják be az ágyat.
Feketén, feketén,
Mint halotti terítő.
Ha most, most jön a vég!

(Idegen ágyon)

S még meglepőbb, hogy kényszerképze — az idegen ágyon ő maga fekszik holtan! — két évtized múlva is gyötri. Amikor 1929 őszén fölveteti magát a szegedi idegklinikára, hogy kínozó főfájása, mély depressziója szenvedéseiből az orvostudomány megváltsa, az őt fölvevő orvosnak álmairól beszámolva egészen hasonlót mesélt. „Nemrég álmában — jegyezte föl orvosa — egy igen sovány holttestet látott egy kriptaszerű üregben, felsóhajtott és másik oldalára fordult. Felébredve arra gondolt, hogy ez tulajdonképpen ő, az élőhalott.”³

Másik, ekkor írt, az előbbivel egyszerre megjelent verse is betegség-tudatáról vall:

Félek. Nem a kísértetektől,
Mert kísértetek nincsenek!
Félek. A jövődő rémektől
Lelkem beteg!

— — — — —
Magamtól kell remegnem egyre,
Futnék, de merre, hova térjek?
Az örvény zúg minden erebben,
Tőlem ki véd meg?

(Örvény)

Ilyen rögeszmék közt vívódik a költő az alatt a rövid hónap alatt, míg Léván tartózkodik: a versei előrevetítik a készülő összeroppanást. Betegen érhetett Juhász Gyula Lévára, s nagyon valószínű, hogy lappangó melankóliájának, mely már ennek előtte, 1907 februárjában is az élet elvetésére unszolta,⁴ mostani elhatalmasodását éppen a lévai száműzetés váltotta

³ A kórtörténetet a szegedi idegklinikai őrzi; tudományos érdekű tanulmányozásának engedélyezéséért HUSZÁK ISTVÁN Kossuth-díjas egyetemi tanár úrnak, a klinika igazgatójának tartozom köszönettel.

⁴ GREZSA: i. m. 354. l.

54.25.

Találkozások.

1905 július 30. Budapest. Első levele. B. N.

1907 ^{september elején:} ~~augusztus végén~~ Budapesti Napló. ~~Elő~~
Első találkozás.

1907 szeptember végén. Eltűnt fiatal költő.
Ady nekrológja "rólam."

1908 ~~február végén~~ ^{február végén} Nagyváradi találkozás.
~~Posta~~ ~~Daraból~~ ~~Ermindszentre.~~ A Holnap ~~születése.~~
Levele II/29. Ez mindszenttről. Válasz versem. III/10
1908. ~~27~~ szeptember 27. A Holnap első nagy-
váradi irodalmi ünnepe. Vajda János emlékének
a városküzén. Euőd Tamás: Egy néhai költő.
Ady előadása.

1908. november 15. Új Idők: A Duk-
A Duk-dukaffé. (Ady Endre emléke.) ~~után~~

1908 november 22. Független Magyarországi Juhász Szék.

1908 nov. 26. F. M. A Duk-dukafféhoz - Válasz a

Holnapnak. Ady Endrétől. Ermindszent. nov. 23.

1909 A Nyugat nagyváradi matinéje (Ady,
Katrany, Ignotus, Kafka, Feyzi, Lengyel, Menyhert,
Reinitz, Oswald.)

A kanárokkal Váradon (Ady, Horváth Henrik,
Hertmann, Vucokics, Kerdeván, Kappel stb.)
Az Európában, a restiben, a bodegáiban.

☉ A Duk-dukaffé után címmel

ki. Hiszen a költő folyton arra várt, hogy Budapesten, Szegeden vagy legalább valami nagyobb, kulturális környezetű városban jut neki egy biztos megélhetést jelentő szerkesztőségi asztal vagy tanári katedra. Ma még nem látjuk világosan az okokat, melyek ebbéli szándékát, vágyait holtáig valósítatlanná tették.⁵

Lévai tartózkodásának négy heterőrl az odavaló születésű Féja Géza cikkeiből tudunk még néhány apróságot. Féja 1934-ben a Szegedi Fiatalok társaságában meglátogatta Szegeden a nagybeteg, magányába húzódott költőt, s egyebek közt fölelegette előtte lévai tanárkodásának emlékeit, amikor még ő, Féja, kis elemista volt. A költő megvallotta itt, hogy házigazdájának leányába, T. Aranka-ba volt szerelmes, de — mint mindig — most is élheterlen, gyáva volt a szerelemben. „Aranka folyton azt játszotta zongorán, hogy *Szegény, szegény gyászvitéz*. Igaza is volt...” A költő szavait idézte itt Féja.⁶ S negyedszázad múlva, szülővárosába látogatva újból kutatott Juhász Gyula-emlékek után. Újabb beszámolójából⁷ megtudjuk a korábbi monogram tulajdonosának teljes nevét is. Ma már lehet, hiszen fél-évszáza múlt a költő lévai időszakának. „Lévai tartózkodása idején — írja Juhászáról Féja itt — Tonhaiseréknál lakott, s 1957. december 27-én fölkerestem özv. Jaszenovitsné, szül. Tonhaiser Arankát, hogy Juhász felől megkérdezzem. Aranka a régi Tonhaiser-házban lakik a Ladányi u. 16. szám alatt, s abba a szobába vezetett, melyet Juhász Gyula bérelt valamikor. Szép, tágas szoba két ablakkal az utcára. De maga a költő is beszélt nekem T. Arankáról utolsó találkozásunk alkalmával. Mint mondotta, beszédbe sem merészelt elegyedni akkor Arankával, aki ezért, ha meglátta, azonnal verni kezdte a zongorán a *Szegény, szegény gyászvitézt*. A lévai zongoraszó emléke egyik versében is felcsillan.”

A csöndes Léva holdas udvarában
Tűnt zongorát hall fölujjongni vágyam.

(Emlékek útján)

A költőnek a 20-as évek második felében írt „thematái”, az „Emléktémák” címet viselő följegyzések között szintén ott szerepel az emlékeztető idézet helyes szövegű változata: „Bamba, bamba gyászvitéz.”⁸

Ennyi mindössze, amit a lévai négy hét — melyet Féja mind a két alkalommal tévesen mond négy hónapnak! — története. Mert a sorsába belekeseredett, a melankólia által összeroppantott, beteg idegzetű költő október 3-án váratlanul eltűnt hazulról. A *Budapesti Napló*, amelyben közel két év óta már rendszeresen jelentek meg versei, másnapi számában nagy cikkben számolt be „*Eltűnt fiatal poeta*” címmel. Ezt a cikket Juhász Gyula abban a följegyzésében, melyet Adyval való kapcsolatairól készített, Adyénak mondja: „Ady „nekrológja” rólam”.⁹ Szerintünk is valóban Ady írta:

„Léváról sürgönyzik, hogy a lévai piarista gimnázium fiatal világi tanára, Juhász Gyula, a poeta, eltűnt. Levelet hagyott hátra s ez a levél azt sejteti, hogy Juhász le akar számolni az étellel, öngyilkos lesz.

Juhász Gyula a fiatal magyar poéták elite-jéből való. Van egy nagy bűne, mely bárhol, kultúrországban, nagy erénnyé váltódnék: a szinte beteges szenzibilizáció. Magyar, hogy úgy mondjuk, tősgyökeres magyar legény, szegedi. De terhes örökségül kapott lelki előkelősége, ifjú álmái, idegen, igazi litteratúrákból vett olvasmányai megtévesztették. Az utolsó év-tizedben különben szórványosan nálunk is gyúltak lidérc-tűzek. Úgy hisszük, hogy sokan jártak meg kegyetlenebbül is, mint Juhász Gyula. Írók és művészek, akik azt hitték, hogy Magyarországon is virrad. Végre is Juhász Gyula még gyermek-ember s érdekes, szép versei is egyelőre csak erős ígéretek. De vádaskodnunk az esetleg halálba indult emberrel szemben nem szabad. Az ő lelke az övé volt s az ő fátuma az is, ha fiatalon már kétségbeesett.

Félteni már régen féltettük, első versei óta, melyek a Budapesti Naplóban jelentek meg s a verseket kísérlő levelek miatt, melyeket ismeretlenül Ady Endréhez — kit szeretettel vallott mesterének — írt. Ezekben a levelekben már nyugtalanítóan sír, jajveszékél egy önmagát féltő lélek.

⁵ Vö. PÉTER LÁSZLÓ: Juhász Gyula és a „fekete báró”. Acta Universitatis Szegediensis. Irodalom. Szeged. 1959. 102—108. l.

⁶ FÉJA GÉZA: A magyar költő véres könyve. Magyarország, 1934. március 21.

⁷ FÉJA GÉZA: Juhász Gyula rejtélye. Kortárs, 1958. február, 252. l.

⁸ A szegedi múzeum anyagában. — A dal kettős Lehár Ferenc: A víg özvegy c. operettjéből.

⁹ Juhász Gyula: Örökség. Válogatott prózai írások. Szerk.: PÉTER LÁSZLÓ. Bp. 1958. 1. köt. 136—137. lapok között.

Szeretett volna Budapestre, megértők, támogatók közé kerülni. A vidék a maga nagy semmit sem akarásával s érzéketlen, hideg, taposó, nyugodt életével majdnem örületbe kergették[!] Tavaly Máramarosszigeten volt tanár s onnan is eltűnt egy szép napon. Megírták ezt akkor a lapok, megírtuk mi is s már akkor katasztrófára gondoltunk. De Juhász Gyula lecsöndesedett, megbékült egy kicsit s hála istennek nem történt baj. Máramarosszigetről Lévára ment tanárnak, ismét hinni kezdett és írt. Közben föllátogatott Budapestre, szívesen fogadtuk, de a személyes ismeretség csak erősítette sokunkban azt a gyanút, hogy a fiatal poéta az egyensúlybővítésetet nem sokáig bírja. Talán Budapesten sem talált mindent és mindenkit olyannak, mint nekikészülve óhajtott. Verskötetét csak alkuvások, nehézségek s kínos tárgyalások után jelentethette meg egy generózus szegedi nyomdában. Legalább azt mondják, hogy a kötet már kész, de látni sehol se látjuk. Szinte szökve utazott el Budapestről s nemskóra megint Ady Endrének írt egy panaszos levelet. Önsorsával sirva tréfálkozó, öngyilkosságra célzó, reménytelen, furcsa levelet. Versei, melyeket hűségesen küldözgetett nekünk, az utolsó időkben elmaradtak. A lévai rendőrség olyan levél birtokába jutott, melyben Juhász Gyula kereken, világosan bejelenti, hogy megöli magát. Szegény édesanyja, akit a lévai rendőrség táviratban értesített, ma a következő sürgőnyt küldte Szegedről hozzánk:

„Mit tudnak Juhász Gyuláról, eltűnt, Juhászné.”

Mi annyit tudunk csak, amennyit megírtunk s nem tudunk Szegedre megnyugtató választ küldeni.”

Ady írhatta ezt, nemcsak azért, mert Juhász Gyula így tartotta, nemcsak stílusának sok árulkodó jegyéből sejtjük, de néhány tárgyi nyom is ezt bizonyítja. Csak Ady tudhatta, hogy a hozzáírt levelekben „sír, jajveszékel” a költő, s a későbbi lévai levélben öngyilkosságra céloz. (Ezért is beszél önmagáról harmadik személyben, illetve ezért nem írta alá a cikket.) Ady tudhatott arról, hogy a költő — Lévára menet — föllátogatott Budapestre, s volt a *Budapesti Napló* szerkesztőségében: a „személyes ismeretség”, amire a cikk céloz, szintén azt erősíti, amit már tudunk: Ady és Juhász addig levélben ismerték egymást; a Lévára átutazóban Pesten megforduló Juhász 1907 szeptemberében találkozott személyesen Adyval. Az említett vázlaton, melyet Juhász állított össze Adyval való találkozásairól, ugyancsak ezzel egybevégezően áll a följegyzés: „1907. szeptember elsején: Budapesti Napló. Első találkozás.”¹⁰

A *Budapesti Napló* következő, október 5-i száma ugyancsak cikket közöl a költőről, s közzétesz két verset a közben megérkezett verseskötetéből. Ez a kötet, mint a költő később megírta, az életét adta vissza: „Ennek a könyvnek megjelenése és sikere — írta a kiadója, Balassa Ármin halálakor — az életemet adta vissza akkor, mert én bizony Léván, az Isten háta mögött nyomorogva, éppen leszámolni készültem mindennel.”¹¹

A nyomorgást nem kell ugyan egészen szó szerint érteni, hiszen inkább lelki nyomorúságra volt visszavezethető az elkeseredés, mintsem anyagi okokra. De Féjának 1934-ben öngyilkossági terve okául — vagy tán inkább kiváltójául — ezeket mondta a költő: „Nehéz lelki depresszióm volt s késett a fizetésem, nem volt felöltöm, hát eljöttem...”¹²

Féja a kortársi emlékek szerint — Erdélyi József piarista tanár mondotta el neki még diákkorában — megírja, hogy az eltűnt költő az asztalán egy papírlapot hagyott: „Consummatum est.”¹³ Ugyanigy tett már félévvel előbb, februárban is, amikor Máramarosszigetről tűnt el.¹⁴ Keresték a lévaiak Juhász holttestét a kutakban, a Perc-patakban; hosszú rudakkal zavarták a vizet, de csak nem került elő. Ez a titokzatosság, írja Féja, még jobban fölliggatta a kedélyeket s már-már helyi legenda lett belőle, mikor levele érkezett...¹⁵

A költő — ebben téved Tonhaiser Aranka memóriája — többé nem tért vissza Lévára. Eltűnésekor Budapestre utazott, ott szegedi leányismerősét, Klíma Ilt hozta össze vele jósora épp a Lánchídon, ahonnan a Dunába akarta vetni magát, hogy gyötrő fejfájásától, kínzó depressziójától örökre megszabaduljon.¹⁶ Klíma Ili orvostanhallgató is volt, ismerte is a költőt, tisztában volt a helyzettel; lakásukba vezette Juhászt, kezébe adta friss, szép verseskötetét, melyet ő is akkor kaphatott meg éppen, s ez visszaadta a költőnek életkedvét.

¹⁰ Uo.

¹¹ JUHÁSZ GYULA: Utazás egy sírdomb körül. Szeged, 1924. január 20.

¹² FÉJA: i. m. (Magyarország).

¹³ FÉJA: i. m. (Kortárs).

¹⁴ VÖ. GREZSA: i. m. 354. l.

¹⁵ FÉJA: i. m. (Magyarország, Kortárs).

¹⁶ JUHÁSZ GYULA: Buda. Délmagyarország, 1926. szeptember 26.

„Hamupipőke, bársonyban, ezüstben!” — kiáltott föl, saját emlékezése szerint, a költő, amikor első verseskönyvét a kezébe vette...¹⁷

Hazatért Szegedre a szülői házba. S innen írja már október 13-án Babits Mihálynak: „post tot discrimina et catastrophas rerum itthon vagyok azzal a bizonyos súlyos idegalgálással és maupassanti la horlaik után — még mindig élek, sőt akarok is élni már...”¹⁸ S írja másik barátjának, Rozsnyay Kálmánnak 18-án: „Élek barátom, kedves, derék barátom, és ha az élet ér valamit, hát akkor köszönöm, hogy élek. Igen bizony, nem is olyan régen — csak neked írom ezt meg egészen, őszintén, neked, aki nem kételkedtél bennem! — az élet, melyet Ady úr nagy É-vel ír, előttem annyi volt, mint a semmi, hitvány kölönc, amelynek csak terhét éreztem és csak egy vágy volt: eldobni! Hitem egészen megrendült magamban, érted-e kedves barátom, magamban, tehetségemben, létjogosultságomban, erőmben, akaratomban. Ha nem hiszünk másokban, még lehet tengődni, lézengeni, élni, de ha magunkban nem tudunk már hinni! jaj nekünk, háromszorosan jaj! Rettentő csüggedés, bénaság szállott meg, didergett a lelkem, egész valóm kifordult sarkaiból, nem találtam sehol semmit, senkit. A magány úgy borult rám, mint az őrültre a kényszerzubbony... Elég, elég, ha tovább írom ezt, újra elővesz, kilel a rémület, a Horla. Édesanyám képe megtartott az életnek... A jövő? Nem tudom, mi lesz. Állásomat Léván elvesztettem, de Istenemre, nem bánt túlságosan. Író akarok lenni...”¹⁹

A lévai gimnázium nyomtatott értesítője mindössze ennyit ír a költő négyhetes lévai működéséről: „A párhuzamos osztály felállítását követően az elmúlt tanévben alkalmazott Wieser István vil. h. tanár helyét Juhász Gyula vil. okl. tanár foglalta el, ki okt. 1-én betegsége következtében megvált az intézettől. Helyébe Szabó Rezső vil. végzett tanárjelölt jött.”²⁰

¹⁷ JUHÁSZ GYULA: Utazás egy sírdomb körül, i. h.

¹⁸ Babits, Juhász, Kosztolányi levelezése, Szerk. BELIA GYÖRGY. Bp. 1959. 158. l.

¹⁹ ROZSNYAY KÁLMÁN: Pauvre Lelian. Napkelet, 1937. július 1. 442. l.

²⁰ A magyar kegyes-tanítórend vezetése alatt álló lévai róm. kath. főgimnázium értesítője 1907—1908. tanévről. Közzéteszi Cserhelyi Sándor igazgató. Léva, 1908. 167. l. — Cikkem nyomdába adása után jelent meg GYÜRE LAJOS: Juhász Gyula Léván c. cikke a pozsonyi A Hét 1960. január 10-i számában.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. XVII. SZÁZAD 1.

A tizenöt éves háború, Bocskai és Báthory Gábor korának költészete. Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos és Stoll Béla. Bp. 1959. Akadémiai K. 678 l. 32 t.

1.

Ritka az a magyar irodalomtörténész, aki hasznát ne vette volna az 1877-ben megindult Régi Magyar Költők Táranak. A középkor és a XVI. század verses maradványait közéteve hatalmas gyűjtemény nemcsak anyagával hatott, hanem filológiai apparátusával is mindig a kor legjobb színvonalát képviselte: Szilády Áron, Horváth Cyrill és Dézsi Lajos érdemei és eredményei mindmáig régi magyar irodalomtörténeti kutatásunk aranyfedezetéhez tartoznak. A becses RMKT azonban a XVI. századdal elakadt, sőt a század termését is csak kb. 1575-ig sikerült betakarítania. Történt kísérlet a XVII. század költészetének publikálására is, Badics Ferenc 1914 és 1937 között kiadta Gyöngyösi István összes műveit, de ez a vállalkozás, mint jelen kiadványunk szerkesztői megjegyzik, „inkább tekinthető Gyöngyösi István, vagyis egy jelentős költőegénység, művei kritikai kiadásának, semmint a régi magyar verses emlékek egészét közreadni szándékozó *Régi Magyar Költők Tára* szerves részének”. (6. l.) Egyébként az eddig említett egész kötet sor (mindössze tizenkettő) éppen hatvan év leforgása alatt jött létre kitűnő filologusok hosszú esztendőket emésztő magános munkájának eredményeként, szomorú elakadásai pedig nagyon jól példázzák a vállalkozás meg-megújuló nehézségeit.

A felszabadulás után újjászervezkedő tudományos életünk tette igazán lehetővé az RMKT komoly és tervszerű folytatását. Az előttünk fekvő új kötet bevezetése alaposan megindokolja, miért a XVII. századi sorozat megindítását határozta el az Akadémia illetékes főbizottsága, s ez indoklással teljesen egyet kell értenünk. A XVII. század manapság sem eléggé ismert és méltányolt korszaka irodalmunknak, s verses

emlékeinek gazdagsága, ezek költői színvonala a hozzáértő számára is meglepetésül szolgál, ha az eddig szeszélyesen szétszórt anyagot együtt, a fejlődés dialektikus menetében látja.

Nyilvánvaló, hogy a XVII. századi kötetek összeállítása nem történhet meg az anyag alapos felmérése nélkül. Míg a XVI. századi kötetek termése jórészt egykorú nyomtatott gyűjteményekben maradt ránk (*Tinódi Chronicája*, a *Hofgreff-énekeskönyv*, *Heltai Cancionaléja*, *Huszár Gál és Bornemisza Péter énekeskönyvei* stb.), a XVII. századra az anyag túlnyomó, főleg világi jellegű része a kéziratos terjesztési forma alacsonyabb szintjére szorult, s manapság is minduntalan bukkannak fel XVII. századi verskéziratok vagy változatok. Széles kutatógárda kellett tehát a lappangó anyag, feltárására, s marxista irodalomtudományunk dicséretére szolgál, hogy e kollektív munka szép eredménnyel járt. A kötet szerkesztői 23 kutató munkatárs nevét sorolják fel, s hem kis megelégedésünkre úgy nyilatkoznak, hogy „a XVII. századi énekanyag forrásait három év alatt megközelítő teljességgel sikerült összegyűjteni”. (9. l.). A munka 26 város 39 könyvtárában és levéltárában folyt, Magyarországon kívül Csehszlovákiában és Romániában is, mindenütt a helyi szakemberek buzgó támogatásával.

Az új folyam első darabjának bevezetője nem közli, hogy a XVII. század magyar költészete hány kötetben lát majd napvilágot (a borító lap ismertető szövege beszél „mintegy 15 kötet”-ről!), az anyag bőségét ismerve azonban jelentékeny sorozatra kell számítanunk. Történeti énekek igen tekintélyes számban maradtak ránk (epikus és lírai jellegűek egyaránt), s viszonylag könnyen keltezhető voltukkal az egész század énekanyagának gerincét alkotják. Érthető, hogy az új sorozat velük kezdődik: az

I. kötet az 1593 és 1613 között keletkezett tartalmazza, a már elkészült és sajtó alatt levő második Bethlen Gábor korát (1613—1629) öleli fel. Ezt a rendszerezést zárja majd az ún. kuruc költészet. A század vallásos lírája számos kronológiai és szerkesztési problémát vet fel. A szerkesztők megállapítják, hogy a nyomtatásban megjelent protestáns énekgyűjtemények a század első harmadában új anyagot nem adnak, s a XVII. század prot. vallásos lírájának gyűjtését csak az 1632. évi lőcsei imádságos-könyv függelékével és az 1635-ös lőcsei énekeskönyvvel kell kezdeni. Egészen természetes, hogy a konzervatív graduál típusú énekeskönyvekben sem jelentkezik új anyag, még az *Öreg Graduál*-ban (1636) sem, ezek teljes egészükben a XVI. századi kötetekbe utalandoók. A kéziratos verseskönyvek vallásos költeményei egyenként jórészt nem datálhatóak, elhelyezésüket a kódex jellege dönti el: a *Detsi*-, *Lipcsei*-, *Kuun*-, *Vasady-kódexek* darabjai pl. a XVII. századi sorozatban látnak napvilágot, a rendkívül konzervatív jellegű és hódoltsági területen keletkezett *Lugossy*- és *Csoma*-kódex, bár 1630 táján írták össze őket, az előbbi század énekanyagát őrzik. A szombatos énekek, minthogy keltezésükre jóformán semmi fogódzó nincs, mind a XVII. század kötetibe kerülnek, noha felfethetőleg akad közöttük régebbi termés is. Ugyanez a helyzet a katolikus egyházi népénekekkel. Telegdi Miklós ének-közléseitől eltekintve, túlnyomórészt a XVII. századba utalando. Az 1600 körül keletkezett széphistóriák (*Árgirus*, *Charidia*) viszont szervezesebben illeszkehetnek a XVI. század anyagába. A szerelmi költészet egésze külön kötetbe kívánkozik, minthogy a kronológiai sorrend itt állapítható meg a legkevésbé. A nagy költők (Rimay, Szenczi Molnár, Zrínyi, Gyöngyösi) nyilván nem szerepelhetnek a gyűjteményben Rimaynak és Gyöngyösinek egyébként is van már kritikai kiadása. Egyes kisebb, de mégis jelentékeny költők (pl. Petki János, Nyéki Vörös Mátyás, vagy Pécselyi Király Imre) esetében a szerkesztők minden műüket egy-egy kötetben hozzák, noha így talán átlépi a megfelelő kötet kijelölt korhatárát. A szerkesztés helyes és rugalmas elvei egyszerűvé és könnyűvé teszik majd az RMKT új folyamának használatát, s ez oly előny, amellyel a Szilády Áron szerkesztette sorozat nem dicsekedhet. A XVII. századi versanyag összegyűjtése és rendezése tekintetében egyetlen ponton nem látunk tisztán, s így kérdést kell intéznünk a szerkesztők-höz. Gondoltak-e a nyomtatott kiadványokban megjelent nagyszámú alkalmi, dicsérő vagy ajánló vers összegyűjtésére? Nagyon jól tudjuk, hogy ezek jelentékeny része alig éri el a költészet alsó határát, de mégis

magyar versek, s számbavételük régi adóssága irodalomtörténeti kutatásunknak. Egyébként akadnak köztük értékesek is, mint Apáczai verse a mennyei lámpásokról (1652), vagy a Martonfalvi György halálára írottak (1681).

2.

Utaltunk már rá, hogy a meginduló XVII. századi sorozat anyagának bőségével fog leginkább feltűnést kelteni. Új nevek, új költői arcok bukkanak fel, s a Balassai európai szintre emelkedett magyar költészet, ha ily nagy egyéniséget egyhamar nem mutathat is fel, technikai, versmondattani, stilisztikai tekintetben állandóan igen jó színvonalon mozog. A most megjelent I. kötetben (1593—1613) költőként ismerjük meg az országos politikai főúri szereplői közül Homonnay Istvánt, Rákóczy Zsigmondot, Homonnay Bálintot, Ecsedi Báthory Istvánt, Illésházy Istvánt, sőt a halálra ítélt Báthory Boldizsár rabénekeit is megőrizte a Lugossy-kódex. Érdekes, hogy ez a fegyvert forgató, hadakat intéző magyar főnemesség mily közel érzi magához az önkifejezés költői formáit, s Balassi ígézetében és technikájával ugyan, de gazdag lírát tud teremteni. Az Eckhardt Sándor bizonyítékai alapján véglegesen Illésházyénak ítéltethő *Ferendum et sperandum* pl. a század elejének egyik kitűnő költeménye.

Nemcsak ezt az egy verset, s nemcsak a főrangúaknak említett csoportját emelhetjük ki kötetünk terjedelmes anyagból. A 117 lírai és epikus költemény közül kétségkívül Wathay Ferenc 28 verse tűnik ki első sorban. Az utóbbi időben többször is értékelt gyűjteménye (vö. Angyal Endre ITK 1955, Jenei Ferenc: Magyar költők XVII. század, 1956) figyelemre méltó poétájával mutatja. A szenvedés tette költővé, a „búval virágzó rút, sötét tömlőc”, mint maga mondja. Nincs rajta minden során a csiszolt izlés és a humanista tanultság, mint Rimay költeményein; egyszerűbb, bibliai hangvétele, régiesebb műfajokhoz vonzódása (bibliai históriát, históriás éneket is ír) a kétségtelen Balassi-hatások ellenére egy naivabb költői gyakorlat tanítványaként állítja elének. XIX. éneke (49. sz.) pompásan igazolja, mennyire iskolát teremtett Balassi vitézi költészete, de azt is, mennyire élményszerű (nem iskolás!) ez a költészet: minden katonatollforgató ellenállhatatlan vágyat érez a végek „vérrel virágzó virtusának” megörökítésére. Wathay hangja egyáltalán nem méltatlan hozzájuk.

Részletes elemzést érdemelne hazafias keserűségtől fűtött XXIV. éneke „mely az magyar nemzetségnek nyomorult múlt és

jelen való állapotját traktálja". A nagyszabású vers sikerült barokkos allegoriával egy fegyvereitől megfosztott vitéznek mutatja be az országot (paizsa Nándorfejérvár, fegyverdereka Buda, sisakja Esztergom, kópója Temesvár, pallosa Szigetvár és Gyula, szablyája Eger és Kanizsa volt), elsratja a nemrégiben elhunyt jeles vezéreket ((Batthyány Boldizsárt, Pálffy Miklóst, Zrínyi Györgyöt, Nádasdy Ferencet), Apáti Ferencre emlékeztető szatirikus hangütéssel gúnyolja a nemességet, hogy a kettős ellenség között gyötrődő ország veszedelmével mit sem törődve, a maga hasznát és kényelmét keresi. Különösen éles a hangja a katolikus klérusról szólva („Régi álnokságok tovább tovább térül, S csak főző menyecskék ők forogják körül”), de nem kíméli az előkelő asszony nép divatos cifrázkodását és a mindenfelé terjedő romlottságot sem. A kor irodalmában feltűnő keménységgel és szókimondással támadja az „olasz szokást”, Velence és Róma erkölcsi fertőjét. A hosszú vers megalkuvást nem ismerő nemzeti szemléletével, keserűen szatirikus hanghordozásával nem egy részletében a kuruc költészet előzménye.

Egészen más költői egyéniség Petki János. Stoikus életszemlélete, alapos irodalmi ismeretei, csiszolt verstehnikája abba a késői humanista költői körbe utalják, melynek díszé és középpontja Rimay. Ez utóbbinak művészi színvonalát nem éri el, de terjedelmes Silius Italicus fordítása, Az *Virtusnak és Voluptasnak egymással való vetekedések*, a századforduló költészetének értékes darabja; különösen azzá teszi az erdélyi ifjúsághoz intézett önálló peroratóiója, amely a humanista locus communisok között is Zrínyi Miklósnak a nemességet bíráló kemény hangját előlegezi. A tudós kancellár ugyan inkább az elméleti moralizálás, mint a tettek embere, de az összefogott, fordulatos kifejezőmód bizonyára nem maradt hatás nélkül a *Szigeti Veszedelem* művészi tömörséget kedvelő énekesére.

Érdekesek Petki humanizmusának határai is. Apróság, de jellemző: „...nem tud mit kezdeni a *Cannae* helynévvel; a Thrasy-mennus tavat jelentő *Maenionis lacus*-t pedig a magyar őstörténetből ismert Maeotis tengerrel keveri össze” — írja Kľaniczay Tibor kiváló körültekintéssel szerkesztett jegyzeteiben. (602. l.). Bornemiszával vagy Rimayval ilyesmi nem esett volna meg!

Közel áll Petkihez a kolozsvári magyarszász Ádám János allegorizáló költésze. A nagyvagyonú kalmár üzleti feljegyzéseit németül vezeti, de irodalmi munkásságát magyarul folytatja, akárcsak egy nemzedékekkel előbb Heltai Gáspár. Ádám esete annyival jellemzőbb, hogy számára a magyar nyelvű irodalmi munkálkodás nem igehir-

detés és egyben üzleti érdek, mint a nagyteknitélyű prédikátor és nyomdász esetében volt, hanem szellemi kedvtelés. Az *igaz jámbor és tökéletes barátságról való ének*, *Az két musák... egymással vetekődnek*, a rágal-mazók ellen vagy a felesége halálára írt költeményei alapos készütséggű humanistának mutatják, akit különösen a korszerű emblématikus költészet befolyásol. Formai változatosságra való törekvése is a tudatos költőt mutatja. Egyébként négy versből álló „oeuvre”-jét is a jelen kiadás állítja egybe, közülök három eddig Ádami név alatt szerepelt Horváth István téves következtetése folytán.

Erős tehetség Debreceni Szappanos János is. Költői munkásságának termékeit már Dézsi Lajos összeállította (Debr. Szemle 1928), itt azonban minden eddigi publikációnál jobb kritikai szövegeket kapunk. Debreceni Szappanos verseit a közösségi szemlélet jellemzi, a néppel együtt élő prédikátor mindig sokak véleményének, érzelmeinek ad hangot, amidőn az 1598-as Várad környéki tatárjárást siratja, Bocskayt ünnepli a lelkes elragadtatás hangján, vagy Hodászi Lukács megdöbbentő hirtelenséggel bekövetkezett halálán kesereg. Így a kuruc költő előképének tekinthető. Mint latin verselő valóságos virtuóz és ugyanez a bravuros (a Lukács pap énekében már keresett) külső forma jellemzi magyar verseit is. A *Militaris Congratulatio* gyönyörű hangütése nagy költőhöz sem volna méltatlan.

Debreceni Szappanos Jánossal kapcsolatban merül fel az a kérdés, vajon azonos-e vele az a Debreceni János, akitől 1615-ben a *Christianus suspirans* (RMK. I. 454) megjelent. A szerkesztők az azonosítás ellen nyilatkoznak azon megfontolásból, hogy a külföldi egyetemet végzett költőt nem nevezték volna *deák*-nak, mint a műfordítót. Ez az érv alapos, de nem kizáró értékű. A külföldről hazatérő doktor theologiae Apáczait *deák*-nak nevezi a kolozsvári sáfárpolgár feljegyzése. (Vö. Herepei János: *Apáczai Csere János könyvtárának töredéke*, MKSz 1959, 79.) Az azonoság érdekében legyen szabad hivatkoznom a *Christianus suspirans* művészi manierista stílusára, amely nagyon könnyen folyhatott Szappanos Jánosnak a latin retorikán mesterivé csiszolt tollából.

A lírai darabok közül érdemes felfigyelni Lakatos Péter szép bőrtönénekére (10. sz.), Sárközi Máté pompás vitézi énekeire (17–18. sz.), a Pápai János kéziratába beleszótt keserű hangú feddőnékre (78. sz.), a Kátai epitaphium éles antiklerikális hangjára (88/I. sz.), az 1608-ból való országgyűlési pasquillusra, amely ez ideig a műfaj első terméke (94. sz.). Gyulai Márton *Epiniája* (21. sz.)

egy humanista műfajnak, a győzelmi éneknek irodalmunkban talán egyetlen, de fejlett példája. Emellett részletesen lehetne és kellene elemezni azt a sok formai szépséget, stilisztikai, verselési, nyelvi értéket, amellyel a század elejének ismert vagy névtelen költői a magyar költészetet gazdagították. A gondos kritikával helyreállított szövegekből úgy árad a fejlett művészi technika, ahogyan a levert modern vakolat alól előbukkan a budai vár házainak későgótikus vagy reneszánsz pompája. Ádám János például mestersen tudja követni Balassi *Kit egy citerás lengyel leányról szerzett* c. énekének rimelési bravúráját:

„Azé legyen sok pénz, friss palota, nagy kincs, kinek lelki java nincs Reám pedig tekintis, lelki áldással hints, ez világból hozzád ints.” (130. l.) A verselési nehézségek egyébként is vonzzák e kor költőit. Művészi hatású Tóth Demeter *Cantio optimá-jának* (111. sz.) 5—5—6+5—4—6+5—4+5—5+6 szótagú strófászerkezete, de érdekes a keresetten ható *Lukács pap énekének* 7—7+7—8+8—7+8 osztású képlete is. Igen szép, gondos 13+13+19-es ritmusával kítúnik a névtelentől származó *Végy jegyvert kezében Ur Isten most mellettünk* c. ének (6. sz.). Bonyolult rímtechnikája s művészkedő stílusa miatt érdekes *Az idvezült jöl-séges Bocskai Estvännak... nyomoru haláljáról* c. (86. sz.) gyászének. Magam részéről éppen verstechnikai megfontolás alapján hajlandó vagyok elfogadni Debreczeni Szapannos János szerzőségét. Külön dicséret illeti kötetünket, hogy a 117 darab közül 32-nek dallamát is közli Cs. Tóth Kálmán gondos munkája alapján, nagy támasztékot nyújtva ezzel a verstani elemzéshez.

Feltűnően gazdag e korszak epikus termése is; az erdélyi történelem mozgalmas eseményei, harcok, összeesküvések mindig megtalálják a maguk krónikását, a szerzők érdekes módon most már nem a hírközlésre vagy eseményrögzítésre törekcszenek, hanem határozott pártpolitikai propaganda mozgatja tollukat. A titokzatos Szerdahelyi Mihálytól származó *Igón szép história* (9. sz.) pl. a Kendi Sándor-féle összeesküvésről szól. Két históriás énekünk van Báthory Zsigmond havasleli hadjárataról (11—12. sz.). Nevezetes a sajátos roppant töredékes *Török császárok krónikája* (19. sz.), amely anyagában alighanem Tinódi elveszett művére megy vissza. Wathay Ferenc két históriás éneket és egy bibliai históriát írt (33., 40., 43. sz.). Bornemisza Váci Menyhárttól nagyszabású, bár erősen hiányos históriás ének maradt ránk Bocskay István korának harcairól (65. sz.). Földvári Ambrus Gedeonról szóló históriájának (92. sz.) szintén megvan a korszerű vonatkozása: a század elején Bocskayt tekintették a magyarok Gedeoná-

nak. Báthory Gábor fejedelemségének szinte hivatalos krónika-irodalma van a fejedelmi politika támogatására, valószínűleg Imreffy kancellár irányításával (96., 97., 98., 103. sz.). Az epikus darabok művészi színvonal tekintetében alatta maradnak a lírai, feddő vagy tanító énekeknek, az elbeszélő vagy leíró epikus technika fejlődésére azonban kétségkívül hatottak.

3.

A régi Magyar Költők Tára első XVII. századi kötete a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében folyó munka kiváló dokumentuma. Nyilvánvaló, hogy ilyen méretű filológiai munka nincs hibák, esetleg csak kisebb hiányosságok nélkül, s ha közülük néhányat szóvá teszünk, ez kizárólag a kiegészítés szándékával történik.

A szöveghez — az eredeti kéziratok ismeretében hiányában — nem sokat szólhatunk. Az 5. é. 56. sorában az *angyalidttalis* alak dt-je gyanúsnak látszik. — Az 555. lapon „Az Teöreök Chazar Soldunar Nepenek megh írása” című felsorolásban a „Boztanchiak azaz kerelezek” alighanem „kertezek” = kertészeknek olvasandó, hiszen a bosztáncsik a császári palota kertészei voltak, akikből Nagy Szolimán formált testőrséget a lázongó janicsárok ellen. — A 247. lapon a 28. sorban *iratnék* helyett nem *irtatnék* kell? — Az 589. lapon *Charidia* sajtóhiba *Charictia* helyett. — A 300. lap 74. sorában nem *bánatot* kell *bánatos* helyett? — Petki *Virtus et Voluptas*-ában a 311. lap 29. sora, a 313. l. 97. sora, a 314. l. 142. sora szótag-számhibát mutat, anélkül hogy a jegyzetek között erre utalás történnék. A 320. lap 380. sorában nem *gyalázattal* kell az ott olvasható *gyalázattak* helyett? — A 325. lap 565. sora is hibás szótagszámu. — A Debreceni Ref. Kollégium könyvtárának R. 484 és R. 509/1. sz. kézírataiban szintén megtalálható a Kátai-epitaphium XVIII. századi másolata: az első a Kemény János-féle ön-életírás kéziratában, a második pedig Sinai Miklós iratai között fordul elő. (Vö. Mihály Imre: *Történelmi pasquillusok a debreceni református kollégiumi könyvtár kézírattárában*, Debrecen 1936, 4. l.). A debreceni szövegek az itt közöltekkel szemben is mutatnak néhány változatot. — A 612. l. 10. sorában *Pio* sajtóhiba, *pia* kell.

Legtöbb kiegészítést a magyarázó jegyzetek tekintetében tehetünk. Nyilvánvaló, hogy egy kritikai kiadás sem magyarázhat meg mindent, egy-két ponton mégis ajánlhatunk némi kiegészítést.

A 81. ének magyarázatai (614. l.), igen helyesen, közel egykorú forrással, Apáczai

Enciklopédiájával világítják meg az elefánt és a sárkány, valamint a krokodil és az ichneumon küzdelmét. Kár, hogy nem teszik ugyanezt Gyulai Márton *Epinicia*-jának értelmezésekor, itt is Apáczai szövege értetné meg legjobban az előforduló természetrajzi furcsaságokat. Lássunk csak egyet! „Ember maró kigyó, Többször immár nem jó, Föld magába nem veszi” — írja Gyulai (108. l.), s ez a sor megvilágítás nélkül marad. Apáczainál ezt olvassuk: „...ha egyszer marásával embert öl, soha többé a föld bé nem fogadja, úgy hogy csak egy lalba is nem bűhatik, hanem szüntelenül széllyelbujdosik” (Magyar Klasszikusok, 1959. 241. l.). Ugyanúgy megtalálható Apáczainál a gyémántnak vérrel való rontása (272. l.), a publicán, a phoenix (242. l.), a basiliscus (244.), a hollófiak (243.) és sok más. Az 530. lap utolsó magyarzatában *ichneumon* hibás, a fentebbi *ichneumon* a helyes. — Apáczait ajánlanám a *Török császárok krónikája* egy helyének értelmezésére is. A 136. strofa ezt mondja (94. l.):

Írta ezer öt száz tizenhét esztendőben
Hogy az keresztység lenne meghanyat-
lásban,

Melyet valónak is látunk az mi időnkben.

Apáczai *Enciklopédiája* IX. részében: „1444: Baptista Mantuanus születik, ki vallás változását 1517. esztendőben jövedőli” (id. kiad. 323. l.). Így valószínűleg ennél a szerzőnél kell keresni a 137. versszak apokalyptikus jövedőlését is. — Ugyan-
ebben a históriás énekekben (100. l. 255. vsz.) az alábbi töredékes sorokat olvassuk: „Töb-
bet én nem szólok... Hallgatásban lenni jó... Mint Amiclae Váras...” Felmerül-
het a gondolat, nem Lucanus szegény halá-
száról, Amycláról van-e szó, aki nyugodtan
maradt, midőn a világ ura, Julius Caesar
zörgetett ajtaján, hiszen szegénységében
semmit sem kellett féltenie (*Pharsalia* V.
507—522 és 527—581.). Amyclast a közép-
korban és a reneszánsz idején sokat emle-
getik, így Dante (*Convivio*: IV. XIII. 12,
Paradiso XI. 58. skk.) és mások is. (Vö.
E. R. Curtius: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, 1954². 70. és
368. l.; A. Renaudet: *Dante humaniste*,
Paris 1952, 501. l.; R. Renucci: *Dante, disciple et juge du monde gréco-latin*, Paris,
1954. 391. l.). — Petki: *Játszik a szerencse...*
c. énekének (69. sz.) jegyzeteiben a szerencse
kerekének jó magyarzatát kapjuk. Fel-
hívom azonban a figyelmet arra, hogy a
Carmina Burana épp egy szerencseverssel
és ábrázolással kezdődik: „O fortuna, velut
luna, statu variabilis” (ed. Schmeller, Bres-
lau 1894³ 1. l.). Ugyanitt a „táskás szegény-
ség”-hez is egy adalék: „...táskás mendi-
káns inasokra szorult a szép deáki tudomány.”
(Kecskeméti A. János: *Dániel Propheta*

Könyvének... magyarozoltja, Debrecen,
1621, R. M. K. I. 510, 29. l.) — Petki *Virtus*
et *Voluptas*-ának 152. versszakában (326. l.)
ezt a sort olvassuk: „Mert én is régenten
voltam Corinthusba.” Oly szövegösszefü-
gésben fordul elő, hogy az ifjak régente
idegen országokba jártak jó erkölcsök
tanulása végett: Klaniczay Tibor úgy véli,
hogy Petki itt valaminő módon külföldi
tanulmányaira utal. Azt jól sejtji, hogy a
magyar szólásmód összefügg a horatiusi
„Non cuivis homini contigit adire Corin-
thum”-mal (*Epist.* I. 17, 36), de ez a nagy
latin költőnél is görög szállóige. Erasmus
részletesen megmagyarázza: „Vetustum
iuxta ac venustum adagium de rebus arduis
et aditu periculosus” (*Adagiorum chiliades*
quatour cum sesquicenturia complectens...
Basileae 1540, pag. 132.). Általában a kevés
tehetségű és erjű embereknek mondták
figyelmeztetésül, ha mégis valami nagy
dologra törekedtek. Petki nem akar kon-
krétan külföldi tanulmányainak helyére cé-
lozni, csak annyit jegyez meg e tömör szálló-
igével: én is értek a dologhoz, mert csekély
képességeim ellenére mégis megjártam
Corinthust, azaz tanultam „nagy messze
idegen országokban”. — A 89. ének 49.
sorához fűzött magyarzatát a 623. lapon nem
megfelelő. A szöveg világosan kilenc kar
angyal lázadásáról beszél, ezt nem lehet
ark-angyalnak magyarázni, hiszen ezekből
a keresztény mítosz szerint csak négy volt
(Lucifer, Mihály, Gábor, Rafael). Itt igenis
angyali karokról (rendekről, csapatokról)
van szó, akik közül kilenc lázadt fel Luci-
ferrel. A katolikus dogmatika sohasem
teremtett végleges rendet az „angyali
hierarchiában”: Nagy Gergely másként szám-
lálja őket, mint Dionysios Areopagita és
nyomában Petrus Lombardus vagy Aquinoi
Tamás. Ez utóbbiak kilenc angyali kart
tartanak számon, de volt olyan legenda is,
hogy a huszonhét angyali kar egyharmada,
azaz kilenc követte Lucifer lázadásra hívó
szavát. A mi protestáns énekestünk ezt ismeri
(Vö. egyébként Dante: *Paradiso*,
XXVIII. 97—129. és *Convivio* II, V. a.) —
A 98. énekekben a pápának a hajdúk ellen
izgató szavaihoz kitűnő párhuzam idézhető
a *Querela Hungariae*-ből, ahol Alvinczi
dicséri és védelmezi a hajdúságot, mint
hazánk „sáncát és szegeletbástyáját”. (Vö.
Ince Gábor: *Alvinczi Péter*, Bp. 1935.
49—50. l.) — A 102. ének címében a
„Stagiritá városbéli Aristoteles” értelme-
zést kívánna, minthogy itt a magyar fordító
elvíti Aristoteles szülővárosának (Stageira,
Stagira) nevét. — A 112. ének versfőiben
BOTROCJ fordul elő. A szerkesztők szerint
ez nem értelmes betűsor (647. l.). Én *Bodrog*-
nak olvasom. — Számos helyen a magya-
rátat teljes elmaradását fájlaljuk. Így pél-

dául a 199. l. 216. sor: Celest és Siritatis nevei jegyzetet igényelnének. Mire vonatkozik a 300. lap 19. szakasza, Nyáry Pál halálára? Mit jelent a 350. lap 35. sorának *saramonta* szava? A 354. lap 175. sorában „Cziapan” nem Csipán vagy Csépany? — Becsenesi Imre neve (93. ének) nyilván a Baranya megyei *Besence* községgel függ össze. A 96. énekhez hiányzik a vipera, Troilus és Achilles, Bernardus Doctor, a „nagy festommal orálni”, a „planéták nagy polcra ültetik” magyarázata. — A 103. énekhez elkelt volna még a „nyelvet kapni” kifejezés értelmezése, valamint egy jegyzet Báthory Andrásról. — A 477. l. 35. sorának *mordíttság* szava is magyarázatot várt volna. — Nem ártott volna megmondani, hogy Pecz János ezredest miért nevezik doctornak? (431. l. 119. sor.) Vele kapcsolatban ugyanis érthetetlen marad a *Kutus viz* és a *Saka* (259. lap 66. sor). — A 454. lap 20. sorában előforduló *bocsád* igealak sem közérthető. — Nem tudom, mi a követ-

kezetesség a *Báthory, Báthori* név írásában. (502., 572. l.) A somlyai ág i-vel, az ecsedi y-nal irandó? Van ilyen helyesírási szabály? Olyan viszont kétségkívül nincs, amely megengedné az *Álmod-i* (583), *Vág-i* (553), *Csesznek-i* (553) írásmódot a szabályos *szerencsi, keresztúri, fejérvári* stb. alakokkal szemben. *Bocsay és Bocskai* is változatos tarkaságban szerepel (575. és 502. l.).

A felsorolt csekély hiányok talán még egy-kettővel megszerkezhetők lennének, mindez azonban jelentéktelen aprólékoskodás maradna az előtünk fekvő kötet értékei mellett. A szöveggondozás és jegyzetelés munkáját egészen kiválóan tartjuk, s irodalomtörténetünk sokoldalú hasznát fogja látni a jegyzetekben felhalmozott becses anyagnak. A XVII. századi kötetek sorozata egy jelentékeny korszak eddig soha nem látott teljes képét fogja kibontakoztatni, s a szerkesztőknek igazán csak kitartást kívánhatunk a munka további érlyes és eredményes folytatásához.

Bán Imre

HATVANY LAJOS: ADY

1—2. köt. Cikkek, emlékezések, levelek. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 566; 431 l.

Ez a csaknem ezer oldalas, két kötetes gyűjtemény Ady élete egyik legfontosabb tanújának, a költő barátjának és a körülötte életében és halála után zajlott irodalmi harcok tevékeny részesének Adyval való levelezését, valamint a mellette és általában a kibontakozó új irodalom mellett írt cikkeket, kritikáit, s Hatvany Adyra való emlékezéseit tartalmazza. A különféle műfajokat egyesítő kompendium — amely időben kb. 1904-től, a *Még egyszer* című Ady kötet megindulására való reagálástól az 1955-ben megindult kritikái kiadás I. kötetéről írt bírálatig tekinti át Ady művét — két kötetre tagolódik: az I. kötet a szerzőnek e gyűjteménye elé írt bevezetése után öt fő részre oszlik: Ady mellett, Ady a kortársak közt, Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez, A beteg Ady, Ady halála után. A II. kötetet csaknem egészében az *Ady világa* c. Hatvany könyv tölti ki, amely az *Ady a kortársak közt* c. könyvével együtt a szerző legfontosabb írása Adyról. A II. kötet függelékében Ady néhány szerelmes versének elemzését olvashatjuk, az utószóban pedig az „Ady Múzeum és Ady világa” Vitatkozás Földessy Gyulával, s „Ady és a „mecénás”, Vitatkozás Benedek Marcellal” című Hatvany írások kaptak helyet. (Ez utóbbi talán — ti. a Benedek Marcellal való vita — az I. kötet végén — szintén függelékben — inkább helyén lett volna, ugyanis egy olyan kérdést

tárgyal — Ady és Hatvany kapcsolatát, amelynek előzményei itt olvashatók, míg a II. kötet egészében az Ady-mű értelmezésével foglalkozik.)

Bár folyóiratunk csak új irodalomtörténeti művekkel foglalkozik a részletes elemzés igényével, ebben az esetben, legalábbis részben mégis el kell térni ettől a gyakorlattól. Szakfolyóirataink ugyanis megjelenésük idején nem méltatták érdemük szerint Hatvany Ady írásait. Császár Elemérnek csak annyi mondanivalója volt az *Ady a kortársak közt*-ről, hogy az „a Hatvany kultuszt szolgálja”. (Itk. 1928. 126—127.) Kapja hát meg legalább tőlünk a méltó visszhangot. Bírálatunkban részletesen elemezzük a gyűjtemény irodalomtörténeti érdekű passzusait, — mindenekelőtt Hatvany Ady értelmezéseit, a két kötet többi részét pedig annotációs módszerrel mutatjuk be.

*

„Ady mellett” állt Hatvany Ady életében: erről tanúskodnak az I. kötetben e fejezet-cím alatt összefoglalt írásai, amelyek Adyért és Ady körül való harcainak dokumentumai. Emeljük ki ezek közül az „Egy olvasmány és egy megtérés története” c., a *Huszdik Században* megjelent nevezetes írását, a Holnap antológiáról írott bírálatát,

a *Nyugat* Ady számába írott Indulás c. cikkét, amely a korabeli magyar kulturális viszonyok részletes elemzése s a két részben megjelent Irodalompolitika c. cikkét. Adyval való személyes kapcsolatának emlékét az a 158. Ady, ill. Hatvany levél őrzi, amelyet *Ady a kortársak közt* c. könyvében 1927-ben adott ki. E könyve tartalmazza egyébként az Ady a kortársak közt című híriportját, amely máig egyik legfontosabb Adyra való emlékezésünk. Hatvany számol az „eljövendő Toldy Ferencsel, — azaz: az irodalomtörténettel — és számára jegyzi fel „ami csekélységet” Adyról tud. (I. 129.) A Hatvany itt felsorolt írásaiból adódó problémák egy részével már foglalkozott a folyóirat — az irodalompolitikai problémát érintette Belia—Sándor cikke (Schöpfung Aladár hagyatékából. Itk. 1953. 1—4. 324—338) s bizonyos kérdéseket úgyis csak a problémákra vonatkozó egész irodalomtörténeti anyagot együtt látva tudnánk megválaszolni. Ady halála után, emigrációban írja *Ady világa* és az *Ady a kortársak közt* c. könyveit: ez utóbbinak a bevezetése összegezi Hatvany Ady-képét. Legszívesebben polémiáit az emigrációban, majd pedig hazatérése után itthon folytatta Adyért. Míg Ady életében a konzervatív táborral harcolt, addig most egyszerre kellett harcolnia a konzervativizmust korszerű formában képviselő Szeckfü-i koncepcióval (Ady, Tisza, Szeckfü vagy a megtévesztés tudománya) s az Ady útjáról letért, Babits szerkesztette *Nyugait*al. (Ady és a fiatalság, Ady, Bródy és a Nyugat, Ady körül, c. írásai.) Említsük meg még ebből a periódusból elvi jellegű cikkein kívül az irodalomtörténetet különösen érdeklő írásait: „Margita élni akar”, A német Ady-antológia, Révész Béla Ady könyve, Olvasó Benedek kalandjai, amely Révész: Ady és Léda c. könyvét bírálja. A Schöpfung eset — amely tulajdonképpen Schöpfungnek a XX. század magyar irodalmáról írott könyvével foglalkozik; Adyra való emlékezéseihez kapcsolódik az „Ami eszembe jut” című kis írása, az Ady-kultuszhoz pedig a Nyílt levél Goga Oktáviánhoz, A bécsi Ady-körrel, Nagyváradi levél—bécsi válasz, című írásai szolgáltattak becses adalékokat. A Hatvany gyűjtemény I. kötetének anyagából adódó problémákat részletesen elemeztem Ady és Hatvany c. tanulmányomban. (*Kortárs*, 1959. 7. 88—100.) Míg ott egy pályakép keretében próbáltam tisztázni a Hatvany Ady-írásaiból adódó elvi kérdéseket — s így természetesen került az I. kötet a centrumba, úgy most — Hatvany Ady magyarázatainak bemutatásakor szükségszerűen kerül a II. kötet előtérbe, mint amelyik ezeket az írásait tartalmazza.

*

Ady halála után Hatvany az első között van, akik a költő teljes életművének bemutatását kísérik meg. *Ady világa* címmel 1924-ben Bécsben megindított sorozata tanuskodik erről. E teljes joggal külön világnak tekintett életmű két szektorát — Ady istenes verseit és szerelmi líráját — elemzi sorozata elkészült két kötetében: Isten könyve, Szerelmem könyve. Az emigrációba kényszerült „katedra nélküli tudós” számára alkalom ez, hogy olvasóihoz szóljon.

Hatvany ellentmondások egységének látja Ady költészetét, mint előtte Földessy Gyula is. „... ez az egység igazán művészi és öntudatlan.” — (II. 17.) írja —, majd így folytatja: „Ezeregynéhány különének minden sorát és rimét fogja majd az Adyhoz méltó nagy és összefoglaló bírálat egyetlen világerzésből kisarjasztani... aki ezt a munkát elvégzi, aki a szétágazó ágakat csomóba összefogja, óriási területet fog kihatítani a világból s ki fogja mondani reá: Ady.” (II. 17.) Hatvany érdeme az is, hogy (már 1924-ben) egységben látja az Ady életművet és adott esetben egy-egy versmotívumnak publicisztikában-novellában is megkeresi a társát. S a líra, ill. az egész Ady életmű egységének szem előtt tartása mellett — hangsúlyozza az Ady-mű és Ady — életegységét is: „egy élet kínjának dalos történetét” látja Ady lírájában (II. 134.) s azt is tudja, hogy „a mű egészéből értjük meg a verset és a... strófáknak Ady életéből kifakadt egységét.” (II. 74.) „Ady minden énekét centrális mondanivalóból szakasztja ki ihletének centrifugális ereje. Ezért van, hogy Ady minden verse fontos, még a rossz versei is.” (II. 400.) Ez a gondolatörvet vet fel egy általános módszertani kérdést Hatvany elemzéseivel kapcsolatban: helyes volt-e Ady életművét így széttagolni vagy pedig célravezetőbb módszer lett volna a verseket keletkezési rendjükben egymás után elemezni? Hiszen Adyból egyidőben buktak ki a magát megmutató, az istenes, a szerelmes és a forradalmas, ill. magyarság versek. *Egy életerés* különböző szféráiról van szó. (L. például az 1910. VI. 16-i versbokrát.) S ha ehhez hozzávesszük akkor keletkezett publicisztikáját, novelláit és leveleit, akkor valóban egységben áll előttünk az Ady-mű. Hatvany is tisztában van egyébként azzal, hogy „... Ady-nak voltaképpen sosem is volt istenes költészete. Neki költészete volt — egy és osztatlan költészete. Egy és ugyanazon időben a legkülönbözőbb tárgyú verseket írta, s ezek között a sokféle és sok tárgyú versek között — természetesen egy szerelmes, meg egy istenes vers között — gyakran szorosabb a hangulatbeli kapcsolat mint az egyes istenes versek között.” (II. 160.) Ady egy-egy témakörének bemutatására kétségtelenül megfelelőbb ez a szétbontó

módszer, azonban ez eleve lemondást jelent egy teljes fejlődési kép megrajzolásáról, sőt — a kapcsolódó költemények mellőzése miatt — még a tárgykörön belül sem ad módot igazán fejlődési kép megrajzolására.

Hatvany „a művészettel együttregző bírálóat mozgékonyának nevezi magát. (II. 52.) Már 1908-ban olyan „különös” lírikusként jellemezte a bírálót, „aki másokban dalolja ki magát”. (I. 25.) Hatvany módszere tehát: intuitív módszer. Nyíltan ki is mondja, hogy „a legegységibb ízlés hangulatos önkényére alapított kicsinyesen szétbontó kritikám”. (II. 26.) S habár el kell ismernünk, hogy Hatvany ezt az elemző módszert magas szinten alkalmazza, azt is látnunk kell, hogy az intuitív módszer nemcsak megtermékenyíti a fantáziáját, de le is szűkíti Hatvany látását. S különben is: a legegységibb ízlés is a társadalom által determinált ízlés is egyben. Így Hatvany bírálói módszere is tulajdonképpen a *Nyugat* körül csoportosult polgári esztéták egyik jellegzetes képviselőjének módszere.

Hatvany predesztinálva érzi magát Ady magyarázatára, mert még frissen él benne az a nagy élmény, amit az egyes Ady versek, majd Ady kötetek megjelenésekor olvasása keltett benne. Elemzéseinek csakúgy, mint a már említett irodalomtörténeti érdekű cikkeinek az a jellemzőjük, hogy egyszerre közvetítik a kortárs ízlését és az irodalomtörténeti értékelés igényével fellépő esztéta véleményét.

*

Hatvany korjelenséget lát Ady istenes költészetében: „a mai embernek minden árnyalattal pontos és halálosan, megteveszt-hetetlenül biztos állapotrajzát” ismeri fel abban. (II. 35.) S ez a kitűnő megfigyelés megóvjá őt attól, hogy Ady mitológiáját tovább bonyolítsa: ellenkezőleg, az Ady áttételekből is az emberre, a korra utaló mozzanatokot emeli ki.

Az „Isten könyve” két részre tagolódik: Találkozás Istennel—Viadal Istennel. Hatvany az első nyomoktól figyelemmel kíséri Ady Isten-érdeklődésének kialakulását (Krisztusok mártírja, Sötét vizek partján, Judás és Jézus című versei) A Találkozás Istennel középpontjában az *Illés szerén* című Ady kötet, A *Sion-hegy alatt* című ciklusának az elemzése áll. Sokoldalúan mutatja be Ady találkozásait Istennel: az Úr érkezése, Kálvária út, Kötődés Istennel, Lélek útvesztő, Sok Isten — egy Isten. Íme, ezek a találkozás egyes etapjai. Hatvany nem tartja Adyt rendszert építő filozófus elmének: „Érmisszent megtalálta a mai embernek dogmától mentes hitét.” — írja. (II. 33.) S így lett Ady az új szimbólum, — Hatvany felfogásában — „A mai embernek simulékony sokféleségben

és alkalmazkodó szívósságban való viadala Istennel.” (II. 33.) Hatvany jól látja azt is, hogy Ady ótestamentomi dühét nagyon is korszerű indulatok fűtik s innen érthető, hogy „ótestamentomi új szavakat” teremt. Kitűnő részlet megállapításai vannak pl. Ady vízionális erejéről. (II. 50.) S azt is pontosan figyeli meg, hogy A *nagy Cethalhoz* című Ady versben a sikamlós fogalomból hogyan lesz sikamlós tárgyi elképzelés. (II. 63.) Más jellegű, de szintén fontos észrevétele az is, hogy az „Ádám, hol vagy?”-ban az Istennel „találkozó” Ady költészetére jellemző összes motívumok mind együtt vannak. (II. 65.)

Hatvany és a *Nyugat* vezető esztétái hanyatlást láttak Ady 1910 utáni lírájában s csak A *halottak élén* Ady-jában ismerték fel előző korszakának nagy fényét. Nos, Hatvany most — elemzéseiben közben revideálja régebbi nézetét — s arra figyel, hogyan bírkózik Ady egy-egy motívummal, témával, amíg teljesen ki nem merítette, azaz: ki nem fejezte azt. Így aztán nem húz merev határvonalat az Istennel találkozó s azzal bajtvívó Ady között. Finom megfigyelése, hogy „a Szeretném, ha szeretnének istenes (és nemcsak istenes) verseiből Az *Illés szerén* verseinek kimélyült, új árnyalatokban gazdagult visszhangja szól. Ady nem hoz új motívumot, legfeljebb ha kihagy egyet.” (II. 69.) Ady motívumainak elmélyültebb feldolgozását ismeri hát fel ebben az Ady kötetben. Úgy látja például, hogy az *Alázatosság langy esője* c. Ady versben az Imádság háború utáni témája mélyül el. Ám ugyanakkor az előbbi Ady verset túlságosan tételes versként fogja fel és nem érzi Ady iróniába hajló kérését. (II. 71.) Ugyane periódusban találó megfigyelései vannak Ady verseinek szókincséről. (II. 90.) Az Istennel való tulajdonképpeni viadal kibontakozását A *Minden Titkok versei-től* számitja. Kitűnő szöveghez hívja fel a figyelmet a legfontosabb Ady versekre: így például jó érzékkel állítja elemzése középpontjába az *Isten drága pénze* c. Ady verset, mint Ady Istennel való találkozásának, viadala reprezentatív művét s abban is igaz van, hogy ezt a verset az *Örvendezz ifjú ifjúságodban* és az *Egy kevéssy jóságért* című versek legigazibb társaként látja. (II. 106—108.) Elemzéseiben közben Ady öntudatlan asszociációra is felfigyel. (II. 120.) De azt sem szégyelli bevallani, ha nem ért valamit, ha egy-egy strofa vagy szó homályban marad előtte, s nem szépi, idealizálja Ady verseit, s ha úgy véli, megállapítja, hogy ez rossz vers, vagy rossz sor, ill. strofa. (II. 130—II. 97.) Közben az emigráns Hatvany lelke fájdalomtát is kikialtja: könyvtárától barbár hatalom zsarnoksága fosztotta meg s így nem nézhet mindennek frissen utána. (108—109.) A menekülő élet istenes

verseit pillanat szülte bibliai inspirációknak látja Hatvany. De ezek elemzése közben is alap gondolatát látja igazolva: „Prófétai nyelven izgalmas modern kép — riadt mai ember a mai, riasztó társadalomban.” (II. 133.) S bár a téma izoláltságra csábítana — kitekint Ady művének más szférái felé is és így észreveszi, hogy a politikai, a forradalmas Ady jelen van istenverseiben is. Hatvany is tisztában van vele, hogy a *A halottak éten* istenes verseiben az egész Ady benne van, s ezért a kommentárok végén — miután az Ady-mű különböző területeit áttekintette — kíván azokkal foglalkozni. Nagy világirodalmi tájékozottság, filozófiai kultúra — s erre alapozott konkordanciák — jellemzik Hatvanyt igen finom s egész a betűkig lehatoló verselemzéseit. S végül könyve végén tömören összefoglalja az isten-problémát Ady életművében. Amit elemzéseiből hiányolhatunk, az már jellemzett módszeréből következő fogyatékoság: nem látjuk eléggé Ady vallásos költészetét egész költői fejlődésében. Csak egy a versek születését kronológiai rendben is nyomon követő elemzés mutatná meg az Isten-élmény, a vele való viadal valódi funkcióját ebben a műben. Erre, ha nagyon vázlatosan és szűkszavúan is, Révai József adott példát Ady könyvében. Hogy az Isten probléma Ady számára, versein túl is, milyen izgató kérdés volt, erről egy 1910-es s Hatvany által is felhasználó — Nyugatbeli cikke tanúskodik: *Isten az irodalomban* címmel, — Gide: *La Porte étroite* című regényéhez fűz reflexiókat: „... annyi religió, igazi Isten vágy még nem élt az emberi civilizációban, mint ma”... „nem ismerek szebb szabadgondolkodást, mint az istennel való nyugtalan és kritikus foglalkozást” — a megtalálás vagy leszámolás perspektívájában. S ehhez az Ady szavakhoz kapcsolódva említünk meg egy másik nagyon a lényegre tapintó magyarázatot — a Németh Lászlóé — aki Adyt többek között épp ezzel az érdeklődésével látja kora nagy szellemei legigazibb rokonának. (*Készülődés*, I. 258.) *Tolsztoj inasaként* című írásában ismét érinti ezt a problémát (*Nagyvilág*, 1956. I. 110.) s mindkét esszéjének az a legtermékenyebb gondolata, hogy Ady vallásos költészetét a kortárs európai irodalom egészébe állítja be.

*

A Szerelm könyve két részben elemzi Ady verseit: Találkozás a nővel — Ady és Léda. Hatvany a „modern ember szerelmét próbálja kitapogatni Ady szerelmi lírájában. Könyvének elvi alapvetéséből emeljünk ki még néhány gondolatot: „Ady és a nő, ez annyit jelent, mint a háború előtti magasan föntjárt és a háborúban oly mélyre lezuhant férfi ember viszonylata a nőhöz.” (II. 171.)

„A társadalom és megszokás hazugságaiból Ady vallotta vissza a szerelmes szenvedélyt a szerelem igazába.” (II. 171). Az érzéseket egészen érző poéta verseinek látja Ady szerelmi költészetét s így érthető magyarázatának következő tétele: „Ady szólaltatja meg magyarul először szerelmes-emberi mi voltunknak eddig némán hallgató felét”. (II. 178.)

Ady életébe ágyazza be s abból bontja ki szerelmes líráját. Nagy pszichológiai átéléssel és tapintattal mutatja be az ifjú Ady érzelmi életét. De ugyanakkor már most megállapíthatjuk, hogy a kísértő indiszkrécióktól mindvégig távol tudja tartani magát. Hatvanynak gazdag anyag állott rendelkezésére az ifjú Ady érzelmi élete elemzésekor, hiszen Adyból — szinte világirodalmi méretben is — páratlan gazdagsággal tolultak fel versben, novellában, tárcában a gyermekkorára utaló mozzanatok. Ezeket az első élményeket Hatvany determinánsoknak látja Ady egész szerelmi líráját szem előtt tartva is. Elemzéseiben olyan kényes kérdéssel is szembe kellett néznie, mint Ady betegsége. Helyesen állapítja meg, hogy „mint maga érzésének egyik forrása” — ihletést jelentett — ez az emberre mért csapás a költő számára. (II. 211.) Ady nagy szenvedélyében, az alkoholban is azt az inspirálószert látja, amelynek teremtő része van Ady ihletében. Így készíti elő a szerző Léda megjelenését Ady életében. A korai Léda-verseket, mint Ady romantikus korszakának termését tárgyalja. Az egymással felelős életérzések közül — a romantikus, dekadens családottság, halálvágy attitűdből — azt hangsúlyozza, ami inkább jellemzi a költőt: az úrrálevést ez érzések fölött, s így Hatvany is megvédi a költőt — a korban egyenesen botránykönek számító — dekadens jelzőtől. Eközben már most fontos megállapításokat tesz Léda szerepéről Ady életében: „Ady számára az ő Lédája valóságos világelev, mint Beatrice Dante számára.” (II. 234.) S arra is rámutat, hogy a Léda-élményt nem önmagában kell nézni: „A magyar árvaságot először szerelmében érezte meg a poéta.” (II. 246.)

A Szerelm könyve „Ady és Léda” című második részében hét fejezetben — Léda asszony versei, A teljesülés, Rontás, Nagy várakozások, nagy búcsúzások, nagy beteljesülések, A pénz meg az asszony, Versek a szerelemhez, Versek Lédához — elemzi versről versre Ady Lédával kapcsolatos korai szerelmes líráját. Analízisének vezető szempontja: Ady bírkózása a személyesen is átélt romantikus konvenciókkal: „Ady a romantikus kország ellenmégét a romantika analízisében leli meg. Az ő mai romantikája a teremtő, tevékeny életé, ellenben a hajdan való poéták Wertheri ihletű roman-

tikája a tétlenségé, az ábrándba alélt élet és a sóhajos halálé.” (II. 273.) Erre a mozzanatra figyel különben akkor is, amikor az *Új versek*-et és a *Vér és arany*-t egybeveti: „Az első kötetnek egymáshoz tapadt motívumai különválnak a másodikban. A kölcsön szövegek, az olcsó jelző halmazok, ízletlenségek eltűnnek. Ami kétes volt, egyé forr. Álca lehull. A kor nyeglesége: szecseszsiós hangulatok, hisztériába fajult romantika, kinemesül.” (II. 308.) E könyvének legjobb lapjai talán mégiscsak azok, amelyeken Ady különböző motívumainak egymásba fonódottságáról, egymásba játszásáról ír. Kitérő megfigyelései vannak ezekről. Hatvany Ady három nagy motívum csoportját — Párizs, pénz, szociális indulatok — kapcsolja a Léda élményhez. S ha csak részben igaz is könyvének következő passzusa — „Ahogy Adynak Párizs kultusza, valamint politikai magyar tanításai, Adynak szociális-emberi tanítása is Léda élményéből nőtt ki. Innét van mint a politika tanításának, Ady szociális tanításának is lírai kilendülő ereje” (II. 300.) — kétségtelen, hogy a Lédához fűződő nagy érzelmi élmény, a vele kapcsolatos társadalmi kötelezettségek Ady fő témái megérlelődését elősegítették és siettetették. Lényegében Hatvany meggyőzően magyarázza, hogy „a szerelmes Adyban így él: a magyar Ady, a párizsi Ady és a szocialista, forradalmas Ady”. (II. 307.) Szociális költészetének csiráit az *Egy ócska konfliktusban* című Ady-versben találja meg. Találón figyelni meg, hogy a *Várnak reánk Délen* című Ady-versben hogyan érlelődik a *Harc a Nagyúrral* témája (a bárka meg a yacht motívum) (II. 305). Hatvany intuitív verselemzési módszerének remeke a *Héja-nász az avaron* és az *Egyedül a tengerrel* című Ady-versek bemutatása. Ez esetben valóban a művészi ösztön „visszája” ez a módszer és a versek minden szépségét ki tudja bontani, meg tudja mutatni. A szerző nagy művészi beleérző, átélő képességét dicséri az a néhány sor is, amelyet Ady ihletének a természetéről írt. (II. 353.)

Hatvany maga mondja, hogy könyve befejezetlen „reménytelen feladatnak tekintsz Adyt versről-versre végigkommentálni” s így csak izelítőt tudott adni abból, „amit Ady versei bennem, értelmemben és érzésememben akkor felkeltettek”. (II. 426.) S így csak sajnálhatjuk, hogy már nem került sor a későbbi Léda versek, valamint a Léda—Csinszka közötti korszak, és főleg a Csinszka-versek elemzésére. Ez utóbbiakban kulminál Ady szerelmi lírája: a szerelem legősibb funkciójával és legmagasabb rendű humánnumával teljesek e versek.

„Dante, Goethe, Ady szélesebbek, mintsem a magyarázat, (szükségképp mindig

logikus mű) a logikától független, ihletben fogant költői műveket befogadhatná és minden részletében megmagyarázhatná.” (II. 406.) — írta Hatvany Földessy Gyulával polemizálva. Mi sem mondhatunk se többet, sem pedig mást, Hatvany értékes, sok oldalú, sok titkot felfedő Ady magyarázatainak elolvasása után.

*

A két kötetet Belia György gondos, — bár kissé szűkszavú — magyarázó jegyzetei kísérik. Egy-két jegyzete azonban korrigálásra, ill. bővítésre szorul: 56: a „Rökk Szilárd utcai öreg gyerekek”-ről ír Hatvany. A jegyzet a *Hét* szerkesztőségét érti alattuk. A szövegéből arra következtethetünk, hogy itt Rákosi Jenőkről van szó. „... életem Farkas Pál fordulójáról” — beszél a szerző a 103. oldalon, mint egy olyan attitűdről, amire nem kerül sor. Miért nem magyarázza meg a jegyzet, hogy mi volt ez a mozzanat Farkas Pál életében? Ady egyik levelében tanagraszínházról ír? Ezt is magyarázni kellett volna. Egy két helyen sajtóhiba zavarja az olvasót, ami különösen kínos, ha versben vagy dátumban fordul elő. (II. 316, II. 190. II. 91.) S említsük meg azt is; hogy név és tárgymutató nem egészíti ki ezt a gazdag anyagú gyűjteményt. Az *Ady a kortársak közt* — című Hatvany könyvben közölt Ady—Hatvany levelezéséből kimaradt Hatvany és Ady 1910-es őszi levelé váltása (2 levél). Jegyzetben erre feltétlenül utalni kellett volna, mert így megtévesztő. Ma már egyébként azt is tudjuk — Bölöni 1910. XII. 11 —, ill. — Adyhoz írott leveléből, amelyet az MTA Kézirattára őriz, hogy a kis kuplét, amely Ady dühét Gábor Andor ellen kiváltotta nem Gábor Andor, hanem Szép Ernő írta.

*

„... e munka végén összekapcsolt egész, egy egész ember egész embersége fog ezentúl állni.” — ígérte Hatvany az *Ady világa* írása közben. (II. 399.) Mivel azonban elemzéseit abbahagyta, a sok értékes részlet ellenére sem áll össze egy egész kép. A szerelmi líra elemzésének befejezetlensége mellett főleg azt sajnálhatjuk, hogy Ady forradalmi, ill. magyarság verseinek elemzésébe már bele sem kezdett. Hatvany teljesítménye azonban így is jelentős, s ez még szembetűnőbbé válik, ha a korban nézzük azt: Hatvany könyve az emigrációs propaganda eszköze is volt, elemzései pedig azt bizonyították, hogy a költő „érthetlenségé” legenda.

Varga József

HEGEDŰS NÁNDOR KÉT KÖNYVE ADY NAGYVÁRADI ÉVEIRŐL

Ady Endre Nagyváradon. Bp. 1959. Akadémiai K. 159 l. — Ady Endre nagyváradai napjai. Bp. 1957. Akadémiai K. 463 l.

Közismert ma már az a hatás, amelyet ez a „csodálatos levegőjű, merész, hódító város” Ady fejlődésére gyakorolt: itt került először igazi városi környezetbe, ahol magas szinten gondolhatta át kora magyar világának centrális kérdéseit, itt ismerkedett meg a kor haladó polgári eszméivel, s itt vívta meg első nagy publicisztikai csatáit. Érthető kíváncsisággal vesszünk hát kezünkbe minden olyan könyvet, amely ezzel a rendkívül fontos életrészakkal foglalkozik. S különösen érthető a várankozásunk, ha olyan szerzőről van szó, mint Hegedűs Nándor, aki Ady volt íróasztalát foglalta el a nagyváradai redakcióban. Sokan írtak Ady váradai éveiről, Hegedűs azonban mindezekkel szemben helyzeti és időbeli előnyben van, mert nemcsak Maga is nagyváradai, de évtizedekig volt a helyi sajtó munkása, — az Ady körül megfordult emberek személyesen ismerte, úgszintén közelről — látta azokat az intézményeket is, amelyek szerepet játszottak Ady életében.

*

Az *Ady Endre Nagyváradon* című könyv két nagy részre tagolódik: az Ady korabeli Várad, — s Ady ebben a társadalomban — valamint a Diósi—Léda házasság s Ady és Léda megismerkedésének hiteles története. Könyvének nyitó fejezetében — arra a kérdésre keresi a feleletet, hogy miért éppen Nagyváradon indult meg a magyar baloldali polgári mozgalom, az ún. radikalizmus. A város gazdasági és társadalmi helyzetéből magyarázza meg a radikalizmus megerősödését s a zsidóságban és a szabadkőművességben látja a radikalizmus két fő faktorát. Kossuth találó jelzőjével „a magyar Birmingham”-nak nevezi a várost s a feudális múlt és a feltörekvő polgárság harcát sokoldalúan mutatja be. Különösen értékesek könyvének azok az oldalai, amelyeken a nagyváradai szabadkőművesek tevékenységéről ír. Ady publicisztikáját is inspirálható szabadkőműves írásra hívja fel a figyelmet (dr. Berkovits Ferenc: *Poscimur-c.* írása, amely a felekezetiesség elleni küzdelemben rokon hangot üt meg Ady írásaival) Hegedűs a szabadkőművességben mintegy harmadik utat lát, amely „a feltörekvő munkásság világnézete és a lehanyatló burzsoá szabadelvűség között állt”. Én azt hiszem, hogy ez nem volt harmadik út; a szabadkőművesség elképzelései polgári célkitűzések voltak. Voltaképpen arról volt szó, hogy egy a hivatalos politikában lejáratott irányzat — a

liberalizmus — eredeti programjának jelentős részét vitte tovább. Ady szimpátiája is innen érthető meg egyébként, hiszen ezydőbeli publicisztikájának alapszínét az adja meg, hogy az uralkodó kormánypárt gyakorlati liberalizmusával szembeállítja annak eredeti értelmét. Hegedűs könyvének ezek a fejezetei segítenek felfedni Ady publicisztikájának konkrét nagyváradai társadalmi tartalmát, s úgy áll előttünk a fiatal váradai újságíró, mint az iparosok, vállalkozók vagyainak a megszólaltatója.

Könyvének alcíme: irodalmi forrástanulmány. Bevallott célkitűzése, hogy kritika alá vesse az Ady-irodalom Váraddal foglalkozó műveit. A „Nagyvárad képe az Ady irodalomban” és az „Emberek, akiket Ady a nagyvárosban látott”-című fejezetek Bóka László könyvéhez kapcsolódnak: e mű bírálatának keretében kritizálja a városról az irodalmi köztudatban élő nagyobbrészt túlzó képet. Bóka Várady Zsigmondról rajzolt portréját, mint telibetalált jellemzést említi. Néhány arcképen (Pásztor Bertalanén és másokén) azonban módosít. Fehér Dezső Ady körüli szerepét is másként látja mint Bóka. Itt azonban nem hallgathatom el azt a kérdésemet, hogy a kettőjük közötti — s Hegedűs által nyitlan be is vallott — rossz viszony némileg nem torzítja-e el Hegedűs látását?

A „Miből élt Ady Nagyváradon?”, „Nem vagyok eladó”, „Még egyszer” című fejezetek egy tömböt alkotnak: Ady egzisztenciális ügyeit érintik. Hegedűs miután számbaveszi az összes szóbajöhető jövedelmi forrásokat (fizetés, mecénások, stb.) kb. 300 K. körüli összegben határozza meg Ady havi keresetét. Fejtegetései közben érdekes epizódokat tudunk meg Fehér Dezső bűvészműtatványairól, amelyekkel lapját, a *Nagyváradai Naplót* fenntartotta. E fejezetek egyben adatokban bővelkedő képet adnak a vidéki újságírás általános helyzetéről a század elején. Hegedűs könyve nyomán pontosabban látjuk Ady lehetőségeit véleményei szabad kifejtésére. „A függetlenség mindig csak addig terjedt, amíg Fehér Dezső kis anyagi érdekeit nem érintette. Ady számtalan cikkben fordult az agrarizmus vagyis a nagybirtok uralma ellen. Viszont ugyanezt a lángoló gyűlöletet nem találjuk meg cikkeiben a bankuzsora ellen” (65.) Hegedűs szerint ezt azért nem tehetette, mert a lap el volt kötelezve a bankoknak. S Hegedűs kis monográfiajának talán ez a legnagyobb érdeme, hogy az eddigieknél valóságosabb kép áll előttünk a szerkesztőségek munkájáról. Mi

eddig — többek között a kritikai kiadás készítése közben — nagy elvi sémákból, programnyilatkozatokból következtettünk egy-egy lap irányára. Ez nagy egészében helyes is. Hegedűs könyve nyomán azonban világossá válik előttünk, hogy mennyi helyi, anyagi és más érdek, ill. szempont keresztet ezeknek az elveknek a konzekvens érvényesítését. Könyve nyomán árnyaltabb kép él bennünk az egyes váradi lbokról.

Könyve második felében Léda Adyval való megismerkedése előtti életével foglalkozik, majd megismerkedésük hiteles történetét írja meg. Bár alapgondolata, — hogy ti. megértesse Ady és Léda találkozásait helyes, — ez sem menti, hogy túlrészletesen mutatja be a Brüll és Diósi családot, s lényegében sok felesleges mozzanatot említ meg Léda és Diósi házasságából is. Könyve e fejezeteinek igazi nóvuma, Ady és Léda megismerkedésének valódi története. Hegedűs nem osztja azt a nézetet, hogy Léda Adyért jött volna Párizsból: megismerkedésüket mintegy a véletlen művének tudja be. Áttekinti az Ady irodalom Ady és Léda megismerkedésével foglalkozó műveit és végül Ady Lajosné magyarázatát fogadja el a valóság-hoz legközelebb állónak. Ady Lajosné Fehér Dezsőné elbeszélése nyomán tárgyalja ezt a kérdést s Hegedűs ezért tartja az ő magyarázatát olyannak, mint amelyik leginkább megközelíti az igazságot. S habár Léda nem is Ady miatt jött Váradra, a Diósi—Brüll házasság bemutatásából az kiderült, hogy házasságában nem találta meg a kiegyensúlyozottságot s ezért is társra vágyó lélek volt. S a „képzeltetlenül tragikus” eset említése, ha már-már az indiszkréción határán járó kérdést feszeget is, a *Meg akartak tartani*, a *Léda aranyszobra* sőt: az *Elbocsátó, szép üzenet* c. Ady versekben szereplő motívumot — az Álmók asszonya s a Valóságos Asszony szembeállítását — segít megérteni.

Könyvének „Egyéb részletek” című zárófejezetében — könyve célkitűzéséből, ti. a témára vonatkozó irodalom bírálatából — következően — Fehér Dezső és Ady Lajos Ady írásait kritizálja, majd tömör portrét ad Pálffy Béláról, és Szűts Dezsőről, aztán a költő nagyváradi vonatkozású versrészleteit idézi, s végül néhány személyes emlékéét mondja el.

*

Az Új Magyar Múzeum sorozat első kötetként megjelent *Ady Endre nagyváradi napjai* c. munka a költő 1900. január 1 és 1903. X. 13. közötti életét vizsgálja. Tulajdonképpen az Ady Endre Nagyváradon című könyvnek a problémái bontakoznak itt ki a mindennapok vetületében. Hegedűs könyvének legnagyobb értéke a forrásokban való gondos utánanézés, a nagy tájékozott-

sággal végzett anyaggyűjtés. A szerzőnek három forrás állott rendelkezésére: Ady cikkeinek személyes vonatkozású részletei, az Ady-szakirodalom nagyváradi vonatkozású része és az elmúlt félvezázad magyar sajtója. Tájékozottságának sokrétűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy könyvében éppúgy találunk utalást a századelő valamelyik vidéki lapjára, mint egy tel-aviv-i újság egyik 1956-os számára. E sajtóismeretben fedezzük fel a szerzőben a csaknem negyven éves múltra visszatekintő nagyváradi újságíró. Hegedűs módszere: az idézett forrásokból kiszakítja az erre a korszakra vonatkozó részleteket és kommentálja azokat. Anyagát évenként csoportosítja.

Kitűnő az első fejezet: A nagyváradi sajtó: izgalmasan érdekes, sok mindenre magyarázatot adó részes.

Hegedűs könyvében új adatokat hoz fel színre az Ady család századeleji anyagi helyzetéről (Ady Lajos sikertelen kísérletezése magántanítványok szerzésével, Ady Lőrinc kísérlete földjének bérbeadására, vagy esetleges eladásra). A könyv legnagyobb újdonsága azonban Ady nagyváradi mindennapjainak a felderítése (párbanban való alkalmi szereplései, szerelmei stb. . . stb. . .). Hegedűs a nagyváradi életet is megmutatja a szűkebben vett Ady napjain kívül, s mindezen túl pedig a korról is sok újat tudunk meg e könyvből. Különösen becsek azok az adatai, amelyek túlmutatnak Ady privátéletén és világnézeti fejlődésére is fényt vetnek, azaz: az emberen túl, már az egész Ady művet magyarázzák, (pl. kapcsolata a *Hétel*, 28. 1., az *Új Század* című, Vázsonyi-féle demokrata lap üdvözlése 30. 1., Kiss Józseffel való megismerkedése 29. 1., kapcsolata a munkásmozgalommal, részvetele Vántus Károly szocdem. párttitkár izgatási perének tárgyalásán, Jókaival való találkozása, előfizetőket szerez a *Huszadik századnak* stb. stb.) Hegedűs könyvéből egyébként is az derül ki, hogy milyen mozgalmas, sokoldalú társadalmi életet élt ez a fiatal újságíró amellet, hogy naptól napra „teleírta” a lapját.

Könyvének van néhány bravúros részlete, ahol a riporter Hegedűs elemében van: ilyen például a Rienzi-ügy felderítése, avagy annak a megmagyarázása, hogy mi is adta meg a végső lökést Adynak, hogy otthagya a *Szabadságot* és a *Nagyváradi Naplóhoz* menjen át. (135—136.) De talán legnagyobb érdeme, hogy a Kiváncsi — (Varga Ilona) problémára irányította a figyelmet és az utolsó pillanatban sikerült ezt a titkot kideríteni. (352—356, 451, *Élet és irodalom*, 1958. VIII. 15, 29.)

Emellet azonban azt is meg kell említenünk, hogy Hegedűs nem mindig tud különbséget tenni a valóban fontos, mert az

Ady művet és az Ady-életet magyarázó és a teljesen felesleges, a Wissenschaft des Nichtswissenschaftes körébe tartozó adatok között. (357. l., 425. l. nem érdekel bennünket, hogy volt-e malma vagy sem Léda apjának.) A gazdag anyagú könyvet csak feleslegesen duzzasztják a tautológia-jellegű kommentárok (24—26, l., 28, 35. l., stb.); avagy mit kezdünk az ilyen mondattal: „Ez az Ady-vers teljesen ismeretlen volt mindaddig, amíg Kosztolányi Dezső az *Eszteendő* című folyóiratban le nem közölte” (II. 44.) Pálffy Bélát illetően pedig inkább elhiszük Ady lényeglátó jellemzését, mint Hegedűs kommentárját. (184—185. l.) Néha szó szerint veszi az idézeteket és kommentárjai ezért válnak komikussá. (241, 338.) Már az előző könyvében, de itt is szívesen emelte ki Ady életéből azokat a mozzanatokot, amelyek inkonzekvenciára vallottak. (*Ady Endre Nagyváradon*, 74. l., —307. l.) Kommentárjainak nem rokonszenves vonása, hogy Hegedűs megfellebbezhetetlenül ítélkezik a kortársak felett, s nemcsak ténykérdésekben revideálja azokat, de véleményekben is. S Ady-kutató elődei iránt sincs meg benne mindig a kellő megbecsülés. — A könyv szerkezetéről még azt jegyezzük meg, hogy felesleges volt függelékben közölni Hegedűs lektori véleményét Fehér Dezsőné könyvéről, hiszen az ott tárgyaltakkal már előző könyvében foglalkozott. S még annyit — ami egy ilyen terjedelmes könyvben nem meglepő — elírások, pontatlanságok, nyomdahibák zavarják az olvasót néha. (199, 275. l.)

S végül még egy módszertani kérdés — amiről már mint lektor is polemizáltam Hegedűs Nándorral: könyve készítése közben szemmeláthatóan a Petőfi-irodalom két nélkülözhetetlen alkotása lebegett a szeme előtt példaként: Endrődi: *Petőfi napjai* és Hatvany: *Igy élt Petőfi* c. könyve. Könyve tanúsága szerint módszerben inkább az utóbbit — Hatvany könyvét — követte. Ebből is következik a könyv olvasható-

sága. Könyvében Ady korabeli írásai közül csak azokat említi, amelyek a költő mindennapi szempontjából tanulságosak. Ha azonban a szerző következetes, úgy az akkor írt Ady-cikkeket, verseket — egyáltalán az egész fellelhető irodalmi munkásságát is felsorolta volna, hiszen ezek is Ady napjait alkották. Miféle Ady napjai az, amelyből megtudjuk, hogy Ady mikor, kivel és hol párbajozott, de azt például már nem találja meg az olvasó, hogy a *Bellehem néma*, a *Menjünk vissza Ázsiába*, avagy a *Levél az apámhoz* című cikkeket mikor írta, ill. mikor és hol jelentek meg azok. Hangsúlyozom: nem kommentálásra, hanem egyszerű felsorolásra lett volna szükség — mint Endrődi teszi — ez terjedelemben sem jelentett volna sokat. — Másrészt: nemcsak a kommentálásokban felbukkanó tautológia zavarja az olvasót, de az előző könyvre való sűrű hivatkozás is. S itt nem a hivatkozás a zavaró, hanem az ott megírtaknak az új könyvben való megismétlése is.

Különféle műfajok keveréke ez a könyv: nyersanyaga egy megirandó Ady-életrajznak, értékes adatokat talál benne az Ady kritikai kiadás sajtó alá rendezője, valamint az a kutató is, aki az Ady körüli vitákat gyűjti össze, ill. az Ady mű kortársak közötti visszahangját keresi.

*

Az életrajzi kutatásnak Ady esetében különös jelentőséget ad az, hogy kevés költő életműve gyökerezik annyira a mindennapjaiban, mint az Adyé. Hegedűs Nándor értékes monográfiái segítik a kutatót abban, hogy Ady életének egy nagyon jelentős szakaszában eligazodhasson. Könyveivel hiátust is töltött be: Kardos László foglalkozott a debreceni évekkel — Bölöni György pedig Párizssal kezdte kitűnő könyvét: Hegedűs könyveiből most a közbeeső években is tudunk tájékozódni.

Varga József

NAGY LAJOS: IRÓ, KÖNYV, OLVASÓ

1—2. köt. Válogatott cikkek és tanulmányok. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 630; 535 l.

Örömmel nyugtazzuk könyvkiadásunk e teljesítményét, mert Nagy Lajos életművéből olyan anyagot ad a közönségnek, mely nemcsak a kutató ember számára hasznos olvasható, aki ezekhez a cikkekhez mégis elég könnyen hozzáférhet, de izgalmasak ezek az írások az olvasónak is, ki az íróval csak egy-egy délutánra találkozik. Mert az átfogó impresszió, az első „érték-érzés” — ezen írások sokszínű, gazdag problemati-

kája, a két kötetnek egész életművet és kort jelző-felvillanó természete. Könyvkritikák, ismertetések, irodalmi közélet és irodalompolitika idézése, újságpublicisztika és szociográfiái rajzok együttese az *Író, könyv, olvasó*, s a heterogén anyagot az író egységes világszemlélete, határozott magatartása, a jellegzetes stílus — a logikum egyszerűsége és az állandó szatírai hajlandóság — fogja össze egységes mondanivalójú művé.

Hiába keressük Nagy Lajos kritikai írásában a hagyományt. Sem önmagát, sem a jelenvaló irodalmat nem kutatja a múltban. Shakespeare-t és Petőfit kivéve nem esik itt szó elmúlt korok irodalmáról, róluk is nyílt aktualitással. Shakespeare-ről a Shakespeare kultusz, Petőfiről az eszmelművészi aktualitás kapcsán. — Shakespeare-ről egyenesen azt bizonyítja, mennyire eljárt felette az idő, hogy lélekábrázolása mennyire fikciók sora inkább, mint a reális emberi lélek felmutatása, III. Richárd csak az írói fantázia szerint élő-eleven, a valóságban ilyen jellemképlet nincs. Meghökkenítő ítélet, történeti szemlélet következménye, de aktualizáltságában igazgá válik. Az igazi nagystílus gyilkosok, rablók — a kapitalizmus uralkodó embertípusa! — gátlástalanok és lelkiismeretlenek. A korszerű gazemberiség — és ez nagyon megtapasztalt élménye írónknak — nem ismeri a lélek bűnhődését, a lelkiismeret és a félelemérzés magatépő kínját. Az igazi nagystílusú gazember, ahogy Nagy Lajos megismerte, éppen akkor érzi magát elemében, ha öl, rabol — kizsákmányol.

Shakespeare tehát nem korszerű író már, az idő túllépett emberábrázolása lélektani módszerén és igazságain, az új bűnöző lélek nélkül való. Am illik ismerni Shakespeare-t, kötelező végigülni a Shakespeare-bemutatókat a „társasági embernek”. S akik a színházban ülnek — az igazi, életteremtette III. Richárdok — még a lelküket is megnyugtathatják a látottakkal. A bűnt elkövetni és a bűnért bűnszolgát, a lelkiismeret által bűnhődni szorosan egymást követő Shakespeare szerint, ez pedig nem is olyan kényelmetlen. Különben, ha igaza van a dráma mesterének, már pedig nyilvánvalóan igaza van, akkor boldogok a szegények... Valahogy ilyen racionális gondolatok szüli a nagyajajosi ítéletet: Shakespeare nem korszerű író, a modern lélektan szerint bűn és bűnhődés ilyen heroikus-idilli viszonylata romantikus írói kigondolás pusztán. A modern III. Richárdok egyáltalán nem félnék bűneiktől, bűneiket nem is igen tartják bűnöknek, noha nagyobbak azok a III. Richárdéinál. Nyugodtan alszanak, kéjesen elégtelnek.

Mert ki érti igazán a színházlátogatók közül Shakespeare-t? Őt „illik” érteni, s ez a legbőszítőbb! Shakespeare a polgári kultúra szerves része, ha százszorososan unalmas lenne is. Aztán: „a falusi népek csak akkor imponál igazán a prédikáció, ha egy szót sem ért belőle.” S még inkább: „nem Gorkij, hanem Shakespeare! Nem a *Takácsok*, hanem a *Lear király*!” és végül: „ott ülnek a nézőtérben (a polgárok) és gyönyörködnek a királyokban, a hercegekben, a lovagokban, nemes urakban, nemes hölgyekben. Ó szép

idők!” — Nagy Lajos ellenérzése tehát nem Shakespeare-tagadás elsősorban, mint akár a Tolsztojté, hanem ítélet a korabeli *habitué* felett. Az író maga distingvál: „Én talán nem is vagyok igazságos Shakespeare-hez, de nem is akarok egészen igazságos lenni, mert a cél: egy a Shakespeare tisztelőivel és „tiszteltetőivel” ellenkező nagy akarat érvényesülése.”

Petőfiről írva viszont majdhogy elérzékenyedik az érzelmeit oly igen takargató író. Később, 1949-ben írja a tanulmányt, de jellemzően múltba utaló címmel: *Ki volt nekünk Petőfi?* Gyerekkori élmények vezették a nagy költőhöz, a táj és az élményazonosság. A tájban és az élményben forradalmi vér lüktet. A leíró versekben — mint Révai József — kimutatja a forradalmi elemeket. Tőle szokatlan pátozzal fejezi be kis tanulmányát: „... azt hiszem, hogy Petőfi a világirodalom legnagyobb lírai költője. Tűz, becsület, harciaság, bátorság, népi lényeg, a kifejezés kiapadhatatlan leleményessége, a szegényekkel, elnyomottakkal való tökéletes azonosulás, gyűjtő lázadás minden elnyomó hatalom ellen — nem, nem lehet, hogy bárki felülmúlta őt.” Nagy Lajos lelke legmélyén mindig Petőfihez méri magát, világnézete, irodalmi szemlélete lényeg szerint rokon a Petőfiével. Tehetsége természete, tematikája és módszere eltérő lehet, de egyszerűségre, érthetőségre való törekvése, a „népi lényeg” szerint Petőfi korszerű követése. A nagyajajosi szépírói életmű értékelésének kulcsa ez a Petőfihez való kapcsolódás.

Meggondolkoztat azonban, hogy írónk túlzott radikalizmussal veti el a múlt kultúráját, hogy ez a múlt mindig csak közvetlen társadalmi aktualitásban érdekl. Shakespeare „elintézése” a polgári közönség elleni haragja következtében olyan jellemző negatívum, amelyet számba kell vennünk alkotómunkája bizonyos szikársága felismerésekor.

A problémakörök, melyek az író szembélyesen érdeklik, s ahol Nagy Lajos igazán tájékozott is, az irodalmi közélet, író és olvasó, író és hatalom relációi, a cenzúra, a sajtó világa, egyszerűval a modern szellemi és városi ember életterülete, mozgás- és cselekvésterestere. A kávéház ablakán kinéző irodalmi ember, újságíró fűzi itt reflexióit az irodalom, az élet szembetűnő jelenségeihez. A múlt, a jelen extenzívebb mozgásai is kívülmaradnak ezen a szemléletkörön, de minden „belterjesség” ellenére intenzív hatása a kép, a pozitív tények tömege, a logika biztonsága és a világszemlélet sarkatételei, amelyek már 1919 előtt is a marxizmus hatását jelzik, biztosítják az intenzitást, az igazság erejét. Csak éppen a vizsgálódások, problémafelvetések bizonyos, könnyen megvonható határok között mozognak, e határokon túl soha nem lépnek.

Ha irodalomról van szó, Nagy Lajos megmarad a napi könyvtermelés mellett, és soha nem a kivételes nagy művet keresi, várja, hanem az irodalmi közélet jelenségeit kutatja, a szóban forgó mű mindig ennek az irodalmi közéletnek egy jellemző tünete. Nem pályázik az értékek felfedezésére, mint nyugatos kortársai közül sokan, de az irodalmi folyamatot mint összefüggő szervezetet tekinti. Irodalomszemlélete kezdetül szociológiai jellegű. Az egyes irodalmi jelenség általános törvényszerűségeket kereső irodalomszemléletében tünet-dokumentummá lesz, s ezáltal egyforma figyelmet szentel Szederkényi Annának és Móríc Zsigmondnak. Nem kerülük el figyelmét Szalay László avatag feudális-népies szemléletű, dilettáns novellái sem. Olykor pedig kifejezetten irodalom és közönség viszonyát vizsgálja egy-egy mű kapcsán, mint midőn Schnitzler novelláiról írva, író és olvasó viszonyáról elmélkedik. — Schnitzler nem nagy író, mégis nagy közönségikere van. Ez a probléma. Amiért Schnitzler a közönség szereti, témakör és hang. A témák a való életből valók, annak is tiltott területeiről, különösen a szexualitás foglalkoztatja az íródt! — a hang pedig objektív realiztikus. Viszont hiányzik az eszméletetés, a gondolatiság, a pszichológia minduntalan pszichopatológiává lesz... Ez az összetétel jó a kispolgári közönségnek. Nevelni kellene hát a közönséget a jobb, színvonalasabb irodalomra, ám a nevelés reménytelenül nehéz, mert Nagy Lajos már ebben a korai írásában biztosan tudja, a nevelés-probléma általános társadalmi összefüggésekbe kapcsolódik.

Egyelőre azonban még nemigen esik szó e koncepciózus látásnak a nagy távlatairól. A szociológiának sem a rendszeressége, inkább néhány axiómája látszódik.

Valahogy így: Az emberiség kisebbik része kizsákmányolja a nagyobb részt. A kizsákmányolás a kisebb rész fényes életét és a nagyobb embertelen nyomorát eredményezi. Ez igazságtalanság. A gazdagok szeretik megmagyarázni gazdagságuk létjogát, igazolni próbálják magukat. Ezen önigazolás szolgálatába állítják az egész emberi kultúrát. A gazdagoknak vannak félrevezető világmagyarázataik, de a világot csak ésszerűen lehet magyarázni. Az adott világ, a társadalom viszont a legnagyobb mértékben ésszerűtlen. Ilyen egyszerű, axiomatikus tételekben gondolkodik Nagy Lajos, ezekhez gyűjt igazoló anyagot életből és kultúrából. — Racionalizmus, pozitívizmus a szónak tizenkilencedik századi értelmében, szociológiai érdeklődés, kriticizmus, állandó kételkedés és fejlődésbe vetett hit, ime, Nagy Lajos világnézete alaprétegeinek összetevői. A századelő magyar polgári radikalizmusának az alaklépote erre épül, — nem egészen

rossz talajra — korán kezdődően és mindig gyarapodva a marxizmus hatása és a munkásmozgalommal való egyre szorosabb összefonódása az író életének.

A 19-es proletárforradalom teljesíti be az eszmei fejlődést. Nagy Lajos 19-es írásai — *Proletáriródlalom, Világszemlélet az irodalomban, Hogyan fizette a tőkés társadalom az íróit* — már érett biztonsággal foglalják össze az új világ legfontosabb irodalmi problémáit. Az említett három cikk közül a *Világszemlélet az irodalomban* a legsokatmondóbb, noha egészen rövid. — Abból indul ki ez az írás, hogy l'art pour l'art művészet nincs. Ha pedig nincs, akkor az írónak bírnia kell átfogó és egységes világszemlélettel. Ám ha az írónak egységes világszemlélete van, akkor a világot valaminő érdekekkel szemléli. A művészi produkciónak tehát tendenciája van, meggyőzni akar az író világszemlélete helyességéről. A terminológia talán egyéni, a gondolatsor nincs eléggé konkretizálva, hiszen a naturalizmus programjának is szerves részei ezek a szempontok, de igazság és erkölcs, világnézet és tendencia határozottan a proletárság forradalmára utalnak.

A forradalmak bukása után röviddel, már 1921-ben hallathatja szavát, s nem is akárhogy. *A kritika elfajulása és Emlékezzünk Flaubert-re* című felkei, valamint az antiszemitizmus ellen való kiállása arra mutatnak, hogy bátorságában nem torpant meg. Veszedelmes sakkpartit játszik, de játszik — hidegvérrel, minden lépést pontosan kiszámítva. S ahogy enyhül a kurzus levegője, úgy vált hangot. A racionalis kiszámítottságot a szatíra váltja. Szatírájának alapja ugyanaz a racionalizmus, amellyel az ellenforradalmi terror idején egyensúlyoz. Irodalmi kritikáinak témái most is a napi irodalomról valók. Az úgynevezett közönség-irodalmat kegyetlen szatírával ostorozza, egykét színvonalas művet hangsúlyosan méltányol. Most fedezi fel a leghálásabb területet, ahol szatírai kedvét, logikai erejét maximálisan kiélheti. Sajtószemléli adatok a kapitalista újságírás erkölcsstelenségéről és ostobaságairól. Hol egy-egy cikknek néz mögé és mutatja meg hazug voltát, hol problémák szerint pásztázza végig az újságokat, vagy általában a sajtó stílusát szatírizálja.

Ezek a sajtószemlék a polgári újságírást akarják ellensúlyozni, ennek az újságírásnak a proletárságra való hatását. „Célszerű ezt az agitatív hatást — írja — ellensúlyozni. A szociológiai tételt, mely szerint a polgári sajtó szervezete csak a polgári ideológia hirdetői lehetnek, célszerű egyes példákön, konkrét esetekben is szemléltetni.” A szatíra alapja tehát az axiómaszerű tétel, a dolgok nyilvánvaló logikájának olyan igazolása, hogy a példák jó összeválogatásával nyilvánvalóvá válnak az önkényes össze-

függésteremtések abszurditása. Le kell lépni a burzsoá sajtót, „a vezércikket, tárcát, a parlamenti tudósítást, a regényt, a vizállásrovatot, a kritikát, az újságok minden betűjét. Nemcsak általánosságban, hanem mindenkor konkrétan is”. — Rezzenéstelen arccal sorakoztatja a tényeket, reflexiói nem az érzelemre akarnak hatni, mindig az értelemre. Nevetségesen anakronisztikus helyzeteket analizál, s mutatja fel azok logikátlanságát, és vérlázító problémákat is az értelem hideg fényénél boncol. Bátorsága a kötéltáncos bátorsága. Kiszámítottság, hajszálra biztos lépések, egyensúlyérzék, de minden pillanatban a mélybezuhanás lehetőségére. Rutin és halálveszedelem. — A mintaszerű újságírás, publicisztika bemutatása a negatív anyagon, a logikai erő és biztos világszemlélet egysége, annak bizonyítása elegáns könnyedséggel, hogyan lehet egész kor atmoszféráját, jellegét és természetrajzát bemutatni a kor sajtójának satirikus kritikája által.

Megírja például újságíró barátja esetét svájci úti élményeivel kapcsolatban. Az újságíró élménybeszámolóját nem közlik a lapok, mert Magyarországon nem lehet a svájci demokráciát propagálni. A továbbgondolás lehetősége: Még a svájci demokráciát sem, hogyan lehetne akkor becsületes hangon írni a Szovjetunióról? Erről az országról a legképtelenebb dajkamese is helyet kap a magyar sajtóban. Az ilyen hírek, cikkek bemutatásánál pusztán a normális emberi észre hivatkozik Nagy Lajos, nyilvánvalóan a cikkek, hírek abszurditása. A hatás így egészen kedélyes, de nagyon is meggyőző. — Megint egy lépés a kötélen.

1932-től kezdve tűnik fel Nagy Lajos publicisztikájában a szociográfikus rajz. Egy-egy város, falu keresztmetszete. Az újságíró gyakorlatiassága, a nagy író ötletessége, s a logika biztonsága könnyen eligazítja az anyagban. Hiányzik ezekből a rajzokból a felfedezés lírája, most is ismert tételeket dokumentál, csak más anyaggal. Semmi meg nem lepi, de nem is teszi, hogy megdöbbsen volna. Nincs itt semmi hatásvadászat, ám így hökkent meg igazán. Előre tudja, mit tapasztal majd a vidéki kisvárosban, vagy a faluban, ismeri a kapitalizmus természetét, de a tények sokasága, a kép sokrétűsége megállít és elgondolkoztat. — Az író agítal.

Szempontjait néha újságíró ötletek aprópenzéire is felváltja, de fordulatai mégis a mélybe villantják reflektorfényüket. Például a győri utcák, melyek tisztavirágéletű közéleti személyekről, politikusokról kapnak nevet. — Doktor Vass József utca... Pontosan így, ilyen izléstelenül. Ez már nevetséges, de az asszociáció még inkább a komikumba dobja a tényt. A jó hajdú-

szoboszlóiak ugyanis városuk miniszteriális fiáról nevezték el egyik utcájukat, de mire a névtáblák elkészültek, a dicső férfiút holmi panamaügyek miatt fegyelmi elé állították. A jólétesült újságíró és a kicsiben mindent megvilágítani képes szépirói tehetség adnak az ilyen fordulatokban egymásnak kezét. A pápánál pápább jó vidékiek, a jellemző belviszonyok — panamá és sibilások — izléstelenség és hagyományok iránti érzéketlenség — egyetlen képbe összefoglalva. A sajtószemlékben és szociográfikus rajzokban pazar bőségét tapasztaljuk az író nyersanyagának.

A *Kiskunhalom* és *A falu álarca* újságírói forgácsai is itt vannak. Dunaegyházáról készített mesteri pillanatfelvétele rövidségében, tárgyyszerűségében is telitalálat. Minduntalan az eszme igazságára döbbsen Nagy Lajos publicisztikája. Feja talán jobban ismeri a hódmezővásárhelyi viszonyokat, de Nagy Lajos jobban megítéli a társadalmi helyzetet, realisabban szemléli a jövődőlhetőségeket. Aktivitása nem a szépiróé, inkább az agitátoré. Meg kell változtatni az adott helyzetet, meg is lehet változtatni, s mert tudja — miért, hogyan? — bár ki nem mondhatja, nem akar a jelenségek részleteibe, különböző vetületeibe hatolni, nem szemléli, hanem tényanyag segítségével bizonyít és agítal. Nemcsak az újságíró türelmetlen továbblépése munkál tehát, mikor az anyagot csak logikája és az eszme szerint szervezi, hanem a cselekvés türelmetlen igénye is. Nem az emlékezet számára dolgozik, hanem az akarat számára, az életet nem mint kultúrát tekinti, tehát szerves, élő-eleven teremtő egységet, hanem mint megváltoztatható, rossz társadalmi szervezetet. Ebben különbözik ő az utána jövő szociográfusoktól. Nem hisz az irodalomban annyira, mint a forradalmi cselekvésben. Nem az emberekre, az életre kíváncsi, de az életet akarja megváltoztatni az emberek érdekében. — Így török szét anyag és szatíra cserepekre, melyeket csak a cselekvésre irányuló akarat, az eszme tart össze mágneses erővel. Nagypikus helyett kismester szól hozzánk e lapokon, mint nagyobb műveiben is, de az erkölcsi és eszmei erők működnek. Elsikkadnak bár az élet költői, lélektani mozzanatai nem egyszer, az eszme és a törvény újra meg újra igazolódik.

Nagy Lajosnál — mint József Attilánál — jelentékeny teret foglal el a pszichoanalízis, ennek freudista változata. Elfogadja a pszichoanalízis freudi alapelveit, s a freudizmus tudományértékének elfogadása életreszólóan tartós nála. — A kérdés, hogyan fér össze a marxizmus és a pszichoanalitikus szemlélet olyan jelentékeny elmékben, amilyenek József Attila és Nagy Lajos, hogy nem veszik észre materializmus és idealizmus egymást

kizáró ellentétességét a materialista világnézeti koncepció és Freud hipotétikus, önálló lelki struktúrát feltételező rendszere között?

Igaz, Nagy Lajos világnézete szerves részévé teszi a pszichoanalízist, s ez azt jelenti, hogy nem fogadja el a freudizmus világmagyarázat-, ideológia-értékét. Szociológiai szemlélete szerves részeként, nem a neurózisok gyógyításában, különösen nem világmagyarázat voltában látja a pszichoanalízis jelentőségét, hanem abban, hogy a freudizmus feltárja a neurózis okait, s ezzel segít kialakítani egy olyan nemi és társadalmi morált, „mely alkalmas arra, hogy az emberek egészségesen szülessenek s fölnevelkedjen, egészségesek maradjanak”. El is marasztalja Freudot szociológiai közömbösségéért. Mert „nem áll, hogy a pszichoanalízis nem tudja megmondani, hogy milyen morál levegőjében élnek az emberek kedvezőbb lelki feltételek között. Tudnia kell! Legföljebb nem meri, nem akarja tudni. Persze, ennek a tudásához olyan pszichoanalitikus kell, aki szociológiai értelemben is forradalmár”. Végül világosan megfogalmazza a szintézis lehetőségét: „De különben is a pszichoanalízis igazságaiból annyira ordít a szociológiai tartalom és súly, hogy mindjárt az első analitikus megismeréssel együtt kellett volna a szociológiai következtetésnek is megszületnie.”

A freudista koncepció uralkodó és kininduló motívuma a nemi ösztön. A XIX. század második felében meginduló társadalmi-szellemi erjedés, az úgynevezett modernség, egyik nagy mozgatója az emberibb, őszintébb élet utáni vágy. Így kerülhetnek a művészeti érdeklődésnek is középpontjába a nő felszabadításának eszméje és a szerelmi életnek a kultusza is. A modern világkép és emberszemlélet forradalmi újítása a kispolgári morál elleni lázadás, őszinte beszéd az élet eltitkolt és szegycelt kérdéseiről. A radikális polgári gondolkodás realizálható programja volt a nő-kérdés napirenden tartása, a szabad párválasztás lehetőségének biztosítása, s az ezzel kapcsolatos életanyag irodalmi feldolgozása. Ebben a légkörben bontakozott ki a freudizmus elmélete, itt van hatalmas sikerének titka.

A századeleji magyar polgári radikalizmus, a Nyugat-mozgalom vállalta a modernségnek ezt a tartalmát is. A Nyugat novellanyaga, a naturalista tendenciák elevenen mutatják ezt a problematikát. Nagy Lajos különösen nagy előszeretettel foglalkozik a szerelmi élet kérdéseivel, a nemi nyomorúság, a polgári házasság prostituáltsága, a nő felszabadításának eszméje az egész Nagy Lajos életművön átcsendül. Ezért fordul olyan nagy érdeklődéssel a freudizmushoz, ezért teszi szociológiai szemlélete szerves részévé.

A neurózis társadalmi méretű, indítéka az emberiség nemi életének rendezetlensége, e rendezetlenségnek az oka viszont a kapitalista társadalmi rend. Meg kell változnia a társadalomnak, ezzel megszűnik az ős ok, az emberiség kigyógyul a neurózisból.

A freudizmus hatásának magyarázatához hozzátartozik még az is, hogy megjelenése idején, a múlt század végén, a pozitivisták lélektan mechanikus szemléletével és módszereivel zsákutcába vitt, mikor minden lelki jelenséget közvetlenül és kizárólagosan fiziológiás alapra vezetett vissza, és fizikamatematikai egyértelműségű törvényeket kreált a biológia — idegélettan — eléggé fejletlen stádiumában. Erre a zsákutca felszabadításként hatott a freudizmus merész koncepciója, az önálló lelki struktúra és a lélek ősmozgatója, a nemi ösztön. Ahogy a marxizmus forradalmi és modern gondolkodási irány, ugyanilyen korszerű tudományos eredménynek, rokonszenves, sok társadalmi igazságot kifejező produkciónak tűnt fel a pszichoanalízis is a radikális és kritizista polgárságtól egyre határozottabban távolodó Nagy Lajos előtt. A marxizmus — általában szociológia — és pszichoanalízis szintézisének gondolata ilyenformán két modern szellemi törekvés összebékítése akart lenni.

Ma természetesen már nehezen érthető ez a szintézisre való törekvés. A pavlovi eredmények, a Pavlov nyomán meginduló kutatások nemcsak a pszichoanalízis tudományos cáfolatát képesek produkálni, de a lélektan materialista alapozását is elvégezték. A pszichoanalízis világmagyarázat értéke Nagy Lajos előtt is vitás volt már, de részleteredményeinek tudományos értéke előtt meghajolt. Amint bizonyítani próbáltuk, ezt a kritikátlanságot történetileg tekintve, meg lehet érteni.

*

Író, könyv, olvasó. ... Nagy Lajost valóban e három tényező érdekli az irodalom bonyolult folyamatából. Jó író, aki az igazságot mutatja fel, jó könyv, mely az igazságra tanít és agitál, az olvasó pedig, akit az író tisztel és nevel. E tételek esztétikai normái is az írónak. Nagy Lajos esztétikája szociológiai esztétika, s amennyiben érték-kérdés, úgy morális esztétika is. Biztos izlés és logikus fő teszik teljessé az irodalomhoz való viszonyát, meggyőződéses racionalizmusában, dacos individualista magatartásában, erős szociológiai érzékenységében van ereje és korlátja is. A vele ellentétes művésztípust nem akarja megérteni, a hagyományt nem tartja fontosnak annyira, amennyire íróembertől megszoktuk, de önmagához példásan hű, ahogyan csak az igazi nagyok.

Előttünk fekvő két kötetéből az egyik az irodalom és irodalmi közélet kérdéseit feszegeti, mindig az aktualitás, a cselekvés igénye szerint. A második kötet publicisztikája a társadalmat mutatja be. A sajtószemlék az olvasó mindennapi táplálékát, a szélsőségesen eltorzult „könyvet” szatirizálják. Az újságírás azonban a társadalom anyagi és szellemi mozgásának is hű tükré, ha hozzáértő tanulmányozza. A két kötet ilyenformán úgy fogható fel, mint a szépíró Nagy Lajos világnézetének, esztétikájának és élményvilágának a feltárása.

A stílusról írni külön téma lenne. Az egyszerűség, a logikum, a tömörség, agitatív erő és a hatásra öncélúan törekedni nem akarás; a szatíra jellegét a témák is meghatározzák, a szatírai él a stílus uralkodó jegyét képezi. A szatirizálás módszere a tények halmozása, a tényhalmazban az abszurditás logikai bizonyítása. Rövid, világos mondatok, a természetű élet lehető, az érzelmi elemek majdnem teljes kikapcsolódásával. A rövidség és a tömörség a szépíróra is jellemző vonásai Nagy Lajos stílusának, ott néha szikárrá teszik az epikai stílt, itt adekvát formát alakítanak. Az írónak reflexiói vannak, állásfoglalását egy-egy axiómában fejezi ki csak, mindenütt a tények beszélnek, de ezek válogatott, tendenciózus tények. A tendenciát nyugodtan vállalja, mert van miből válogatni, sematizmusa — valósággyyszerűsítései — csak az igazságot emelik ki

még jobban. Nagy Lajos szemléletes író, de szemléletessége a tények és a gondolatok hibátlan egybevágóságában adott. Mégis, most látszik igazán, anyag és világnézet együttese még mindig nem elegendő nagy társadalmi tablók alkotására. A nagy, rendező szemlélet, epikai türelem nélkül, aktív türelmetlenséggel, a szépségszisztem halvány enervaltságával aranyforgácsokra telik csak. Ez nem változtat semmit Nagy Lajos sajátos értékességén, de műveit olvasva, publicisztikáját tanulmányozva határozott hiányérzetünk támad. A nagy embert érezzük, a nagy mű hiányzik. A befejezetlen mondat nyugtalanító kicsendülése... Sajátos esztétikai hatás.

Az anyag összeválogatásán nemcsak a tudományos gondosság látszik, hanem a Nagy Lajos-életmű alapos és értő ismerete is. Gordon Etelnek ez az életmű belső ügye. A tömör és stílszerű utószó kitűnően foglalja össze az írói jellemképet. S noha ez a két kötetnyi publicisztika a nagyközönségnek készült, mégis szép és megbízható bibliográfia egészíti ki. Hasznosnak tekintjük a jegyzetszótárt is, különösen a nagyközönség szempontjából, annyit azonban felolvunk — igazán csak a kritikus öngazolásaként —, hogy néhány név az odakívánczó adatokkal együtt elmaradt (Flaubert, Laurids Bruun, Móricz Zsigmond, Shakespeare és Thomas Mann).

Bata Imre

RADNÓTI MIKLÓS. 1909—1944.

Szerkesztette Baróti Dezső. A bevezető tanulmányt írta: Ortutay Gyula. Bp. 1959. Magyar Helikon. 191 l.

A Petőfi Irodalmi Múzeum legnemesebb hivatását teljesíti, mikor a magyar irodalom dokumentumainak összegyűjtése mellett irodalmunk népszerűsítését is szolgálja, akár azzal, hogy gazdag anyagából kiállításokat rendez, akár pedig úgy, hogy egy-egy költő életének legjellegzetesebb dokumentumait albumokban összegyűjtve ismerteti meg az olvasókkal. Arany, Ady és József Attila után most Radnóti képeskönyv jelent meg a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványsorozatában a költő halálának tizenötödik évfordulójára.

Már a sorozat első három kötetét is előnyösen megkülönbözteti a hasonló jellegű kiadványoktól az az irodalmi igényesség, mely a bevezető tanulmányok magas színvonalában nyilvánul meg, valamint az a filológus arányérzék, mely a dokumentumok kiválasztását és összeállítását irányítja. A legújabb kötet azonban még ezekhez képest is kellemes meglepetést kelt az olvasó-

ban. Míg az előző kötetekben a három nagy magyar költő életének különféle kiadványokból nagyrészt ismert dokumentumai inkább csak a szerkesztés szakszerűségével és az anyag változatosságával hatnak ránk újszerűen, addig ebben a kötetben az ismeretlen képek egész sora örvendeztet meg bennünket, sőt a filológus is inycenfatokat kap: négy kiadatlan vers kéziratának fakszimiljét, Radnóti kiadatlan naplójából hat különféle részletet, publikálatlan levelek és egyéb dokumentumok hasonmásait, továbbá ismert verseiből több mint harminc kézirat fakszimiljét. S ezt az izgalmas és gazdag anyagot sok szakértelemmel és szeretettel állította össze a szerkesztő, úgyhogy a kis kötet egy érdekes és szépen megírt életrajzzal is felér. A képaláírások kevés szóval is híven mondják el Radnóti életének legfontosabb mozzanatait, de az igazi mondani-valót átengedik a képeknek és a költő keze írásával megírt soroknak. A gyerekkori képek

mellett gyerekkori emlékeket idéző versek elevenítik meg a költő életének első szakaszát. És a diákevek képei mellett milyen sokat mond az indexmásolat, vagy a sajátkezü hangtan jegyzet egy kitépelt lapja.

Mínt hogy a szerkesztő egyben Radnóti diákeveinek egyik hiteles tanúja, talán ebben a korszakban válogat a legbiztosabb kézzel az anyagban. Mindennél többet árul el Radnóti egyetemi éveinek politikai érdeklődéséről az *Allam és forradalom* német kiadásának és a *Kommunista* c. illegális újság 1932. márc. 21-i számának címlapja. Megelenedik az album lapjain a szegedi fiatalok csoportja, az a baráti kör, mely Radnóti mellett egész életében, sőt azon túl is kitarzott. És ahogyan Radnóti egész életét és költészetét végigkísérte Fanni képe, úgy jelenik meg e könyv lapjain is a múza kedves alakja különféle fényképeken, előbb sugárzó fiatalon, majd érett asszonyként. Szerencsés ötlet volt a párizsi éveket Radnóti néhány kedves festőjének képével feléleszteni, és milyen tragikus ellensúlyt ad Radnóti Párizs-nosztalgijának az a félelmetes felvétel, mely a német csapatok díszszemléjét ábrázolja a megszállt Párizsban. Az utolsó évek borzalmainak történetét a bombázott Budapest, a bori tábor látképe, a szöges drótok, egy végtelenül sivár dunántúli őszi táj képe érzékelteti és az utolsó fénykép, melynél szívszorítóbban egy festmény sem ábrázolhatná a fájdalom és szegény tragikus arkifejezését; a háttérben a kopár fák pedig mintha a haláltáborok szöges drótjainak tragikus előképei volnának.

Egyetlen hiányérzet támadt bennem az album átlapozása után: nem találtam Radnótinak azt a fényképét, melyet a Szép-irodalmi Kiadónál 1954-ben megjelent *Versék és műfordítások* c. kötetéből ismerünk és a költő személyes ismerősei szerint egyik leginkább élethű fényképe. A szerkesztő intenciója nyilvánvalóan az volt a kép kihagyásával, hogy ez már megjelent s így közismert, az album célja viszont nemcsak az, hogy újat adjon, hanem, hogy minél teljesebben hozza életközébe azt a költőt, aki ugyan ma mindössze 50 éves volna, testi valójában mégis csak egy idősebb generáció ismerhette, mert már 15 éve halott. A másik megjegyzésem inkább csak egy ötlet, melyre Radnóti életrajzírói bizonyára nélkülüm is rátalálnak. Ma még sokan élnek Radnóti munkaszolgálatos bajtársai közül; különösen a boriak sokat tudnak mesélni a költőről, hiszen nem egy közülük kívülről tanulta meg Radnóti Borban írt verseit, hogy kéz-

irat helyett emlékezetében hozza haza azokat, ha a költő nem térne vissza. Biztos, hogy György István érdekes visszaemlékezésein kívül is akadna hiteles és lényeges élmény, mely a költő életrajzában megörökítésre vár.

Külön kell szólni Ortutay Gyula szép bevezető tanulmányáról. Egy képes album bevezetőjeként kötetlen személyes visszaemlékezéseknek is helye volna, különösen akkor, ha a bevezető íróját olyan szoros barátság fűzte a költőhöz, mint Ortutay Gyulát Radnóti Miklóshoz. Ez a bevezető azonban nem hangulatos emlékezés, hanem Radnóti életművét elemző és értékelő tanulmány, melynek nem egy megállapítása korszakot nyit a Radnóti-irodalomban. Mindezekelőtt cáfolja azt a nézetet, mely szerint Radnóti csak az élete utolsó éveinek tragikus ihletében fogant versekkel emelkedik a nagy nemzeti költészet magaslatára és felvázolja Radnóti emberi és költői fejlődésének töretlen ívét. Megállapítja, hogy Radnóti költészetének egészen végigvonul a szocializmus ihlete, a történelmi körülményektől, cenzurától, egyéni sorsától függően több-kevesebb harcoss forradalmi pátozssal. „Kissé komikus — írja Ortutay — ha ma kell figyelmeztetni irodalomtörténészeink némelyikét, hogy hallásuk legyen legalább olyan finom, mint a Horthy-korszak ügyészeinek.” Néhány kitűnő érzékkel választott verselemzéssel felhívja figyelmünket a Radnóti idilljeiben és tájképeiben művészi kifejezett jelképes politikai mondanivalóra. Az óvatoskodó esztétákkal és irodalomtörténészekkel szemben Ortutay tanulmányából világosan leszűrhető az a tanulság, hogy Radnóti költészete szocialista irodalmi örökségünk jelentős fejezete, a szocialista realista irodalomnak ugyanabba az előtörténetébe tartozik, mint József Attila életműve. E nagyjelentőségű tanulsága mellett még sok finom részletmegfigyelést köszönhetünk a tanulmánynak, különösen a razglednicák bravúros elemzéseit során: így pl. Radnóti utolsó versének közbevetett, recsegő német vezényszavából a költő hazaszeretetének valóban példátlan bizonyítékát hallja ki Ortutay; mintha ezzel a költői invencióval háritotta volna át gyilkos magyar keretlegényeinek bűneit a németekre, utolsó lehetetével is hazáját mentetgete.

A Radnóti-albumot tartalmához méltó kiállításban adta ki a Magyar Helikon, mely ezzel a sorozattal is kiváló munkát végez irodalmunk népszerűsítéséért.

Vezér Erzsébet

Bp. 1958. Akadémiai K. 115 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 21.)

Már a múlt század elején történnék elszórtan említések hazánkban az orosz irodalomról, később, főleg német forrásokból cikkek jelennek meg róla, majd néhány művet is lefordítanak. Ez az időszak az orosz irodalom magyarországi elterjedésének csak előkészítő szakasza. A tulajdonképpeni ismerkedés az 50-es években kezdődik. S az első számottevő orosz hatás irodalmunkat Bérczy Károly *Onyeginjének* megjelenésével éri. Még nagyobb jelentősége van azonban nálunk az orosz próza elterjedésének. A századvég magyar írói az őket egyre jobban nyugtalanító társadalmi kérdésekre leginkább az orosz írók műveiben találnak választ, s az orosz regény példája is hozzájárul az új művészi alkotómódszerek kialakulásához. Az orosz irodalom magyarországi elterjedésének, fogadtatásának kérdése éppen ezért fontos téma, megvilágítása előre vihet a magyar irodalom fejlődési útjainak feltárázásában is.

Rejtő István könyve az 50-es évektől tárgyalja a címben jelzett témát. Teljesen érthető, hogy a szerző részletesen azoknak az éveknek problémáit elemzi, amikor az orosz irodalmat már nemcsak elszórt hírek, rövid cikkek formájában emlegették nálunk. Kár azonban, hogy legalább rövid bevezetőfejezetben nem emlékezik meg az előkészítő periódusról, amely irodalomtörténeti szempontból korántsem érdektelen.

Egyes orosz írók magyarországi fogadtatásáról már jelentek meg részlettanulmányok, de Rejtő úttörő munkába fogott, amikor arra vállalkozott, hogy az orosz irodalom egészének magyar fogadtatásáról adjon összefoglaló képet. E témának sok szerteágazó vonatkozása van: a kritikai cikkek elemzése, a fordítások megvizsgálása, a hatások kérdése. Természetes, hogy Rejtő rövid munkájában nem törekedhetett a téma kimerítő feldolgozására. Szerzőnk határozott célt tűzött ki maga elé, s már bevezetőjében hangsúlyozta, hogy feladata az orosz irodalom magyarországi fogadtatásának vizsgálata, anélkül, hogy a hatások kérdéseire egyúttal részletesen kitérne.

Könyve két tanulmányból áll: 1. Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon (1850—1900), 2. Dosztojevszkij fogadtatása Magyarországon (a kezdetektől 1945-ig).

A külföldi írók magyar fogadtatásának kérdéseivel foglalkozó filológusokat mindig az a vesztély fenyegeti, hogy belevesznek az anyagba és tanulmányuk bibliográfiai adattárrá válik. Rejtőnek sikerült kikerülnie ezt a buktatót: gazdag anyagot használ, de sok adatát világos koncepció fogja át. Az orosz

irodalom elterjedésének, fogadtatásának tényeit nem öncélú, zsúfolt felsorolásban ismeri meg az olvasó, mert Rejtő az orosz irodalom magyarországi elterjedését a magyar társadalmi és irodalmi élettel való szerves összefüggésben vizsgálja. Első tanulmányának elvi bevezetőjében például meggyőzően bizonyítja, hogy az 50-es évek magyar társadalmában a Bach-korszak nehéz éveiben a magyar írók elsősorban az orosz irodalom abszolutizmus ellenességére, nemzeti jellegére figyelnek fel, észreveszik, hogy Puskin, Lermontov szemben állnak a cári hatalommal, s éppen ez teszi műveiket vonzóvá a magyar írók, kritikusok szemében. Ugyanakkor Rejtő nem feledkezik meg arról sem, hogy az 50-es évek magyar kritikusainak cikkeiben a nemzeti jelleg erőteljes hangsúlyozása mellett háttérbe szorul az orosz irodalom erős társadalombírálat. Ez a jelenség a szerző véleménye szerint nem véletlen, mert — „...a korszak magyar irodalmi vitáiban és az egész irodalmi légkörben ott lebegett az a tendencia, amely egy kívánt nemzeti egység érdekében háttérbe szorította és elnémitotta a szabadságharcot megelőző időszakban felszínre bukkanó társadalmi ellentéteket (25. l.).

Ilyen általános elvi bevezetés után Rejtő kis fejezetekben ironiként tárgyalja az orosz irodalom magyarországi elterjedését. Külön fejezetet szentel Puskinnak, Gogolnak, Lermontovnak, Nyekraszovnak és Szaltikov-Scsedrinnek, Turgenyevnek, Tolsztojnak, Csehovnak. E részek nem egyenlő értékűek, így a Puskinról, Gogolról szóló fejezetek csak rövid összefoglalását adják annak, amit Komlós Aladár tanulmányaiban kifejtett. A többi fejezet önálló kutatásokon alapszik.

Helyesen figyelte meg Rejtő, hogy az 50-es, részben még a 60-as években is kissé torz képet kapnak a magyar olvasók az orosz irodalomról, hiszen Puskin alkotásai közül eleinte csak a prózai elbeszéléseket, Gogol műveiből főleg a korai idillikus elbeszéléseket fordították. Egyetérthetünk azzal a megállapítással is, hogy szerzőnk az orosz irodalom magyarországi megismerése folyamatában két fontos mozzanatot, szinte fordulópontot jelöl meg. Az első az 50—60-as években a Zilahy testvérek fellépése, Zilahy Károly, Imre, Révicsky Széver, Riedl Szende tevékenysége.

Az orosz irodalom magyarországi elterjedésének másik, még lényegesebb fordulópontja a 70—80-as években az új irónemzedék megjelenése s szembefordulása a hivatalos irodalom merevségével. Ebben az új korszakban Turgenyev válik a legnép-

szerűbbé. Egyaránt megtalálják őt a konzervatív tábor és az irodalmi ellenzék képviselői; míg előbbieik írásainak líraiságát, gyengéd finomságát emelik ki, addig az új ironizáló igazságszeretetét, humanizmusát, realizmusát találja vonzóknak. A Turgenyevről szóló rész e kérdésnek első összefoglaló, világos és áttekinthető értékelését adja.

Jól kidolgozott és anyagánál fogva is érdekes az L. Tolsztojról szóló fejezet. Rejtő rámutat, hogy azokban az években, amikor Tolsztoj művei először jelentek meg magyar nyelven, irodalmunkat új törekvések jellemezték. Az új nemzedék képviselői már szakítani akartak a romantikus alkotómódszerekkel, új utakat kerestek. Útkeresésük közepette, az irodalmi viták pezsgő légkörében az orosz regény, Tolsztoj műve is érvként szerepelt. Reviczky Gyula például Tolsztoj alkotómódszerét szembe állítja a naturalistákéval, s azt a következtetést vonja le, hogy Tolsztoj művészete magasabbrendű.

A 90-es években a Kreutzer-szonátával kapcsolatban kiboruló etikai vita hosszú évekre eltereli a figyelmet Tolsztojról, a művészről. Egyre több szó esik Tolsztoj valláserkölcsei nézeteiről, sőt hazánkban is megjelennek tanításainak követői élükön Schmidt Jenővel.

Rejtő könyvének első tanulmánya a Csehovról szóló fejezettel zárul. A fejezetek terjedelmét nyilván az anyag gazdagsága, az egyes orosz íróknak a magyar irodalmi életben betöltött szerepe szabja meg. Ebben az esetben azonban indokolatlanul rövid a Csehovról szóló rész. Rejtő itt is felvet érdekes kérdéseket, például utal arra, hogy Csehov elbeszéléseinek magyarországi elterjedése összefügg a rajzforma fejlődésével hazánkban, a részletes kifejtéssel azonban ezúttal adósunk marad.

A kis kötet második tanulmányában fel-tárul az olvasók előtt Dosztojevszkij mű-veinek magyarországi útja. Rejtő helyesen, abból indul ki, hogy elemzi a nagy orosz író műveinek németországi, franciaországi fogadtatását, s így tér rá a kérdés magyarországi összefüggéseinek kifejtésére. Cikké-nek alapján Dosztojevszkij 1945 előtti magyarországi útját három szakaszra oszt-hatjuk. Az első szakasz — a kezdetektől a múlt század végéig tart. Ekkor nyugaton is, nálunk is a *Bűn és bűnhődés* és néhány korábbi Dosztojevszkij-mű áll az érdeklődés

középpontjában. A késői, bonyolult, misz-tikus motívumokkal teli művek nem kelte-nek számottevő érdeklődést. A XX. század első évtizedeiben ez az egysíkú Doszto-jevszkij-kép szélesedik, színesebbé válik. Néhány írónk, kritikusunk már magyarázn-i próbálja Dosztojevszkij irracionális-musát. A harmadik periódusban, 1918—1919-ben a kritikusok egy része az orosz írók — köztük Dosztojevszkij igazságszeretetét, hű valóság-ábrázolását hangsúlyozza. Mások helytele-nül értékeli Dosztojevszkijt, amikor őt mint „bolsevik író”, a forradalom közvetlen szellemi előfutárját emlegetik.

Rejtő végül megállapítja, hogy a magyar tanácsköztársaság bukása utáni nagy Dosz-tojevszkij-kultusz szorosan összefügg azzal a megrettenéssel, válsághangulattal, amely a magyar értelmiséget ezekben az években jellemezte. A polgári kritikusok éppen a válság-hangulatot, az irracionális elemeket találják vonzóknak Dosztojevszkij műveiben, s nem riadnak vissza az erőltetett politikai aktualizálásoktól sem.

Rejtő könyvének két tanulmánya egy-mástól eltérő jellegű. Míg az elsőnek témája szélesebb, szerteágazóbb, a második konkré-tabb, a mélyebb elemzés nagyobb lehetőségeit rejtí magában. A szerzőnek mégis az első tanulmányt sikerült jobban felépítenie, annak koncepciója, világosabb részletkövet-keztetési is átgondoltabbak. A Dosztojevszkij tanulmány kissé elnagyolt, a megvalósíthatatlan követelmény is volna egy olyan szerzővel szemben, aki elsőnek kísérli meg az orosz irodalom magyarországi fogadtatásának összefoglalását, hogy minden kérdést kime-ritően tárgyaljon, mindenre megnyugtató feleletet adjon. Bonyolult, sokrétű témakör ez, amelynek teljes megoldásához még sok kutató különböző területeket felölelő részlet-tanulmánya szükséges. De Rejtő könyve kétségtelenül jelentős lépés előre a kívánt megoldás felé. Az olvasónak az a meg-nyugtató érzése támad e kis könyv forga-tásakor, hogy szerzője alapos filológus, aki megbízható adatokkal, gazdag anyaggal dolgozik, s a mellett jól meggondolja követ-keztetéseit. Rejtő nem állít fel előre kiagyalt koncepciókat, állításait mindenütt tényekkel támasztja alá. Könyve éppen ezért szüksé-ges, hasznos munka, amely segítséget, ki-indulópontot fog nyújtani e témakör többi kutatójának.

D. Zöldhelyi Zsuzsa

Találón nevezi Gáldi tanulmányát perújításnak: kevés esetben hangzott el annyi egymásnak alapvetően ellentmondó vélemény, mint Szenczi Molnár Albert zsoltárversével kapcsolatban. Gáldi tanulmányának jelentősége nemcsak az addig elhangzott vélemények eredményeinek hasznosítása, hanem az is, hogy Kerékgyártóé mellett (*Szenczi Molnár Albert zsoltárai verstörténeti szempontból*, Bp. 1941.) az egyetlen olyan verstörténeti tanulmány, amely Szenczi Molnár Albert zsoltárversét filológiai alaposággal és részletességgel vizsgálja. Nem merünk állítani, hogy ezáltal Szenczi Molnár Albert verselésének minden problémája megoldódott, az azonban kétségtelen, s ezt már előljáróban is rögzíthetjük, hogy a könyv elolvasása után jóval közelebb jutottunk Molnár Albert verselésének megértéséhez és helyes értékeléséhez. Szorosan összefügg ezzel a tanulmány másik érdeme: a magyar verstörténetnek olyan kérdéseit állította újból előtérbe, amelyekkel fokozott figyelemmel kell foglalkoznia a magyar irodalomtudománynak. E kérdések sorravétele ad lehetőséget, hogy Gáldi tanulmányáról tájékoztatást nyújtsunk. Lássuk hát egyenként őket!

Már Négyesy verselésünk európaiasodását látja Molnár Albert zsoltárversében. Ami nála csak futólagos megjegyzés, az Gáldi verstörténeti szemléletének egyik jellemző vonása, tanulmányának alapvető módszerbeli sajátossága: a zsoltároskönyv formáit minden öt megelőző tanulmányozójánál következetesebb és alaposabb szövegösszehasonlítással helyezi európai környezetbe. Azért hangoztatjuk ezt helyeslően, mert nálunk nemcsak alapvető verstani problémák várnak megoldásra, nem csupán a magyar verselés történetének vannak fel nem derített szakaszai és korszakai, hanem az összehasonlító verstörténet — csekély kivételtől eltekintve — úgyszólván kutató nélkül áll. Nos, ezen a téren is jelentőséggel bír Gáldi tanulmánya, midőn „Molnár zsoltárait francia és német mintáinak perspektívájába kívánja állítani, s kitekint általában az akkori európai verselés felé” (11. l.) Ezt annál is inkább meg tudja tenni, mert ez utóbbi problémáinak verstani és verstörténeti vonatkozásban egyaránt alig van nála alaposabban ismerője. Csupán a Molnár Albert harmadik, latin nyelvű forrásul említett Spethe szerepének vizsgálata hat az olvasóra bizonyító anyaggal nem eléggé alátámasztottan. Egyetlen rendelkezésre álló Spethe-zsoltárfordítás és Kerékgyártó könyvében közül néhány töredékes idézet véleményünk szerint nem szolgáltat elég alapot még

annyi megállapítás megtételére sem, mint amennyit Gáldi tanulmányának 17—20. lapján kapunk. Egyébként a „perújítás” arra az alapvető kérdésre is vonatkozik, melyik szöveg, a francia vagy német alapján dolgozott-e Molnár. Gáldi Kerékgyártó Elemér megállapítását (i. tanulmányában az 52. l.-on), mely szerint a fordítást Lobwasser német szövege alapján végezte el, de „megigazításra és ékesítésre” a francia szöveget is felhasználta, annyiban fejleszti tovább, hogy a kétféle szöveghez való viszonyának nagyobb figyelmet szentel. A példának idézett magyar fordítás előtt minden esetben közli mind a francia, mind pedig a német szöveget. Kár, hogy az egybevetésből levonható tanulság sok esetben elmarad, illetőleg az egész dolgozat ad választ a kétféle szöveghez való viszonyra nézve: a kevert, sok esetben bizonytalan vagy elmosódó ritmusú magyar fordítás közelebb áll „a csupán szilárd verszárlatokra (klauzulákra) s egy-két belső nyomatékra épülő” francia vershez, mint a „majdnem szabályos páros váltakozást mutató” némethez. Ebben azonban része van a francia dallamokhoz való igazodásnak. Az ezzel kapcsolatos problémákra később még kitérünk. Itt még a szerzőnek egy érdekes megállapítását idézzük: „Molnár sajátos módon rendszerint akkor vette figyelembe a német vers szilárdabb ritmusát, amikor ennek betartására az eredeti francia dallam és vers is csábította.” (16. l.)

Gáldi tanulmányának az előbbi, világirodalmi mellett van egy szűkebb horizontú, de éppolyan jelentőséggel bíró szemlélete, mert enélkül is bizonytalanok volnának a Szenczi Molnár Albert verseléséről adott kép körvonalai: megmutatja „az egykorú magyar versformák egész rendszerének Molnárra gyakorolt hatását”. (11. l.) Így kap Szenczi Molnár Albert ritmikája kétoldalú megvilágítást, midőn mind az idegen, mind a magyar ritmus „belejátszása” szempontjából vizsgálja a zsoltárok magyar szövegét.

Ha az elmondottak mellett figyelmünket a zsoltárversek utóéletét tárgyaló „Kitekintés” c. fejezetre irányítjuk, nyilvánvalóvá válik a tanulmány verstörténeti megalapozottsága és jelentősége.

Szathmáry József már 1892-ben megsejti azt, hogy Szenczi Molnár Albert fordításában jambusok is megszólalnak: „Néha úgy tetszik, mintha jambus volna, de alig kísértjük meg e mértéket, már abba kell hagynunk.” (*A református templomi énekeskönyv története*, Prot. Sz. 1892. 17. l.) Mások is nyilatkoznak úgy, hogy Molnár nem tudta ugyan az eredeti versek ritmusát átültetni,

helyel-közben azonban öntudatlanul is megközelíti azt. Az első, aki határozottan felveti és behatóan megvizsgálja a jambus problémáját a zoltárfordításban, Kerékgyártó Elemér; Gáldi pedig már a zoltárok több mint 50%-ában megtalálja a jambus eredetinek valamilyen nyomát. A *lappangó magyar jambus* „útjának kikövezéséről” van itt szó, s Gáldi tanulmánya értékes anyagot szállít e művelthez. De hát milyen jambusokról, milyen elven alapuló verselésről is beszélhetünk itt? Elsősorban is nem szabad következetesen egy-egy versen át érvényesülő jambusra gondolnunk, csupán fel-felbukkanó jambikus lejtésre, helyenként egy-egy vagy néhány soron át érvényesülő jambikus lüktetésre, amelyet magyarosan ritmizálható vagy ritmustalan (Horváth János terminusával élve: „kihúzott”) sorok követnek. Afféle kevert ritmust kapunk, melyben a szimultaneitás, a magyaros és idegen ritmusfajta egyidejűsége sem ritka. Gáldi nagyon találóan „a legkülönbözőbb metrumrealizációknak” „bujá szövedékről beszél, s ebben látja Molnár verselésének fő jellegzetességét. Ezért pontosabb fogalmat kaptunk volna Szcenzi Molnár Albert verseléséről, ha Gáldi nemcsak egy-egy ritmusfajta illusztráló példasorokat vagy versszakokat ad tanulmányában, hanem néhány teljes zoltár ritmikái elemzését is elvégzi.

A jambusok részben időmérték, részben hangsúly és időmérték szerint valósulnak meg, illetőleg a sortagolás és „a belőle folyó nyomatékeloszlás sugalmaz jambusi ritmizálást” (104. l.), úgy, ahogy ezt középkori „metszetelő” jambikus himnuszfordításainkban tapasztaljuk. Származásukat illetőleg Gáldi több összetevő eredőit látja bennük: a dallamok, a francia és a német szövegek hatására létesültek; bizonyos tapasztalata lehetett már Molnárnak nemcsak a középkori hangsúlyos, metszeten alapuló jambusos lejtéssel kapcsolatban, hanem a jambus időmértékes és hangsúlyos-időmértékes változatában is, hiszen — amint az újabb vizsgálódások kiderítették — a jambus megvalósulásának mindhárom változata megvolt a XVI. században. Mily szabályos jambusok lüktetnek pl. Molnárnak ezekben a sorokban: *Az Isten minden szívnek titkát, Jól tudja minden gondolatját ... Hogy ember áldgya reggel... Karácsony ünnepében ...* Hasonló jelenségek alapján nevezi Gáldi joggal a XVI. és XVII. sz.-ot „a magyar jambus kísérleti korszak”-ának. Természetesen ekkor valóban még csak kísérletről lehet szó, hiszen mint XVI. sz.-i közvetlen előzményeinél, Molnárnál sem beszélhetünk egy-egy versen át következetesen megvalósult jambusról, inkább csak fel-felbukkanó jambikus lejtésről, sok esetben csak kezdetleges jambusokról. Pl. az alábbi, Gáldi

tanulmányából kiszemelt sorok a jambikus lejtés illúzióját is csak nehezen képesek felébreszteni. *Melletten énnekem veinek... Önnön méhének gyümölcsit... Tőled szételt elosztatán... Az Ur Istent én az én számmal Dicsérem szép énekmondással... Kedves dolog az Ur Istennél... Mert Jeruzsálem az Isten... Ki környülem annyira fénylik... Ur Isten, kiáltásom érts(d) meg. Ezeknek és a hozzájuk hasonló soroknak csak akkor érezzük jambikus lejtését, ha határozottabb ritmusú sorok környezetében bukkannak fel. Az itt következőket azonban még ennyi joggal sem nevezném jambusiaknak: *Ments ki nyavalyáimból... Bölcsesége számlálhatatlan... Hogy az ő nemzetek el ne fogdgyon, | És nevők örökké megmaradgyon... Ég vala szívem, hogy megmondóm, | Eltűzésűtven ezt mondom.* Igaza van Gáldinak, amikor inkább csak diszkréten jelentkező, „franciásan lebegő” ritmusban látja Molnár jambusi sorainak jellegzetességét.*

Egyébként nagy és meggyőző bizonyító anyaga alapján elfogadjuk tanulmányának alap gondolatát: „... nyugat-európai verselésünk s különösen rímes-mértékes jambusi versünk eredetét feltételel a XVI—XVII. sz.-ban s többek között Molnár zoltáiraiban kell keresnünk.” (52.) Viszont nem állnak rendelkezésünkre bizonyítékok arra nézve, tudatosan járt-e el Molnár Albert, amikor rímes jambusokat és trocheusokat írt, főképpen pedig akkor, amikor ezeket átjászotta magyaros formákra, avagy amikor trocheusokból jambusokat formált, s a különböző ritmusnemeket keverte egymással és ritmustalan sorokkal, hisz erre nézve Szcenzi Molnár Albertnak semmiféle útbaigazító nyilatkozata nincs.

Verstörténetünk egyik jelentős problémája régi, énekelt verses irodalmunk szövegeinek viszonya dallamaikhoz. Az „ad notam” költészet ritmikái értelmezésében semmiképpen nem mellőzhető azok a dallamok, amelyekkel együtt éltek. Már 1887-ben figyelmeztet Erdélyi Pál arra a sokáig elhanyagolt igazságra, hogy régi, XVI. és XVII. sz.-i verseinkkel kapcsolatban sem az esztétikai értékelés, sem a ritmikai vizsgálódás érdekében nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy éneken fogantak és énekelték őket. (*A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek*. 1887. 32. l.) Kodály Zoltán *Az Árgirus-nótáról* írt nevezetes tanulmányában (*Ethnographia*, 1920.) szintén erre figyelmeztet: „Énekszövegek ritmizálása a dallam mellőzésével vagy illúzorikus vagy egészen lehetetlen (35. l.). Szabolcsi Bence már az 1920-as évek végén (*Tinódi zenéje*. Zenei Szemle. 1927. I., majd újabb *Vers és dallam*. Bp. 1959) ugyancsak nélkülözhetetlennek tartja a dallamokat régi irodalmunk ritmikái jelenségeinek és vers-

történeti tényeinek magyarázatában. Gáldi már Molnár Albertről írt tanulmányának megjelenése előtt igyekszik ráirányítani a figyelmet erre az újabb sajnálatos módon mellőzött módszerre. (Walter Suchier „*Französische Verslehre*” c. könyvének ismertetése. Irod. Figyelő, 1956. 4. sz. 378. l.) A Szcenci Molnár Albert verselésére irányuló vizsgálódásoknak is természetesen kellett eljutniok a dallamokhoz való viszony kérdéséhez, hiszen a zsoltárfordítás is énekben fogant, s éneklésre készült. Árokháty Béla és Halmy Ferenc már ebből a szempontból vizsgálják és értékelik verstani téren is a zoltároskönyvet. Sőt ők csak énekszövegeket látnak a fordításokban, „melyeket nem mindig lehet, de nem is kell verstanilag értelmeznünk, mert rendeltetésük nyilván nem az, hogy versként megálljanak, hanem csak az, hogy lehetővé tegyék valamely dallam éléneklését” — állapítja meg Halmy „*A magyar zsoltárformák francia előzményei*. Bp. 1939. 42. l.). Árokháty Béla szerint olyasféle kapcsolat van az eredeti dallamok és a magyar szövegek között, mint a népdaloknál: „Ugyanazzal a szabadsággal kezeli az idegen, francia ritmikájú dallamra a magyar zsoltárverseket, amilyen szabadsággal a nép dalolja a magyar dallamokra nótái szövegét.” (Szcenci Molnár Albert és a genji zsoltárok zenei ritmusa. Kecskemét, 1934. 13. l.) Horváth János több alkalommal is szól a zoltárokról, hangsúlyozva énekszöveg-mivoltukat. Kerékyártó és Gáldi a két szélsőséges álláspont között (csak énekszöveg — autonóm vers: Németh László álláspontja) kompromisszumos megoldást ad. Az előbbi Waldapfel József nyomán, aki Balassi verseit vizsgálta ebből a szempontból (*Balassi költeményeinek kronológiája*. ItK. I. 1926.), arra az eredményre jut, hogy a XVI. sz. végén a szöveg és a dallam ritmikai viszonyában „a szöveg érvényesülési igényei megnövekednek” (i. m. 37. l.). Ezért Szcenci Molnár Albert-tanulmányában „a dalamok szerepének elismerése mellett főként a szövegekre kíván súlyt fektetni” (23. l.). Ezen az állásponton van Gáldi is, midőn a zoltárszövegek ritmikájának vizsgálatát kijelölve így nyilatkozik: „Molnár magyar szövegeit tehát *nem szabad* — Németh László és mások ez irányú kísérletei ellenére — a dallamtól elszakítanunk: zenei fogantatású bizony ez a zoltárvers, de a zenei mozzanatok távolról sem akadályozzák meg egyes

eredeti ritmusképleteknek... a magyar szövegre való gondos alkalmazását.” (17.) Egy lappal előbb pedig így ír a dallam- és szövegritmus kapcsolatának mértékéről: „... a jó versbeli lejtés már a nyugati mintákban sem járt szükségszerűleg együtt a zenéhez való pontos illeszkedéssel.” E nyilatkozatok, de meg Gáldi egész tanulmánya is, azzal a tanulsággal szolgálnak, hogy Molnár zoltárszövegei a dallam és szöveg viszonyát illetően körülbelül a Balassi-versek fokán állnak: énekben fogant, énekeltek, de már a maguk lábán is megálló versek. Eredetüknél és élettanuknál fogva azonban ritmikai értelmezésük közben gyakran kell a dallam adta kulcsot is kézbe venni. Míg Kerékyártó ezt csak elvben rögzíti (egyetlen sor kotta sincs könyvében), addig Gáldi számos esetben él e lehetőséggel. Többször mutat rá, hogy a jambusok megvalósításának a dallam is elősegítője volt, s hogy sokszor a dallamzáratok kedveznek a jambikus lejtés megőrzésének. Máskor meg ritmikai jelenségeket old meg a dallam segítségével (pl. a 40. l.-on).

Németh Lászlóval egyetértésben a Molnár-féle psalterium jelentőségét Gáldi is a *versformák végtelen változatosságában*, szinte minden egyes költői alkalomhoz szabott egyediségében és *tartalomhoz simulásában* látja. Ennek megéreztetése Gáldi könyvének lényeges eredménye. Sajnos ez alkalommal csupán a fenti konkluzióig juttatja el az olvasót, a konkluzió gyakorlati alkalmazását a tartalomkifejezés megmutatása irányában már nem látjuk a tanulmányban. De ezúttal nem is ez volt Gáldi célja. Az itt megadott alapokon nyilván ez a lépés is megtörténik majd, hisz a magyar irodalomtörténet adós még a zoltárok esztétikai, főképpen verstan-esztétikai méltatásával.

Nem zárhatjuk le Gáldi tanulmányának ismertetését anélkül, hogy végezetül ne utaljunk még egy — bár ki nem mondott, de a sorok között állandóan jelen levő — tanulságára. Adynak a Szcenci Molnár Albert-féle verssel való kapcsolataira gondolunk, amelyekre Horváth János több helyen is utalt (*Magyar ritmus, jövevény-versidom* 92—94., *Rendszeres magyar verstan*, 163—164. l.). Nos ennek a vizsgálatnak elvégzésére is nemcsak ösztönzőül, hanem értékes alapul is szolgálhat Gáldi tanulmánya.

Péczeley László

(Tanulmánygyűjtemény.) Szerk. Pais Dezső. Írta: Deme L., Fábíán P., Gáldi L., Kovalovszky M., T. Lovas R., Terestyéni F., Tompa J. — Bp. 1955. Akadémiai K. 684 l.

A hatalmas kötet, melynek fájdalmas genezisére valóságos elvi tanulmánnyá kikerülő pompás Bevezetésben mutat rá Pais Dezső professzor, 1954-ből való, 1955-ben jelent meg, s e sorok írója igazán sajnálja, hogy a kötetről csak ily késve írja le szerény megjegzéseit. Úgy gondolja azonban, hogy még oly alapos és terjedelmes bírálat sem lenne elegendő ahhoz, hogy a reformkor magyar nyelvéről szóló, alapvető tanulmánygyűjtemény érdeme szerint méltassa, — e nagy könyvnek igazán méltó kritikáját majd csak azok a művek adják meg, melyek másnonnan, mint éppen e könyvnek nagy tanulságaiból ki sem indulhatnak. S hogy magának a mélyebb kritikának is oly tanulmányokban kell megszületnie, melyek semmiképp sem vonhatják ki magukat e tanulmánykötet nevelő, fegyelmező hatása alól, az csak e „gyűjtélék” legnagyobb dicsérete.

Nem volna az irodalomtörténésznek hibázató, szorosan vett kritikai észrevétele? Ellenkezésképp, alig van tanulmány a kötetben, amelyhez — ma már — több-kevesebb helyreigazító vagy módszertani megjegyzést ne tehetne. *Deme László* kiemelkedően alapos, érett tanulmányai közül (A 19. század első felének harcai a nemzeti nyelvért, Az irodalmi nyelv hangállománya és a nyelvjárások) az elsőhöz, mely lényegében, gondolatmenetében, irodalomtörténeti érdekű megállapításaiban is alapvető jelentőségű, bőven lehetne kisebb, részleteken keresztül itt-ott elvileg is módosító jegyzetet fűzni (pl. nem veszi észre, hogy *Kazinczynak* tübingai pályairata — nem is említi ezt — az *államnyelv* magyarságáért vívott küzdelemnek is fontos, előremutató mozzanata, tehát *Kazinczy* nemcsak a társadalmi értelemben véve haladó nemzetkép kialakításán, hanem a „haza és haladás” elvének kimunkálásán is dolgozott; a szerző, talán e mulasztása miatt is, — kritika nélkül — teszi magáévá *Szekfünek* egyoldalú, *Révai Józsefnek* pedig helyenként merev szemléletét; *Révai Miklós* és *Kazinczy* szövetkezésének alapvető jelentőségét nem is említi; a 17. lapon *P. Horvát Endrének* tulajdonít oly hatást — a 20-as években — ami jóval előbbi, s amiben a tiszántúliak [pl. *Kölcsey*] egyenrangúan osztoztak stb.). — *Terestyéni Ferenc* és *Fábíán Pál* dolgozatairól — nem is a jeles szerzők hibájából, mint inkább eredeti célkitűzésükből kifolyólag — azt a kritikai megjegyzést tehetném, hogy a gyűjtőkötet címében szereplő ígéretet aligha váltja be teljesen egy olyan tanulmány (itt a *Terestyéniére* gondolok), amely csak a Reformkor végének

politikai nyelvét vizsgálja meg, rendkívül gazdagon és tanulságosan, de elhatárolatlanul is a korábbi szókincstől, melyben a későbbinek nem egy eleme élhetett már; és hogy az a dolgozat, mely — a *Fábíán Pálé* — a kötet talán minden egyéb értekezésénél nagyobb mennyiségű nyersanyagának, s hozzá még kevésbé feldolgozottak, áttekintését kísérli meg, az alapos összefoglalás nagy érdemei mellett az egyenletlenségnek, fontos források vagy a korábbi nyelvállapottal való összehasonlítás mellőzésének egyes hibáiban szenved. (Van dolgozatának egy-két igen keveset mondó szakasza; pl. a szőlőművelésé, amelyben nem is az MGE leggazdagabb, 144 tételt tartalmazó LAJ-STROM-át használja, hanem egy kisebbet, és a szókincset — melyet a szőlőfajták neveire korlátoz, a munka ígéinek mellőzésével — futólag sem hasonlítja össze a felvilágosodás korának elég nagy megf. szakirodalmával, pl. *Mátyus István* *Diaeticájának* megf. részével.) — *Kovalovszky Miklósnak* — az előbbiekkel szemben — több tere nyílt arra, hogy reformkori tudományos nyelvünk alakulásáról elhatározottan összefoglaló — s csak bizonyos pontokon részletező — tanulmányt írjon, mely így talán módszertanilag is szilárdabb alapokra került, mint az előbbieké (csupán itt-ott, főleg a reformkori filozófiai műnyelv előkészítése körül, érzem igen hiányosnak anyagát; *Sartori 1772.* és *Versey 1826.* művé között tetemes a filozófiai kezdemény, *Kazinczy*—*Sipos Pál* levelezésében, *Fejér György* és *Kölcsey* számos, 1806 és 26 közé eső írásában stb.). A kisebb hiányosságok ellenére *Kovalovszky* dolgozatát a legsikerültebbek, *Deme* és *Tompa József* értekezései mellé állítanám, amely utóbbihoz különben szerencsésen vezet át. — *Tompa Józsefnek* e nagy terjedelmű dolgozata (120 lapos monográfia) kétségkívül az egész műnek is gerince, elsősorban módszertani alaposasága, teljessége tekintetében, s nem utolsósorban megmondottsága, óvatossága miatt is. A feladat, melyet *Tompa* vállalt, alighanem a legnagyobb is — az irodalmi nyelv elemzése — és ezt oly módszeresen és sokoldalúan végezte el — hangtan, szótan, szóalaktan, mondattan nagy fejezetein, alapos, elvi bevezető szakaszon és még alaposabb betetőző és irodalmi stílusvizsgálataink elé is mintául állítható összefoglaló fejezeten keresztül —, hogy munkáját példaszerűnek kell mondanom; nem állítom ezzel azt is, hogy ma már nem tehetnénk hozzá újat, módosító értékűt is tanulmányához. Hogy csak egy vonatkozásban próbáljam meg to-

vábbfejteni a föle felvetett kérdéseket: Tompa — nagyon helyesen Kazinczyra is utalva, tehát a kontinuitást is hangsúlyozva (377—385. l.) — a való jelzős szerkezetnek elhagyását és egyes főnévi szerkezetek feltűnését viszonylag újként mutatja be, holott ezeknek a régiségben való előfordulására és jogosultságára Kőlcsey 1814-ben jelentős apparátussal (Zrinyiből, Faludiból vett idézetekkel) mutatott rá. Nem egy oly nyelvtani jelenség, mely újszerűnek — reformkorinak — tűnik fel előttünk, már régebbtől foglalkoztatta nyelvújításkori vezető értelmiségünket. Kőlcsey pl. ezt írja (eddig kiadatlan) jegyzeteiben: „Mind azon idegenségek és szokatlanságok, mellyekkel főink vádoltathatnak, talán így lehetne öszvevonni. 1. Idegen phrasések, 2. Infinitivussal élés, 3. A Való elhagyása, 4. A postpositió közönséges értelmének változtatása, 5. Az inversió, 6. A Verbumoknak új flexiókkal (po. casusok flexiójival) öszvetéte” s ezután bőségesen sorakoztatja fel példáit. Azért is tesztem ezt szóvá, s éppen itt, mert az a bizonytalanság, mely a felvilágosodás és a nyelvújításkori nyelvallapotnak, mint előzménynek a reformkoriéhoz képest kevésbé tisztázott voltából ered, többé-kevésbé ugyan, az egész könyvben érezhető, de a legkevésbé éppen Tompának e nagy értekezésében, holott ennek jutott ki a legnehezebb feladat. Ez is dicséretére szolgálhat e dolgozatnak, melyre még visszatérek. — Irodalomtörténésznek közvetlenül is sok tanulságot nyújt *T. Lovas Rózsa* értékes tanulmánya (a társalgási nyelvről), melyben azonban akad olyan hiba is, melyet nyelvtudományi műben szabad a legkevésbé elkövetni (az 549. lapon az 1789-i Bácsmegyey „szív-képző” stílusáról a szerző egy oly idézet alapján ítél, melyet csak az 1814-i átdolgozott kiadásban olvashatunk; s csak részben menti a szerzőt az, hogy irodalomtörténész készítette antológia vitte e bűnbe). — Végül *Gáldi László* nagyjelentőségű s a korszak irodalomtörténészei számára szintén alapvető eredményeket hozó terjedelmes tanulmányáról (Vers és nyelv) kell nagy elismeréssel szólnunk — ez a verstani elemzéseit tekintve kiváló mű a kötet legjobb írásainak sorába tartozik, noha benne is vannak — főleg irodalomtörténész szemmel nézve a tanulmányt — egyenetlenségek és hiányosságok (pl. az Egy nagy vita a költői nyelvről c. fejezetében, mely igen szép, lelkes védelme Berzsenyinek, még csak nem is utal arra, hogy milyen lényegi rokonkérdések merültek fel jóval Berzsenyi antikritikája előtt — már Szemere izgalmas védőiratában, melyről Waldapfel J. közleménye (ItK 1936: 348 stb.) után is van mondani-valója az irodalomtörténetírásnak; különben egyetemi jegyzetek (pl. Nagy Miklóse)

már Gáldi tanulmánya előtt is foglalkoztak Berzsenyi védőiratainak a romantikus stílus igazolásában rejlő jelentőségével). Ott, ahol Gáldi a verstani kérdéseket fejtegeti sokoldalúan, igazán gazdája területének. E sorok írója különösen örül annak, hogy a Kőlcsey fiatalkori költészetéről adott saját ideológiai, eszmei, formai elemzéseit Gáldi professzor verstani értelmezései pontosan megerősítik (vö. Szauder *Kőlcsey*, 27—32. l. Gáldi, 520—24. l.); a két könyv kézírata ugyanabban az időben került sajtó alá, s a szerzők nem tudtak egymás eredményeiről).

Mindez a megjegyzés — félreértés ne essék — egyáltalán nem azonosítható a tanulmánykötet bírálatával, e „futó gondolatok” vagy jegyzetek közlésével csak jelezni szeretünk volna az irodalomtörténész mélyebb érdeklődését a nyelvészek e ragyogó munkája iránt, s jelezni szándékunkat is arra, hogy a számos még megoldatlan kérdés oldozgatására velük együtt állunk készen. Méltánytalanság is történnék, ha az 1954-ben írt tanulmányok szerzőit ma, 1959-ben akarnók elmarasztalni oly mulasztások — vagy hibákban, amelyek nemcsak a nyelvtudósok hibái voltak, és amelyeken ma talán már a nyelvészek is, az irodalomtörténészek is túl vannak.

Hadd fogjak bele most — konkrétan tárva fel, egy példán, a gyűjtőkötet értékeit — *Tompa József* monografikus munkájának rövid elemzésébe. Az esztétikai hajlamú irodalomtörténész, aki szükségképp az irodalmi stílusnak is kutatója; a szövegkiadó, aki egy kor szövegeit hamisítatlanul akarja sajtó alá rendezni; az eszmetörténész, aki nem akar megrekedni a sematikus torzuló elvi általánosságok fokán, hanem a szövszerkezetek, alaktani és mondattani sajátosságok ismeretében kívánja megragadni a tetet öltő gondolatot; egyáltalán az, aki a művészek képnyelvét az irodalmi nyelv — tehát e szinten stilisztikai jellegű alakulat — közösségi kincsének belső összefüggései között akarja individuálni, a legnagyobb haszonnal forgathatja Tompának ez úttörő dolgozatát. Látnivaló (pl. Keménnyel, Kísaludy S.-ral kapcsolatban, 346—7. l.), hogy egy-egy szerényebb utalása mögött is alapos irodalomtörténeti műveltség húzódik meg; hogy irodalmi stílusorszakokat tud átfogni fölényes biztonsággal, kevés szóval is (pl. a 358. lapon a képzőtlen fél-elvonások kapcsán a reformkor és a Nyugati stíluskorát); hogy a szövszerkezetek, alaktani és mondattani megoldások értékének megállapításakor gondosan, találon mérlegeli a verses és prózai műnemek differenciáló hatásait; hogy nem enged meg téveszteni magát az egykorú nyomdászatnak vagy kiadóknak a művek eredeti textusát kétségkívül torzító beavatkozásaitól; hogy a szó- és szóláskincs egy-egy rétegének a

passzív szokincsbe vagy innen az aktívba átkerüléséről, az élőbeszédnek az irodalomban visszatükröződéséről stb. a legnagyobb körültekintéssel, óvatosan ítél (pl. 339. l.); hogy meghatározásaiiban az irodalmi mű tárgyára, hangulati jellegére fordított figyelme is jelen van; hogy — s ez talán a leglényegesebb — szinte mindenütt *történelmi és tartalmi* mozgással telten kellett életré a hangtan, szótan, alaktan, mondattan grammatikai kategóriái alá rendezett hatalmas anyagát. Olyan módszertani érdemek, megfontolások ezek, amelyek így együttesen, komplex összefüggéseik közt, nem nagyon lelhetők fel a kötet egyéb tanulmányaiban. Mindezek alapján Tompának jelentős stílustörténeti eredményeket, útbaigazító tanulságokat köszönhet az irodalomtörténész is. Talán elég lesz céloznom azokra a tanulságos fejtegetésekre, melyek egy-egy korábban idegenszerű mondattani alakzatnak nemcsak megmagyarosodását, hanem a *népies klasszikusok* nyelvébe való bekerülésüknek útját is megvilágítják (388—89. l.); nem hiszem, hogy hasonló mondattani vizsgálódások mellőzéseivel eredményesen lehetne behatolni az irodalmi *népiségek* még mindig elég homályos területére; s a *realizmusról* mint elméleti-eszmei kérdéstről oly szívesen vitatkozó irodalmárok úgyszintén alapos okulással olvashatják Tompa megállapításait pl. azokról az ábrázolási tendenciákról, amelyek a főleg még csak *vágyakban* élő társalgó-udvarló nyelvet úgy mutatták be, mintha az már valóságos nyelvvé lett volna az úri társaságnak (342—43 l.); a *romantikával* foglalkozó irodalomtörténésznek pedig magának is vállalkoznia kell olyasféle értékelésekre, amilyenekre Tompa pl. a *hullám* szó jelentésárnyalatainak, romantikus stílusértékének bravúros és gazdag (334—337. l.) elemzésével adott jó példát. Ha majd az irodalomtörténész arra is elszánja magát, hogy pl. A *franciaországi változásokra* vagy A *Gutenberg albumba* írt verseknek irodalmi nyelvi, költői nyelvi háttéréből, az irodalmi nyelvünkben használatos tehát kész, eleve visszhangot verő formulák, versmondattani, publicisztikai stb. alakzatok sugalló hatásának alapos figyelembevételével indítsa el újszerű kutatásait, akkor Tompa e kitűnő elemzései és főleg módszere irodalomtörténeti, stílustörténeti szempontból igencsak kamatoztathatók lesznek, nem utolsósorban oly marxista ideológiai célkitűzések számára is, mint

amilyenek a közösség és íróegyen gondolkifejezése együvértartozásának, a műköltői gyakorlat és a közösségi költés (publicisztika) nyelvi összefüggéseinek minél pontosabb, történetibb megállapítása.

Nincs terem arra, hogy *Tompa* dolgozata utolsó fejezetének, a „*derűs hang*” stílusváltozat reformkorra korlátozott elemzésének eredményeit is bemutassam — elég annyi, hogy mint a megelőző fejezetekben, úgy itt is összhangban van egymással az induktív és deduktív vizsgálódás — természetesen az utolsó fejezet erősebben deduktív eljárása a korábbi fejezetek inkább induktív vizsgálódásainak eredményeként épül fel. Ez a módszertani összetettség s ugyanakkor kiegyensúlyozottság megint csak nem csekély tanulsággal szolgál az irodalomtörténészeknek is, különösen a fiatalabbaknak.

Talán nemcsak *Tompa* tanulmányát, hanem a *Deméét* s a *Gáldiét* is, *Kovalovszky* tanulmányának részleteivel együtt, olyan irodalomtörténeti érdekű műveknek mondhatom, melyeknek a kötelező egyetemi olvasmányok sorában volna a helyük — irodalomtörténész, művelődéstörténész hallgatók számára is. Azt, hogy az utóbb említett szerzők jeles dolgozataival most csak futólag tudtam foglalkozni, mentse az a körülmény, hogy néhány szövegkiadásom és tanulmányom a velük kapcsolatban érintett kérdésekre a közeljövőben részletesen is ki fog térni.

Hogy ez a nagyjelentőségű tanulmánykötet, fent vázolt tanulságain túl, elsősorban a stílustörténeti kutatások szervezett, intenzív elindítását sugallja, mint fontos feladatot, az irodalomtörténészeknek, az kétségtelen; de tegyük hozzá azt is, hogy a nyelvészek és irodalomtörténészek közt eddig bizonytalanul, lazán folyt együttműködésnek is a megszilárdítását, rendszeresebbé tételét ajánlja; nem egy, nem is lényegtelen hibát vagy hiányosságot lehetett volna kiküszöbölni a kötetből, ha egyes tanulmányaiába még nyomdába adásuk előtt betekinthezt volna az irodalomtörténész; másfelől nem kevésbé emelte volna az irodalomtörténeti kutatómunka színvonalát is az a sok — elvi, tárgyi, módszertani — eredmény, melyet ez a kitűnő tanulmánykötet mondhat a magáénak. A magunk részéről igyekeznünk e tanulságok szerint járni el.

- Szauder József

IVAN ČESMIČKI (JANUS PANNONIUS): PIESME I EPIGRAMI

Tekst i prijevod. Preveo Nikola Šop. Predgovor M. Kombol. („Hrvatski latinisti” Knjiga 2.) Zagreb, 1951. Jugoslavenska Akademija, XXII. 354 l.

A Jugoszláv Akadémia a régi szerb, illetve horvát irodalmi emlékek népszerű, nagyközönségnek szánt, folyamatos kiadás mellett külön sorozatot indított — „Hrvatski latinisti” címen — a latin nyelvű horvát humanista irodalom propagálására, maradandó értékeinek bemutatására. E sorozat szintén népszerűsítő jellegű, ezért bilingvis. Eddig három kötete jelent meg. E három közül kiváltképpen a másodikra kell feligyelnünk, mert ez Janus Pannonius elégiáit és epigrammáit tartalmazza, horvát nyelvű fordítás kíséretében.

A kiadvány, mely késvé jutott el hozzánk, — külsőseiben — méltó a nagy humanista poétához: nyomdai kiállítás, papírja, kötése — pompás. A versek korpuzát kb. egyívés tanulmány vezeti be. A régi horvát irodalom legkiválóbb szakértője, Mihovil Kombol akadémikus írta: (Ő 1955-ben hunyt el.) A kitűnően megírt, formás bevezető tanulmány tudományos apparátus nem kíséri; mégis megállapítható, hogy a magyar Janus-irodalomból Huszti József monográfiáját (Janus Pannonius. Pécs, 1931.) Kombol akadémikus ismerte és felhasználta. Más nem.

Több, kisebb tévedése közül csupán kettőt érdemes szöveg tennünk. Ezeket is csak azért, mert Janus szüleinek osztályhelyzetét illetőleg vezetnek félre, s hazai szakirodalmunkban is minduntalan fel-felbukkannak. Az egyik: Kombol akadémikus is készpénznek veszi Coluccinak azt az adatát, mely szerint költőnk apja ácsmester lett volna. E XVI. század eleji jelentéktelen olasz humanista Janusra vonatkozó egyéb értesülései szinte kivétel nélkül tévesek. Miért fogadnók el épp ezt az adatát fenntartás nélkül helytállónak!

Janus apja — a jelek szerint — nem polgár volt, hanem birtokos kis vagy középnemes. Ez éppen a szóban forgó másik tévedés kapcsán bizonyítható. Kombol is visszhangozza ugyanis a költő szűkösi gyermekkoráról költött legendát: szegény özvegy anyja éjt nappá téve szőtt-font, hogy két keze munkájával kaparja össze a gyermek taníttatásához szükséges anyagiakat. E legenda az *Anyja hatáldára* írt gyönyörű elégiájának köszönheti létét; pontosabban: az elégia alábbi két sorának félremagyarázásából sarjadt ki:

Quidquid lana tibi, quidquid tibi tela
 lucelli
 Attulerat, merces erudientis erat.
 (Teleki, Elegiarum Lib. I. 6. 101—2.)

E disztichon magyar prózában:

Ami hasznoskát neked a gyapjú,
 amit neked a fonál
 Hozott, az volt a tanító fizetsége.

Tehát az özvegy, ki a felfelé ívelő pályájú, nemesi származású Vitéz Jánosnak volt a testvérhuga, férje 1440-ben bekövetkezett korai halála után sem mondható nincstelennek, hisz a családnak birtoka van. S Vitéz Borbála e birtok jövedelméből azt a részt szakította ki papnak szánt legkisebbik gyermeke taníttatására, amit a birkák gyapjából, illetve ennek házi feldolgozásával előállított fonálból kapott. Ezt a nemesi gazdaságokban az úrnő vezetésével a házköri szolgálatra beosztott jobbágylányok és asszonyok termelték ki. — Ha így értelmezzük a latin szöveget, s másként aligha szabad, mindjárt nyilvánvalóvá válik a birtokos nemesi osztályhelyzet, s füstbe megy, bármily stílszerű és romantikus volna, a feudális egyházi nagyúrrá emelkedett költő szegénységben eltöltött gyerekkora.

Mihovil Kombol erőteljesen hangsúlyozza Janus horvát származását. De e vitathatatlan tényből kiindulva túl messzire következtet, messzebbre, mint azt a szigorúan tudományos szempontok megengednék. Erre vall a tanulmány záró mondatának kissé disszonáns végső akkordja. E mondat így hangzik: „Ha valaki is megérdemli a mi humanistáink közül, hogy fordításban váljék hozzáférhetővé a mai nemzedékek számára, akkor ezt egyetemes jelentősége miatt ő érdemli meg azon horvátok közül, akik hazájuk határain túl hozzájárultak az egyetemes európai haladáshoz, gyakran *évszázadokon át idegen lobogó alatt hajózva*”. (Ako itko od naših humanista zaslužuje da bude u prijevodima pristupačan i našim danasjim generacijama, onda tu zaslužuje on, i zbog tog svojeg opceg značenja i kao jedan od bronjih Hrvata, koji su izvan granica svoje zemlje doprinosili općem evropskom napretku, *plaveći često stoljećima pod tudim zastavama*. — p. XXII.) A tudós szerző ezzel az érzelmi hatásra számító mondattal, mely egyúttal kifejezésre juttatja a tanulmány egészének az akusztikáját is, ingoványos talajra tévedt. Azt sejteti, mintha a nagy humanista költő esetében valami kizárólagos és egyértelmű nemzeti hovatartozásról lehetne szó. Pedig a tények összessége, a XV. századi történeti viszonyok ismerete és a „nemzet” fogalom helyes, marxista értelmezése e sejtést nem igazolja.

Janus Pannonius horvát származású:

apja, anyja horvát, maga is Horvátországban született, s ott is élt — tizenhárom éves koráig. Ekkor azonban búcsút mondott Szlavóniának. Nagybátyja, Vitéz János, ki a XV. század harmincas éveitől a magyar királyi kancellárián dolgozott, majd Hunyadi János jobbkeze lett, s szolgálatai jutalmául a gazdag váradi püspökséget kapta, a tizenhárom éves gyermeket továbbtanulni Itáliába küldte, hol ez közel tizenkét esztendő-t töltött. Tanulmányai végeztével — 1458-ban — már magyar környezetbe: Váradra, illetve Budára tért vissza, a királyi kancellárián dolgozott. Egy év múlva már pécsi püspök: magyar feudális nagyrú lett. Kancelláriai munkásságával, valamint költészetével Hunyadi Mátyás királyságát, dinasztikus terveit és centralizáló törekvéseit támogatta, s az 1460-as években Vitéz Jánossal együtt a magyarországi humanizmus vezető, központi alakja. Szlavónia ringatta bölcsőjét, s Horvátországban fejezte be életét, Mátyás haragja elől Velencébe akart menekülni, s menekülés közben a Zágráb melletti Medvevárban érte utól a korai halál. A nagy király kiengesztelődött halott költőjével szemben: tetemét Pécssett díszes sírba, verseit pedig összegyűjtve a Bibliotheca Corvina-ba helyeztette.

Erés, elszakíthatatlan szálak fűzték és fűzik tehát Horvátországhoz is, Magyarországhoz is. Veszélyes dolog akár az egyiket, akár a másikat tagadni, vagy jelentőségét kisebbíteni. Otthon érezte ő magát a Dráva mindkét partján, nem volt ő idegen sem attól délre, sem attól északra. Modernebb értelemben vett nemzeti „szempontokat”, mai fogalmaink szerinti nemzeti hovatartozást pedig hiú, kudarcra ítelt kísérlet nála keresni.

Janus lírikus volt, költészete természet-szerűleg tömve önéletrajzi adatokkal, szubjektív, magáról valló megnyilatkozásokkal. Egy lírikusra egyaránt árulkodik az is, amit elmond, s az is, amit nem. Gazdag oeuvre-jében nem tudunk egy helyet mutatni, ahol ő magát akár horvátnak, akár pedig magyar-nak nevezné. Véletlen volna ez? Távolról sem; csupán annak a jele, hogy nem volt neki sem horvát, sem magyar ún. „nemzeti tudata”. Különbön ez a XV. századi feudális viszonyok ismeretében természetesnek is mondható. Magát következetesen Pannonius-nak nevezi, azaz Magyarországinak, hazáját (helyesebben: patria-ját) pedig Pannoniának. Tehát nem „nemzeti tudata” van, hanem „állami tudata”. Eszerint Szlavónia egyik része Pannoniának, mint ezt „In Sclavoniam” című kétsoros epigrammájában meg is örökíti:

Pars ea Pannoniae, quae nunc Sclavonia
fertur,
Pagos complures, oppida nulla gerit.
(ld. a jelen kiadás p. 194.)

Nála tehát csupán magyar állampatriotizmusról beszélhetünk. Ez azonban erős volt: nemcsak Mátyás centralizációs törekvéseit támogatta, hanem e patria-t költészetével is meg akarta dicsőíteni. Ennek illusztrálására a legjobb példa a „Laus Pannoniae” című epigrammája:

Quod legerent omnes, quondam dabat Itala
tellus,
Nunc e Pannonia carmina missa legit.
Magna quidem nobis haec gloria; sed tibi
maior,
Nobilis ingenio, patria facta, meo.

Ezzel függ össze kulturális küldetésudata is, melynek a „De se aegrotante in castris” c. elégiájában megfogalmazott sirversében ad hangot:

Hic situs est Janus, patrium qui primus
ad Histrum,
Duxit laurigeras, ex Helicone, Deas.
(117—8. sorok)

Sőt, van egy passzusa, mely az eddig mondottakon is túlmutat. Az 1466-ban írt „Árvíz” (De inundatione) c. elégiájában, melyben a szokatlanul nagy őszi esőzések és áradások hatása alatt egy új vízözön vízióját vetíti fel, az alábbi disztichonok olvashatók:

Si pereunt omnes, nec nos superesse rogamus,
Aequo animo quivis publica fata subit.
Sin Hunni luimus communia crimina soli,
Humanum nobis dulce piare genus.
(95—8. sorok)

E négy latin sor értelmileg pontos magyarja prózában:

Ha mindenki elpusztul, mi sem kívánunk
életben maradni,
Nyugodt lélekkel vállaljuk a közös halált.
De ha mi, hunok, egyedül levezelhetnők a
köz büneit,
Szívesen vállaljuk ezt az áldozatot az
emberiségért.

Furcsa véletlen, hogy a latin szöveget egyébként híven tolmácsoló Nikola Šop éppen a kritikus 97. sor Hunni-ját nem tolmácsolja horváttul. Valószínűleg nem tudott mit kezdeni vele, ezért kihagyja, nem fordítja: „Ako samo mi moramo otkupiti grijehe svijeta”. (p. 53.) Pedig ez adja meg az idézett négy sor sava-borsát. Janus itt kivételesen nem azt mondja: „mi pannoniaiak”, hanem: „mi húnok”. A „hún” terminus mögött a hún—magyar azonosságtudat búvik meg, melyet elsőnek Kézai fogalmazott meg, s mely Mátyás korában a köznemesség ideológiájának volt egyik lényeges tartozéka. A „hún” ebben az összefüggésben egyet jelent a „magyar”-ral, de nem a modern

„magyar nemzettel”, hanem a feudális „natio Hungarica”-val. Ezt a „natio Hungarica”-t nem a magyar nép, hanem a származását, nemzetiségét tekintve oly vegyes összetételű magyar uralkodóosztály alkotta. Ehhez tartozónak vallja magát a horvát származású Janus. Végeredményben tehát mindkét nép *joggal* számolhat vele, s illő, hogy mindkét ország irodalomtörténete az őt illető előkelő helyre állítsa. Boldog költő, kit két nemzet tisztel magáénak!

Ennyit a bevezető tanulmányról, illetve tanulmányhoz. Most pedig térjünk a kötet tulajdonképpeni lényegére: Janus epigrammáit és elégiáit adja latinul, s ezzel párhuzamosan modern horvát műfordításban. Panegyricusait nem. Ez csak részben érthető: ezek többsége annyira magán viseli egy letűnt kor extrém ízlését, hogy ma már alig élvezhetők. Egy ilyen reprezentatívnak szánt kötetből teljességgel kihagyni őket mégsem szabadott volna, nem is szólva a Guarino-panegyricusról, mely e műfajnak legjobb darabjai közé tartozik, s Janus munkásságában eléggé centrális helyet foglal el.

A kiadvány apparátusában nem kapunk eligazítást, hogy a közölt verseket melyik korábbi Janus-kiadás vagy esetleg kézirat alapján adták ki és válogatták össze, s mely szempontok szerint történt e válogatás. Modern kritikai kiadás hiányában az látszanék magától értetődőnek és egyedül helyesnek, ha a XX. századi válogató és fordító, mivel jobb nincs, Teleki Sámuel Janus-kiadásához (Utrecht, 1784.) folyamodnék, valamint kiegészítésként ahhoz a becesem gyűjteményhez, melyet Ábel Jenő tett közzé 1880-ban. (Adalékok a humanizmus történetéhez. Bp.) Meglepő, hogy a Jugoszláv Akadémia Janus-kiadványa nem erre a két alapvető szövegkiadásra épít; nem is használja őket. Alapul — hacsak nem tévedek — Ignatius Norbertus Conradi 1754-ben Budán megjelentetett Janus-kiadását veszi, melyről már Teleki Sámuel sem a leghízelgőbben nyilatkozott: „admodum castrata et mirifice corrupta”-nak titulálta. A „castrata” epitheton telibe talál, s híven fejezi ki ama ténykedést, melyet Ignatius Norbertus Conradi atya Janus életműve körül folytatott. Kiadásából elhagyta azokat az epigrammákat, melyek Janus egyházi, s mi több, püspöki mivoltára árnyékot vetnének, s ezáltal a hívő katolikus olvasót megbotránkoztatnák. Így súlyesztőbe kerültek szerelmes és erotikus versei, s mindezek előtt azok az epigrammák, melyekben az egyházon és az egyháziakon veri el a port. Hogy egy pap a XVIII. század közepén ilyen „kasztrált” Janus-kiadással jő ki, azon nincs mit csodálkoznunk. Az azonban már meglepő, hogy a Jugoszláv Akadémia égisze alatt megjelent Janus-kötet eme kiadáson alapuljon. A dolog lényegén az sem változtat

hogy az epigrammák végére azért két anti-klerikális célzatú is került.

Az alapul vett latin kiadás minden vonatkozásban meghatározza ezt a reprezentatívnak szánt népszerűsítő jellegű kiadványt. Így ez is 31 elégiát közöl, tehát nem a teljes korpuszt, hisz hiányzanak belőle az Ábel Jenőtől kb. nyolcvan éve közzétettek. Ugyanakkor a leközölt 31 között jó pár gyenge verselmény is akad, melyek közreadása csak egy valóban teljességre törfő kiadás esetén indokolt. Közülük egy pedig nem is Janus Pannonius alkotása, mint ezt már harminc évvel ezelőtt megállapították. (De rerum humanarum conditione c. A jelen kiadásban p. 160—77. — ld. róla Juhász, Ladislaus: *Commentatio critica ad edendas Iani Pannonii elegias*. Szeged, 1929. 12.)

Hasonló a helyzet az epigrammák frontján is, sőt még rosszabb. Míg egy nyilvánvalóan nem Janus tollából származó vallásos vers (In epiphaniam), az övé gyanánt szerepel, addig jellemző, mind világnézetileg, mind pedig művészileg jelentős epigrammák sorát nélkülözzük. Például II. Pál pápa megválasztására szerzett szabványos, jelentéktelen tisztelegő epigrammáját itt találjuk, ellenben ugyanez a pápára írt maró, fullánkös epigramma-bokrot (Teleki, Ep. I. 52—4. és 58.) hiába is keresnők. Az 1450. évi „szentév”-re szerettek közül a „Galeotti peregrinationem irridet” és a „Deridet euntes Romam ad Iubileum” megvan, (ezek kerültek, mint említettem, új anyagként az epigrammák végére!) ugyanebbe a bokorba tartozó 127. és 128. epigramma azonban már hiányzik. Másrészt az ugyancsak ide tartozók, a római korcsmárosokra írottak (Ep. 149—51.) is megtalálhatók, de nem az előbbieket mellett foglalnak helyet. Így az olvasó nem is sejti ezek igazi mondanivalóját, kritikai tartalmát és célzatát, mely a pápa ellen irányul: a hívek hiszékenységét kihasználva ő és a korcsmárosok csinálnak igazán jó boltot. Eredeti környezetükből kiszakítva bizony semmitmondók: Janus korcsmáros szeretne lenni, mert azok degeszre keresik magukat... S mi indokolja a szerelmes és erotikus epigrammák teljes mellőzését?

Így végeredményben egy „ad usum delphini”, megjámborított, nem is tőle származott vallásos versekkel megspékelt, „szalonképes” Janus-kiadást kaptunk, mely nem képes a maga teljességében és valóságában megmutatni a nagy humanista poéta igazi, haladó arculatát. Azt is meg kell említenünk, hogy az epigrammák így össze-vissza hányva szintén nem mutathatják meg Janus emberi és költői fejlődésének útját és állomásait. A Janus-kutatás jelen állása és fejlettsége szerint verseinek kronológiája nagyjából megállapítható és az epigrammák hozzá-

vetőleges időrendi sorrendbe állíthatók. Így az olvasónak a versek többet mondanak és egymást is kiegészítik.

A horvát műfordítás értékelésében — nyelvi nehézségek miatt — sem tartom magam illetékesnek. Egy kétyelemet azonban nem hallgathatom el: nem hiszem, hogy egy humanista költő klasszikus metrumba zárt érzéseit és gondolatait. rímes modern versformával adekvát módon lehessen visszaadni. A formahűség a műfordítás elemi követelménye.

Károli Gáspár válogatott munkái. Összeállította: Vargha Balázs. Bp. 1958. Magvető K. 404 l. (Magyar Könyvtár)

A kitűnő Magyar Könyvtár sorozat Bornemisza, Heltai és Tinódi munkáinak szemelvényes kiadása után újra XVI. sz.-i író Károlyi Gáspár válogatott műveinek kibocsátásával tett érdemes szolgálatot a régi magyar irodalom népszerűsítése ügyének. A kötetet összeállító Vargha Balázs essay-szerű szép utószavában helyesen indokolja, hogy a válogatás mindenekelőtt a vizsolyi bibliát igyekszik „laikus olvasmányként új életre kelteni.” Valóban erre van nagy szükség, hisz a Biblia — nemcsak mint teológiai, de mint művelődéstörténeti kútforrás is — lassan kihull felnövekvő ifjúságunk műveltséganyagából. Ez a Károlyi-válogatás így kettős feladatot tölthet be: egyrészt „kézikönyve” lehet a biblikus műveltség laikus szempontú megismertetésének, ugyanakkor XVI. sz.-i irodalmunknak hatásában csak Balassi költészetéhez mérhető klasszikus alkotását is közvetíti az olvasóhoz. Károlyi azonban — Németh László költői képével élve — nemcsak „a bibliai óceán első átrepülője” irodalmunkban; *Két könyv*-e eredeti alkotás: Magyar István „romlásoknak okairól” írott nevezetes művét is megelőzve és inspirálva, tematikájával Zrínyiig mutat. (Vö. Horváth J.: *A rej. jegyében*. Bp. 1957². 312—316.) Éppen ezért hiányoljuk, hogy V. B. — talán technikai nehézségekből eredően — a *Két könyv*-nek több mint egyharmadát nem közli, s kihagyásait csak néhány helyen (12. 15—16. 21.) jelöli meg, pedig olykor Károlyi mondatait is kettészakítja (pl. 19.). Így áll elő az a fonák helyzet, hogy bár V. B. szövege az interpunkcionálás, a rövidítések feloldása, a nyelvi hagyományokhoz való ragaszkodás szempontjából jobb, mint a Vajthó L.-féle *Magyar Irodalmi Ritkaságok* sorozat 5. számaként 1931-ben megjelent kiadása, csonkasága miatt mégsem pótolja. A *Két könyv* nem sokat mond az olvasóközönségnek, s ha már bekerült a váloga-

Janus Pannonius horvát kiadása annak biztató jele, hogy a nagy humanista kultusza, s a vele kapcsolatos tudományos foglalkozás erőteljesen megindult azon a földön is, mely bölcsőjét ringatta, s halálos ágyát is megvetette. Örülünk ennek, mert — úgy véljük — Janus Pannonius a két ország kutatói számára nem vitakérdés, hanem közös munkaterület, ahol mindkét fél számára jut még bőven tennivaló.

Gerézi Rabán

tásba, egész szövegét hozni kellett volna: esetleg néhány bibliai história kárára, hisz V. B. szövegéből nagyrészt épp a biblikus példaanyag hiányzik. Az utószó egyébként néhány sorban Károlyi életútját is érintetné, a *Két könyv*-ről pedig — lévén Károlyi eredeti alkotása — ugyancsak szólnia kellene. Végül egy apró megjegyzés. Két tanulmány is eldöntötte már: *Károlyi* nevét nem *Károli*-nak kell írni (Vö. Réthy P.: Sp.-i Lapok. 1890. 14—17. és Kristóf Gy.: Prot. Szle. 1930. 237—241.) — V. B. kiadásának címlapján mégis *Károli* alak olvasható.

Kovács Sándor

Bethlen Miklós önéletírása. 1—2. köt. Az előszót írta: Tolnai Gábor. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: V. Windisch Éva. Bp. 1955. Szépirodalmi K. 407, 426 l. (Magyar Századok)

Száz éve, hogy Szalay László gondozásában, Bethlen Miklós önéletrajza először nyomtatásban megjelent. Tolnai Gábor 1943-as kiadását leszámítva, az elmúlt száz esztendőben, noha az erdélyi történelem iránt nem csökkent a figyelem, az erdélyi önéletrajzok e kiváló emléke nem talált utat a szélesebb olvasóközönséghez. Most a „Magyar Századok” sorozatában megjelenve és teljes egészükben csak most közölt imádságaival kiegészítve, áttörte a szakemberek szűkebb körét. Az olvasók, Bethlen Miklós szándékai szerint, nemcsak az élvezetes író, a kiváló stilisztát olvashatják, hanem „tanulhatnak belőle”. Hogy valóban így legyen, Tolnai Gábor bevezető tanulmánya segít hozzá, aki elemzi a politikus és emlékiró Bethlen kettősségét. Emlékírataiban kora haladó irányzatainak szellemében bírálja a politikus tevékenységét. Tolnai meghatározza a prózaíró helyét és a kialakuló polgári, irányzatú pszichológiai realizmus képviselőjeként mutatja be. Tolnai bevezetése mellett, V. Windisch Éva közel

kétszáz oldalát kitevő jegyzetei teszik lehetővé az emlékirat megértését. Az eddigi egy, 1755-ben készült másolatra visszamenő kiadásoktól eltérően négy másolattól és Bethlen emlékiratainak egy kis töredékéből rekonstruálta szövegét. Azt bőséges jegyzetekkel kísérte. A lábjegyzetekben az idegen nyelvű szövegek magyar fordítását adja. A fargyi jegyzetekben a kiadás általános tudnivalói után, az emlékiratok fejezetei szerint halad. Mindig összefoglalja a fejezetben foglalt kor történelmi eseményeit, sorról sorra haladva adja a magyarázatokat, a személyes érdekektől, családi viszonyoktól bonyolult összetevőket, azok sokféle ágazó szálait felfejti, megmutatva azok végső okait.

Az egyes történelmi személyek legszükségesebb adatait tartalmazó „Személy névmutató”, az idegen nyelvű kifejezéseket magyarázó „Jegyzet-szótár”, végül Bethlen életét szemléltető képek egészítik ki és teszik teljessé a minden részletében kielégítő és mintaszerű jegyzeteket.

Jenei Ferenc

A magyar jakobinusok. Iratok, levelek, naplók. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Benda Kálmán. Bp. 1957. Bibliotheca K. 319 I. (Aurora, 8.)

Benda Kálmán hatalmas háromkötetes forráskiadványának eredményeként sok tekintetben új kép bontakozik ki a magyar jakobinusok mozgalmáról, amely mind a Fraknóitól képviselt nézetektől, mind az új anyagot csak hézagosan feldolgozó korábbi marxista értékelési kísérletektől lényegesen elüt. A jakobinus per története igen széles rétegekben ismert eseménye történelmünknek. A benne szereplő nagynevű írók, a véres befejezés, a szépirodalmi feldolgozások, a film, nem utolsó sorban pedig a jakobinusok céljait és forradalmi szándékát magáévá tevő, helyesítő vagy visszautasító és elvető publicisztika egyformán részesek ebben a népszerűségben. Indokolt volt tehát, hogy a szélesebb olvasóközönség is tájékoztatást kapjon a marxista történetkutatás legújabb eredményeiről. Benda forrásfeltáró és feldolgozó munkájának legfőbb eredményét abban látjuk, hogy a szerző a jakobinus szervezkedést, mint a magyar radikális értelmiségiek és nemesi reformerek mozgalmát mutatja, akiknek tervei a magyar társadalmi viszonyokból nőttek ki, és az egész mozgalom a gyanakvással fogadott apát tevékenységétől eredetileg függetlenül jött létre.

A bevezető tanulmány világos, közérthető formában adja elő a kutatások eredményeit. A kötetben ezután, mintegy 300 lapon keresztül a mozgalmat illusztráló

forrásanyagból kap az olvasó szemelvényeket. Megtalálja itt a per legkiemelkedőbb vádlottainak írásait, filozófiai értekezést, forradalmi verseket és baráti levelezést, rendőrspiclik jelentéseit, a kátékat, a vádiratokat és védekezéseket, a kivégzések leírását, a nádori napló részleteit. A heterogén anyagot az események rendjét követve, és jól felhasználva a perbefogott írók munkáit, szerves egésszé szerkesztette a kiadót, s az egész könyvet érdekes, az olvasót végig lekötő olvasmánnyá tette.

Benda Kálmán nagy forráskiadványát még nem használta fel a benne felhalmozott anyag fontosságának megfelelően irodalomtörténetírásunk. A népszerűsítő kiadvánnyal kapcsolatban most arra kell felhívunk a figyelmet, hogy neves íróktól is számos szöveg van benne, amely eddig magyarul még nem jelent meg. A fordításokat Jászay Magda és Szávost Tamásné készítették igen gondosan.

Tarnai Andor

Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Sajtó alá rendezte: Csizmadia Andor. Bp. 1958. Akadémiai K. 343 I.

Felszabadulás utáni tudományos életünkben kezdettől fogva élénk érdeklődés nyilvánult a magyar jakobinusok mozgalma iránt. A Hajnóczy József-re vonatkozó ismereteinknek Benda Kálmán vetett új alapot forráskiadványával, mikor új, addig ismeretlen vagy kevésbé ismert művekre hívta fel a figyelmet, és közölte a perbeli vallomásokát. Innen kiindulva folytatta tovább a kutatást Bónis György (*Hajnóczy József*, Bp. 1954.) és készítette el a politikai-közjogi munkák magyar fordítását az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem államjogi tanszékének munkaközössége Csizmadia Andor irányításával.

A kötet Hajnóczy két kéziratban maradt és négy nyomtatásban megjelent, latin vagy német nyelvű munkájának fordítását tartalmazza. Két nyomtatott műből (*Extractus legum* és *De diversis subsidiis*) a törvények felsorolását és összefoglalását elhagyta a szerkesztő, csak Hajnóczy észrevételeit és reflexióit közli, minthogy ezek tartalmazzák állásfoglalását.

Tarnai Andor

Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. A szöveget gondozta, utószóval és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Geréb László. Bp. 1957 Magyar Helikon. 222 I. (Kis Magyar Múzeum, 2.)

A felszabadulás után először jelent meg a szóban forgó kötet önálló kiadásban,

Gvadányi ismert nevű kutatójának, Geréb Lászlónak gondozásában. Önállóan emű 1922-ben, (ennek második kiadásaként 1924-ben), majd 1930-ban jelent meg. (Közben, 1927-ben, utóbb 1934-ben, Kármán Fanni-jának és Fazekas Ludas Matyi-jának társaságában adták ki.)

Ami magát a kiadást illeti, helyénvaló volt Gvadányi e népszerű művét *önállóan* ismét megjelentetni. Dicsérni lehet azt az elgondolást, mely a szöveget illusztrációkkal gazdagította. Ezek emelik a kötet értékét; a szöveget mintegy életre keltik a jórészt korabeli művészekről származó litográfiák, tusrajzok és rézmetszetek (Josef és Peter Schaffer, J. Mansfeld, J. Weinmann, illetve Vasquez, Károly, Felix Max [Paur]). Az illusztrációs anyag azt a sajátos színű és elevenségű világot kelti életre, amelyet Gvadányinak is igen szemléletesen sikerült az olvasó előtt feleleveníteni. Ez a kiadási eljárás is bizonyítja, hogy — a korszerűség meghazudtolása és meghamisítása nélkül — igen helyes illusztrációs anyaggal kísérni régebbi kiadványainkat.

Mivel oly nagy és komoly ellenmondásokkal terhelt a Gvadányi-életmű, jó lett volna az Utószóban néhány fontos szempontra irányítani a figyelmet. Az azonban mindenki előtt világos, hogy egy szűkre szabott utószó keretében nem lehetett még csak a legfontosabb kérdésekre sem válaszolni. Az egészen dióhéjban vázolt életrajz, a kiadásokról és helyesírás-átírás mikéntjéről adott tájékoztatás kimerítette a megszabott terjedelmet.

Pedig — minden bizonnyal — Geréb Lászlónak megállapodott nézetei vannak a Gvadányi-kérdésről; annál is inkább, mivel korábban már történtek kísérletek Gvadányi-életművének magyarázására. Az ekörül lezajlott vitára még általában jól emlékezhetnek a szakemberek és olvasók egyaránt (Csillag, 1951. okt., 1283—1288. l., illetve dec., 1516—1523. l.).

E gazdag tartalmú kiadás, a kort sajátos szemüvegen szemlélő Gvadányi-mű már önmagában véve is felhívja a figyelmet egy marxista igényű, nagyobb lélegzetű Gvadányi-tanulmány megírására. Teljesen jogos az igény, mely türelmetlenül várja azt a tanulmányt, mely kijelöli Gvadányi helyét a kor magyar irodalmának történetében. Ennek hiányában ma még jórészt Arany János és Petőfi értékeléseire, igaz és sok vonatkozásban találó megjegyzéseire vagyunk utalva.

Gvadányi jelentőségét nagyon találóan fogalmazta meg Arany, már 1863-ban: „Gvadányi nem mondható nagy költőnek, némely műveiben költőnek is alig. Ha pedig a csint, izlést (s amit közönségesen annak nevezünk), a felruházást, a versbeli előadás bájait nézzük, mögötte marad saját kora

költészeti haladásának is... De ez az elmaradás csak látszó, inkább külsőségre vonatkozik: Gvadányinak olyasmi sikerült, ami egynek sem haladottabb kortársai, egynek sem összes magyar elődei közül; *csupa képzeletből egy pár alakot teremteni*, mely mint kicsinynek nagyon ismerőse, nemzedékről nemzedékre fönmaradjon...”

— Arany figyelmét, érthetően, a verses epika költői megoldása, a típusalkotás művészete kötötte le, egy-egy erőteljes kép realiztikus leírása ragadta meg Gvadányi művében. Ebből a szempontból egynémely rokonságot mutat Kónyival, távolabb Fazekassal és egyes vonásaiban magával Arannyal is; hozzáátéve: eszmeiségében amazok mögött maradvá.

Kónyival a katonaeMBER anekdotázása rokonítja, mely a maga nemében sok realiztikus vonást hordoz magában. Ez Gvadányinál annyival értékesebb, amennyiben *eredeti* műről van szó, fordításokkal szemben. Fazekashoz a verses epikában és a tipikus figura megteremtésében és hitelességében áll közel.

Két vonatkozásban még Orczy neve is odaírható Gvadányié mellé. Az egyiket Arany említi: a *satirikus ábrázolási* módot, melyben „Gvadányi inkább vastag, mint elmés. Orczy gúnyoros helyein több a csín, a finomság, a só.” A másik: a *nemesi népieség*, amely elevebb Orczyénál, mely éppen Gvadányi alkotói módszerével függ össze.

Arany János mindenekelőtt a „részletek realizmusát csodálta Gvadányi művében. — Kétségtelen, hogy — Arany szavával élve — „minden elő-példa nélkül a magyar irodalomban, rájött... módjára az elhitelesnek”, hogy az alakító költészetnek” sem volt éppen hijával, bár ez már több helyen csorbát szenved.

Legidőállóbb, legpéldamutatóbb *költői nyelve*, melyet Petőfi sem hagyhatott szó nélkül: „Nincsen abban sok cifra poétai szépség, De vagyon annál több igaz magyar épség, S nagy mértékben aztát bélyegzi elmésség, Azért is olvasni lelki gyönyörűség.”

Petőfi és Arany elég nagy művészei voltak a magyar költészetnek és nyelvnek ahhoz, hogy hitelt adjunk nekik!

Kovács Győző

Mezei Márta: Történet szemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában. Bp. 1958. Akadémiai K. 95 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 19.)

Mezei Márta nagy gonddal megírt tanulmánya a magyar felvilágosodás egyik részletkérdésének vizsgálatát tűzte ki céljával.

Tanulmányának érdeme az eddigi — túlnyomórészt filozófiai-történelmi érdekű — művekkel szemben az, hogy irodalmi műveken keresztül igyekszik a magyar felvilágosodás történelemfelfogásának problémáját bemutatni. E munka közben legalább három szempontot kellett szem előtt tartania: 1. a történelemfelfogás forradalom előtti és utáni alakulását; 2. külföldi és hazai jelentkezését, 3. a felvilágosodás eszméjének és a nemzeti hagyományoknak a kapcsolatát.

A tanulmány, érthetően, a magyar reformkor előzményeként fogja fel a felvilágosodást; a történelemfelfogásra nézve is olyan példákat választ ki, melyeknek kapcsolatai feltétlenül kimutathatók a reformkor felfogásával. Itt láthatóan Horváth János felfogása érvényesül, mely szerint „a XIX. század a tulajdonképpeni nemzeti irodalom kifejlésének a százada” (Tanulmányok, 1956. 94. l.) A fejlődés, odáig, két nagy „izületben” ment végbe, melynek második tagja — a XVI. és a XVII. századéval együtt — a XVIII. századi is. Viszont a korábbi századoktól merőben különbözik a XVIII. század abban, hogy eszmei többletet kapott a felvilágosult ideológiában, így a történelemszemléletben is, elsősorban Voltaire-ében. — Ebben a vonatkozásban a tanulmányok a régi magyar irodalommal való kapcsolata kissé laza, ám ez nem is annyira a meg-nem-lételt, vagyis a kapcsolatok tényleges hiányát, inkább a kiderítetlenséget jelzi. (Utóbb, a „Mohács és a visszavonás motívuma” c. fejezetben ez a kapcsolat szorosabbá és szélesebbé is válik.)

Én zavaróbbnak érzem azt a mozzanatot, hogy amikor — a bevezetőben — alapvető, elvi problémákat vet fel, a magyar vonatkozású jelenségeket el kell választani a nyugati felvilágosult eszméktől, példaképektől, a példák gyakran keverednek. A törekvés itt is világos: az egyes elvi tételeket (mint pl. a felvilágosodás történelemszemlélete, egyén- és hős-elmélete, isten-fogalom stb.) először — ha vázlatosan is —, a nyugati mintákon kell megvizsgálni (i.: a 7., 8., 9., 10. majd a 11. l.) Az állandó visszatérés okozza itt a keveredést.

A tanulmány írója érzi is ezt, mert a 12. oldalon — egyébként nagyon helyesen — összefoglalja az eddig elmondottakat és a csak magyar jelenségeket veszi sorba.

A korabeli irodalmi (esztetikai, formai, műfaji stb.) sokféleségből kellett kiválasztania azt a vezérlő elvet és gondolatot, mely sajátosan a felvilágosodás elve és gondolata, mely magyar vonatkozásban is nem egyszer sőtétnek bélyegzi a középkort. Csupán egy-egy nagy esemény, nemzeti katasztrófa (honfoglalás, Várna, Mohács) és főleg egy-egy nagy történelmi alak (Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás, később Zrínyi) emelkedik ki, me-

lyek, ill. akik a korabeli nemesi-nemzeti történelemszemlélet pilléreit képezik; akiknek később, a reformkorban is nagy szerep jut az irodalomban. Lelkesítő példaként elsősorban ők hatnak. Ellentétüként: Várna és Mohács riasztó és ébresztő jelként.

Nagyon tanulságos és elgondolkoztató, ahogyan Mezei Márta szétválasztja Várna és Mohács jelentőségét: Várna átmeneti veszteség volt, még Hunyadi életében is, Mohács nagy nemzeti és történelmi sorsforduló (68. l.). A XVIII. század történelmének kevert vonásai, a haladás és nemzeti eszme gyakran egymásnak ellentmondó jelentkezése — szerves folytatása Mohácsnak.

(Ennek tárgyalása során sokszor kapunk sikeres kis vázlatokat a kor neves költőiről, ill. történelemfelfogásukról.)

1795: cezura a magyar fejlődésben, így az irodalomban is. Utána — szükségszerűen — új csapásokon alakították ki a történelemszemléletet is. Az e problémákat tárgyaló, „Történelem és erkölcs” c. fejezet Mezei Márta tanulmányának legsikeresebb és legszébb találatai közé tartozik (77–91. l.)

„Az új helyzetnek megfelelő emberideál képét próbálják követendő példaképként ábrázolni” (80. l.), melynek jellemző vonása a „józan” erkölcs, az erény, „a nemes virtus”. Ez gazdagította az ábrázolás módszerét, mivel a lelkifolyamatok szövevényét is boncolgatniok kellett az íróknak. Másfelől ugyancsak az egyéni világ rejtettebb szálait bogozzák a forradalom utáni kiábrándító jelen, a társadalmi valóság okozta csalódás körülményei miatt is. A romantika nyitánya ez a korszak, amely az „egyéni szubjektív érzések megnövekedését” jelzi, ugyanakkor egy újfajta történelemszemlélet kibontakozása van folyamatban, mely már inkább e reformoké, semmint a felvilágosodásé.

Nem ártott volna — a megfelelő helyeken — az utolsó fejezetben felhasználni az 1954-es romantika-vita egyes, ma is helytálló tanulságait, hiszen ezzel az összefüggések — most már konkrét dokumentációval — még világosabbá váltak volna.

Mint részletmunkát, a korszak kutatói feltétlenül haszonnal forgathatják Mezei Márta tanulmányát. Nem egy kérdésben ad eligazító felvilágosítást.

Kovács Győző

Riedl Frigyes: Arany János. 5. kiad. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Balassa László. Bp. 1957. Gondolat K. XVI, 335 l.

A Gondolat Könyvkiadó ennek a monográfiának megjelentetésével egyrészt a nagy költő születésének 140., halálának 75. év-

fordulóját ünnepelte méltóképpen, másrészt tiszteletreméltóan elevenítette föl — Balassa László bevezetőjével — annak a Riedl Frigyesnek is az emlékét, akit születése 100. évfordulóján, 1956-ban tisztelői és egyre kevesbedő ismerői szűk körében idéztek csupán.

Riedl Frigyes monográfiáját ma is irodalomtudományunk értékes alkotásai közé sorozzuk. 1887-ben, első kiadása idején pedig a legjelentősebb mű volt az Aranyról szóló irodalomban. Ma is tanulságos az a sok irányú felkészültség, az a gazdag történeti, magyar- és világirodalmi, művészet-történeti műveltség, mellyel Riedl fejtegetései, összevetései során Arany János művészetének sajátos jellegzetességeit plasztikusan élénk tárja. Európai horizontú kulturált-sággal fogott hozzá a nagy magyar költő életművének bemutatásához. Méltán mondhatta róla Horváth János: „Kevesen versenyezhettek vele európai tanultság dolgában, mégis alig járt valaki éberebb magyar érdeklődéssel az ismeretek nemzetközi kincsei között.” Ma is megkap az a finom esztétikai érzék, amellyel Arany János művészetének rejtett jegyeit is felvillantja. Ma is figyelemre méltó az az életközelség, az az intím, bizalmas meghittség, amelyben vizsgálja, elemzi nemcsak a költőt, hanem a költő teremtette alakok lelkivilágát, cselekedeteit, magatartásuk belső dinamikáját. Ma is magával ragad stílusának dinamizmusa, árnyaltsága, választékossága, érzékitő, elképzeltető, hangulat-árasztó jellege.

Riedl nézetei kialakításakor önállóságra törekedett. Az Arany Jánosról szóló monográfiája Taine szemléiben fogant, de a francia tudós módszerének általában a jó, a hasznosítható elemeit alkalmazta különösképpen eljárásaiban. Balassa utal a bevezetőjében arra is, hogy Riedl egy idő óta kritikus szemmel vizsgálta francia mestere koncepcióját. Igaz ugyan, hogy nem értette meg Riedl Arany forradalmi költeményeinek jellegét, ezeket a verseket kivételeknek, „Arany csendes méla egyéniségéhez” nem illoeknek minősítette, de távol állt attól a kényszerű és erőltetett magyarázkodástól, hamisító törekvéstől, amit a konzervatív kritika különösképpen helyeselt és elvart volna tőle. „Véleményünk szerint — olvassuk az Egyet. Phil. Közl. 1887. évfolyamában — semmi sem jellemzőbb az Arany csendes méla műzsjára mint az, hogy még forradalmi költeményeiben is megtartott bizonyos komoly mérsékletet, bizonyos édesbús alaphangot...”

Balassa László értékes bevezető tanulmányában behatóan foglalkozik Riedl ma is vonzó erejű esszéje értékeivel. Bemutatja Taine módszerének legfőbb jegyeit, elméletének egyoldalúságát és Riedl könyvének jó-

részt a francia tudós koncepcióinak alkalmazásából fakadó fogyatékoságát. Hiányolja a költő művészi fejlődésének részletesebb tárgyalását, a társadalmi, a politikai tényezőknél, író és kora egymásra gyakorolt hatása bemutatásának elhanyagolását, kifogásolja Petőfi és Kossuth, Arany és Deák között húzott párhuzam merev egyoldalúságát, Petőfi és Arany különböző jellegű magatartásának szláv és magyar tulajdonságokként történő hangsúlyozását. Ezek mellett a valóban lényeges fogyatékoságok mellett Balassának cáfolnia kellett volna a lírikus Aranyt tévesen bemutató megállapításokat is, hiszen Riedl könyve is hozzájárult ahhoz a hamis irodalmi közvélemény kialakulásához, amely nem vett méltóképpen tudomást a lírikus Aranyról, 1848—49 költőjéről, a szabadságharc eszméit a Bach-korszak idején ébrentartó íróról. Nem kellett volna megjegyzés nélkül hagynia azokat a mereven túlzó kijelentéseket sem, amelyek Arany múlt felé forduló, a jelen kérdései iránt kellő érdeklődést nem tanúsító magatartásáról, szemléletmódjáról nyomatékos hangsúllyal szerepelnek Riedl könyvében.

Balassa László bevezető tanulmányában a pedagógus Riedl Frigyes jellemvonásainak bemutatására is különös gondot fordított. Szükséges ma is, hogy tanárok és tanárjelöltek Riedl Frigyesben ne csak a tudóst és művészt, hanem azt a pedagógust is lásák, akinek a tanári tevékenysége méltó arra, hogy ható példánkká váljon. Riedl Frigyeset széles látóköre, gazdag műveltsége, tiszteletet ébresztő egyénisége vonzó, lelkesítő tanárrá avatta. Amikor diákjai visszaemlékező írásait olvastam, szinte azokkal a megállapításokkal találkoztam, amiket Arany Jánosról mondtak el a rajongó nagykőrösi diákok. Riedl Frigyes valóban a legnagyobb magyar tanárok egyike volt. Az is mennyire megkapó jellemvonása, hogy élete fénykorának a középiskolai katedrán eltöltött 25 esztendő tartotta: tudományos munkásságának ekkori eredményei nem tették az ő szemében a középiskolát valamilyen alacsonyabb rendű munkaterületnek. Egyetemi tanársága idején pedig nem meredett az immár elismert tudós arisztokratikus pózába. Riedl Frigyes vonzó példaképe annak a tudós és tanártípusnak, amely ellensége mindenfajta bürokratizmusnak és arisztokratizmusnak. Az ő példája, a hatását hordozó tanárok lelkesedése mutatja, hogy milyen nagy szolgálatot jelent az a jövődönk, ha eredeti gondolkodó, vérbeli művész kerül a katedrára.

A kötet gondozása és a bevezető tanulmány Balassa László hozzáértő, lelkes munkájáról tanúskodik. Tanulmányával és jegyzeteivel általában azt a helyes célt szolgálta, hogy Riedl könyvét közelebb hozza mai

olvasóközönségünkhöz. Nyelvi és tárgyi magyarázataival a tanuló ifjúság segítségére sietett, a versmutató elkészítésével pedig nemcsak a tanárok és diákok, hanem a kutatók munkáját is megkönnyítette. Az eddigi négy kiadás (1887, 1893, 1904, 1920) ismertetésével, összevetésével pedig sikerült megmutatnia, hogy „milyen finom, aprólékos műhelymunka árán jutott el Riedl *Arany Jánosa* mai alakjág.”

Hegedűs András

Jügelt, Karl-Heinz: Ungarländische studenten an der Universität Jena in den Jahren 1882—1918. Fortsetzung der Arbeit von Gyula Mokos: „Magyarországi tanulók a jénai egyetemen 1558—1882.” Klny. a Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität Jena, 7. évf. [1956/58.] Társadalom- és nyelvtudományi sorozat 2—3. füzetéből. 279—292.

A jénai egyetemen már többször foglalkoztak Magyarországgal és Jéna kapcsolataival. Legutóbb Othmar Feyl kitűnő tanulmányára hívtuk fel a figyelmet, amely az „Ungarländer” jénai tartózkodásával kapcsolatban elsősorban a szlovák irodalomtörténetének néhány fontos kérdésére utalt. (Vö.: Irodalmi Figyelő, 1956. 1. sz. 67—71. p.) Az előttünk fekvő tkp. névsor, amely Haan Lajos, Révész Imre és Schiel G.-Herfurth F. hasonló tárgyú műveire hivatkozva Mokos Gyula alapvető munkáját egészíti ki, illetve teszi teljessé azzal, hogy mintegy elődje folytatásaképpen szemeszterről szemeszterre haladva mutatja be a jénai egyetem magyarországi és erdélyi hallgatóit 1882—1918 közt, beiratásuk dátumának, nevüknek, születési helyüknek, szüleik nevének, foglalkozásának és lakóhelyének, tanulmányszakjuknak és addigi egyetemi tanulmányaiknak a feltüntetésével. Jügelt precíz munkája így Mokos művének jó kiegészítése s a magyar kultúrtörténet munkásain kívül a német, délszláv, szlovák és román történészek, illetőleg irodalomtörténészek számára is érdekes. A korszak, amelyet tárgyal, a magyarországi és erdélyi nemzetiségek nemzeti öntudatosodási folyamatának betetőzése; ezért nem közömbös az e területről Jénában járt hallgatók nemzetiségi megoszlása. Mivel erről az anyakönyv bejegyzései külön nem szólnak, azt csak a beiratkozottak nevének, szülőhelyének és szüleik foglalkozásának az egybevetésével következtethettük ki. Hozzávetőleges pontossággal állíthatjuk, hogy a jelzett időszakban a jénai egyetemre Magyarországról és Erdélyből beiratkozott 346 hallgató közül 212 (61,2%) német (főleg

erdélyi szász), 115 (kb. 33%) magyar, 11 délszláv, 5 román és 3 szlovák. Lényeges az eltolódás a régebbi korokhoz képest. Persze, ekkor már a polgári osztály fiai vannak túlsúlyban, bár — főleg a magyarok között — nem egy dzsentri is akad. A felekezeti megoszlás sem egyoldalú: amennyiben a közölt adatokból következtetni lehet, evangélikuson kívül reformátusok, katolikusok, sőt görög keletiek (szerbek, románok) is akadnak a jénai egyetemre ekkor beiratkozott teológus, bölcsező és jogász magyarországiak és erdélyiek között.

Sziklay László

Péter László: Espersit János (1879—1931). Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. Bp. 1955. Akadémia K. 87 I. (Irodalomtörténeti Füzetek, 1.)

Az 1955-ben újra megjelenő *Irodalomtörténeti Füzetek* első számaként látott napvilágot Péter László *Espersit János* című tanulmánya. E könyvecske már azért is figyelmet érdemel, mert alapos kutatómunkával igyekszik feltárni irodalmi múltunk olyan területeit — a vidéki helyi irodalmi és kulturális mozgalmakra gondolunk —, melyet irodalom- és kultúrtörténetünk eddig eléggé mostohán kezelte. De a tanulmány fontosságát még az is növeli — sőt az adja meg igazán —, hogy benne Péter László két kiváló költőnk, Juhász Gyula és József Attila Makó városához és Espersit Jánoshoz való viszonyát világítja meg. Igaz, a könyv írója elsősorban Espersit Jánosnak, ennek a nagyműveltségű makói ügyvédnek, az irodalom és a művészet kiváló pártolójának a portréját rajzolja meg, de Espersit munkásságát is éppen a két költővel fennálló barátság teszi jelentőssé. Espersit nem volt alkotó művész, nevét tehát nem a hátrahagyott művek őrzik, hanem az az áldozatot nem ismerő odaadó segítség, mellyel lehetővé tette Juhász Gyula nem egy jelentős költeménye és prózaí írása megszületését és még inkább az, hogy pártfogásába vette József Attilát és nagymértékben hozzásegítette iskolai tanulmányai végzéséhez.

Ez a komoly áldozatokat jelentő segítség természetesen nemcsak Espersit kiváló irodalmi ízlését tanúsítja, hanem — amint erre Péter László helyesen mutat rá —, ez egyben politikai állásfoglalás is, kiállás a haladó, baloldali mozgalmak mellett. A szakolcai magány után Makóra kerülő Juhász Gyula abban, hogy egyidőre ismét magára talál, bizonyára sokat köszönhet Makó város haladó értelmiségének és nem utolsósorban magának Espersit Jánosnak. Mégis az az

érzésünk, Péter Lászlónál a kelleténél kissé erősebb hangsúlyt kap az a hatás, melyet a kitűnő makói ügyvéd Juhász Gyulára és József Attilára gyakorolt. Péter László például ezt írja egyhelyütt: „Ez a kis társaság — Espersit János barátai és harcostársai — fogadja magában Juhász Gyulát, aki hatáskúra maga is tevékeny harcosa lesz a pacifista mozgalomnak, s polgári humanizmuson túlmenően egyre többet merít a szocializmus eszméiből.” Kérdés, vajon igazán Espersit és köre hatására radikalizálódik-e Juhász Gyula? Nem valószínű, hiszen mögötte ekkor már sokkal komolyabb harcos múlt áll, mint a makói értelmiség köréből bárkinek. Hiszen Juhász Gyula már fél évtizeddel előbb a nagyváradi *holnapos* mozgalom egyik vezetője Ady Endre harcostársa, sőt már egyetemi hallgató korában részt vesz a fővárosban folyó irodalmi harcokban. Kétségtelen, hogy a szakolcai remeteévek után Juhász Gyula jól érzi magát a makói radikális, szabadkőműves értelmiség körében, de valószínűbb, hogy ő több hatással volt a kör tagjaira, mint azok őrá.

Kissé túlhangsúlyozott a könyvben Espersiték József Attilára gyakorolt hatása is. Nem lehet vitás, hogy a serdülő József Attila jó környezetbe került Makón, de talán mégis jelentősebb ennél az a hatás, melyet Juhász Gyula gyakorolt az induló poétára. Ezekre a hangsúlybeli eltolódásokra azért kellett volna jobban vigyázni, mert így az a látszat, mintha a könyv írója, egyébként igen hasznos tanulmányában, kicsit egy vidéki város szemszögéből nézné az eseményeket, s figyelmen kívül hagyán az az nagyobb, országos távlatait. Nem egészen helyes például az a megállapítás sem, hogy Juhász Gyula „tudatosan” Szegedet akarta kifejezni költészetével. Sokkal többet akart és tett is ennél Juhász, mégha költészetének sajátos, szegedi íze van is. Nem rajta múltott, hogy meg kellett maradnia „vidéki költőnek”, hiszen legfőbb álma Párizs, vagy legalábbis Budapest volt.

Nem a legerősebb a könyv szerkezete, különösen az arányok ellen lehetne kifogásokat emelni. Espersitről például azt is megtudjuk, hogy hazájukat elhagyott hugenották leszármazottja, hogy 1897. szeptember 29-én ő köszöntötte az ifjúság nevében névnapja alkalmából Futó Mihály igazgatót stb. Az Espersit későbbi életéről, munkásságáról szóló részek azonban már sokkal szükségesebbak s nem minden esetben egyértelműek. Különösen vonatkozik ez Espersitnek a forradalom és az 1919-es Tanácsköztársasághoz való viszonyára, ahol az az érzésünk Péter László megkísérli megmagyarázni és nem egyszer szépíteni Espersit szerepét. A könyv 20. oldalán például ezt írja: Espersitet visszavonulása után — bár

a forradalom irama ellen semmit nem tett, csupán félreállt — a szociáldemokraták tovább támadták. Rózsa Ferenc párttitkár azzal vádolta, hogy mint századparancsnok, az olasz fronton rosszul bánt a katonákkal, majd mint a Nemzeti Tanács elnöke a nemzetőröket naplopóknak nevezte, akik fölszedik a pénzt s nem dolgoznak meg érte.” Péter László erre azt mondja, hogy ezt nem tételezi fel a „pacifista” Espersitről, de meg sem kísérel bebizonyítani az ellenkezőjét. Általában a könyvnek azok a legkevésbé sikerült részei, ahol írója ideológiai, politikai következtetéseket próbál levonni az eseményekből.

Péter László könyve mint adathalmaz tanulmány igen érdekes, alapos, lelkiismeretes munka. Talán néha már kissé túlzásba is viszi a hivatkozásokat s ez különösen akkor hat zavaróan, amikor saját korábbi műveit idézi. A füzet legerősebb lapjai azok, ahol az írója konkrét tényekkel, adatokkal dolgozik, egész sor érdekes és értékes apró eseményt tart számon, komoly dokumentumot ad közzé, s ezzel igen fontos szolgálatot tesz a további kutatómunka számára.

Kispéter András

Fábrý Zoltán: Pravda myšlienky a mieru. (A gondolat és a béke igaza.) Magyarról szlovákra fordította: Emil Rusko, a Móricz Zsigmond és kora c. tanulmányt Július Albrecht. A bevezetést Milan Pišút írta. Bratislava, 1958. Slovenský spisovateľ'. 321 l.

Fábrý Zoltán nevét nemcsak a csehszlovákiai magyar kisebbség sorolja publicisztikájának és kritikájának a klasszikusai közé; mint a szocialista humanizmusnak mindig az embertelenség ellen s mindig a nemes értelem diadaláért küzdő harcosa, jó nevet vívott ki magának itthon is és mindenütt, ahol van magyar kulturális élet. Ezzel a kötettel kapcsolatban nem feladatunk, hogy egész munkásságát és mondanivalóját bemutassuk; itt csak azt hangsúlyozzuk, hogy a helyes Fábrý arckép megrajzolása és elhelyezése a XX. századi magyar irodalom fejlődésében ma már elengedhetetlen feladatnak látszik.

Az előttünk fekvő antológiával kapcsolatban más a mondanivalónk. Milan Pišút professzor, a mai szlovák irodalomtörténetírás egyik vezetőalakja állította össze Fábrý két, A gondolat igaza és A béke igaza című, 1955-ben és 1956-ban megjelent kötetének legszebb, legsokebb darabjaiból a szlovák olvasók számára. Így saját anyanyelvükön győződhetnek meg róla, hogy a csehszlovákiai magyarság e széleslátókörű, mély gondolkodású írója az egyetem

emberség igazáért küzd akkor is, amikor nemzete nagyjainak, Apáczai Cseri Jánosnak, Kisfaludy Károlynak, Kölcsey Ferencnek, Tóth Árpádnak, József Attilának, Móricz Zsigmondnak a portréját rajzolja meg, illetőleg ma is aktuális mondanivalójáról szól, — s népéért is harcol, amikor az egyetemes emberi szabadságharc hőseit, Thomas Mannt, Bezručot, Fucíkot, Majakovszkijt, stb. állítja ideálul olvasói elé. Riport és esszé, tudományos elmélyülés és harcos mondanivaló keveredik Fábrynak ezekben az írásaiban, amelyeket — mint honfitársának remekműveit — most fedez fel a szlovák olvasó. Pišút szép, alapos és az egész Fábry-problematikára rávilágító tanulmánya helyesen mutat rá: a nemzetiségeit elnyomó régi Magyarország a szlovákok figyelmét a magyar irodalom haladó hagyományaitól is elterelte. Többek között Fábry e kötetének is hivatása, hogy végképp eloszlassa a bizalmatlanságnak azt a légkört, amelyet nemzeteink között a múlt uralkodó osztályainak bűnös nemzetiségpolitikája teremtett.

Sziklay László

Új Élet naptár, 1959. Bp. 1959. MIOK 284 l.

Ebben az almanachban néhány eddig ismeretlen irodalomtörténeti dokumentumra szeretnénk felhívni a figyelmet. Mindenekelőtt egy 18. századi iskoladrámánk most felfedezett kéziratára, valamint Zsoldos Jenő cikkére, amely meggyőzően tisztázza Kiss József vallásos költeményeinek, az „Ünnepnapok”-nak keletkezéstörténetét.

18. századi iskolai színjátszásunkra vonatkozó ismereteink szempontjából jelentősnek kell tartanunk azt az Eszter történetét feldolgozó drámát, amelyre Busa Margit talált rá az OSzK kéziratái között. Fontosságát aláhúzza, hogy szemben a nyugat-európai irodalom nagyszámú Eszter-drámáival, Magyarországon ez ideig csak egy hasonló mű került elő. (Közzétette Bayer József. I. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. k.) A most felfedezett dráma 1724 tájáról való másolat, s epilógusából kivehetően Győrben, az iskola falai között került bemutatásra. Busa Margit négy részletet közöl a szövegből, s rövid elemzésben kísérelve meg tisztáznai a mű keletkezésének körülményeit, szoros összefüggést tételez fel az 1710—20-as évek táján divatozó zsidó

purim-játékok és a dráma között. Érdekesnek tartjuk Busa Margit kérdésfeltevését a mostani és a korábban felfedezett mű kapcsolataira vonatkozóan, s ehhez talán nem érdektelen felhívunk a figyelmet arra, hogy a Bayer-féle dráma ugyancsak Győrből való. Nem találjuk azonban eléggé indokoltnak, hogy Busa Margit az utóbbi mű keletkezését Bayer Józseffel szemben egy fél századdal későbbre, a 18. sz. második felére teszi.

Az új mű további kutatásokra ösztönözve jelentősen módosíthatja nézeteinket a szimbólikus értelmezéseket magába foglaló Eszter-történet magyarországi feldolgozására vonatkozóan. Sajnálunk kell azonban, hogy a drámából az *Új Élet Naptár* csak részleteket közöl, s így a teljes szöveg megismerése még várat magára.

Végül csak egy apró megjegyzést tennénk: a dráma helyes kéziratári jelzete Busa Margit közlésével ellentétben Qu. H. 2706.

Zsoldos Jenő említett írása a zsidó asszimilációs törekvésekkel összefüggésben tárgyalja Kiss József vallásos verseinek keletkezését. A pesti izraelita hitközség levéltárából, valamint a MTA Keleti Gyűjteményéből előkerült és Zsoldos Jenő cikkében közzétett jegyzőkönyvek, levelek, a végső megoldás kulcsát adják az irodalomtörténet előtt több évtized óta csak hipotetikusán ismert rejtélynek, ami az „Ünnepnapok” körül keletkezett. „Jehova ajtónállói”, ahogy őket Kiss József háborús verseinek előszavában említi, ezek szerint Goldziher Ignác, a pesti izraelita hitközség titkára és Dr. Kohn Sámuel rabbi, Ezek Kiss Józsefnek eredetileg liturgiai rendeltetésű verseivel kapcsolatban teológiai jellegű ellenvetéseket tettek. Kiss József nem vállalta a bírálatot, s a hitközségtől függetlenítette magát, verseit „Ünnepnapok” címmel páratlan közönségsikerrel jelentette meg.

Zsoldos Jenő írásának értékét emeli, hogy a forráspublikációkon kívül részletesen kitér Kiss József és a hitközség vezetőinek hivatalos és személyes kapcsolataira, tárgyalja azt az élénk teológiai vitát, amely a versek megjelenését követte, mindezt jól bele illesztve a korabeli magyar viszonyokba.

Befejezésül hat kiadatlan Kiss József vers publikálására hívnánk fel a figyelmet. A verseket *Scheiber Sándor* adja közre a költő hagyatékából. A publikálásnak örülhetünk azért is, mert a versek dokumentum jellegükön kívül irodalmi értékkel is bírnak, irodalomtörténeti szempontból csupán a versek forrásmegjelölését kell hiányolnunk.

Láng József

Schiller Magyarországon. Összeállította Albert Gábor, D. Szemző Piroska és Vízkeleti András. A bevezető tanulmányt írta Turóczy-Trostler József. Bp. 1959. Országos Széchényi Könyvtár. 277 l. (Új Bibliográfiai Füzetek. III.)

A külföldi irodalmak klasszikus alakjai méltó tolmácsolásban olyannyira szerves tartozékai kultúránknak, hogy hatásuk sokszor nemcsak egyes írónak mérhető le, de egész korszakok irodalmi arculatán is fel-lehető.

A német irodalom köréből Goethe és Heine mellett Friedrich Schiller művei érdemelnek említést ilyen szempontból. Fia-talkori drámáinak első fordításai, illetve előadásai számos esetben követték e művek eredeti megjelenését Magyarország magyar és németnyelvű színpadjain. Schiller hatása nemcsak a később megjelenő magyar dráma kibontakozásában kereshető. Ihlető ereje ott érződik a magyar irodalom számos jelentős alakjának a munkásságán; Kazinczy-tól és kortársától Kiss Józseftől kezdve Bölöni Farkason keresztül Petőfi Sándorig éppúgy, mint e kor nagy politikusánál, Kossuth Lajosnál. Századunk nagy íróinak, Ady Endrének és társainak ugyancsak egyet jelent a schilleri recepció a haladás gondolatával.

A Széchényi Könyvtár gondozásában kiadott terjedelmes bibliográfia képet ad Schiller magyarországi népszerűségéről, szerepéről és részesevéséről a magyar kultúra és irodalom fejlődésében. A teljesség igényével gyűjti össze Schiller műveinek magyar fordításait és a magyar kritika és irodalomtörténet megnyilatkozásait a nagy német dráma-íróról. A publikált fordítások mellett mind a számos kéziratban maradt kísérlet, mind a színházi sűgőkönyvek és egyéb források jegyzékei értékes kiegészítői a bibliográfiának.

Hasznos támaszpontul szolgál ez a munka az irodalomtörténész számára is. Hozzásegíti ahhoz, hogy a magyar irodalom utolsó, majdnem két évszázadának a vizsgálatánál a német irodalommal fennálló kölcsön-

hatásokat most már — legalább is helyenként — szilárd bibliográfiai anyag birtokában vizsgálhatja; s mindemellett más német írók esetében (míg az ehhez hasonló Goethe, Heine stb. bibliográfiák — amelyeknek anyaga a Tudományegyetem Német tan-székének a gyűjtésében lényegében együtt van — késnek) is útmutatóul szolgálnak.

A kötet értékét növeli a kitűnő bevezető tanulmány. Gazdag tartalmából — terjedelem hiányában — ezúttal csak néhány lényeges tulajdonságot emelünk ki. Turóczy-Trostler József tanulmánya bírálja a Schiller világhírével foglalkozó irodalmat és méltó helyre állítja a magyarországi Schiller-kultuszt, amely mindenképp az elsők között van Európában. Felméri Schiller műveinek magyar visszhangját egészen napjainkig, korrigálva az eddigi ilyen jellegű, s általában a pozitívizmusban megrekedt kísérleteket. Fejlődésében tárul elénk Schiller népszerűségének és hatásának a kibontakozása hazánkban, amely már a kezdetekkor termékeny talajra talált a függetlenségért harcoló magyarságnál és együtt nőtt, alakult a reformkorszak szabadságtörekvéseivel. Nemcsak az egyes magyar íróknál lemérhető Schiller-hatás áll vizsgálódásainak a középpontjában, hanem azt az ösztönző erőt kutatja, amit a magyar társadalom és irodalom fejlődésének különböző korszakai-ban kölcsönzött a nagy német költőtől. Így teljeseedik ki az a Schiller-kép a tanulmányból, amelyért a hazájában Franz Mehring, nálunk pedig Ady Endre már 1905-ben sikraszállt, amikor a burzsoá kritika és irodalomtörténet a nagy német költő halhatatlanságát és a proletariátus harcában betöltött szerepét támadta.

E Schiller-bibliográfia és a bevezető tanulmány fontos gyakorlati szerepén túl a magyarországi germanisztika méltó ajándéka a nagy költő születésének kétszázadik évfordulóján.

Bosszantó szépséghibaként azonban nem hallgathatjuk el a bántóan sok nyomda-hibát, amely különösen egy bibliográfiai munkánál súlyosan esik latba.

Mádl Antal

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Külföldi kongresszusok 1959-ben*

Petrarca-kongresszus Aix-en-Provence-ban

1959 ápr. 1—5-ig, Aix-en-Provenceban, Provence fővárosában tartotta harmadik nemzetközi kongresszusát az Associazione Internazionale per gli Studi di lingua e letteratura italiana. Az Associazione 1951-ben alakult meg, Firenzében, a szorosabbra fűzendő nemzetközi tanulmányi kapcsolatok erősítésére. Első és díszelnöke a nagynevű irodalomtörténész, *A. Momigliano* volt. A jelenleg *U. Bosco* és *E. R. Vincent* professzorok mint elnökök és *V. Branca* professzor mint főtitkár irányításával működő egyesület 3. kongresszusának általános témája Petrarca s a petrarkizmus volt.

Az első napon hangzott el *Giuseppe Billanovich*, fribourgi egyetemi tanár rendkívül gazdag, Petrarca hagyatékát sokoldalúan elemző nagy előadása. Ez volt a kongresszusnak leginkább programadó, a kutatómunka távlataira mutató előadása. A második napon a nagynevű *É. Gilson* előadása hangzott el, Petrarca s a középkori patrisztika kapcsolatairól. Ezt egészítette ki *P. Courcelle* professzor előadása. A kongresszus megbeszélései, vitái különösen *U. Bosco*, római egyetemi tanár, igen érdekes és magas színvonalú stílustanulmánya (A *Canzoniere* stílusa) nyomán élénkültek meg, valamint azokban a hozzászólásokban, melyeket a nagynevű spanyol akadémikusnak, *Damaso Alonso*-nak a Petrarca vers formaelemeiről szóló részletes elemzése váltott ki.

A kongresszuson mintegy 200 meghívott vett részt húsz országból. Kiemelkedően értékes hozzászólások hangzottak el *G. Di Pino* (G. dell Casa petrarkizmusa), *G. Martellotti* (Petrarca latinítása), *G. Petronio* (Petrarca politikai versei), *M. Sansone* (Petrarca a romantikus poétikában), *G. Santangelo* (Bembo petrarkizmusa), *R. Tissoni* (Petrarca és Bruno) és *R. Van Nuffel* (Egy belga petrarkista: Phil. Van Maldeghem) professzorok részéről. A magyar kutatás eredményeiről az MTA küldöttjeként *Szaunder József*, Irodalomtörténeti Intézeti osztályvezető, az Egyetem küldöttjeként *Kardos Tibor* professzor és *Sallay Géza* adjunktus számoltak be hozzászólásaikban.

A szervezési nehézségeken urrá lett szervezőbizottság vezetőit *P. Arrighi* és *G. Baldini* professzorokat illeti meg elsősorban köszönet a kongresszus sikeréért. Az egymáshoz lazán kapcsolódó főelőadások és hozzászólások során a Petrarca kutatásnak különösen két jellegzetessége domborodott ki: 1. a nagyszabású forrás kutató és szövegkiadó munka és általában Petrarca történelmi helyének a középkor végén való kijelölése (amivel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Petrarcanak középkori gyökereit, világnézeti forrásait a kellenél erősebben hangsúlyozták); 2. Petrarca költői nyelvének, stílusának elmélyült elemzése, mely azonban a formalisztikus módszerek alkalmazásának veszélyével is járt. A viták során — különösen *G. Petronio* professzor hozzászólásaiban — e tévedésekről vagy túlzásokról is esett kritikai szó.

Különös eredménye volt a kongresszusnak az a széles skálán kibontakozó személyes tapasztalatcseré, melyet a szervezőbizottság maga is nagy előzékenységgel mozdított elő. Ezt is figyelembe véve a Petrarca-kongresszus egészében véve igen sikerültnek mondható, nem utolsósorban azért, mert egészséges politikai légkörben, szabad viták útján nyitott fórumot nyugati és keleti irodalomtudósok tapasztalatcseréjére és baráti találkozására.

Sz. J.

* Részletes beszámoló a kongresszusról a Világirodalmi Figyelőben jelenik meg.

Hviezdoslav-ülésszak Alsókubinban

1959 tavaszán az alsókubini Hviezdoslav-múzeum a nagy költő születésének 110. évfordulója alkalmából ünnepi előadás-ciklust rendezett. Ennek keretében felkérte Intézetünk tudományos munkatársát, *Sziklay László* kandidátust is, hogy számoljon be Hviezdoslav magyar kapcsolatait elemző eredményeiről. A május 20-án lezajlott előadásnak népes közönsége volt, s azt hosszantartó megbeszélés követte, amelyen a kérdés tisztázása sok vonatkozásban jutott előbbre. Egy hetes csehszlovákiai tartózkodása során Sziklay ezen kívül a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársaival folytatott megbeszéléseket, Alsókubinban Hviezdoslav hagyatékában számos új magyar vonatkozást talált, s részt vett annak az emléktáblának a leleplezésén, amelyet a „Csósz felesége” c. epikus költeményt ihlető csószház falában helyeztek el.

Humanizmus-kongresszus Wittenbergben

A Német Tudományos Akadémia 1959. július 3—8-ig nemzetközi tudományos kongresszust rendezett Wittenbergben, Luther és Melancthon városában. E tudományos összefogétel a közép- és kelet-európai reneszánsz és humanizmus problémáival foglalkozott. A vendéglátó Német Demokratikus Köztársaság tudósain kívül még hét ország: Belgium, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Nyugat-Németország és Románia szakemberei vettek részt rajta.

A kongresszus résztvevői a téma jellegének megfelelően számos tudományág irányából igyekeztek megvilágítani a közép- és kelet-európai reneszánsz problémáit. Az irodalom és művészettörténeti előadások mellett nagy számban voltak általános művelődéstörténeti, pedagógiai és tudománytörténeti jellegű előadások is.

Intézetünket a kongresszuson *Klaniczay Tibor* és *Pirnát Antal* képviselték „A magyar késő-reneszánsz problémái (ujsztoa és manierizmus)” illetve „Az antitrinitárius humanista Sommer János kolozsvári működése” c. előadásokkal.

A magyar küldöttség tagjai közül még *Angyal Endre*, *Balázs János*, *Berényiné Révész Mária* és *Gerevich László* tartottak sikeres előadásokat. Magyar szempontból különös figyelmet érdemelt még *Henrik Becker* jénai professzor Balassi Bálintról szóló érdekes előadása.

A kongresszus anyagának publikálásáról a Német Tudományos Akadémia a közeljövőben gondoskodik. Érdeklődésre tarthat számot a kiadvány, amelynek anyaga valószínűleg még többet fog magában foglalni, mint amennyi Wittenbergben elhangzott, ugyanis számos meghívott, aki valamilyen okból magán a kongresszuson nem jelenhetett meg, előadását írásban küldte meg a rendezőségnek.

P. A.

Konferencia a közép- és kelet-európai nemzetek irodalmi újjászületéséről, Prágában*

A Csehszlovák Tudományos Akadémia Szláv Intézetének elgondolásából és rendezésében 1959. nov. 2-ától 5-éig — a Csehszlovák Tudományos Akadémia prágai székházában — háromnapos munkaértekezlet tárgyalta meg a közép- és kelet-európai nemzeteknek a felvilágosodással és nemzeti újjászületéssel kapcsolatos ideológiai, irodalomtörténeti és esztétikai problémáit. A konferencia szervezője s irányítója *Julius Dolanský* akadémikus, egy. tanár, a Szláv Intézet igazgatója volt, akinek tézisei — a külföldi vendégek jó előre megkapták — mind szervezési, mind tartalmi tekintetben jól készítettek elő az értekezletet. A konferencián — elnökei *Julius Dolanský* és *Karol Rozenbaum* akadémikusok voltak — részt vett *Eduard Winter*, egy. tanár, a Német Tud. Akadémia tagja, a berlini Szláv Intézet tört. osztályának vezetője, *Zdiszlav Libera*, a varsói egyetem tanára, *Petar Dinekov*, a szófiaí egyetem tanára, akadémikus, magyar részről az MTA Irodalomtörténeti Intézetének képviseletében *Szauder József* osztályvezető. Német részről még *Helmuth Grasshojt* és *Ulf Lehmann*, a berlini Szláv Intézet tud. munkatársai szoltak hozzá a vitás kérdésekhez. Belföldről a Csehszlovák Tud. Akadémia nyelvtudományi és irodalomtörténeti intézeteinek, a Károly Egyetemnek, a Csehszlovák-Szovjet Intézetnek, a brnoi bölcsészeti karnak, az olomouci Palaky-egyetemnek, az Orosz nyelvi és irodalmi főiskolának küldöttei vettek részt a konferencián, a Szlovák Tud. Akadémián és a külföldi vendégeken kívül.

Julius Dolanský akadémikus bevezető előadásának a fogalmakat tisztázó s a feladatokra nagy részletességgel rámutató direktíváit két másik főelőadás elemezte tovább: *Ludvík*

* Részletes beszámoló a konferenciáról a Világirodalmi Figyelőben jelenik meg.

Svoboda, akadémikus, a nemzeti újjászületést előkészítő társadalmi és ideológiai tényezők alapos felméréseivel és *Felix Vodička*, akadémikus, a cseh nemzeti újjászületés gyökereinek, s jozefinizmus problémáinak elemzésével. A hozzájuk fűződő vitában sokan vettek részt, elsősorban *Jan Mukařovský* akadémikus és a külföldi vendégek, akiknek hozzászólásai közül *E. Winter* professzor módszertani, az előzményekre pontosan rámutató előadása emelkedett ki; továbbá *Karel Krejčí*, akadémikus, rendkívül gazdag és nem egyszer polemikus hozzászólásaival, *J. Vávra* professzor és *Karol Rozenbaum*, akadémikus. Igen tanulságos volt, nem utolsósorban a magyar kutatókat is közvetlenül érdeklő, *R. Pražák* brnoi asszisztensnek a kölcsönös kapcsolatokat újszerűen megvilágító előadása, valamint *Slavomír Wollmann*, tud. kutatónak a dráma történetét, műfaji fejlődését elemző értékes, esztétikai és irodalomtörténeti igényű referátuma, valamint *Milán Kudělka* tud. kutatónak a felvilágosodás történetírásáról szóló kiselőadása.

A nagysikerű s eredményekben gazdag konferencia először egyesítette a közép- és kelet-európai felvilágosodás és nemzeti újjászületés irodalomtörténetész kutatóit nagyszabású tapasztalatcserén: spontánul merült fel a konferencia eredményei bővítésének terve egy későbbi időpontban s más országban tartandó munkaértekezlet formájában; erre — a konferencia állásfoglalásának értelmében — Budapestet lehetne javasolni, és pedig egy jozefinizmus ülésszak rendezése tárgyában. Jelentős volt a konferencia eredménye módszertani (a jozefinus korszak jelentősége, a népi erők szerepe: falu és város arculata, a színház jelentősége, a soknemzetiségű országok nemzeti mozgalmainak problémái stb.) és tartalmi tekintetben egyaránt, a gazdasági, az ideológiai, politikai, történettudományi alapkérdések épp-úgy szóba kerültek, mint a sajátos irodalomtörténeti és esztétikai összefüggések. S ez összefüggések közt a magyarság szerepének kutatása — cseh és szlovák kutatók részéről is! — különösen figyelmet a mi feladatainkra, a szomszédos nemzetek irodalmának men-nél mélyebb megismerésére és kutatására.

A nagyon meleg, őszintén baráti légkörben lezajló találkozó eredményeit további, hasonlóan sikeres tanácskozásonak kell megszilárdítani. A kezdeményezésért s az első sikerekért — nem utolsósorban a külföldi kutatók kedves, figyelmes vendégül látásáért — a Csehszlovák Tudományos Akadémiát, kiváltképp Szláv Intézetét, igazgatóját, *Doľanský* akadémikust és kedves munkatársait illeti meleg köszönet. Sz. J.

Schiller-ünnepségek a Német Demokratikus Köztársaságban

Friedrich Schiller születésének 200. évfordulójára a Német Demokratikus Köztársaság Weimarban és Jénában rendezett ünnepségei 1959. november 6-tól 14-ig tartottak. Magyar részről az ünnepségeken *Waldapfel József* akadémikus (9-én és 10-én) *Halász Előd* egyetemi tanár (8-tól 14-ig) és *Vajda György Mihály* az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa (6-tól 14-ig) vett részt.

Az ünnepségeket négynapos tudományos konferencia vezette be a weimari Nationale Forschungs- und Gedenkstätten rendezésében. Összesen hat referátum és számos hozzászólás, valamint kutatási beszámoló hangzott el a konferencián, amely feladataul tűzte ki, hogy megrajzolja Schiller valódi képét a történelemben. A Schiller-év nyugat-német irodalmával szemben, amely a költőt igyekszik elszakítani gondolkodásának a felvilágosodásba nyúló gyökereitől, tagadja ifjúkori lázadásának forradalmasító jellegét, egyoldalúan kihangsúlyozza a francia forradalommal szemben elfoglalt elutasító álláspontját, igyekszik Schillerből olyan művészegyeniséget formálni, akinek csak a mesterség titkai lényegesek — e szándékosan torzító felfogással szemben a konferencia Schiller hűségének bemutatására törekedett, hogy a maguk értéke szerint segítse a költő humánus eszméinek, forradalmi lendületének és forradalmasító hatásának érvényesülését. A konferencia fő tárgya Schiller idealista filozófiai álláspontjának és a francia forradalomról vallott nézeteinek helyes megvilágítása, megértése és magyarázata volt. A referátumok és hozzászólások nyomán kibontakoztak a nagy humánus demokrata költő és gondolkodó vonásai, aki méltó világhatására és arra, hogy az első helyet foglalja el a költők közül népe tudatában. A konferenciának mintegy az eredményét öntötte formába *Alexander Abusch* miniszter, a négy év előtt először megjelent Schiller-monográfia írója, november 10-én a Weimari Nemzeti Színházban tartott ünnepi beszédében: Schillers Menschenbild und der sozialistische Humanismus.

A konferencia első napi témájához (*Hans-Günther Thalheim*: Volk und Held in den Dramen Schillers) már előzetes megbeszélés szerint hozzászólásra jelentkezett *Vajda György Mihály*, de mivel a rendelkezésre álló 20 perc alatt nem tudta mondanivalóját befejezni, a konferencia elnöksége újabb beszédidőt ajánlott föl a negyedik napra. Schiller drámáinak műfaji kérdéseiről beszélt, az első alkalommal a polgári szomorújáték és a történeti dráma kérdéseiről Schillernél, a második alkalommal speciálisan a *Tel! Vilmos*-ról, mint „humanitás-

dramáról” s ezzel kapcsolatban Schiller végső reagálásáról a francia forradalomra. Mondani-
valója elvi lényege az volt, hogy a tartalmi elemek tekintetbevétele nélkül a műfaji kérdések
sem érthetők és magyarázhatók, viszont ezek hozzá is járulnak a tartalom megvilágításához.

Az ünnepségek két főnapja november 10. és 11. volt; az első napon délelőtt a jéni
Schiller-Egyetem *Dies Academicus* keretében ünnepelte névadóját és díszdoktorrá avatta
Anna Seghers írónőt. Délben az egyetem rektora díszbédet adott az NDK kormányát kép-
viselő *Walter Ulbricht*, a kormányküldöttség és az új díszdoktor tiszteletére kisszámú meg-
hívott delegátus jelenlétében. Este a weimari Nemzeti Színházban volt az NDK kormányának
ünnepi megemlékezése Schillerről. Másnap délelőtt 16 ország képviselője fejezte ki ünnepi
aktus keretében hazája tiszteletét Schiller emléke előtt néhány perces beszédben. Magyar
részről *Halász Előd* szólt, s ez alkalommal a magyar delegáció átnyújtotta az elnökségnek
az ünnepi évfordulóra megjelent magyar Schiller-bibliográfiát, amelyhez *Turóczy-Trostler*
József akadémikus írt előszót. Az ezutáni napokon további nyilvános ünnepségek, koszo-
ruzások, felvonulások következtek, s az ünnepségeket Schiller drámáinak előadásai egészít-
tették ki esténként a színházban.

Az utolsó napok kevésbé feszített programja lehetővé tett kutatómunkát is. *Vajda*
György Mihály Goethehez írott levelek nem egészen rendezett állományát nézte át csaknem
teljesen. A Német Tudományos Akadémia jóvoltából és költségén a Schiller-ünnepségek
után pedig még hat napot Berlinben tölthetett, s a könyvtári munkán kívül továbbvihette
az előző tanulmányút során megindított tárgyalásokat is. Többek között a „Deutsche
Literaturzeitung” szerkesztőségével megállapodott, hogy helyet adnak Intézetünk kiad-
ványainak ismertetésére.

V. Gy. M.

Slowacki-ülésszak Varsóban

Juliusz Slowacki (1809—1849) a nagy lengyel romantikus költő születésének 150.
évfordulója alkalmából magyar küldöttség vett részt az 1959. november 25—28-a közt Varsó-
ban megtartott tudományos ülészakon. A küldöttséget *Sötér István* akadémiai levelező-
tag, egyetemi tanár, az Irodalomtörténeti Intézet igazgatója vezette; tagjai voltak *Kerényi*
Grácia, *Wéber Antal* kandidátus, egyetemi adjunktus, *Tóth Dezső* kandidátus, az Irodalom-
történeti Intézet munkatársa.

A Kultúra és Tudomány Palotájában tartott, mindvégig a legnagyobb érdeklődés
mellett folyó ülészakon a lengyel irodalomtörténészeket kívül aktívan vettek részt a világ
minden részéből összesereglett amerikai, belga, bolgár, cseh, dán, francia, holland, jugoszláv,
kelet- és nyugat-német, osztrák, svájci, orosz, román és ukrán polonisták.

Az élénk, közvetlen, ugyanakkor igen gondosan felépített vita, a több mint 25 refe-
rátum és korreferátum és számos hozzászólás során Slowacki művének szinte minden problé-
májára előkerült s jelentős új kérdésekre is ráirányult a figyelem. Feltűnő s számunkra külön-
ösen megszívlelendő volt — az a különben az életmű természetéből, a vita nemzetközi jel-
legéből is adódó — széles világirodalmi távlat, ezen belül az összehasonlító módszerek el-
fogatlan alkalmazása, amivel az előadások a költő művét mérték. Bátran nyomozták a
nagy klasszikus minták: Homérosz, Shakespeare, Tasso, Ariosto, Calderon hatását, magától
értetődően mérték prózájának egyes elemeit Walter Scott-éhoz, vetették össze epikájának
jellegét Byronéval, iróniájának tónusát Heiné-ével, kutatták maguk egyes motívumainak
általános romantikus változatait. (*Jean Fabre*, *Konrad Górski*, *Stefan Treugutt*, *Stefania*
Ciesielska-Borowska, *Zofia Szmydtowa* és mások előadásai.)

Mindez nem szorította háttérbe művének eszmei-tartalmi elemzését. Ebből a szem-
pontból a legbonyolultabb kérdéseket Slowacki művének hazafisága vetette fel. A vita rész-
letesen kitért művének azokra az elemeire, amelyekből kitűnt, hogy a költő általában a len-
gyel emigráció, milyen mély különbséget tett a cárizmus és az annak elnyomása alatt szen-
vedő nemzetiségek és haladó mozgalmak között. Ugyancsak eszmei okokból kerültek a vita
során előtérbe a 40-es évek elejének realiztikus tendenciái s bőven azok a filológiai bizo-
nyítékok is, amelyek ez idei művének s a mindennapi életnek szoros kapcsolatáról vallottak; —
általában életművének haladó, mának szóló vonásai (*K. Wyka*, *N. I. Balasow*, *Mieczysław*
Inglot és mások előadásai.)

Mindemellett számos, a romantikát általában érintő kérdés körül is viták alakultak
ki (A romantikus stílus és szerkesztés, a romantikus irónia, orientalizmus, a romantika és
szimbolizmus közti kapcsolat stb.); kerekedtek terminológiai viták csakúgy, mint élénk
filológiai diskussziók.

Előadások hangzottak el Slowacki művének más népek irodalmával való kapcsola-
tairól is. A magyar vonatkozásokról a varsói egyetem magyar tanszékének fiatal és tehet-
séges tanársegéde *Andrzej Sieroszewski* számolt be, számot adva többek közt arról, hogy

a Mazepa először Pesten Nagy Ignác fordításában, Egressy Gábor jutalomjátékaként került színre. A lengyel közönség körében jól ismert és nagy szeretettel fogadott *Kerényi Grácia*, Slowacki magyar fordítója főleg a Mazepa 50-es évekbeli magyar visszhangjáról, a költő lírájának néhány kérdéséről, valamint fordítási verstani problémákról szölt.

Sötér István — akit mint a magyar küldöttség vezetőjét nagy rokonszenvvel fogadtak — a Mazepa magyarországi bemutatása kapcsán rámutatott, hogy az általános reformkori lengyel rokonszenv egyik legfontosabb központja éppen Petőfi környezete volt, hogy Slowacki drámájának pesti bemutatása a fiatal Magyarország és a lengyel emigráció közti eddig is sejtett kapcsolatnak egyik fontos láncszeme (s távolabbról Petőfi Bem iránti lelkesedésének is egyik magyarzó tényezője).

A négynapos vita után a külföldi vendégek meglátogatták Krakkót, valamint a wroclawi Ossolineum magyarányú Slowacki-kiállítását. T. D.

Külföldi tanulmányutak 1959-ben

Bor Kálmán tanulmányútja Bulgáriában

A magyar—bolgár akadémiai együttműködési egyezmény alapján 1959. május—júniusában három hetet töltöttem a Bolgár Népköztársaságban.

Tanulmányutam tudományos célkitűzése az 1806—1878 között (Bulgária felszabadulása előtt) Magyarországon, elsősorban a budai, ill. pesti Egyetemi Nyomdában készült bolgár nyelvű kiadványok bibliográfiájának összegyűjtése, áttanulmányozása valamint a kiadásuk történetére vonatkozó irodalom feldolgozása volt. Hazai tudományos irodalmunk e neves nyomdánk idegen nyelvű kiadványai közül a bolgár nyelvűekről feljelen megbízhatatlan adatokat közölt a múltban, mert csak kis töredékük található meg a hazai gyűjteményekben, s mert nem ismerte fel e kiadványok jelentőségét a bolgár nép kulturális újjászületésében. Munkám eredményeképpen ma már világosan és pontosan megállapítható, hogy a magyarországi bolgár kiadványok száma kb. kétszerese az eddig nyilvántartottnak. Bibliográfiájuk összeállításán kívül a fontosabb és nevezetesebb könyvekről (ill. címlapjukról) mikrofilmet készíttettem, megírandó tanulmányom illusztrálására.

Szófiában a V. Kolarov Nemzeti Könyvtárban, a régi nyomtatványok osztályán dolgoztam, továbbá a BTA Közp. Könyvtárban. A Kolarov Könyvtár osztályvezetője, a régi bolgár nyomtatványok kiváló szakembere *Manju Sztójanov* messzemenően támogatott munkámban. Az ő segítségével és támogatásával maradéktalanul sikerült megoldani kitűzött feladatomat. — A BTA lehetővé tette számomra, hogy ellátogassak Plovdivba, továbbá a híres rilai kolostorba; e két helyen a városi, ill. kolostori könyvtárban őrzött néhány egyetlen példányban ismert kiadványt tekintettem meg.

További tudományos feladatként tájékozódni kívántam a szófiai könyvtárak szerb—horvát nyelvű könyv- és folyóiratanyagában (főleg az utóbbiban, amely csak nagyon hiányosan található meg hazai könyvtárainkban). Sikerült néhány olyan cikket és tanulmányt megtalálnom és feldolgoznom, amelyeknek ismerete okvetlenül szükséges a szerb—magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányomhoz.

Bulgáriai tartózkodásom alatt igyekeztem kiépíteni a két testvérintézet kapcsolatait. Az 1956-ban megszakadt kölcsönös tájékoztatás felújítására átadtam a bolgár intézet igazgatójának, *Ljudmil Sztójanov* elvtársnak intézetünk 1959. évi munkatervének orosz nyelvű példányát s én is megkaptam tőle és elhoztam intézetünknek az ő munkatervüket. Megállapodtam vele továbbá abban, hogy az intézetben lezajló érdekesebb, főleg elméleti jelentőségű vitákról is tájékoztatjuk majd egymást.

Részt vettem az intézet kibővített tudományos tanácsának ülésén, több alkalommal beszélgettem *Georgi Dimov* tudományos titkárral és *G. Ravenszki* adminisztratív titkárral intézetük szervezetről és működéséről, továbbá *Emil Georgiev*-vel, a szláv és nyugati irodalmi osztály vezetőjével az osztály munkájáról. Részt vettem ennek az osztálynak egyik értekezletén is. Megvitattuk a közös kutatások lehetőségét is.

B. K.

Diószegi András tanulmányútja a Román Népköztársaságban

1959 novemberében egész hónapos tanulmányutat tettem a Román Népköztársaságban, Célom az volt, hogy készülő disszertációmhoz — A magyar novella a századfordulón — a hazai könyvtárakban s levéltárakban föl nem lelhető anyagot áttanulmányozzam s meg-

ismerkedjem azoknak a városoknak a légkörével, amelyekhez a modern magyar novella megszületésének számos fontos fejezete fűződik. Mint ismeretes, Petelei István egész életét Marosvásárhelyen és Kolozsvárott töltötte, e városokban születtek nemcsak írásai, hanem azok az emberek is, akik alakjainak, történeteinek mintául szolgáltak; Kolozsvárott kezdődött Thury Zoltán pályafutása; ugyancsak itt töltött néhány jelentősen formáló hónapot Bródy Sándor; Iványi Ödön munkássága Nagyvárad és Arad társadalmi és irodalmi életéhez kapcsolódik; Gozdsu Elek egy negyedszázadot élt le Temesvárott.

Az új tehát fontos eredményekkel kecsegtetett, még akkor is, ha már más, e területen dolgozó kutatók bizonyos összefüggéseket feltártak vagy legalábbis felhívták rájuk a figyelmet. Így még mindig homályban vannak Petelei életpályájának közéleti vonatkozásai, kolozsvári újságíró munkásságának és politikai tevékenységének mozzanatai. Az Erdélyi Múzeum Egylet és az Erdélyi Irodalmi Társaság hagyatékának, Hegyessy Vilmos és Gyalui Farkas levelezésének tanulmányozása (Akadémiai Levéltár, Kolozsvár) számos kérdés tisztázásához hozzásegített. Fontos eredmény az is, hogy több, minálunk meg nem levő vagy eddig a figyelmet elkerült lapban (Keleti Újság, a bukaresti Ak Könyvtárban; a marosvásárhelyi Erdélyi Híradó, Maros Vidék, a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban) mindeddig lappangó, kötetben meg nem jelent, ismeretlen Petelei novellákra bukkantam. Ez az értékes, mintegy két tucatnyi írás, ha lényegesen nem is módosítja a Peteleiről kialakult képet, további nyereség ezen kiváló, úttörő érdemű novelláiróknak életművének megismerésében.

Kolozsvárott érdekes adatokhoz jutottam Bródy Sándor ottani újságírói működésével kapcsolatban. Thury Zoltánnak barátjával, a kolozsvári református kollégium későbbi igazgatójával s jeles novellistával tizenhét éven át (1889—1906) folytatott levelezésének áttanulmányozása (Ak. Lev. Kolozsvár) Thury emberi alakjának s műve genesisének mélyebb megértéséhez vezetett hozzá.

Aradon, túl azon, hogy a 80-as és 90-es évek Aradjának irodalmi légkörével kapcsolatban, számomra érdekes megfigyelések, adatok birtokába jutottam, sikerült áttanulmányoznom egy magántulajdonban levő, értékes Justh Zsigmond hagyatékot. A hagyatékrol a romániai magyar irodalomtörténészek tudnak, de át még előttem senki nem vizsgálta. Justh ismert regényeinek kéziratain kívül számos kiadatlan dokumentum van a hagyatékban: Justhoz írt levelek, Justh szentetornyai színházi kísérleteivel kapcsolatos feljegyzések, s egy nagyarányú Zola tanulmányának kézírata.

Temesvárott jutottam el kutatóim legértékesebb eredményéhez. Itt — romániai irodalomtörténész kollégák, *Abafái Gusztáv*, *Marosi Péter* s különösen *Debreczeni István* neves Arany kutató segítségével — az egész huszadik századi irodalomkutatás szempontjából is nagytékű hagyaték nyomába jutottam. Ugyancsak magántulajdonban sikerült megtalálnom Gozdsu Eleknek Weisz Annához (egykori gazdag temesvári kereskedő felesége, Gozdsu bizalmasa), intézett nagyarányú levelezését. A mintegy tíz vastag kötetbe kötött levélannyagon kívül e hagyatékban található egy kiadatlan Gozdsu regény is, valamint számos más értékes dokumentum. A levelezés nem egyszerűen csak Gozdsu élete, írói fejlődése szempontjából értékes forrásanyag. Az egész századforduló magyar irodalmának nyugati irodalmi orientációja, gondolkodásmódja, esztétikai elvei, sőt filozófiai gondolkodása világosabban állhatnak majd előttünk e levelezés ismeretében. Amellett művészi szempontból sem érdektelen ez a levelezés. Gozdsu számára a levelezés csak forma; lényegüket tekintve azonban ezek a levelek tömör tanulmányok, tudatosan megformált esszék a művészet, az esztétika, a filozófiai gondolkodás számos az adott korban az érdeklődést középpontjában levő kérdésével kapcsolatban.

Egész kutatóútamon éreznem kellett nem csupán a magyar, hanem a román irodalomtörténészek, s túl ezen kritikusok és írók érdeklődését munkám iránt. Értékes tanácsaikért, felvilágosításaikért, ezúton is köszönetet kell mondjak mindannyioknak.

D. A.

Gyenis Vilmos tanulmányútja a Román Népköztársaságban

1959 őszén két hónapot töltöttem a Román Népköztársaságban. Tanulmányútam célja volt a XVII. és XVIII. századi prózairodalmunk Romániában fellelhető anyagának vizsgálata. Ezen belül fő munkaterületnek a memoár-irodalmat tekintettem, amelynek előkészületben levő ismertető számbavételéhez az itteni adatok nélkülözhetetlenek. Közlebbi kutatási célnak még többek között Bethlen Miklós, Bod Péter és Hermányi Dienes József kéziratban maradt munkáinak felderítését, illetőleg tanulmányozását tűztem ki. A fentiek érdekében a következő helységek könyvtáraiban végeztem kutató munkát: Bukarest (Akadémiai könyvtár), Kolozsvár (Egyetemi Könyvtár, az Akadémia filialéjának négy könyvtára; a volt református kollégium, unitárius kollégium, katolikus liceum és Erdélyi Múzeum), a Reformá-

tus Theológia könyvtára és az Állami Levéltár; Marosvásárhely (Teleki könyvtár és Bólyai könyvtár, valamint a Városi Levéltár), Székelyudvarhely (Kollégiumi Könyvtár és Városi Levéltár); Sepsiszentgyörgy (Székely Múzeum, Kollégiumi Könyvtár és Városi Levéltár); Gyulafehérvár (Battyányi Könyvtár); Nagyenyed (Bethlen Kollégium és Református Plébánia Levéltára).

Munkám első célját: a kéziratos emlékiratok, naplók, diáriumok stb. számbavételét, leírását teljességre törekedve igyekeztem valahány említett könyvtárban végrehajtani. Az erre fordított rendszeres, sokszor mechanikus munkát mintegy jutalmazta, hogy több a szakirodalomban ismeretlen memoár-anyagban sikerült tájékozódnom, s nem egy esetben irodalmilag is érdekes szövegről szerezhettem tudomást. (Pl. Gál József, Fogarassy Sámuel, Kőpeczi Bodos S., Borosnyai Lukács, Wesselényi István 1704-es eredeti, s mások naplóját.)

Utam folyamán törekedtem Hermányi Dienes József kevésbé ismert kéziratos munkáinak megismerésére s több már ez ideig felmerült probléma megoldására. Bizonyos mértékig sikerült is Hermányi munkáinak egyes kérdéseit tisztáznom, (pl. Hermányi és Kemény János közti szövegkapcsolatok) s közelebb kerültem a Hermányi-hagyaték helyes értékeléséhez. Mindezek mellett ismeretlen Hermányi kéziratokhoz is jutottam: néhány eredeti levélen kívül több vegyes értékű kötethez. (Eredeti, fordítás, másolat stb.) A Hermányi Dienes József-re vonatkozó eredményeket külön tanulmányban szándékozom feldolgozni. — Munkám tárgya volt még a Bod Péter kéziratok revíziója. Ezeknek a műveknek vizsgálata már igen csak szükségessé vált, mivel az tapasztalható, hogy a szakirodalom eddigi megállapításaival, feltételezéseivel szemben ma már egyes pontokon új helyzettel állunk szemben. Pl. többek között jónéhány elveszettnek hitt munka megléte derült ki, s több, ez ideig számon nem tartott Bod-kéziratot ismerhettem fel (Diárium és jездőkönyv, halotti predikációi, a történelmi magyar lexikon több változata, egyéb naplószerű feljegyzései stb.) A Bod Péter munkáival kapcsolatos új észrevételeket kisebb közleményben kívánom ismertetni.

A továbbiakban Bethlen Miklós itt fellelhető ismert kéziratos munkáinak áttanulmányozása mellett, mintegy nyolc-tíz, új adatokat nyújtó levele jutott a kezembe. — Számos XVII. és XVIII. századi imádság-szövegre is találtam, melyek mind tartalmi, mind formai szempontból jelentősek. Végül néhány kéziratos versen túl, két Bethlen Kata levélről, továbbá II. Rákóczi F. korabeli levelekről, valamint több más, még kellően fel nem dolgozott írásról szereztem tudomást.

Beszámolómban mellőzhetetlen, hogy köszönetet ne mondjak azoknak a kiváló helybeli szakembereknek, könyvtárosoknak, levéltárosoknak stb. akik munkámat nagymértékben elősegítették: *Kelemen Lajosnak, Nagy Gézának, Joachim Cratiunnak, Juhász Istvánnak, Vita Zsigmondnak, Dani Jánosnak, Bustya Endrének* és másoknak. Hasonló értelemben kell szólnom a kolozsvári Babes—Bólyai Egyetem vezetőiről és tanáiról, akik a közvetlen szakmai segítségen kívül — számomra sok tanulsággal — bizonyos oktatói tapasztalat cserét is lehetővé tettek. (Többek közül köszönettel gondolok *Csehí Gyulára, Jancsó Elemérré, Jakó Zsigmondra, Szigeti Józsefre, Szendrei Júliára* stb.)

Gy. V.

Horányi Mátyás tanulmányútja Ausztriában és Franciaországban

1959. okt. 4-től nov. 2-ig két hetet Ausztriában, két hetet pedig Franciaországban töltöttem.

Ausztriában utam első célja a bécsi Staatsarchiv olasz vonatkozású anyagának tanulmányozása volt. A „Kaiser Franz Akten”, a „Polizey Gegenstände” és a „Vertrauliche Akten der Kabinetkanzley” elnevezésű levéltári egységekben az olasz romantikus írókra és a lombardiai cenzurára vonatkozó iratokat kutattam. Ugo Foscolo-, Vincenzo Monti- és Silvio Pellicoval kapcsolatos értékes anyagot találtam, amelyeket mikrofilmen küldenek utánam. — A lombardiai cenzúra iratanyagát sajnos nem tanulmányozhattam, mert 1927-ben a békeszerződés értelmében átadták az olaszoknak, s jelenleg Milánóban őrzik.

A kutatómunka során számos olyan iratra bukkantam, amely a XIX. századi magyar irodalommal foglalkozónak fontos lehet (Eötvös Józseffel, Kemény Zsigmonddal, Falk Miksával kapcsolatos anyag). A rendelkezésemre álló rendkívül rövid idő alatt ebben az irányban további kutatást nem végezhettem, de az anyag feltárására itthonról is van bizonyos lehetőség. Anton Németh, aki a harmincas évek óta a Staatsarchiv alkalmazottja, a Levéltárak Orsz. Központja közvetítésével rendszeresen végez anyagfeltáró munkát magyar, sőt román intézményeknek is. Díjazására a LOK-nak megfelelő valutakeret áll rendelkezésére. Anton Németh a Staatsarchiv anyagát kitűnően ismeri, hosszú levéltári tapasztalattal rendelkezik, s ezért Intézetünk számára igen hasznos munkát végezhetne.

A Staatsarchivon kívül dolgoztam a Nationalbibliothek-ban és az egyetem Színház-történeti Intézetében is. *J. Kindermann*, az Intézet vezetője, aki a „Mask und Kothurn” c. negyedéves folyóirat szerkesztője is, igen szívélyesen fogadott, elmondta, hogy „Das Ester-hazysche Feenreich” c. könyvemről hamarosan recenziót közölnek, és szívesen venné, ha dolgoznék a folyóirata számára.

Ausztriai tartózkodásom alatt többek közt Fraknóba is ellátogattam, ahol a XVIII. századi magyar színház-történet néhány fontos dokumentumát őrzik. Megdöbbenő, hogy a vár magyar szempontból rendkívül jelentős muzeális anyaga milyen rossz állapotban van. A vár termeiben őrzött magyar történeti személyeket, városképeket, hadi eseményeket stb. ábrázoló több száz festmény restaurálás nélkül néhány éven belül bizonyosan elpusztul.

Párizsi tartózkodásom alatt a bécsi Staatsarchiv iratainak utalásai alapján a lombardiai cenzúrával foglalkozó XIX. század eleji cikkek után kutattam, melyekről szintén mikro-filmet kértem. Ezenkívül megismerkedtem a legújabb olasz és francia irodalomtörténeti kiadványokkal, és a legfontosabbakat (14 kötetet) magammal is hoztam. Dolgoztam a Bibliothèque Nationale-ban, a Bibl. de l’Arsenale-ban, és látogatást tettem az Institut Hispanique-ban.

A bécsi és párizsi könyvtárakban a magyar könyvek és folyóiratok iránt egyaránt nagy érdeklődést tapasztaltam. A könyvtárközi csereviszony megerősítésére vonatkozó számos kérés továbbítására kértek; a bécsi Globus, a párizsi Gallimard, Grasset és Presses Universitaires kiadók pedig szívesen vállalták, hogy a Világirodalmi Figyelő számára rendszeresen megküldik új kiadványaikat.

H. M.

József Farkas tanulmányútja a Szovjetunióban

1959. június 1-től 29-ig voltam tanulmányúton a Szovjetunióban, ebből két hetet Leningrádban, a többi időt Moszkvában töltöttem. Tanulmányútom célja az 1917—1921 között a Szovjetunió területén megjelent magyar nyelvű újságok, rölapok, könyvek és egyéb kiadványok irodalmi vonatkozású anyagának feldolgozása volt. Moszkvában a Leninkönyvtárban, a Forradalmi Múzeum archívumában, a Marxizmus—Leninizmus Intézet hírlaptárában, valamint a Gorkij Világirodalmi Intézet archívumában dolgoztam; Leningrádban a Szaltikov—Scesdrin könyvtárban, hírlaptárban s archívumában találtam értékes magyar nyelvű irodalmi anyagot. Kutatásokat folytattam a moszkvai Akadémiai Archívum-ban és a leningrádi Puskin Irodalmi Intézet archívumában is, e helyeken azonban a célki-tűzéseimnek megfelelő irodalmi anyagot nem találtam.

Az általam feldolgozott könyv és rölapanyag elsősorban történelmi szempontból nyújt értékes segítséget az 1918/19-es forradalmak irodalmáról készülő monográfiámhoz; különösen a Tanácsköztársaság bukása utáni időszakban született kiadványokban találtam sokféle értékelő és magyarázó megjegyzést a magyar proletárforradalom általános politikájára és kulturális életére vonatkozóan. Irodalmi dokumentum-értékükben igen jelentős anyagot találtam az egykori magyar hadifogoly-újságokban is, amelynek egy részét — a versanyagot — a „Mindenki újakra készül...” című irodalmi szöveggyűjtemény III. kötetének függeléké-ben fogjuk közzétenni.

Igen hasznos beszélgetéseket folytattam a Moszkvában élő *Kahána Mózes*-sel és *Uitz Bélá*-val, a „Ma” egykori munkatársaival, akik sok új adattal egészítették ki a folyó-irat körül 1919-ben kialakult vitákról szerzett eddigi tudásomat és több elvi kérdést elevenítet-tek fel emlékezetükben, amelyek a Tanácsköztársaság irodalmi és művészeti életében vitá-kat váltottak ki. *Hidas Antal*-al a Tanácsköztársaság bukása utáni esztendőkkommunista emigrációjáról beszélgettünk, egyes magyar írók kiemelkedő szerepéről a forradalmi szocia-lista irodalom kimunkálása terén.

Nagy segítséget nyújtott számomra a Gorkij Világirodalmi Intézet munkatársaival folytatott szakmai megbeszélés. *Andrej Szinyavszkij* és *Andrej Menyisikov* kutatók a szovjet irodalom 1917—1920 közötti szakaszáról készítenek monográfiát, s megbeszélésünkön e kor-szak orosz és a Tanácsköztársaság magyar irodalmának egyes jelenségeit, főbb irányzatait és legfontosabb elvi kérdéseit hasonlítottuk össze, megállapítva az egyező és az eltérő jelen-ségeket. *Ljüda Sargina* és *Oleg Rosszijánov* kutatókkal a szocialista realizmus kialakulásának körülményeiről, s egyes elemeinek a forradalom előtti létrejöttéről folytattam hasznos beszél-gést.

J. F.

1959. szept. 14—okt. 5. közötti időszakban háromhetes tanulmányútát tettünk a Szovjetunióban. Tanulmányutunk során több hivatalos megbeszélésen, szakmai értekezleten vettünk részt és munkatervünknek megfelelően kutatómunkát folytattunk a Szovjetunió területén megjelent magyar irodalmi kiadványok bibliográfiájának összeállítása, illetőleg a naturalizmusról szóló szovjet irodalomtörténeti tanulmányok egybegyűjtése érdekében.

Tanulmányutunk keretében, több mint két hetet Moszkvában, három napot Leningrádban töltöttünk. Mindvégig közvetlen kapcsolatban állottunk a vendéglátó akadémiai intézményekkel: a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézettel és a leningrádi orosz irodalomtörténeti intézettel, a Puskin-házzal. Megbeszéléseket folytattunk továbbá a moszkvai Lenin-könyvtár bibliográfiai osztályán, a leningrádi Szaltikov—Scsedrin Könyvtár tudományos titkárságán, *Mácza János*-sal, a moszkvai Lomonosov egyetem tanárával és több a felsorolt intézményeken kívüli tudományos kutatóval.

Hivatalos megbeszéléseink az 1959. szept. 15-én *N. I. Balasov*, a Gorkij Világirodalmi Intézet népi demokratikus osztályának vezetőjével folytatott hosszabb megbeszéléssel kezdődtek. A megbeszélés során tájékoztattuk Balasov professzort az Intézet gondozásában készülő magyar—orsz irodalmi tanulmánykötet akkori helyzetéről. Ugyanakkor rövid tájékoztatót adtunk a tanulmánykötet folyamatban levő munkálatairól és vázoltuk a kötet elkészülésének közvetlen határidejét. Balasov prof. javasolta, hogy a kötet lektorálása után a kézirat másodpéldányát betekintésre juttassuk el a Gorkij Világirodalmi intézethez, miután a kötet a két tudományos intézet közös munkájaként szerepel. A továbbiakban javasolta, hogy az először magyar nyelven megjelent kötet minden tanulmányához — a tanulmányok jellegének és értékének megfelelően — orosz és még egy további világnyelven készülő összefoglalót adjunk. A rezümék nyelvét az oroszon kívül az angolt, a franciát és a németet javasolta.

A Gorkij Világirodalmi Intézetben folytatott tárgyalásaink második részeként több óras megbeszélést folytattunk *V. Sz. Necsajeva*-val, a filológiai tudományok doktorával, a Gorkij Intézet textológiai osztályának vezetőjével. *Kemény G. Gábor* tájékoztatta Necsajeva professzorasszonyt az Irodalomtörténeti Intézetben folyó bibliográfiai munkálatokról, átadta az osztály munkájáról szóló rövid orosz nyelvű tájékoztatót. Ezután *Rejtő István* röviden beszámolt a hazai textológiai munkálatokról és a gyakorlatban kialakult alapelvekről, majd konkrét példaként a Mikszáth kritikai kiadás elvi-szerkesztési kérdéseiről tájékoztatta a Gorkij Intézet textológiai osztályának vezetőjét és munkatársait. *V. Sz. Necsajeva* utalt a szovjet textológusoknak a textológia elvi kérdéseinek tisztázása érdekében folyó munkálataira és közölte, hogy befejezés előtt áll textológiai kézikönyvük, amelyet a jövő év elején — még kéziratos formában — egyelőre belföldi kutatók bevonásával megvitatnak. Megemlítette, hogy amennyiben Intézetünk igényt tart rá, a kéziratként kezelt kötetet rendelkezésünkre bocsátják, hogy megjegyzéseinket megtehesük, amit köszönettel fogadtunk.

1959. szept. 28-án felkerestük *Mácza János*-t a Lomonosov egyetem művészettörténeti tanszékének tanárát. *Mácza* prof. az utóbbi években inkább művészettörténettel foglalkozik, a birtokában levő kiterjedt dokumentációs anyag azonban igen értékes tanulmányt jelentene a XX. század magyar irodalmának kutatói számára. *Mácza János* beszélgetésünk alkalmával kéziratban átadta nekünk irodalmi működésének vázlatos autobibliográfiáját.

1959. szept. 29-én Leningrádban hosszabb megbeszélést folytattunk az ottani akadémiai orosz irodalomtörténeti intézetben, a Puskin-házban, *M. P. Alekszejev* akadémikussal, az intézet helyettes vezetőjével és a külföldi irodalmi kapcsolatok szekciója vezetőjével. A megbeszélésen részletesen tájékoztattuk Alekszejev professzort és munkatársait tanulmánykötetünk jelenlegi munkálatainak állásáról és röviden ismertettük az egyes tanulmányok tárgyát és témáját. A megbeszélés során *M. P. Alekszejev* és munkatársai annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy a kézirat ismeretében szívesen foglalkoznának tovább a kötetben előforduló kérdésekkel. Így *Alekszejev* professzor indokoltan tartja, hogy a Puskin-ház kutatói is foglalkozzanak a jövőben Jókai múlt századbéli oroszországi fogadtatásának, a Jókai művek itteni kritikai visszhangjának egyes kérdéseivel és rámutatott arra, hogy tudomása szerint az egyik Jókai fordítás (Szabadság a hó alatt) első közlése alkalmával cenzura-ügy is keletkezett, amelynek feldolgozását szükségesnek tartaná. A Puskin-házban tett látogatásunk alkalmával megtekintettük az intézet mellett működő irodalmi múzeum kéziratárát. *Alekszejev* professzor felhívta a figyelmünket a magyar kutatók által már többször említett Bahtyin-féle bibliográfiai gyűjteményre, melynek egyik kötege, illetve cédulagyűjteménye a magyar irodalom orosz nyelven megjelent alkotásainak és a művekről szóló orosz nyelvű ismertetéseknek kézirat, bibliográfia jellegű cédulakatalógusát tartalmazza. Bahtyin nem volt kifejezetten bibliográfus, gyűjteménye így is jó kiindulási alapot jelenthet a magyar irodalom oroszországi fogadtatásának rendszeres feldolgozásához. A rendelkezésünkre álló idő rövidsége miatt csupán a gyűjteményben szereplő magyar írók névsorát jegyeztük le. (Hazaérkezé-

sünk után értesültünk arról, hogy említett gyűjtemény egyik mikrofilmje már 1949-ben elkészült és állítólag Magyarországon van.)

A moszkvai és leningrádi tud. intézményekben gyűjtött „hungarica” bibliográfiát kéziratban hazahoztuk; *Rejtő István* gyűjtése még mikrofilmezésre vár.

K. G. G.—R. I.

Kiss József tanulmányútja a Román Népköztársaságban

Kiküldetésem eredetileg négy hétre szólt, de a Román Tudományos Akadémia előzékenysége révén sikerült kinntartózkodásom időtartamát két héttel meghosszabbítani, így június 1-től július 15-éig időzhettem a Román Népköztársaságban. A következő helyeken végeztem könyv- és levéltári kutatásokat: Bukarest: Akadémiai Könyvtár; Kolozsvár: Egyetemi Könyvtár, az Akadémia kolozsvári fiiláléjához kapcsolt 1. 2. és 3. sz. Könyvtár, az Akadémia Történeti Levéltára; Marosvásárhely: Tartományi Könyvtár, Bolyai Könyvtár; Nagyvárad: Tartományi Levéltár, Tartományi Könyvtár; Nagybánya: Tartományi Levéltár, Tartományi Könyvtár; Nagybánya: Tartományi Levéltár és Nagyenyed: Bethlen Könyvtár. Leghosszabb ideig, kb. egy hónapon át, a kolozsvári gyűjteményekben dolgoztam, a többi említett helyekre főként Kolozsvárt gyűjtött anyagom kiegészítése végett látogattam el.

Tanulmányutam fő célkitűzése az intézetünkben készülő Petőfi-bibliográfia lehető teljes erdélyi magyar nyelvű anyagának összegyűjtése, ill. a Magyarországon nem hozzáférhető források adataival való kiegészítése volt. Ennek eredményeként közel 2000 új, gyűjtésünkben eddig nem szerepelt, ill. a budapesti könyvtárakban nem ellenőrizhető adattal gyarapítottam a Petőfi-bibliográfiát: köztük számos önálló művel is (Petőfi-kiadások, Petőfiről szóló vagy Petőfi-vonatkozású munkák), túlnyomórészt azonban a fontosabb erdélyi folyóiratok és hírlapok, így az *Ellenzék*, *Keleti Újság*, *Brassói Lapok*, *Székelyföld* stb. nálunk hiányos sorozatainak cikkanyagával. Ezekből a folyóiratcikkek közül (alkalmi, ünnepi írások, tárcák, riportok, adalékok stb.) nemcsak az egyébként igen jelentős erdélyi Petőfi-kultusz eseményci ismerhetők meg, hanem bővelkednek Petőfi életére és műveire vonatkozó értékes elemzésekben, megállapításokban és új adatokban is. A Petőfi-versek egykorú erdélyi röplapkiadásainak tisztázása végett átnéztem a könyvtárak röplapgyűjteményeit, megtaláltam a Nemzeti dal néhány egykorú kiadását, továbbá Bem tábornoknak azt a nyomtatott napi-parancsát, melyen a kitüntetettek nevei közt Petőfié is ott szerepel. A marosvásárhelyi Bolyai-Könyvtár gazdag anyagának felhasználásával az erdélyi iskolai értesítőkből megjelent tanulmányok adatait jegyeztem fel.

Sok időt fordítottam kéziratok gyűjtemények átnézésére is. Kolozsvárt az egykori „negyvennyolcas ereklyemúzeum” kéziratanyagában több fontos Petőfi-émlékezés (Teleki Sándor, Imreh Sándor stb.) eredeti szövegére akadtam, köztük ismeretlenre is, mint Csutak Vilmosra. Nagyenyeden jegyzéket készítettem Meltz Hugó mindeddig kiadatlan levelezésének több mint félszáz darabjáról, melyek a „Petőfiana évkönyv” c. sok szempontból jelentős vállalkozással kapcsolatosak. Több erdélyi kutató közreműködésével hozzájuttattam néhány Petőfire vonatkozó anyakönyvi bejegyzés (házasságlevél, Petőfi és felesége mint kereszt-szülők, Petőfi reverzálisára vonatkozó hivatalos irat) mikrofilm-másolatához is. Ezek az Országos Levéltárba kerültek. A fontosabb „leletek”-ről készült többi mikrofilm-felvételt az Akadémia Könyvtára mikrofilmtárána adtam át.

Vállaltam és teljesítettem néhány, Petőfi-kutatásaimon kívül eső, tudományos jellegű megbízatást is: mikrofilm-másolatot készítettem Honter János „*Odae cum harmoniis*” c. kiadványának (Brassó, 1562) Nagyszebenben őrzött egyetlen ismert példányáról, továbbá az egykori kolozsvári unitárius kollégium ifjúsági képzőtársulatának több, a szabadságharc előtti időből való kéziratok gyűjteményéről.

K. J.

Klanczay Tibor tanulmányútja a Német Demokratikus Köztársaságban és Olaszországban

1959 nyarán folytatott levéltári kutatásaim célja Zrínyi Miklós leveleinek összegyűjtése volt, a készülő Zrínyi kritikai-kiadás számára. Sikerült 14 eddig ismeretlen — s részben igen fontos és érdekes — Zrínyi-levelet találnom, még pedig 1-et a Deutsches Zentralarchiv Merseburgban elhelyezett részlegében, az egykori titkos porosz állami levéltárban; 4-et a drezdai Sächsisches Landeshauptarchiv-ban; 6-ot a velencei Archivio di Stato-ban és 3-mat a velencei Museo Correr kéziratárában.

Az egykori porosz, szász és velencei államok levéltáraiban található e levelek két csoportra oszthatók. Az egyikbe tartoznak azok a levelek, melyeket Zrínyi a császárnak,

vagy más fontos személynek, vagy testületnek írt, s amelyek másolatát az egyes államok követői megszerezték, s mint fontos dokumentumokat kormányuknak tájékoztatásul megküldötték. Ezek a levelek természetesen másolatok, de ha az eredeti nincs meg, azt hasznosan pótolják. Ebbe a kategóriába tartoznak az összes merseburgi és drezdai levelek, valamint a velencei Museo Correrben levő három levél. Hozzá kell mindehhez tennem, hogy a porosz, szász illetve velencei követek által gyűjtött levélmásolatok között az említettek kivül még több Zrínyi-levél másolata is megtalálható, de ezek szövege máshonnan már eddig is ismeretes volt. Ezeket a másolatokat Merseburgban és Drezdában a Bécsben működő porosz ill. szász követek jelentéseihz csatolva találtam. Velencében azonban a követi jelentések ilyen mellékleteket alig tartalmaztak, s ott a rengeteg követi jelentés átnézése e szempontból eredménytelen volt. Szerencsére sikerült azonban az 1661—1664-ben Bécsben követi tisztséget betöltő Giovanni Sagredo magánlevéltárát megtalálnom, a Museo Correr kéziratárában, s itt akadtam rá az általa gyűjtött okmány- és levélmásolatokra, közöttük Zrínyi leveleire is. Természetesen a Zrínyi-levelek keresése közben megfordult a kezemen számos egyéb fontos magyar eredetű irat és levél másolata is, melyek egy része történeiszneink előtt ismeretlen. Ezekről a fontos forrásanyagokról részletes tájékoztatást adtam a Levéltárak Országos Központjának.

A megtalált Zrínyi-levelek másik csoportját azok képezik, melyeket Zrínyi közvetlenül külföldi személyeknek vagy hatóságoknak írt. Ilyeneket csak a velencei állami levéltárban találtam, mivel a porosz és szász fejedelmekkel Zrínyi közvetlen kapcsolatban nem állt. Velencében a Signoriához írt hat eredeti levelét találtam, — jóval kevesebbet mint amire számítottam. Ezek a levelek a „Lettere Principi” gyűjteményben vannak, ahová a külföldi uralkodók és egyes egészen kiemelkedő más külföldi személyiségek leveleit sorolták. Zrínyinek azonban jóval több a Signoriához írt levele lehetett, s ezek nyilvánvalóan egyes velencei kormányziszervek irattáiraiban lappanghatnak. Ez utóbbiakban azonban a kutatás rendkívül nehéz, mert nincsenek segédletek (indexek, elenchusok stb.) s így az óriási velencei bürokrácia tengerében hallatlan mennyiségű köteget kellene átlapozni egy-egy levél érdekében. Tettem ilyen irányú kísérleteket is, de ezek eredménytelenek voltak. — A Signoria mellett szerettem volna Zrínyinek egyes velencei személyekhez írt leveleit is megtalálni. Ezek közül reményltem kecssegetett a Bécsben követi tisztséget viselő Giovanni Sagredo már említett magánlevéltára, mivel Sagredo jelentései szerint „titkos levelezést” folytatott Zrínyivel. Sajnos Zrínyinek hozzántzett levelei nincsenek meg, talán Sagredo éppen titkos és bizalmas voltak miatt mindig megsemmisítette azokat. Hasonlóképpen nem járt eredménnyel a Zrínyinek velencei rokonaihoz írt levelei utáni nyomozásom. A Zrínyi-család olasz ágának, a XX. században kihalt velencei Sdrin-családnak a levéltárát ugyanis nem sikerült megtalálnom. Közgyűjteményben nincs, s a szakemberek sem tudnak róla. Idő hiányában nem volt módom a család örököseit felkutatnom, s azoknál érdeklődni, lehet, hogy ezen az úton más alkalommal még lehet majd valami eredményt elérni.

K. T.

Komtovszki Tibor tanulmányútja Csehszlovákiában

1959. május 10-étől június 10-éig tartózkodtam Csehszlovákiában s Szepesváralja, Trencsén, Bicsé levéltáiraiban, ill. könyvtáiraiban dolgoztam. Tanulmányutam célja XVII. század eleji irodalmunk szlovákiai levéltárakban őrzött anyagának a tanulmányozása. Viszonylag tüzetesebben a nemrégiben Bicsére került Thurzó-levéltár missiliseit néztem át. A levéltár anyagáról Ila Bálint (Levéltári Közlemények 1933) részletes ismertetést közölt s cikke alapján ellenőrizni lehetett a levéltár állományának az épségét. A levéltárban példás rendben minden megtalálható: így Thurzó György 1597-ben lezajlott velencei útjáról készült naplójának a másolata, melyben Velence építészetről is megemlékezik. Megvan Thurzó György és Thurzó Imre levelezése (Thurzó Imre wittenbergi éveiből), különféle naplók a XVII. század elejéről. Előkerült Rimay néhány „ismeretlen helyről” publikált levelének eredeti kézírata. Ugyanitt találtam néhány Rimayval kapcsolatos iratot, ill. levelet. Ugyancsak a Thurzó-levéltárban találtam néhány Jób János levelet, valamint egy Zrínyi levelet (1655-ből). Zrínyi levelét folyóiratunk 1960/1. számában közöltem.

Trencsénben (Illésházy-levéltár) csak rövid ideig tartózkodtam. Illésházy István naplójának a nyomára nem sikerült semmiféle utalást találni, a levéltárosok nem tudják, hova kerülhetett. Ottlétem alatt készülőfélben volt egy pontos katalógus a missilisekről.

Szepesváralján (Káptalani-levéltár) jónéhány Balassi-dokumentum került elő, főleg az 1586 körüli, Balassi életének eléggé zavaros periódusából. A Balassi-dokumentumokat, okmányokat külön nem publikálom; ezek egy tervezett Balassi Okmánytár-ban jelennének meg a már ismert iratokkal együtt.

Prágában az Egyetemi Könyvtárban őrzött Széll-hagyatékról kellett volna egy pontos listát készítenem. Erre azonban nem volt lehetőségem, mert a könyvtár Széll-gyűjteményét időközben beolvasztották az általános anyagba.

Az említett kéziratokat, dokumentumokat lefényképeztettem; a filmeket az Akadémia Mikrofilmtárban helyeztem el.

Munkám támogatásáért ez úton is köszönetet mondok *Julius Noge* és *Ján Mišianik* elvtársnak, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete munkatársainak, *Jozef Oravski* (Lőcse) tanár úrnak, *Juraj Fojtik* (Trencsén) levéltárosnak, valamint a bicsei Thurzó-levéltár kedves munkatársainak.

K. T.

Miklós Pál tanulmányútja a Kínai Népköztársaságban

1959. október 16-tól december 2-ig hat hetet töltöttem a Kínai Népköztársaság fővárosában, a Kínai Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete vendégeként.

Utam fő célja az volt, hogy a huszadik századi kínai irodalommal foglalkozó tanulmányaimhoz anyagot gyűjtsék. Elsősorban a húszas-harmincas évek folyóiratai érdekelték, a magyar könyvtárakban ugyanis ezekből semmi sincsen. (Remélhetőleg be fogjuk tudni szerezni a legfontosabbakat, mert az egyik kínai könyvkiadó egymás után adja ki a politikai szempontból jelentősebb folyóiratok foto-litografikus eljárással készült másolatait.) Kutató munkámat részben a Peking-Könyvtárban, részben az Irodalomtudományi Intézet házi-könyvtárában végeztem. Ezen kívül a huszadik századi írókról összeállított biográfiai adatgyűjteményemet is igyekeztem kiegészíteni, illetve felfrissíteni.

Megismerkedtem az Irodalomtudományi Intézet munkájával, tanulmányoztam a pekingi Lu Hszin-Múzeum anyagát. Szerettem volna személyesen is megismerkedni azokkal az írókkal, akiknek műveit magyarrá fordítottam, de egyedül *Lao Ső*-vel sikerült találkoznom közülük.

A modern kínai versforma vitáját már itthonról is érdeklődéssel kísértem. Pekingben alkalmam volt beszélni a vita néhány résztvevőjével, költőkkel és irodalomtudósokkal. Értékes kiegészítést szereztem ennek a vitának az anyagához: az ugyancsak Pekingben tartózkodó, mongol nyelvészeti és folklóre-kutatókat végző *Kara György* kollégám segítségével magnetofon szalagra vettem néhány régi és modern verset négy költő és két színész előadásában.

Több ízben találkoztam *Szun Jung* műfordítóval, a magyar irodalom lelkes kínai tolmácsolójával, aki sokat segített nekem a magyar irodalom kínai fordításainak történetére vonatkozó adatok gyűjtésében.

Vendéglátóim jóvoltából sok érdekes színházi előadást láthattam. Elvittek egy peking-környéki népi kommunába is, egy másik kirándulás alkalmával pedig a Ming-sírokat (köztük a nemrég feltárt ún. „földalatti palotát”) néztem meg. Megnéztem ezen kívül a Palota-Múzeum képtárát és Tunhuang-kiállítását, valamint a Hszü Pej-hung-Múzeumot; fölkerestem a Peking-Egyetemet és a központi Képzőművészeti Főiskolát (mindkét intézménynél vannak személyes ismerőseim, akiktől értékes felvilágosításokat kaptam szakkérdésekben).

Az Irodalomtudományi Intézetbe most került be három fiatal kutató, akik Budapesten végezték egyetemi tanulmányaikat s akik az Intézet egyik osztályán (a Szovjetunió és a kelet-európai népi demokratikus országok irodalmával foglalkozó osztályon) a magyar irodalom tanulmányozásával fognak foglalkozni. Megbeszéltem velük, hogy levélben fogunk kapcsolatot tartani egymással. Az Intézet igazgatójának konkrét javaslatot tettem dokumentum-anyagok és intézeti kiadványok cseréjére s ezt a javaslatot örömmel üdvözölték. Ezért azt reméltem, hogy tanulmányutam nem csak a saját munkám tekintetében, hanem Intézetünk és a pekingi Irodalomtudományi Intézet jövőbeni kapcsolatát illetően is hasznos volt.

M. P.

Rába György tanulmányútja Csehszlovákiában

Kéthetes prágai tartózkodásom alatt, „A Nyugat műfordítói esztétikája” c. munkám módszertani anyagát gyűjtve megbeszélést folytattam cseh műfordítókkal, megismerkedtem a cseh Írószövetség műfordítói szakosztályának munkájával és a munkaközösség közlönyével. Munkámhoz bibliográfiát állítottam össze. Megbeszéléseket folytattam továbbá Slovansky Ústav munkatársaival a szimbolizmus csehországi fogadtatásáról, és tanulmányoztam a cseh romanisztika oktatási és kutatási problémáit.

R. Gy.

Két hetet töltöttem Csehszlovákiában (1959. szept. 19-től okt. 3.) azzal a céllal, hogy Zrínyi Miklósról a költőre vonatkozó dokumentumokat kutassak fel. Az volt a feltevés: ha Zrínyi örökösei a csáktornyai könyvtárat magukkal vitték új lakóhelyükre, valószínűleg odaszállították a számukra annál lényegesen fontosabb családi levéltárat is; kétségesnek látszott továbbá, hogy gondosan kiválogatta-e annakidején Kende Zsigmond bécsi antiquárius a Bítovi-i (Vötteau) Daun-könyvtár állományából Zrínyi könyveit.

Prágából a szükséges engedélyek megszerzése után a Brünn közelében fekvő Náměšt nad Oslavou-ba utaztam. A városka fölötti kastélyt 1945-ig a Haugwitz család birtokolta, amely a XIX. század végén a Bítovi-i Daunok kihalása után előrkölte az ottani várat, a berendezést Náměštba vitette, új birtokát pedig eladta. Itt kellett tehát keresni az első nyomokat. — Átvizgáltam a Haugwitz-kastély gazdag könyvtárát, de egyetlen Zrínyitől származó kötetet sem találtam.

Náměšt-ben értesültem, hogy a Haugwitzok, gazdag fegyvergyűjteményükben, külön szekrényt tartottak bizonyos Zrínyieknek tulajdonított darabok számára. Ezek eredetileg Bítovból származtak, s az ottani kastéllyal együtt jutottak birtokukba. Mikor a Náměšt-i kastély állami tulajdonba került — mesélték —, újból Bítov-ba szállították vissza azokat. A Haugwitzok régi szolgálattevői és a kastély államosítása utáni gondnoka megemlítették, hogy a fegyverekből a legértékesebb darabok 1945-ben eltűntek. A gyűjtemény eredeti állapotáról és a Zrínyieknek tulajdonított fegyverekről már csak fényképeket szerezhettem.

Bítov-ban jártamban magam is tapasztaltam, hogy a gyűjtemény fotográfiáról ismert legértékesebb darabjai valóban nincsenek ott. A vár gondnoka maga is ismeri a Zrínyieknek tulajdonított emlékeket és nagy becsben tartja azokat.

A Haugwitz és vele a Daun család archívumát a brünni állami levéltár őrzi. A nagy intézmény alkalmazottai készségesen támogattak munkámban, s előadtak mindent, ami a Zrínyiekkel kapcsolatban állományukban található. Sajnos, a Daun család levéltárában csak olyan Zrínyi-akták maradtak fenn, amin az utódok tovább pereskedtek (egészen a XVIII. századig), érdemleges levelezésnek vagy irodalmi dokumentumoknak nyomuk sincsen. Tekintve azonban, hogy a Zrínyiek pereiről és vagyoni viszonyairól elég hézagosak az ismereteink, és egyébként is kötelességünk, hogy számbavegyünk minden Zrínyiekre vonatkozó adatot, az egész brünni anyagról mikrofilmet kértünk.

T. A.

Vajda György Mihály tanulmányútja a Német Demokratikus Köztársaságban

A Magyar Tudományos Akadémia 1959. április 20-tól 1959. június 15-ig nyolchetes tanulmányútra küldött a Német Demokratikus Köztársaságba. Utamnak többféle célja volt. Mivel az Irodalomtörténeti Intézet tagjai közül elsőnek kaptam az NDK-ba kiküldetést, feladatommak tekintettem, hogy megszervezzem Intézetünk kapcsolatait az NDK-beli társintézetekkel, továbbá, hogy legalább hozzávetőleg felmérjem az ott folyó kutatómunkát elsősorban a forradalmi-proletáriróladalom területén, hogy tájékozódjam az NDK levéltári és kéziratárainak magyar irodalmi vonatkozású anyagában — s végül, hogy legsajátosabb kutatómunkám körében megismerkedjem a német klasszicizmusra vonatkozó legújabb irodalommal és e korszak magyar vagy magyar érdekű kéziratok anyagával is.

Tervemet általában végre tudtam hajtani.

Kapcsolatainkat mindenekelőtt a Német Tudományos Akadémia Institut für Deutsche Sprache und Literatur nevű intézetével szerveztem meg. A berlini testvérintézet irodalmi tagozatának legnagyobb része szövegkiadó munkával foglalkozik, a legszorosabban vett irodalomtörténeti kutatást az Arbeitsstelle für Literaturgeschichte nevű csoportja végzi, mely hosszú távra a német irodalom 1450—1700 közötti szakaszának történetét kívánja fel dolgozni. A csoport tagjai jelenleg ehhez gyűjtenek — igen körültekintő munkával — anyagot. Az Arbeitsstelle für Literaturgeschichte Intézetünk Régi Magyar Osztályával vette fel a kapcsolatot, témacsere, általános elméleti témák megvitatása ill. ezekre vonatkozó tapasztalatcsere, a korszakolás, műfaji kérdések, folyamatos bibliográfiai tájékoztatás valamint könyvtári és levéltári segítség tekintetében. Tervként felmerült egyúttal a két Intézet munkatársainak közvetlen személyi cseréje is.

A berlini Institut für Deutsche Sprache und Literaturban folytatott megbeszélések keretében kialakult két közösen kiadott kötet terve is. Az egyik a magyar—német irodalmi kapcsolatok történetére vonatkozó tanulmányokat tartalmazza német és magyar szerzőktől, a másik ugyancsak német és magyar szerzők tollából a magyar irodalom legnagyobb

költőinek és íróinak egy-két ives portréját foglalná magába s ezzel járulna hozzá a magyar irodalom külföldi megismertetéséhez.

Az Akademie der Künste keretébe tartozó weimari Nationale Forschungs und Gedenkstätten der Klassischen Deutschen Literatur-ral, mely a német klasszicizmus korszakának épületeit, múzeumait, kézirati hagyatékát és a korszakra vonatkozó könyvtári anyagot gondozza, igen szívélyes kapcsolatokat sikerült létesíteni. Az együttműködés keretében kiadványcserére, munkatársak cseréjére, cikkek és tanulmányok kölcsönös közlésére valamint a távolabbi jövőben magyar szerzőktől származó kötet német nyelvű publikációjára kerülhet sor.

Számos NDK-beli kiadó késznek nyilatkozott arra, hogy kiadványait elküldi az Intézet könyvtárának a Világirodalmi Figyelőben való ismertetésre. Ez azóta folyamatosan meg is történik. Az Aufbau-Verlag megbeszéléseink nyomán foglalkozik azzal a tervvel, hogy antológiát ad ki a magyar líra történetéből német nyelven kb. 30 iv terjedelemben.

Az NDK-ban folyó kutatómunka a forradalmi proletárirodalom területén a közelmúltig inkább egyes egymástól elszigetelt intézmények, ill. magánszemélyek kezében volt. Ezeknek legnagyobb részével kapcsolatba léptem, hogy az 1919 utáni magyar forradalmi emigráció németországi történetére anyagot szolgáljanak nekünk. Közülük ma a legfontosabb a nemrég Lipcsében létesített Arbeitsgruppe für proletarisch-revolutionäre Literatur, amellyel azóta Intézetünk XX. századi osztálya már összeköttetésben áll.

A meglátogatott kézirat- és levéltárak közül az Institut für Deutsche Sprache und Literatur Berlinben őrzi az egykori Porosz Akadémia levéltárát, melyben jegyzőkönyvek, valamint a tagok egyes levelei és kéziratai találhatók, nem nagy bőséggel, de a magyar irodalomtörténet XVIII—XIX. századi kutatóit néhány részleteredménnyel kecsgetve. Helyileg ugyanott van az Akademie der Künste kézirtárának egy része, mely modern német író hagyatékát tartalmazza, s hozzájuk csatlakozik a magyar szempontból még kiaknázatlan Brecht- és Becher-hagyaték. Rendkívül értékes a Humboldt-Egyetem Finn-ugor Tanszékének magyar kézirat- és unikum-gyűjteménye a XVI—XIX. századra. Ez az anyag főleg a hallei magyar könyvtárból került oda, de a Halleban maradt rész sem egészen kiaknázott még. Halleban a Francke-féle alapítvány a pietizmus e XVII—XVIII. századi központjának sok protestáns magyar vonatkozású emlékét őrzi, jórészt még rendezetlen állapotban. Jéna magyar vonatkozású anyaga is gazdag a XVIII. század közepétől a XX. századig; rendszeres feltárást igényelne, az egyetemi könyvtár anyagán kívül az Ásványtani Intézet gyűjteménye is. Irodalomtörténeti szempontból talán kevésbé kecsgetető a porosz titkos levéltár Merseburgban levő régebb, és Potsdamban levő újabb része, ugyanígy a drezdai és a lipcsei százsz levéltárak, amelyek alapján egy lipcsei kutató jelenleg mégis feldolgozza Lipcse kulturális szerepét a magyar szellemi élet, elsősorban a könyvkiadás történetében.

Saját kutatásaim javarészt a weimari Zentralbibliothek der deutschen Klassik és a Goethe—Schiller-Archivumban folytattam. Tanulmányutam teljes idejének csaknem a felét Weimarban töltöttem. A könyvtár kitűnő speciális gyűjteményei mellett a klasszicizmusra vonatkozó csaknem teljes szakirodalmat is tartalmazza. Itt főképpen a történeti drámára vonatkozó anyagot tanulmányoztam. A még teljes egészében föl nem tárt levéltárban részben Schillerre, részben Jókaira, Kertbenyre és Vámbéryra vonatkozó érdekes anyagot találtam. Az utóbbiakat a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményeiben tettem közzé, az előbbieket egy az NDK-ban megjelenő publikációmban használtam föl. Jókai, Kertbeny, Vámbéry levelei a Rodenberg-féle hagyatékban voltak, részben a „Der Salon für Literatur, Kunst und Gesellschaft”, részben a „Deutsche Rundschau” (Rodenberg folyóiratai) szerkesztőségi anyagában. A Schiller-hagyatékban sikerült megállapítanom a költőre írt egyik kézirat versről, melyet a levéltárban ismeretlen szerzőtől származóként kezeltek, hogy Karoline von Wolzogen-tól, Schiller sógornőjétől származik, a többi anyag főleg Schiller fogadtatására vonatkozik a Habsburg országokban. Tájékozódtam ezenkívül a levéltár feltárt állományának jelentős részében, igyekeztem kijelölni a további kutatások irányát és kereteit.

A lipcsei Deutsche Büchereien a legmodernebb német irodalom néhány szerzőjével ismerkedtem meg, tanulmányoztam az NDK 1956 utáni irodalomelméleti vitáit és a legkülönbözőbb szakértőkkel való beszélgetések, tanácskozások, szemináriumok látogatása útján tájékozódásra törekedtem a német irodalomtörténet korszakainak vitás problémái között. Utam igen nagy hasznomra volt és remélhetőleg gyümölcsöztetni tudom eredményeit a magyar tudományosság számára.

V. Gy. M.

Intézeti hírek

(1960. január 1—március 15.)

1959 utolsó két hónapjában az Intézet kiadványainak sorában megjelent az „Irodalom — Szocializmus” sorozat első kötete, az 1918—19-es forradalmak irodalmi emlékei és dokumentumai négy kötetes gyűjteményének első része „Mindenki újakra készül” címen, *József Farkas* szerkesztésében. Tinódi „Cronica”-jával megindult a „Bibliotheca Hungarica Antiqua” című faksimile-sorozat is a kötetet *Varjas Béla* gondozta, s *Bóta László* irt hozzá utószót. Az Irodalomtörténeti Füzetek 28. számaként *Fenyő Istvánnak* „Reformkori irodalmunk az egykori orosz sajtó tükrében” című munkája látott napvilágot.

Az Intézet munkatársainak egyre szaporodó külföldi publikációinak számát gyarapítja *Vajda György Mihály* „Zweierlei Schiller” című tanulmánya, mely a Sinn und Form (Berlin) 1959. évi utolsó számában jelent meg (715—749. lap), *Sziklay László* dolgozata „Die Anfänge der ungarischen Slawistik” címmel a Zeitschrift für Slawistik (Berlin) 1959. évfolyamában (647—673. lap) és *Kemény G. Gábor* „Mocsáry i Srbi” (Mocsáry Lajos és a szerbek) című tanulmánya a Matiča Srpska Zbornik za društvene nauke (Novi Sad) 1958. 21. számában. (Megj. 1959 szeptemberében).

A XIX. századi magyar irodalmi osztály 1960. január 8-án megvitatta a készülő irodalomtörténeti kézikönyv (egyetemi tankönyv) első elkészült fejezeteit. A bemutatott két fejezet *Tóth Dezső* munkája Czuczor Gergelyről és *Garay János*ról, melyeket az osztály tagjai és a meghívottak tetszéssel fogadtak, helyesnek tartva a szerző tárgyalási módját.

A Világirodalmi osztály január 15-én tartott értekezletén *Köpeczi Béla*, a Kiadói Főigazgatóság vezetője tartott előadást a párizsi magyar könyvkiállítás tanulságairól, valamint a mai francia irodalom helyzetéről.

1960. január 25-én meglátogatta Intézetünket *Nguyen Dinh Can* a Vietnami Demokratikus Köztársaság budapesti kultúrattaséja. Az Intézet néhány munkatársával folytatott baráti beszélgetés során megállapodás jött létre a vietnami és a magyar Irodalomtörténeti Intézet kapcsolatainak kiépítéséről.

Január 29-én *Pirnat Antal* mutatta be Bornemisza Péterről írott dolgozatát a Régi magyar osztály ülésén. A számos új szempontot felvető érdekes tanulmány élénk vitát váltott ki mind az osztály tagjai, mind a meghívott Bornemisza-specialisták (*Borzsák István*, *Nemeskürty István*) részéről. A vita részben az Elektra interpretációja körül, részben Bornemisza pályájának feudális vagy polgári jellegének kérdése körül alakult ki.

Február 15-én osztályvezetői értekezlet volt az Intézetben, mely részben az osztályvezetők munkájának időszerű problémáit, részben az Intézetben folyó kutatómunka tudományos és ideológiai értékelésének kérdését vitatta meg *Szaunder József* referátuma alapján.

Szabolcsi Miklós osztályvezető 1960. február 17-én előadást tartott a XX. századi osztályon mai irodalmunk helyzetéről. Részletesen elemezte a különböző eszmi és stílusirányzatokat. Megállapította, hogy irodalmunk vezető csoportja a kommunista írói gárda s hogy az ellenforradalom utáni eszmei zavarból történő gyógyulással egyenes arányban egyre nagyobb számban közelednek e csoporthoz mind az ún. „népi”, mind az egykori polgári irodalom erői. Az előadást követő vitában *K. Nagy Magda*, *Garamvölgyi József* és *Czine Mihály* az egyes írói csoportok határainak elmosódó, nem éles voltára hívták fel a figyelmet. *Ungvári Tamás* arra figyelmeztetett, hogy íróink újabb pályáját felszabadulásunktól napjainkig kell számbavenni, mert egyes kisebb korszakok alapján esetleg torz kép alakulhat ki. *Diószegi András* irodalmunk derékhadának biztató kilátásairól szólt, ugyane problémát érintette inkább kritikailag *Szabó György*. *Illés László* arra hívta fel a figyelmet, hogy a polgári irodalom egészséges átalakulásával egyidőben nem szabad figyelmen kívül hagyni, különösen a kritikai életben a marxista frazeológia mögött feltűnedező nem jó-hiszemű polgári szemléletet. *Bodnár György* véleménye szerint irodalmunk jövődjének kialakítása érdekében helyesebb lenne nem ragaszkodni bizonyos „csoport”-szemlélethez, hanem fenn kellene tartani az egykori „utitárs”-irodalom fogalmát, mert ez szélesebb, árnyaltabb megítélést tesz lehetővé.

Az Intézet Tudományos Tanácsa március 7-én tartotta első ez évi ülését. Megvitatásra került az Intézet 1959. évi munkájáról készült jelentés, valamint az Intézet és az egyetemek közti kapcsolatok elmélyítését szolgáló javaslat. A Tanács tagjai értékes szempontokkal járultak hozzá az intézeti munka értékeléséhez, valamint a folyamatban levő munkálatok kérdéséhez.

Március 11-én és 14-én az Intézet ideológiai konferenciáinak keretében az Intézet munkatársai megvitaták a MSzMP VII. kongresszusának tanulságait, különös tekintettel a kulturális politika kérdéseire. A konferenciákat *Köpeczi Béla* vezette.

*

Helyreigazítás

A *fiatal Ady nyomában* c. cikkembe (ItK 1960. 1. sz. 29. l.) sajtóhiba csúszott be. Ady, mint a vonatkozó jegyzetből is kiderül, nem 1904-től, hanem 1905-től szakít a hármaspont használatával.

Legyen szabad ez alkalomból egy másik munkám tipográfiai hibájára is rámutatnom: A *magyar költészet Petőfitől Adyig* c. könyvemben a Komjáthy Jenőre vonatkozó fejezet tipográfiai elkülönítése nem megfelelő s így az a téves látszat keletkezhet, mintha a forradalmi lelkű, de polgári Komjáthyt a szocialista költők közé sorolnám.

Komlós Aladár

Szemle

Régi Magyar Költők Tára, XVII. század I. (<i>Bán Imre</i>)	250
Hatvany Lajos: Ady. I—II. (<i>Varga József</i>)	255
Hegedűs Nándor két könyve Ady nagyváradi éveiről (<i>Varga József</i>)	260
Nagy Lajos: Író, könyv, olvasó (<i>Bata Imre</i>)	262
Radnóti Miklós. 1904—1944. (<i>Vezér Erzsébet</i>)	267
Rejtő István: Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon (<i>Zöldhelyi Zsuzsa</i>)	269
Gáldi László: Szenczi Molnár Albert zsolttárverse (<i>Péczely László</i>)	271
Nyelvünk a reformkorban (<i>Szauder József</i>)	274
Ivan Csemicki (Janus Pannonius): Pjesme i epigrami (<i>Gerézdi Rabán</i>)	277

*

Károli Gáspár válogatott munkái. — Bethlen Miklós önéletírása. — A magyar jakobinusok. Iratok, levelek, naplók. — Hajnóczy József közjogi politikai munkái. — Gvadányi József: Egy falusi nótárius budai utazása. — Mezei Márta: Történelem-felfogás a magyar felvilágosodás irodalmában. — Riedl Frigyes: Arany János. — Karl-Heinz Jügel: Ungarländische Studenten an der Universität Jena in den Jahren 1882—1918. — Péter László: Espersit János. — Fábry Zoltán: Pravda myslienky a mieru. — Új Élet naptár 1959. — Shiller Magyarországon (<i>Jenei Ferenc, Tarnai Andor, Kovács Győző, Hegedűs András, Sziklay László, Kispéter András, Láng József, Mádai Antal</i>)	280
--	-----

Az Intézet életéből

Külföldi kongresszusok 1959-ben	289
Külföldi tanulmányutak 1959-ben	293
Intézeti hírek 1960. január 1.—március 15.	303

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Дь. Баднар</i> : О деятельности Йожсфа Реваи	141
<i>Л. Иллеш</i> : Критическая деятельность журнала «Уй Ханг» II.	160
<i>Б. Г. Немет</i> : О начальном периоде газеты «Пешти Напло»	174
<i>А. Тарнаи</i> : Секфю и история литературы «безнациональной эпохи»	189

Краткие сообщения

Дискуссия

<i>А. Диенеш</i> : Неоспоримое месторождение Петёфи: Кишкёрёш (Ответ на статью открывающую полемику по спорному вопросу Карой Мезёши)	206
---	-----

Документация

<i>А. Грос</i> : Янош Йоб, спаситель драмы Балашии	223
<i>Б. Сент-Иваньи</i> : Первая публикация Матьяша Бел и его многоязычные, случайные юношеские стихотворения	227
<i>Т. Теглаш</i> : К некоторым вопросам столетнего произведения «Сегень газдагок»	235
<i>Ф. Колта</i> : Несколько неизвестных сочинений Дюлы Ревичко	240
<i>Л. Петер</i> : Статья Ади об исчезновении Дюлы Юхаса из Левы	245

Обзор

Сборник древних венгерских поэтов, XVII. века I. (<i>Имре Бан</i>)	250
<i>Л. Хатвани</i> : Ади I—II. (<i>Йожсф Варга</i>)	255
Две книги Нандора Хегедюша о надъварадских годах Ади (<i>Йожсф Варга</i>)	260
<i>Л. Надь</i> : Писатель, книга, читатель (<i>Имре Бата</i>)	262
<i>М. Радноти</i> : 1904—1944 (<i>Эржебет Везер</i>)	267
<i>И. Рейтё</i> : Встреча русской литературы в Венгрии (<i>Жужа Д. Зёлдхейи</i>)	269
<i>Л. Галди</i> : Псаломный стих Альберта Сенци Молнара (<i>Ласло Пецели</i>)	271
Наш язык в эпоху реформ (<i>Йожсф Саудер</i>)	274
<i>И. Цешмицки</i> (<i>Янус Паннониус</i>): Pjesme i epigrami (<i>Рабан Герезди</i>)	279

Из жизни института

Ára: 12.— Ft

Évi előfizetési ára: 40.— Ft

INHALT

Gy. Bodnár: Skizzen zum Laufbahnbild József Révais	141
L. Illés: Die kritische Tätigkeit des „Új Hang“ (II)	160
B. G. Németh: Die Anfangsphase des „Pesti Napló“	174
A. Tarnai: Szekfű und die Literaturgeschichte des „unnationalen Zeitalters“	189

Kleinere mitteilungen

Diskussion

A. Dienes: Die unbestreitbare Geburtsstätte Petőfis: Kiskőrös (Antwort auf den polemischen Aufsatz von Károly Mezősi)	206
---	-----

Dokumentation

A. Grosz: János Jób, Retter des Dramas von Balassi	223
B. Szent-Iványi: Die erste Publikation des Mátyás Bél und seine frühen mehrsprachigen Gelegenheitsgedichte	227
T. Téglás: Zu einigen Fragen des hundertjährigen „Szegény gazdagok“	235
F. Kotta: Einige unebekannte Schriften von Gyula Reviczky	240
L. Péter: Adys Artikel über das Verschwinden von Gyula Juhász aus Léva	245

Rundschau

Ungarische Dichter von ehemals, 17. Jahrhundert. 1. (Imre Bán)	250
Lajos Hatvany: Ady. I—II (József Varga)	255
Die zwei Bücher von Nándor Hegedűs über die Grosswardeiner Jahre Adys (József Varga)	260
Lajos Nagy: Schriftsteller, Buch, Leser (Imre Bata)	262
Miklós Radnóti: 1904—1944 (Frzsebet Vezér)	267
István Rejtő: Die Aufnahme der russischen Literatur in Ungarn (Zsuzsa D. Zöldhelyi)	269
László Gáldi: Psalmvers von Albert Szenczi Molnár (László Péczely)	271
Unsere Sprache im Reformzeitalter (József Szauder)	274
Ivan Cesmicki (Janus Pannonius): Pjesme i epigrami (Rabán Gerézi)	277

Aus dem Leben des Instituts